

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

М.ӨТЕМІСОВ АТЫНДАҒЫ
БАТЫС ҚАЗАҚСТАН
МЕМЛЕКЕТТІК
УНИВЕРСИТЕТІ

ЗАПАДНО-КАЗАХСТАНСКИЙ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ИМ. М. УТЕМИСОВА

ХАБАРШЫ

Жылына 4 рет шығады

№1(45) - 2012

ВЕСТНИК

Выходит 4 раза в год

Орал-Уральск

Выпуск 1 (45) шығарылым
Қаңтар – ақпан – наурыз / Январь – февраль - март
Тарих, педагогика, филология
История, педагогика, филология

Бас редактор – Главный редактор:
ИМАНҒАЛИЕВ А.С.

педагогика ғылымдарының докторы, профессор/
доктор педагогических наук, профессор

Редакция алқасы – Редакционная коллегия:

Рысбеков Т.З.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор исторических наук, профессор, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Аманжолова Д.А.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мәскеу туризм және сервис мемлекеттік университеті	доктор исторических наук, профессор, Московский государственный университет туризма и сервиса
Мұқтар Ә.Қ.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор исторических наук, профессор, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Тасмағамбетов Ә.С.	тарих ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор исторических наук, профессор, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Коган Е.Я.	физика-математика ғылымдарының докторы, профессор, Білім беруді дамыту федералдық институтының Приволжье филиалы;	доктор физико-математических наук, профессор, Приволжский филиал Федерального института развития образования;
Тайманов И.А.	физика-математика ғылымдарының докторы, РФ Ғылым академиясының корреспондент- мүшесі, Новосибир мемлекеттік университеті;	доктор физико-математических наук, Член-кор. Академии наук РФ, Новосибирский государственный университет;
Мұханбетжанова Ә.М.	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор педагогических наук, профессор, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Сарсенбаева Б.И.	педагогика ғылымдарының докторы, доцент, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор педагогических наук, доцент, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Қыдыршаев А.С.	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, М.Өтемісов атындағы БҚМУ;	доктор педагогических наук, профессор, ЗКТУ им.М.Утемисова;
Мұсаев А.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік университеті;	доктор филологических наук, Актюбинский государственный университет им. К. Жубанова;
Сабыр М.Б.	филология ғылымдарының докторы, профессор, БҚА.	доктор филологических наук, доцент, ЗКГА.

2000 жылдан бастап шығарылады. Жылына 4 рет шығады.
Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 07.12.1999ж. тіркеліп, №971 – Ж куәлігі берілген.
Жинақ ҚР Қоғамдық келісім және ақпарат, мәдениет министрлігінің келісімімен 09.08.2000ж. қайта тіркеліп, №1432 – Ж куәлігі берілген.
ҚР Байланыс және ақпарат министрлігі Ақпарат және мұрағат комитетінің келісімімен мерзімді баспасөз басылымдарын және (немесе) ақпарат агенттіктерін 26.01.2011ж. есепке алу туралы №11389-Ж куәлігі берілген.
Жинақ филология, тарих және педагогика ғылымдары бойынша диссертациясының негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасының Білім және ғылым саласындағы Бақылау комитеті бекіткен ғылыми басылым Тізіміне енді.

Издаётся с 2000 года. Выходит 4 раза в год.
Свидетельство о регистрации издания № 971-Ж от 07.12.1999г. выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.
Свидетельство о перерегистрации №1432-Ж от 09.08.2000г. выдано Министерством культуры, информации и общественного согласия РК.
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания и (или) информационного агентства №11389-Ж от 26.01.2011г. выдано Комитетом информации и архивов Министерства связи и информации РК.
Журнал включен в Перечень научных изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан, рекомендованных для публикации основных результатов диссертаций по филологическим, историческим и педагогическим наукам.

ISSN 1680-0761

© М.Өтемісов атындағы БҚМУ, 2012.
ТІРКЕУ НӨМІРІ 1432-Ж

ТАРИХ ИСТОРИЯ

УДК 94 (470+571) «1920/30»

*Аманжолова Д.А. - д.и.н., профессор,
Российский государственный университет
туризма и сервиса*

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ СОВЕТСКОЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ. НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА (1920-1930-е гг.)¹

К концу 1920-х гг. решающие позиции в казахской части республиканского руководства занимали уже не бывшие алашординцы, а вполне убежденные коммунисты. В своем стремлении создать режим максимального благоприятствования национальному прогрессу они в гораздо большей степени исходили из реальностей политической практики, действующих интеграционных механизмов и зависимости региональных успехов от общесоюзных тенденций и результатов развития. Националы понимали, что укрепить самостоятельность республики возможно только при сбалансированном взаимодействии и распределении рычагов управления с центром.

Источники свидетельствуют о разнообразных нюансах выстраивания отношений между субъектами федерации. Так, 21 апреля 1925 г. было утверждено Положение о бюджетных правах автономных республик, которые не получили права влиять на распределение средств из бюджета РСФСР. Один из казахских деятелей, оказавшихся ненадолго в органах центральной власти, - заведующий отделом национальностей ВЦИК С.Д. Асфендияров, выдвинутый из Средазбюро РКП(б), почти сразу после назначения в сентябре 1925 г. попытался противостоять сужению прав автономий. Он обратился в секретариат СНК РСФСР: «В отдел национальностей ВЦИК поступают заявления председателей автономных республик и областей при Президиуме ВЦИК о том, что при разрешении в Совнаркоме вопросов, касающихся ... автономий, представители не только не получают своевременно необходимых материалов и повесток, но даже часто совершенно не вызываются на заседания. Отдел национальностей ВЦИК, полагая такое явление ненормальным, просит вас в срочном порядке, для доклада Президиуму ВЦИК, сообщить, что вы намерены предпринять к устранению этой ненормальности»².

На сессии ВЦИК XII созыва (октябрь 1925 г.) представители автономий попытались отстоять свои полномочия при обсуждении проекта годового госбюджета. 30 октября главы ЦИК Дагестана и правительства автономии немцев Поволжья обратились в ЦК партии с предложениями внести изменения в

¹ Статья подготовлена в рамках проекта «Этнический и религиозный факторы в формировании и эволюции Российского государства» программы фундаментальных исследований РАН по проблеме «Изучение историко-культурного и государственного развития России и оценка ее места в мировой истории».

² ГА РФ. Ф. 1235. Оп. 120. Д. 3. Л. 42.

Положение о наркоматах РСФСР, касающихся взаимоотношений союзных и автономных ведомств. Они были против расширения полномочий Президиума ВЦИК и СНК РСФСР в этой области, пытаясь оставить ее в ведении съездов советов. Но поскольку точного разграничения прав и функций между ними не было, а СНК был по сути законодательным органом, пришлось снять данное предложение. Однако расширение прав Президиума ВЦИК и ВЦИК на руководство необъединенными наркоматами (земледелия, просвещения, здравоохранения и т.п.) вовсе лишало ЦИКи автономий самостоятельности вопреки конституции РСФСР и принципу автономии³. Тем не менее, 31 октября 1925 г. под давлением партийного руководства ВЦИК и СНК РСФСР приняли Общее положение о наркоматах РСФСР, обозначившее тенденцию централизации. «Необъединенные народные комиссариаты РСФСР... непосредственно подчиняются ВЦИК, его президиуму и Совету народных комиссаров Российской Федерации и осуществляют в своей деятельности их постановления и директивы». ЦИКи автономных республик, краевые и облисполкомы могли в исключительных случаях под свою ответственность приостанавливать распоряжения наркоматов РСФСР, предварительно известив Президиум ВЦИК. Кроме того, 10 ноября последовало заключение «редактора-консультанта» Игнатьева, полностью развенчавшего претензии автономистов ссылками на ту же конституцию РСФСР. Это было несложно, поскольку решения центральных органов власти и управления были обязательны для субъектов, а аналогии с союзным законодательством считались неубедительными – система наркоматов в союзных республиках изначально не совпадала с общей по СССР. Секретариат ВЦИК незамедлительно и «совершенно секретно» принял заключение по протесту автономий, сославшись на декреты об образовании этих субъектов РСФСР и отсутствие в российской конституции каких-либо серьезных оправданий для «бузы»⁴.

Однако, проблема согласования решений и действий многочисленных бюрократических инстанций, созданных, как и сами автономии, по принципу матрешки, сохранялась, как и недовольство на местах. Возможно поэтому, уже в феврале 1926 г. М.И. Калинин направил Сталину «строго секретно» и «лично» записку, вновь отмечая, как несерьезные, протесты представителей автономий. Он кратко повторил доводы Игнатьева, сославшись на статьи Конституции РСФСР и декреты об образовании автономных республик и согласованность позиции Президиума ВЦИК и СНК РСФСР. Права необъединенных наркоматов предлагалось уточнить при утверждении конституций этих субъектов федерации⁵. В то же время Асфендиаров обращал внимание на решение ЦИК СССР о расширении полномочий ЦИКов и правительств автономий в области местных финансов, а наркомюстов – в судебном управлении, при соблюдении субординации в спорных и общих вопросах подчинением указаниям ВЦИК и наркоматов РСФСР⁶.

³ Подробные выдержки приводит Чеботарева В.Г.: Национальная политика Российской Федерации 1925-1938 гг. М., 2008. С. 34-43; ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. Книга 1. 1918-1933 гг. М., 2005. С. 332-334.

⁴ Асфендиаров С.Д. Вопросы III сессии ВЦИК и национальные автономии // Власть Советов. 1926. № 41. С. 1-3; ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. С. 346-350.

⁵ ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. С. 365-366.

⁶ Асфендиаров С.Д. Указ. соч. С. 1-3.

Казахстанцы тоже подключились к борьбе за расширение своих прав. На заседании Совета национальностей 2-й сессии ЦИК СССР 3-го созыва 14 апреля 1926 г. при обсуждении доклада СНК СССР и содоклада бюджетной комиссии ЦИК СССР о бюджете страны и союзных республик на 1925/26 г. глава правительства КАССР и член Совета национальностей Н.Нурмаков обратил внимание, что государственные ресурсы планируется распределять по отдельным районам Союза неравномерно. Общий рост бюджета предусматривался в 40%, по отдельным республикам и районам – до 80 и более. При этом расходы на душу населения между союзными республиками в плане отличались значительно: от 6 рублей с копейками до 10 и 15 руб. на примере наиболее заметных проблем в социальной сфере Нурмаков попытался подкрепить претензии автономистов. Он подчеркнул, что «неграмотность в общем доходит до 90%, а в отдельных районах, например, в Каракалпакской автономной области, которая входит в состав Казахской республики, этот процент неграмотности доходит до 100% в глухих местностях... В общем в Казахстане обслуживают школы 1-й ступени только 10% детей школьного возраста коренного населения. ...90% коренного населения никогда и не пользовалось и не пользуется никакой лечебной помощью, - подчеркивал он. – Если посмотреть бюджет, там все-таки значится, что для такой-то автономной области на здравоохранение столько-то, на просвещение столько-то. Если как следует вникнуть в эти цифры, товарищи, выходит, как товарищ давеча говорил, что эти средства отпускаются на содержание той сети, которая существует, а на расширение ежегодное никаких средств не отпускается».

Особенно тревожащим был тот факт, что большинство титульного населения, проживавшего в степи, рост образовательной и медицинской сети не затрагивал, ограничиваясь оседлой частью жителей. «Если говорят, что школьная сеть есть, то это в большинстве случаев школы фиктивные, - указывал Нурмаков. – В старое время в казахских аулах царское правительство не строило никаких школ, а теперь при Советской власти то же самое – никаких средств на школьное строительство не отпускало, и в этом году не отпускается. Поэтому говорить о существовании..., о развитии этой сети, о развитии лечебной помощи в отношении коренного населения Казахстана не приходится. В таком положении находятся почти все автономные республики и области».

Не учитывал бюджет и культурные потребности отсталых национальных субъектов федерации. В Дагестане на народное просвещение отпускалось 36 коп. на душу населения, в КАССР – 53 коп., на здравоохранение – 17 коп., тогда как в некоторых районах в несколько, в 10 раз больше, - сетовал он, предлагая постараться отметить это в резолюции по докладу правительства и добиться исправления дела. По его мнению, создание культурного фонда в 5 млн.руб. на нужды отсталых народов, о котором заявила бюджетная комиссия, - «это капля в море, лучше ничего не отпускать, чем отпускать такие суммы. 5 млн. – это прямо смешно». Поскольку в предыдущем году рост бюджета был меньше и выделялась такая же сумма, то теперь он предлагал увеличить ее не менее чем до 10 млн.руб.

Нурмаков обратил внимание и на проблемы экономики. Поскольку сельское хозяйство республики составляло 53% от довоенного уровня, то без реальной помощи государства и ассигнования специальных сумм «о развитии его в отсталых республиках говорить будет совершенно излишне». КАССР поставляла скот и животноводческое сырье для внутренней промышленности и на экспорт, между тем скотоводческое хозяйство, подчеркивал он, «находится в

упадке», т.е. тоже нуждается в помощи. Глава правительства республики обратил внимание на типичную болезнь бюрократической системы управления: «Есть масса прекрасных резолюций о приближении промышленности к источникам сырья, но, к сожалению, это ни в какой мере не реализуется», хотя восстановительный период делает задачу еще более настоятельной.

Продолжил Нурмаков довольно резко: «...характерно то, что когда мы имеем возможности, и довольно большие возможности, претворить в жизнь слова и прекрасные резолюции, то это как раз не делается». К примеру: обещали строительство кожевенного завода в республике и выделение 500 тыс.руб., но в результате всех перетасовок и секвестров «сейчас говорят нам: получите на переоборудование кустарно-кожевенных заводов 200 тыс. руб., и это еще неизвестно, реально ли мы получим эти 200 тыс. руб.». Точно также обещали 800 тыс. руб. на борьбу с засухой, но в итоге опять уменьшили дотацию на 15% по всему Союзу, а по Казахстану и Башкирии – на 40%. Оправдание было весьма неприятным для республик: «...вы не справитесь с этим, у вас нет сил». Конечно, - парировал уже публично Нурмаков, - с такими рассуждениями «мы никогда ничего не сделаем и никогда не пойдём вперед».

Важно отметить, что он расценивал проблемы как типичные в общесоюзном контексте, призывая расширить бюджетные права автономий: «У нас никаких бюджетных прав нет. То положение о бюджетных правах автономных республик и областей, которое имеется в РСФСР, это только фикция, как раз бюджетной бесправности автономных республик и областей. Поэтому, наряду с пересмотром бюджетных прав союзных республик нужно было бы и дать твердую директиву союзным республикам, в состав которых входят автономные республики и области, чтобы они пересмотрели бюджетные права в сторону уточнения и расширения»⁷.

Но огромные масштабы преобразований и колоссальное напряжение ведомств, местных властей и конкретных людей на всех уровнях не всегда достигали намеченной цели. Трудности были связаны с исключительной сложностью, объемом и одновременным выполнением большого числа непростых задач политического, социально-экономического и культурного свойства в условиях многочисленных изменений административно-территориальной карты; с перманентной реорганизацией структур и органов власти; острым дефицитом финансовых, организационных, кадровых, материальных ресурсов; с бюрократическим подавлением инициативы и значительной формализацией процесса и существа комплексных трансформаций в жизни народов СССР. Они, в свою очередь, вызвали стремление оградить национальную культуру от нивелирования.

Выступая на открытии Казахского высшего пединститута в Ташкенте 29 октября 1926 г., нарком просвещения КАССР С. Садвокасов подметил: если в первые годы советской власти речь шла «о том, какие и на что имеют право националы», то теперь «нам нужны работники со специальной подготовкой и выучкой, ... знающие Казахстан и любящие здесь работать». Он признавал, что недобор казахской молодежи в техникумы объясняется чрезвычайно низким уровнем ее подготовки, а необходимость «в львиной доле ... использовать русский язык» в обучении, «или вернее, научную силу европейцев», не должна внушать «опаску и колебания». Используя примеры великих просветителей И.Алтынсарина и Ч. Валиханова для подтверждения неотвратимого возвращения

⁷ ГА РФ. Ф. 3316. Оп. 3. Д. 131. Л. 6-16.

от русификации к самобытным истокам этноконфессиональной идентичности, Садвокасов вместе с тем заявил: «Русский язык является для нас единственным мостиком, через который мы должны приблизиться к современной культуре», - а двуязычие считал важнейшим культурным достоинством. Одновременно он призывал «европейских товарищей» приблизиться «к нашей жизни в своей работе», выражая уверенность в настоящем и будущем, культурном преуспеянии и экономическом процветании благодаря политике советской власти⁸.

Между тем на «частном совещании националов – членов ВЦИК и ЦИК СССР и других представителей национальных окраин» от 17 республик и областей, созданном по инициативе Отдела национальностей ВЦИК (С.Д.Асфендиаров) и проходившем под председательством Т.Р. Рыскулова как заместителя главы правительства РСФСР 12 ноября 1926 г., глава правительства КАССР У.Д. Исаев подчеркивал, что решения X, XII съездов партии по национальным вопросам не реализованы, а развитие автономий происходит «значительно медленнее, чем русской части Федерации». При этом в документах съездов правящей партии признавалось стремление чиновников центральных наркоматов трактовать само создание СССР как шаг к постепенной ликвидации РСФСР и автономных республик. Ряд участников совещания прямо поставил вопрос о выходе из РСФСР автономных республик и прямом вхождении их в СССР с созданием Русской республики⁹.

Главный вопрос о возможности и целесообразности создания Русской республики привел главу ЦИК Дагестана Н. Самурского (Эфендиев) к выводу о критических последствиях такого шага именно для самоопределившихся народов: «С Казахстаном, который, может быть, больше всех имеет право стать независимой республикой, случится то же самое, то есть из всех республик, в которых 30-40% населения – русские, естественно, русские присоединятся к Русской республике... Сможете ли вы тогда защитить свои автономные права, о которых мы так много говорим?... Не сможете. Этим вы еще больше усилите национальный антагонизм и осложните положение в СССР и РСФСР. Автономии потеряют не только политически, но и экономически...». Кроме того, он указал на существенный момент: прямые экономические выгоды нахождения в составе РСФСР и СССР, когда национальная политика власти санкционировала и жестко контролировала всевозможную помощь автономиям для ликвидации вопиющего социального неравенства народов. «Если вы отделитесь, вы будете получать поддержку? Сумеете ли вы защитить политическую независимость? Нет ... потому, что вы окажетесь в ничтожном меньшинстве», - отвечал он на риторический вопрос. Выход он видел в укреплении влияния националов в центральных органах власти – наркоматах, ВЦИКе.

Его поддержали У.Д. Исаев и С.М. Мендешев. Первый считал, что вопрос о выделении Русской республики «не выдерживает никакой критики с точки зрения партийной программы. ...русский пролетариат дал возможность выделиться в автономии для хозяйственного и культурного развития. Теперь, когда эти национальности значительно выросли в хозяйственном и культурном отношении, ставить вопрос о выделении Русской республики - ...это узко-

⁸ Цит. по: Тилеукулов Г., Тилеукулова Г. Из истории Казахского педагогического института в Ташкенте. Алматы, 2005. С. 79-91.

⁹ Обширные цитаты из выступлений участников совещания приводит В.Г. Чеботарева. См.: Чеботарева В.Г. Указ. соч. С. 44-66.

националистическая, шовинистическая тенденция у отдельных товарищей, не говоря уже об экономической невыгодности этого вопроса для национальных республик, которые вследствие своей отсталости все-таки в финансовом отношении по большей части живут за счет поддержки русской части РСФСР. Это – буржуазно-националистический уклон в наших краях». Он, как и другие автономистские лидеры, выразил неудовлетворенность более медленным развитием национальных регионов в отличие от «русской части Федерации», а также представлениями союзной бюрократии из наркоматов о возможности отказа от федеративного государственного устройства. Этим и объяснялось возникшее у националов впечатление, которое образно и жестко сформулировал Самурский – «Ванька прет». «Мы должны понять, как «Ваньку» остановить».

Глава ЦИК КАССР Мендешев, в свою очередь, заметил, что от образования Русской республики «малочисленным национальностям лучше не будет». Кроме того, он предлагал: «Мы должны говорить об организации жизни национальностей не только в связи с тем, что надо бороться с «русским Ванькой», а потому, что необходимо обеспечить права национальных республик и областей, их участие в планировании и регулировании хозяйства, и в связи с этим усилить их влияние на ведомства». Секретарь Казкрайкома партии С.Х.Ходжанов к тому же обратил внимание на конституционный дисбаланс прав и ответственности: СНК РСФСР «управляет, но не отвечает» за автономии, больше внимания уделяя административно-территориальным образованиям России. Как признал Асфендиаров, «построение органов Российской Федерации способствует недооценке нужд национальностей и нарушению их прав», поэтому следует конституционным путем снять барьеры между ВЦИК и республиками. Рыскулов, о чем выше уже говорилось, прокомментировал стереотипы поведения центральной номенклатуры на примере Госплана¹⁰. Как известно, идея создания Русской республики предопределялась противоречиями доктрины национально-государственного строительства, когда каждый народ «должен» был самоопределиваться и обрести некую «политическую крышу», что входило в противоречие с объективными потребностями социальной модернизации, политического единства, экономической интеграции закономерно тяготеющего к консолидации евразийского пространства. Руководство страны, в т.ч. Сталин, исходя из объективных и прагматических интересов, пришли к неизбежному заключению о нецелесообразности собственно Русской республики¹¹.

Решению конкретных повседневных задач национального развития мешала громоздкая бюрократическая схема соподчинения ведомств и организаций, и они предлагали ввести своих представителей в коллегии всех общероссийских наркоматов. Мендешев предложил по аналогии с ЦИК СССР создать Совет Национальностей в РСФСР с постоянно действующим аппаратом и передать ему функции Отдела национальностей, а также других учреждений, ведающих национальной проблематикой. Его поддержал Асфендиаров, хотя Исаев тут же «проговорился» о реальном распределении сил между советским и партийным центрами власти: создание такого органа ничего не даст, и все останется по-прежнему, поскольку каждый глава республики «пишет доклад в Политбюро или

¹⁰ Подробнее см.: Аманжолова Д. «Кавалеристы» и «ломовые работники» во власти. Из истории становления политической элиты советского Казахстана. 1920-е гг. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing GmbH & Co, 2011.

¹¹ См.: Национальная политика России: история и современность. М., 1997. С. 267-271, 278-293.

идет говорить с А.И. Рыковым». Но обвинение коллег в нежелании усилить действенность Отдела национальностей вряд ли было правомерным, поскольку рычаги власти изначально находились совсем не у него. В итоге Т.Р. Рыскулову, С.Д. Асфендиарову, главе ЦИК Дагестана Н. Самурскому, главе правительства автономии немцев Поволжья В.А. Курцу и наркому соцобеспечения РСФСР И.Наговицыну было поручено доложить Сталину о результатах совещания¹².

В начале декабря секретариат зампреда СНК РСФСР направил В.М.Молотову «сводку вопросов», поставленных националами. Они считали необходимым включить в новую Конституцию статью о праве свободного вступления и выхода «отдельных национальностей», которая имела в Конституции РСФСР 1918 года. В РСФСР предлагалось создать Совет национальностей с постоянно действующим аппаратом для координации касающихся национальных регионов вопросов – вновь после упразднения Наркомнаца всплывала проблема институционализации этнополитического направления, сохранявшегося в партийной доктрине пролетарского интернационализма и самоопределения народов.

С завидным упорством националы настаивали на расширении прав автономных республик – бюджетных, в сфере разграничения компетенции необъединенных наркоматов, вопрос о которых, казалось, был решен, как и во взаимоотношениях объединенных ведомств. Здесь автономистов не устраивало, что уполномоченный такого наркомата «фактически стоит выше Совнаркома», субъекта федерации. Автономным областям также предлагалось расширить права - в сравнении с губерниями, как это сложилось на деле.

Этническое картографирование страны не могло не породить и другие вопросы, коренившиеся в концептуальных барьерах политизации этничности, – определить точные критерии повышения статуса автономной области до автономной республики; условия включения автономий в краевые и областные объединения с точки зрения сохранения их прав и административной самостоятельности; создание очередных административно-территориальных границ, но уже для нацменьшинств внутри автономий. Далее следовали требования справедливого распределения средств в местные бюджеты (в Крымской АССР на душу населения на 1926/27 г. намечался 21 руб., в КАССР – 4,2 руб.), учета межнациональных коллизий в землеустройстве и землепользовании, развития здравоохранения и образования, особенно родного языка¹³.

Записка секретаря Президиума ЦИК СССР А.С. Енукидзе «К вопросу о конституционных взаимоотношениях между центральными органами РСФСР как союзной республики и входящими в ее состав автономными республиками» содержала предложения о расширении полномочий автономий в делах культуры. Но создание Совета национальностей в РСФСР признавалось нецелесообразным в связи с представительством автономий в таком Совете ЦИК СССР¹⁴. К тому же, аналогичные трудности испытывали и союзные республики в составе СССР, что определялось общим внутривнутриполитическим курсом партии. В каждом административно-территориальном образовании и субъекте федерации единая схема политики в отношении этнокультурных общностей встраивалась, тем не

¹² Аманжолова Д. Указ. соч.

¹³ ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. С. 446-447.

¹⁴ Подробнее см.: Зорин В.Ю., Аманжолова Д.А., Кулешов С.В. Национальный вопрос в Государственных Думах России: опыт законоотворчества. М., 1999. С. 248-250.

менее, в конкретную социально-политическую ситуацию, даже если это не предусматривалось нивелирующими установками центра.

В 1927 г. Асфендиаров вновь выступил за расширение бюджетных прав и формирование государственного бюджета автономий РСФСР, дабы точнее корректировать распределение средств на нужды их экономики¹⁵. Между тем 27 января 1927 г. Калинин доложил ход работы комиссии «Строительство РСФСР, нац. республик и областных органов в составе РСФСР» в Политбюро ЦК. Высший партийный орган предложил ему предоставить письменную справку. 5 февраля доклад Калинина был принят к сведению, а комиссии предложено завершить работу и внести проект резолюции на утверждение. 3 марта Политбюро приняло решение упростить советский и хозяйственный аппарат национальных республик и областей, в первую очередь путем сокращения числа наркоматов и слияния некоторых из них в объединенные. В автономных республиках слияние совнаркомов с президиумами ЦИК не допускалось, зато в АО эти органы ликвидировались и заменялись облисполкомами. Сокращение аппарата, обусловленное острым дефицитом средств на индустриализацию, не означало сокращения прав национальных образований. Освобождавшиеся средства надлежало направить на нужды школ, больниц и местной промышленности. 11 марта комиссия утвердила проект директивных постановлений для внесения в ЦК ВКП(б). В нем отвергалась необходимость каких-либо принципиальных изменений в конституционных актах, но предусматривалась модификация работы союзных органов в РСФСР в соответствии с конституциями СССР и России. Признавалось целесообразным «сведение до минимальных размеров персонального объединения руководства» органами союзными и российскими, а также введение должности секретаря ЦК ВКП(б) «специально по делам РСФСР».

В проекте выделялись вопросы взаимоотношений Союза и РСФСР и более подробно – так долго обсуждавшиеся взаимоотношения РСФСР и АССР (плановые, бюджет и финансы, промышленность и сельское хозяйство, кооперация и торговля, коренизация аппарата и работы среди нацменьшинств, вопросы конституционные и взаимоотношений органов РСФСР и АССР). Можно считать, что комиссия пошла навстречу некоторым наиболее принципиальным требованиям автономий. При планировании народнохозяйственного развития предлагалось «с возможной полнотой» учитывать их интересы, а объединенным наркоматам – внимательнее изучать их запросы и усилить руководство местами. Правительству РСФСР надлежало разрешить вопросы о создании госбюджетов АССР, уточнении бюджетных отношений с ними, в т.ч. с учетом удельного веса отдельных автономий в экономике федерации и более справедливого распределения средств на культурные и хозяйственные нужды, ориентируясь на среднюю по РСФСР норму. Ставился вопрос и о создании предприятий в регионах с сырьевой базой. Это была, по существу, реакция на претензии представителей КАССР.

Линия на дробление этнополитического ландшафта и бюрократизацию управления национальной политикой сохранялась: предлагалось продолжить создание национальных советов для меньшинств в автономиях и ввести в краевых исполкомах отделы по национальным вопросам. ВЦИКу предстояло разработать типовой вариант конституции для АССР – с учетом и

¹⁵ Асфендиаров С.Д. Местный бюджет автономных республик и областей // Советское строительство. 1927. № 2-3. С. 144-147.

общероссийской конституции, и бытовых и национальных особенностей автономных республик¹⁶ – чтобы совместить все это, пожалуй, требовалось ювелирное мастерство правоведов.

19 марта зампред СНК РСФСР А.М. Лежава направил в комиссию протест против 1-го пункта проекта о ненужности изменения законодательных актов. Он считал, что Конституция как раз не является «настолько совершенным актом» для категорического заявления комиссии и «в нашу революционную эпоху» вполне может меняться. Кроме того, главную задачу он видел как раз в другом – перенести центр тяжести «на упорядочение наших взаимоотношений» между центром и автономиями, чтобы затем при необходимости рассматривать вопросы конституционного характера. 21 марта Калинин докладывал о работе комиссии в Политбюро.

Как признал председатель ВЦИК, порученный комиссии вопрос оказался не вполне ясным для четкого определения задач, а включение в ее состав разных представителей из республик и громоздкий состав вообще предопределили продолжительность работы (с июня 1926 по январь 1927 гг.) и трудности обсуждения. Не сразу были получены и все необходимые сведения. Так или иначе, комиссия пришла к заключению, что в целом конституционные акты СССР и РСФСР, как и взаимоотношения между субъектами федераций (в «матрешечной» иерархии) соответствуют заявленным принципам национальной политики, а «недовольства и недоразумения» на практике вызваны не фундаментальными проблемами, а неполным проведением в жизнь или недостаточной согласованностью в общем приемлемых актов. Осуждалось совместительство в руководстве органами СССР и РСФСР. Как бы в ответ на дискуссии о Русской республике Калинин подчеркнул, что отсутствие самостоятельного партийного органа РСФСР хотя и осложняет дело (слабый надзор и руководство, оторванность советских органов от партийных и разнотой в работе), но совсем не означает его возможность и целесообразность. Достаточно было, как указывалось в проекте от 11 марта, иметь специального по делам РСФСР секретаря ЦК. Далее глава ВЦИК изложил существо названного проекта. О состоявшемся в ноябре 1926 г. частном совещании в докладе не было ни слова¹⁷.

В Казахстане же объединенное заседание крайкома, краевой контрольной комиссии, ЦИК и СНК КАССР вместе с казахским активом дружно осудило само совещание националов и мнения «добровольных гастролеров из ответственных лиц» Ходжанова и Мунбаева, высказанные на нем, как и предложения, сформулированные участниками совещания. Правда, излагались они в извращенном виде, далеко действительности и от искренней заинтересованности националов в пользе делу¹⁸.

Казалось, столь бурные дебаты, многочисленные проекты и предложения от руководства РСФСР и входивших в нее автономий, переписка ведомств, предложения совещания националов вкупе с работой специально созданной комиссии должны были завершиться таким решением высшего органа, которое расставило бы все точки над i. Однако, кажется, гора родила мышь: 24 марта

¹⁶ ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. С.477-480.

¹⁷ Там же. С. 483-486.

¹⁸ См.: Справка Института истории партии при ЦК КП Казахстана – Казфилиала ИМЛ при ЦК КПСС «О Ходжанове Султанбеке» от 18 мая 1961 г. // Движение Алаш. Сб. документов и материалов. Т.4. Алматы, 2008. С. 34-35.

Политбюро отложило обсуждение вопроса, обязав заинтересованные учреждения типа Госплана и Госбанка за неделю представить свои заключения, поправки и дополнения, а 31-го снова отложило весь вопрос – теперь уже до окончания съезда советов. Правда, часть пунктов была выделена для обсуждения на пленуме ЦК и съезде советов. Ну, и 16 июня вопрос был включен в повестку заседания Политбюро, которое его вновь отложило, а через полгода (6 февраля 1928 г.) и вовсе передало весь материал в ЦКК-РКИ¹⁹. Видимо, конституционные нестыковки и проблемы баланса прав и полномочий субъектов федерации, как принято выражаться сегодня, выглядели совсем непринципиальными на фоне накалявшейся борьбы за власть и грандиозных планов индустриализации. Однако вопрос о взаимоотношениях между разноразновыми субъектами федерации всплывал снова и снова.

Между тем на XIII Всероссийском съезде советов Н.Нурмаков, выступая при обсуждении доклада главы правительства А.И. Рыкова (11 апреля 1927 г.), констатировал огромные достижения Казахстана за 6 лет автономии и подчеркнул, что его потребности и нужды еще более велики. «Наследие прошлого колониального бесправного положения, прошлой забитости и отсталости все еще тяготеет над нами и кладет отпечаток на весь ход нашего строительства, задерживая более быстрый рост как в хозяйственном, так и в культурном отношении». Сельское хозяйство КАССР не превышало в 1927 г. 80% довоенного уровня, промышленность – 61%. Наряду с общими для страны последствиями революции, гражданской войны, отсталости и разрухи, стихийных бедствий 1920-1921 гг., одной из главных причин Нурмаков считал «запутанность землепользования в нашей республике». Двухгодичный опыт сплошного землеустройства не дал нужных результатов – не хватало средств и «технических сил», и без помощи правительства РСФСР обойтись было нельзя. Особенно отставало скотоводство, достигшее 70% довоенного уровня.

Здесь-то как раз и можно было рассчитывать на внимание Москвы. Выступавший сделал упор на то, что с проведением планов индустриализации перед федерацией встанет «во весь рост вопрос о сырьевой проблеме». Ссылаясь на слова Рыкова о нехватке для заводов кожевенного сырья, шерсти и других продуктов животноводства, он подчеркнул: если бы в таких районах, как Казахстан, работа по восстановлению и развитию скотоводства была поставлена надлежащим образом, «сырьевая проблема для нашей промышленности была бы разрешена». Нурмаков выразил надежду, что одна из самых больших в составе РСФСР республика займет соответствующее место в дальнейшей работе правительства, и что в ней, как и в резолюциях съезда, будет отражена необходимость хозяйственного и культурного развития Казахстана. Через полгода наркомпрод республики М.С. Саматов (1894-1938) на 2-й сессии ЦИК СССР 4-го созыва, говоря о хозяйственном положении республики, вновь подчеркнул чрезвычайную важность роста индустриального сектора и учета интересов разных районов в его развитии. К сожалению, отметил он, с планированием часто получается: «Кто сумел – тот дважды съел»²⁰. Увы,

¹⁹ Там же. С. 480.

²⁰ В мае 1929 г. на заседании V съезда советов СССР при обсуждении 5-летнего плана У.Исаев вновь обратил внимание на взаимосвязь между устойчивым развитием животноводства и практическим решением национального вопроса, а также призвал включить в план строительство горнодобывающих предприятий, в т.ч. цветных металлов, развитие технических культур в Каракалпакии, учитывая огромные возможности

внимание центра далеко не всегда направлялось на частные потребности регионов, а с развертыванием коллективизации обернулось ужасной трагедией для кормящей отрасли и самой жизни казахского общества.

Экономические взаимосвязи и хозяйственная интеграция республик к тому же во многом тормозились неуклонно разбухавшей структурой управления в бесконечно дробившихся и объединявшихся территориях. Анализируя ход районирования, председатель Госплана СССР Г.М. Кржижановский в записке в ЦК партии (29 декабря 1927 г.) призывал гармонизировать экономическое районирование с началами национальной политики: не нарушать границы национальных объединений, не умалять права и полномочия их властей в процессе таких изменений, а включение автономных республик с состав областей оформлять специальными соглашениями, утверждаемыми ЦИК союзных республик.

На заседании комиссии Оргбюро ЦК ВКП(б) по районированию СССР (31 января 1928 г.) А.С. Енукидзе высказался за включение АССР и АО, принимая во внимание их экономическую и культурную отсталость, в новые области и края с особыми взаимоотношениями между этим субъектами. Он заявил позицию Оргбюро: низовое районирование внутри губерний и автономных республик, благодаря единообразию, сразу же упрощает управление. Такое объединение должно объясняться именно с точки зрения экономической и культурной привлекательности для националов, исключая принуждение. Енукидзе предложил провести специальные совещания по районированию РСФСР и по проблемам конституционных взаимоотношений, но признал: в такой масштабной работе нужна осторожность, «так как ввиду напряженности положения, перестройки РСФСР с такой гигантской территорией мы не осилим сейчас». Заместитель председателя СНК РСФСР и секретарь ЦК партии А.П. Смирнов заявил, что взаимоотношения между Союзом и союзными республиками, их органами, а также автономий, как республик, так и областей, надо рассматривать немедленно, и инициативу должно проявить руководство РСФСР как основной республики. Но другие участники обсуждения (член ЦКК Б.П. Шеболдаев и А.С. Енукидзе) думали иначе: «придется этот вопрос ... отложить»²¹. Дополнительные административно-территориальные преобразования могли лишь осложнить реализацию грандиозных социально-экономических проектов.

Динамика восприятия и функционирования власти в традиционной культуре в конце имперской и начале советской истории России подтверждает волнообразную динамику фактической дееспособности внешне монолитного и всемогущего аппарата управления. На окраинах возрастала роль самоорганизующихся социальных этнокультурных и этнополитических групп, и традиционные ценностные установки (патриархально-родовые, социально-иерархические, конфессиональные) в означенном регионе как глубокий внутренний импульс также активно мотивировали их коллективную солидарность. Такие группы нередко намеревались и могли сыграть конструктивную роль в поддержании стабильности гетерогенного российского социума. Но несогласованность действий растущего числа субъектов, зачастую вопреки взаимным интересам внутри этнической общности и в системе власти,

Казахстана, который должен из аграрной республики превратиться в аграрно-индустриальную // Аманжолова Д. Указ.соч. См. также: Нұрмақов Н. Шығармалар жинағы. Алматы, 2005. 280 б.

²¹ ЦК РКП(б)-ВКП(б) и национальный вопрос. С. 521-525, 531-534.

умножала противоречия между представлениями, устремлениями и последствиями их взаимодействия. Рождение адекватной реальностям стратегии поведения власти в отношениях с этносами и этноэлиты - с институтами управления оказалось весьма затруднительным. Новый виток социальной революции лишь углубил их латентное отчуждение от государства, типичное для российской традиции вообще.

Это совсем не означало, однако, что политика спонсирования национальностей в СССР была predetermined интересами мировой революции и потеряла значение с переходом к строительству социализма в одной стране. Напротив, успехи социально-экономического и культурного свойства на бывших окраинах империи должны были наглядно демонстрировать закономерность и превосходство социалистической модели, а потому этнополитическое направление оставалось одним из главных во внутренней и международной политике ВКП(б)-КПСС. Между тем, характерной чертой политико-правовой культуры казахского общества оставались приверженность к компромиссу, легитимным средствам коммуникации и воздействия на власть, подчинение авторитету традиционных лидеров, аккумулировавших традиции, опыт, знания и потому солидарно делегированных в посредники между этносом и бюрократией и в состав последней.

Наряду с глубоким изменением социальной организации продолжали сохраняться группы и слои прежнего общества, хотя их социальная роль и количественные показатели претерпевали существенные изменения. Все эти структуры существовали параллельно, порой своеобразно переплетаясь. По формальным показателям социально-политическая активность казахов при этом повышалась из года в год. В свою очередь, сконструированная в советское время национальная политическая элита и интеллигенция, предпочитая ценности стабильности и компромисс с властью, при сохранении формального верховенства союзного центра и бюджетных ассигнований в пользу республик успешно овладевала господствующими позициями в политике и культуре на региональном уровне.

Бюрократия, где «бастык» (начальник) априори выступал в качестве особо уважаемого человека и носителя высшей мудрости, быстро превращалась из инструмента власти в само ее воплощение. Официальная коммунистическая идеология воспринималась на поверхностном уровне и нередко носила маскировочный характер, хотя были и национальные кадры - убежденные коммунисты. По существу, тотальную селекцию кадров власть произвести не могла, архетипы социальной иерархии и традиционные способы коммуникаций между разными социальными группами встраивались в советскую схему. В итоге произошла как бы реинкарнация байства, когда начальник рассматривался и утверждался в роли «патриарха», уважаемого главы учреждения-семьи. Номенклатура партийно-советских органов дублировалась, а нередко и подменялась номенклатурой родоплеменной. Начальник-бай привлекал и устраивал во власть прежде всего своих сородичей. Курс на коренизацию аппарата, взятый большевиками, стремящимися втянуть степняков в лоно мировой пролетарской революции, принес закономерные, но своеобразные плоды. Длительная традиция многоуровневого характера социальной интеграции в казахском обществе порождала многослойность идентичности. Советская элита Казахстана оказалась тоже мозаичной по составу, выросшей совсем не только из самых социальных низов.

Поведение чиновника и рядового гражданина совмещало в себе как элементы дисциплины, ответственности, определенной сознательности, привитого традицией трудолюбия и уважения к старшим, так и квазипослушания, внешне очевидного принятия и исполнения директивных норм, умения скрывать подлинное отношение к административному давлению. В повальный процесс социального приспособления втягивались все. Ж.Акпаев обращал внимание также на сочетание юридического и социологического смыслов, как «сокровенной величины», в понятийном аппарате обычного права казахов. Они кристаллизовались и «бессознательно-разумно» складывались из поколения в поколение, создавая определенный психологический и семантический контекст правоотношений. У казахов еще не произошло расчленения понятий права и обязанность, долженствование, и речевая практика, например, весьма разнообразно выражает понятие право, насыщая его богатой культурной символикой²².

Часто в скрытой форме действовали традиционные типы солидарности и лояльности. Например, калым сохранялся и обычно достигал для состоятельных мужчин 47 голов скота, в т.ч. 9 верблюдов, для середняков он составлял 27-37 голов скота, для бедноты – т.н. «круглый калым» - 7-9 голов. В 1928 г. в среднем калым составлял 1 лошадь и 30 баранов, но все больше вытеснялся денежными выплатами в виде подарков и приданого, при этом состоятельные лица оказывались менее уязвимыми перед законом, поскольку в такой форме калым гораздо легче утаивался от контроля. Сама отмена калыма воспринималась массами как незаконный акт, и в связи с этим появились даже предложения конфисковать калым не в пользу государства, а на нужды комиссий по улучшению труда и быта женщин, особенно местных. Многоженство тоже приобрело скрытый характер, причем в качестве оправдания утверждалось, что европейские мужчины совсем не содержат своих «жен». Женщины при этом сами стали гораздо чаще требовать развода и в условиях растущей фактической бедности коллективизированного аула предпочитали переходить от бедняков к богатым на правах второй или третьей жены. Калымные соглашения заключались нелегально, главным образом в денежной форме, конфискацию калыма из-за недостаточной разъяснительной работы в аулах нередко считали налогом за законно оформленный брак. Многоженцы шли на фиктивный развод или содержали вторую жену под видом родственницы или прислуги²³.

Таким образом, официальная светская идеология, марксизм-ленинизм, в основном была усвоена лишь в той мере, в какой ее постулаты попадали в резонанс с традиционными представлениями о должном. Она на свой лад подтвердила высокую значимость ценностей послушания и коллективизма и, наоборот, поставила дополнительные препоны формированию независимой, самостоятельно мыслящей личности. Установкой на пересотворение мира и человека и на насилие ради этого над естественным течением жизни она фактически готовила почву для националистической идеологии и этнократической политики. В том же направлении действовала политическая практика. Вместе с тем, строгая политическая цензура, чрезмерная персонификация власти в фигуре вождя, высокая степень ритуализации

²² Акпаев Ж. Наброски по обычному, в частности, брачному, праву киргизов // Антология социально-политической мысли Казахстана с древнейших времен до наших дней (в двух томах). Алматы, 2002. С. 318-319.

²³ Аманжолова Д. Указ. соч.

политического действия, закрытость процесса принятия решений и т.д., фактически подкрепляли, а не подрывали собственные традиции политической культуры.

Теоретически утверждение начал социальной справедливости предполагало новые ценностные и институциональные «нормативы» прогресса, в частности, прежде всего в позиции и действиях рекрутируемых во власть националов. На практике, наряду с реализацией социально-инженерных проектов формирования советской идентичности (социальное равенство, неприятие частной собственности, коллективизм, светскость), власть и ее представители опирались и на традиционные приоритеты массового сознания и глубоко укорененных собственных установок - патриархальный общинный уклад, признание авторитарного характера и патерналистской роли государства, сакрализацию власти, терпение, правовой нигилизм, низкий общий уровень культуры. Они переплетались с постепенно внедрявшейся новой системой ценностей, трудовой мотивации, социальных установок, адекватных требованиям идеологии и политико-правовой практики. С одной стороны, безусловный прогресс в обеспечении массовой грамотности, создании кадров специалистов для управления, ведущих отраслей экономики и социальной сферы – представителей титульного этноса – имели принципиальные последствия для дальнейшего роста качественных показателей казахского общества, создания условий к его дальнейшему развитию. С другой стороны, нивелирование этнокультурной самобытности, заложенное в основу советской социальной политики, деформировало систему социально-психологических ориентиров, выстраивало новые модели поведения и картину мира, идеологически и политически адекватные социалистической, авторитарной парадигме переустройства мира и человека в сталинском СССР.

Искусственное стимулирование социального расслоения этнических групп определялось как одна из сверхзадач советского строительства и, в свою очередь, порождало новые коллизии. В частности, традиционное деление территории между родами не отличалось устойчивой определенностью, тогда как новые границы советского самоуправления «нарезали» этническую территорию, как и в имперской управленческой практике, нарушая субэтнические пространственные ориентиры и связанные с ними социальные и хозяйственные системы. На место уездных начальников, волостных управителей и аульных старшин пришли председатели сельсоветов, волостных и районных исполкомов, отражавших не привычные социально-родственные взаимосвязи, а классовые и идеологические приоритеты. Роль посредников-аткаминеров и переводчиков стали играть всевозможные активисты общественных организаций, санкционированных властью. Однако, как и прежде, борьба за доступ к административному ресурсу была важнейшей частью комплекса мер по отстаиванию реальных и символических атрибутов верховенства родов. Хозяйственная основа функционирования родовых объединений после социально-экономических преобразований 1920-1930-х гг. была уничтожена. Сами роды стали неотъемлемой частью этнокультурной самоидентификации казахов, проявлявшейся в т.ч. в конкуренции за обладание должностным и чиновным статусом, подразумевавшим целую систему преимуществ и предпочтительных позиций в советской общественной системе. Сумевшие продвинуться по карьерной лестнице на самый верх республиканской системы власти переживали, пожалуй, наиболее драматические социально-психологические трансформации, пытаясь совместить прежние индивидуальный опыт, организационно-управленческую культуру, систему личных связей и зависимостей с

требованиями новой центральной власти, которая, впрочем, тоже была вынуждена использовать и в чем-то воспроизводить традиционные политические практики.

Этнополитика большевиков была подчинена доктрине создания однородных в Этнополитическое строительство как главный инструмент достижения равенства и процветания народов в стратегии большевиков по самоопределению наций-этносов «спотыкалось» о массу объективных и субъективных проблем. Далеко не последнее место в этом ряду занимал острейший дефицит достойных политических лидеров и управленцев. Вынужденное использование вынужденно признавших советскую власть представителей немногочисленной дореволюционной казахской интеллигенции (движение Алаш) оказалось краткосрочным и не удовлетворило обе стороны. При этом алашординцы сделали максимально возможное, дабы реализовать свой автономистский проект в новых обстоятельствах, прямо участвуя в определении границ и создании Казахской АССР (управление, экономика, образование, здравоохранение, наука и культура), без чего современный Казахстан был бы невозможен.

Однако новый слой политической элиты, с помощью центра вскоре вытеснивший алашординцев, не смог выстроить рациональные и эффективные отношения как внутри быстро образовавшихся собственных группировок и группочек, так и в координатах формировавшейся противоречивой системы взаимоотношений СССР – РСФСР – КАССР. «Кавалеристам», на скаку берущим высоты власти в угоду амбициям, но, как правило, без должной «амуниции», противостояли местные и присланные из центра «ломовые работники», стремившиеся честно, ответственно и бескорыстно исполнять свой гражданский долг. Переменчивые коалиции, групповая и индивидуальная память о пережитом, социальная и личная зависть, клановые, родственные, политические связи в прошлом и настоящем, необходимость считаться с реальными условиями советского строительства в этнокультурном контексте, индивидуальные служебные планы и моральные критерии персонажей достаточно усложняли ситуацию. Решающее значение приобрела позиция союзной власти и руководства РКП (б), столкнувшихся с необходимостью оптимизировать структуры управления и персональный состав органов власти в автономии с учетом, в частности, знаний о личных качествах представителей казахстанского «политического класса», подтвержденной ими лояльности, проявленного умения вписаться в номенклатурный ландшафт и решать бесчисленные социально-экономические, политико-правовые и культурные проблемы на месте в соответствии с общегосударственными приоритетами и распоряжениями центрального аппарата.

Качество управления, характер и эффективность взаимодействия общегосударственных, российских и автономных структур власти, культура нарождающейся советской этнобюрократии, само существо власти определялись множеством противоречивых факторов и обстоятельств. Не последнее место среди них занимали уровень образования и политико-правовой культуры, межпоколенческие отношения, личные амбиции и карьерные интересы, нравственные приоритеты и социальные установки отдельных групп и представителей политической элиты, в т.ч. в казахском обществе. Между тем сама «политическая крыша» - Казахская советская автономия, выстроенная усилиями советской центральной и (под ее присмотром) этнонациональной власти и затем возвышенная до ранга союзной республики СССР, оказалась

неплохим фундаментом для государственного строительства в постсоветский период.

Мақалада советтік этносаяси зиялы қауым өкілдерінің қалыптасу үрдісі Қазақстан мысалында көрініс тапқан.

ӘОЖ 94(574.1) «1941/1945»

*Рысбеков Т.З. - т.ғ.д., профессор,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ-дың
құрметті ректоры*

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА

1941 жылы 22 маусымда Ұлы Отан соғысы басталған мезетте-ақ одақтың басқа аймақтары тәріздес Батыс Қазақстан/Ақтөбе, Гурьев, Батыс Қазақстан облыстары/өңірінде де соғыстың алғашқы күні-ақ халық жиындары мен ереуілдер өтіліп, оған батысқазақстандықтар белсене қатысып, Отанды қорғауға дайын екенін білдіріп, еріктілер тізіміне жазыла бастады.

Мәселен, соғыс басталған, яғни 22 маусым күні Ақтөбе қаласында өткен жалпы қалалық жиынға 20 мыңнан астам халық жиналса, Гурьев облысының Мақат кәсіпшілігінде – 1500 адам, Форт-Шевченкодa – 3000 адам қатысқан жиындар өтілсе, Батыс Қазақстан облысындағы іргелі білім ордаларының бірі – Орал пединститутында жиын өтіп, Отан қорғауға қасық қаны қалғанша шайқасуға ант қабылдап, студенттер В.Жевак, И.Афанасьев, А.Нестеренко, Д.Черняев, З.Мұқанов, Л.Ошибов, т.б. тізімге бірінші болып жазылды.

Кейін мұндай жиындар өңірдің барлық өндірістік мекемелерінде, колхоздарда, оқу орындарында өтілді. Жиынға қатысушылар үлкен жігерлілікпен, патриоттық сезіммен Отанын қорғау басты борышы екенін сезіне отырып, тез арада майданға жіберуді талап етіп, әскери комиссариаттарға өз өтініштерін білдіре бастады. Олардың қатарларында табиғатынан нәзіктілік пен батырлықты байқатқан ел басына қауіп төнген уақытта Томирис, Бопай апаларындай жауға қарсы шығып, майданға аттануға өз өтініштерін білдірген қазақтың қыздары да болды. Мәселен, Гурьев қаласында да соғыстың алғашқы күндерінде 23 қыздан майданға жіберу туралы өтініш түссе, Ақтөбе қалалық әскери комитетке 25 маусымның өзінде-ақ 392 арыз түссе, оның 90-ы отбасын құрған әйелдер болды, ал 27 маусымға дейін Ақтөбе облысынан өтініш білдірген әйел-қыздардың саны 140-тан асқан.

Тіпті кейбір отбасылы қыз-келіншектер Отанын жаудан қорғауды бірінші кезекке қойып, өз балаларын мемлекет қарауына қалдырып, өздері ер азаматтарымен бірге майданға баруға батыл шешім қабылдады. Солардың бірі – Ақтөбе қалалық балалар бақшасының тәрбиешісі Т.А. Сидельникова Отанын қорғауға әзір екенін, 3 жастағы баласын балалар үйіне қалдырып, өз еркімен Қызыл Армия қатарына алуға өтініш білдірсе, Некрасов көшесі 66 үйінің тұрғыны А.Р. Бучацкой радиодан Сыртқы Істер Халық Комиссариатының орынбасары Молотовтың сөзін естігеннен кейін, Кеңес Одағының азаматы ретінде күйеуімен бірге майданға аттанып, Отанын ақырғы демі біткенше қорғауға әзір екенін айтып, өз еркімен өтініш жазды. Мұндай еріктілер қатары аймақта күн сайын артып отырды.

Дегенмен де, майданға аттанушылардың саны артқанымен оларды әскери іске үйретуде өзіндік қиындықтар кездесті. Олардың ең бастысы - әскери басшы командирлерінің жетіспеуі болды. Соғыс алдындағы сталиндік репрессияның өршіген кезеңінде әскер басшыларының 55 пайызы жазықсыз қуғындаудың құрбаны болды. Азамат соғысының от-жалынында шыңдалған 43 мыңға жуық Қызыл Армия командирлері сталиндік лагерьлерде опат болды. Даңқты командирлер, әскери теоретиктер репрессия тұзағына ілініп, қолбасшыларының қатары сиреген болатын. Қорғаныс халық комиссариатындағы Әскери Кеңестің мүшелерінен, небәрі 10-ақ адам жазықсыз жаладан аман қалды. Міне, осындай орасан қиыншылықтарға тап болып, байырғы командалық корпусының қатары сиреген Кеңестік Қарулы Күштер Ұлы Отан соғысына өте қиын жағдайда кірісті.

1941 жылға дейін құрлықтағы әскер қатарының өзінде штат бойынша 66900 командир жетіспесе, ұшқыш-техниктер құрамында кадр жетіспеушілігі 32,3%-ға дейін жетті. Сонымен қатар оқу-жаттығу, даярлық үшін әскери қару-жарақтардың жетіспеушілігі байқалды. Кейбір қару-жарақ түрлерін қолдан жасауға тура келді.

Сонымен қатар, жау әскерінің ел ішіне етене енуі жауынгерлердің әскери даярлығына да өз кедергілерін тигізді. Уақыттың шектеулі болуына байланысты кейбір белгіленген оқу-жаттығу сағаттары толық орындалмай жауынгерлер соғыс даласына жіберіліп отырылды. Мәселен, бір ғана Ақтөбе облысы бойынша 1924 жылы туылғандардан 186 адам, 1925 жылы туылған 11 адам әскери даярлықсыз майданға аттандырылған.

Соғысқа аттанған жауынгерлердің арасында білімі таяз, тіпті сауатсыз адамдар саны да басым болғаны байқалады. Мәселен, 1941 жылы 1 қыркүйектегі құпия мәлімет бойынша, 1905-1918 жылдары туылған әскери міндеттілердің арасында Ақтөбе облысы бойынша 920 сауатсыз, 1082 шала сауатты, 3981 орыс тілін білмейтіндер, Гурьев облысынан 2181 сауатсыз, 4324 шала сауатты, 5710 орыс тілін білмейтіндер. Батыс Қазақстан облысы бойынша 1850 сауатсыз, 3447 шала сауатты, 4544 орыс тілін білмейтіндер болғаны анықталған.

Майдан даласында барлық бұйрық-нұсқау орыс тілінде берілетінін ескерсек, орыс емес ұлт өкілдеріне, оның ішінде орыс тілін білмейтіндер мен сауатсыздарға көптеген қиындықтар туғызғанын байқауға болады. Орыс тілін білмеу, олардың ұрысқа белсенді түрде араласуын шектей түсті, сонымен қатар «ұлы орыс» өкілдерінен жасақталған командирлердің бұйрықтарын да түсінбейтін кездері болғаны белгілі. Мұның басты салдары соғыстың алғашқы кезеңінде адам шығынының көп болуына да өзіндік себептерін тигізгені аян.

Осы себептен КСРО ХКК-нің 1942 жылы 24 тамыздағы № 1423 орыс тілін меңгермегендерге орыс тілін оқуы туралы төңірегінде қаулысы шықты. Қаулыда орыс тілін меңгермегендерді 90 сағаттық бағдарлама көлемінде орыс тілін оқыту міндеттеліп, оқыту 1942 жылы 15 қыркүйектен бастап республикалық ХКК мен облыстық атқару комитеттеріне мектептерде орыс тілін оқытуды ұйымдастыру, оларды маманданған және тәжірибелі мұғалімдермен және оқу-жазу құралдарымен қамтамасыз ету міндеттелді. Орыс тілін оқудағы барлық шығындар жергілікті бюджет арқылы жүргізілді. Осыған орай әскер қатарында мемлекет тарапынан шала сауаттылар мен сауатсыздарға көңіл бөлініп, орыс тілін игеруге арналған оқу да ұйымдастырылған. Осындай шаралар тылда да атқарылды. Оқытуға мектеп мұғалімдерімен қатар жоғары сынып оқушылары да пайдаланылды. Мәселен, Гурьев облысында 529 мұғалім мен оқушылар 217 сауатсыздарды, 4419 шала сауаттыларды және 235 орыс тілін білмейтін әскери шақырылғандарды оқытты. Кейін тағы да 3959 сауатсыз және 6181

шала сауаттыларды оқытты.

Дегенмен де, бұл жүргізілген шаралар соғыс жылдарында майданға аттанған жауынгерлерді толық сауаттандырып, орыс тілін өз мәнінде үйрете алмады. Оған уақыттың аздығымен қатар кәсіби маман тапшылығы да өз әсерін тигізді.

Соғыс жылдарында халықтың барлығы бірдей Отан алдындағы борышын түсіне бермеді. 1941 жылдың 29 маусымындағы Директиваға сәйкес әскери міндеттілер 5 күн мерзім ішінде тіркелуге міндетті, ал дәлелсіз келмегендер мобилизациядан бас тартып, қашқындар есебінде Соғыс Трибуналының сотына берілді.

Халық арасында майданға барудан бас тартушылар, әскери қызметтен қашқандар да кездесіп отырды. Олардың ішінде қарапайым халықтармен бірге, кейде комсомол, партия мүшелері де кездескен жағдайлар болды. Мәселен, Шалқар ауданындағы комиссия төрағасы Хасановтың 1941 жылы 2 желтоқсандағы хабары бойынша кейбір партия мүшелері: Федосов, Литовченко, Давыдов, Кургулин, т.б. майданға өз еркімен аттанудан бас тартқан.

Кейбір партияның жауапты қызметкерлері, ауылдық кеңестің төрағалары жалған тізімдер жасап, өз жақын-жуықтарының туған жылдарын кемітіп, оларды әскери қызметтен босатылатын құжаттар әзірлеумен шұғылданғандықтары да анықталды. Ақтөбе облысы Ойыл ауданының № 21 ауылдық кеңесінің төрағасы Асауов Дәулет өзінің 1924 жылы туған ағасы Асауов Кенжеғалиды Қызыл Армия қатарына барудан босату үшін оған 1926 жылы туған деген анықтама берсе, Ключевой ауданындағы Маржанбұлақ ауылдық кеңесінің төрағасы мен хатшысы Ташаев пен Делманов Қызыл Армия қатарына шақырылуға тиісті адамдардың шаруашылық кітаптарындағы туған жылдарын өзгертумен және жалған құжаттар жасаумен айналысқан. Қызыл Армия қатарына шақыру алған кейбір азаматтар тұрғылықты мекен-жайын тастап, әскерге барудан қашып-пысып жүрген. Олар – дезертирлер (әскерден қашқандар) өздерінің алыстағы жақындарын паналап жүрсе, кейбіреулері арнайы топ құрып, қарақшылық әрекеттермен айналысқан. Мәселен, Жұрын ауданының азаматы Спан Мұрзабаев әскер қатарынан қашып келіп, 14 адамнан тұратын топ құрып, қарақшылық әрекеттермен шұғылданған.

Кеңес үкіметінің жүргізген саясатына қарсы өсек-аяң, алып-қашпа әңгімелер таратып, халықтың кеңес үкіметіне, фашистік Германияны жеңетіндігімізге сенімсіздік көзқарас қалыптасуына ықпал ететін әртүрлі топтар да орын алған. Бұл топ майдан тылындағы еңбекшілердің еңбек етуіне, майданға аттануларына кедергілерін тигізіп, халық наразылығының тұтануына әрекеттер жасамақ болған. Ондай топтар 1941 жылдың тамыз-қыркүйек айларында Ақтөбе облысының Байғанин, Шалқар, Родников, Новоресей аудандарында тіркелген. НКВД ұйымдары Орта Азия Республикаларының аудандарына, Ауғанстан мен Иранға халықты көшірумен айналысқан контрреволюциялық топтарды құрықтаған.

Наразы топтар, қашқындық әрекеттер одақтың, республиканың барлық аймақтарында орын алғаны туралы бұрын жарияланбаған деректер сақталған. Қашқындармен күрес үшін арнайы топтар «үштіктер» құрылған. Олардың құрамына аудандық комитеттің хатшылары, НКВД-нің аудандық бастығы және аудандық әскери комитет төрағалары енді. Мысалы, Ақтөбе облысында қашқындармен күрес жүргізетін кеңестік-партиялық ұйымның құрамында 690 мүше болған. Мұндай арнайы топтар барлық аймақтарда құрылды. Бұл топтардың негізгі міндеттеріне аудан орталықтары мен қалаларда айына кемінде екі рет, ауылдық жерлерде айына, бір рет тұрақты тексеру жүргізу жүктелді.

Осындай шаралар нәтижесінде, біріншіден, жалған құжат жасаушылар тосқауыл болса, екіншіден, әскерден қашушылардың саны азая бастаған.

Соғыс басталғаннан – 1942 жылдың 1 қыркүйегі аралығында әскерден қашқандардың республикада 2206 оқиғасы тіркеліп, оның Ақтөбе облысында 289-ы, Гурьев облысында 44-і, Батыс Қазақстан облысында 81-і тіркелгені анықталған.

Соғыс жағдайындағы жаңа міндеттерге сәйкес жергілікті советтерге тиісті нұсқау-тапсырмалар беріп, олардың жұмыстарында өзгерістер пайда болды. Сонымен бірге Советтер жұмысындағы демократиялық формалары туралы принциптер өзгерген жоқ. Бұл негіздер Одақтың жаңа Конституциясымен бекітілген болатын, олар Советтер мен оның жергілікті органдарының Отан соғысы кезеңіндегі барлық жұмысына тірек және негіз болды.

Жергілікті кеңестер міндетін айқындау мен қызметін жандандыруда үлкен маңызы бар құжат 1942 жылдың 18 наурызында қабылданды. Осы қаулы шешімдерінің орындау барысын қадағалау үшін облыстық атқару комитеті 1942 жылдың сәуір мен маусым айы аралығында Орал қалалық Кеңесі атқару комитетінің, Жәнібек, Теректі, Фурманов, Шыңғырлау және Жымпиты аудандық кеңестері жұмысын тексеруді ұйымдастырды. Тексеру мақсаты – аудандық атқару комитеті жұмыстарының жайын анықтау, соғыс кезінде төменгі буындарға басшылық жасау сияқты маңызды істің қалай жүргізіп жатқанын бақылау еді.

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы кеңес органдары қызметінде Қызыл Армияға бүкілхалықтық көмек ұйымдастыру, майдан мен тыл арасындағы байланысты күшейте түсу жұмыстары басты бағыттың бірі болды. Соғыс басталысымен-ақ тиісті мекемелер мен ұйымдарға еңбек ұжымдары мен жекелеген азаматтардан хат, өтініштер, жиналыс пен митингі қаулы-қарарлары келіп түсе бастады, бұл құжаттарда олар майданға жеке қорларымен көмек беру ниеттерін білдіріп жатты. Кеңес органдары баспасөз бен радио арқылы, белсенділер мен үгітшілер күшімен облыс жұртшылығы Қызыл Армияға жылы киім мен елде қорғаныс қорын құрудың саяси және экономикалық маңызы туралы үгіт-насихат жұмыстарын ұйымдастырды.

Соғыстың алғашқы күндерінен бастап 1942 жылдың аяғына дейін елдің қорғаныс қорына Батыс Қазақстан облысы еңбекшілерінен келіп түскен қаржылай және басқаша көмек түрі: миллион 545 мың сом қаржылай көмек, 486 алтын, 20 кг, 972 гр күміс, 541 гр платина, 1900,5 тонна астық, 22,3 ц май, 19 т пішен, т.б. бұдан басқа облыс еңбекшілері майдан жауынгерлеріне Жаңажылдық, май мерекесіне және революцияның 24 жылдығына сыйлықтар жинауды ұйымдастырып, майданға 30 вагоннан астам сый-сәлемдемелер жіберді.

1942 жылғы Мемлекеттік Әскери заемның орасан табыспен өтуі советтік патриотизмнің тамаша көрінісі болды, заемға жазылу бұрын-соңды болмаған қысқы мерзімде және тамаша нәтижемен аяқталды. Облыс бойынша 31,415 мың сомға әскери заемға жазылу жүргізілді.

Облыс еңбекшілері барлығы бір кісідей жұмылып, майданға нақты көмек көрсету жолында ерлікпен еңбек етті. Олар ауыл шаруашылық жұмыстары бойынша жоспарды орындап қана қоймай, Тамбов колхозшыларының патриоттық бастамасы бойынша республикада бастаған патриоттық қозғалысқа да үлестерін қоса білді. «Қазақстан колхозшылары» деген атпен жасақталып жатқан танк колоннасы мен әскери ұшақ эскадриласы құрылысына облыстан 52928 мың сом аударылды. Бұл істе Зеленов, Тайпақ, Орда және Шыңғырлау

ауданы еңбекшілері белсенділік танытып, басқа аудандармен салыстырғанда қаржыны көбірек жинады.

1942 жылғы астық өнімдерін жинауға майдангерлердің әйелдері, үй шаруасындағы әйелдер, колхозшы-әйелдер де белсене қатысты. Олар өздерінің ерлері мен балалары майданда жаумен қалай шайқасса, еңбекте өздерінің солай күш жұмсайтынын мәлімдеді. Олар өз сөздерінде тұрды, еңбекте ерліктің үлгісін, норманы орташа алғанда 120-130%-ғаасыра орындады.

Қала мен облыс көлемінде халық жасақтарының батальоны мен жауынгерлік жасақтар ұйымдастырыла бастады. Жайық пен Еділ бойынан Чехиядағы Вяткаға дейін даңқты әскери жорықты басынан өткізген 152-ші арнайы атқыштар бригадасы құрылды. Смоленск мен Белоруссия жерінде ерлікпен шайқасқан 101-ші арнаулы ұлттық қазақ атқыштар бригадасы да біздің облысымызда құрылды.

Жау қолында қалған территориялардан көшірілген өнеркәсіп орындары мен адамдардың кейбіреуі Орал қаласына орналастырылды. Олардың жалпы саны 14 өндіріс орны мен мекемелер болды. Солардың ішінде Ленинградтан көшірілген К.Ворошилов атындағы заводты ерекше атауға болады. Соғыс жылдарында майданды қару-жарақпен қамтамасыз етіп, жеңіске зор үлес қосқаны үшін завод ұжымы Мемлекеттік қорғаныс Комитетінің ауыспалы Қызыл туын екі рет иемденді, ал конструкторлары Н.Н.Шамарин, В.Д.Горбунов және Г.И.Жигарь өнертапқыштық бастамалары үшін бірінші дәрежелі сталиндік сыйлықтың иегерлері болды.

В данной статье нашли отражение исторические факты, характеризующие участие Западно-Казахстанской области в Великой Отечественной войне.

ӨОЖ 929 (574.1)

*Рысбеков Т.З. - т.ғ.д., профессор,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ-дың
құрметті ректоры*

БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР - КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ

Қазақстандықтардың ерлігі Сталинградты неміс басқыншыларынан қорғау кезінде ерекше көзге түсті. Себебі, Қазақстан территориясы Сталинград облысымен шектесіп жатты. Қазақстанның Батыс Қазақстан, Атырау (Гурьев) және Ақтөбе облыстарының Сталинградқа жақындығын ескеріп, майданға байланысты осы майданның жақын тылына айналды. Ал Батыс Қазақстанның Орда, Жәнібек, Казталовка және Жалпақтал аудандары тікелей Сталинград әскери округына қараса, Сайхын, Шоңғай, Тасқала, Переметное, Қазақстан, Шыңғырлау темір жол станциялары да Сталинград майданының қарамағына енгізілді. Сталинградты Қазақстанның орталық, шет аймақтарымен және Орта Азиямен байланыстыратын ірі темір жол станциясы әрі облыс орталығы – Орал соғыс аймағы деп табылды. Майданда оқ-дәрі, қару-жарақпен қамтамасыз етуге Астрахань арқылы сауда, Батыс Қазақстан облысының территориясы арқылы құрғақта байланыс жасайтын.

Доспанова Хиуаз. Әскери ұшқыш қыз Хиуаз Доспанованың ерлігінің өзі жеңіске үлкен үлес қосты. Авиация штурманы Х.Доспанова Кавказ бен Қырым

шайқастарында 300 рет әскери тапсырмамен әуеге көтерілді. Орал аэроклубын бітірген Х.Доспанова Москва медициналық институтына оқуға барып, соңғы емтихан тапсыратын кезде соғыс басталып кетеді. Оның тағдырында елеулі бетбұрыстың орын алуына Совет одағының Батыры, атақты ұшқыш М.Расковамен кездесуі себепші болды. М.Раскованың басшылығымен Хиуаз Доспанова Москвадан Бранденбургке дейінгі шайқастарға қатысты.

Ахмиров Касым Шабанович 1923 жылы Саратов облысының Дергачев ауданындағы Алтыата селосында дүниеге келген. 1937 жылдан Батыс Қазақстан облысының Красновский совхозында тұрды. Соғысқа дейін есепші, май құюшы, тракторшы болып жасады. Взвод командирі Қасым Шабанұлы 1941 жылдан Воронеж, Орталық және т.б. майдандарда шайқаса отырып, Берлин қаласына дейін жетті. Украина жеріндегі Чумакиев хуторы үшін, шайқастағы ерлігі үшін кіші лейтенант К.Ш. Ахмиров Кеңес одағының Батыры атағына ие болды. 1949 жылы қайғылы жағдайда қайтыс болды.

Борисюк Александр Евстафьевич 1921 жылы Тула облысының Белев қаласында дүниеге келген. 1925 жылдан Батыс Қазақстан облысының Зелен ауданы Серебряково ауылында тұрады. 124 атқыштар дивизиясының құрамындағы миномет взводының командирі Борисюк А.Е. Карел мойнағындағы Вуокса өзенінен өтудегі ерлігі үшін 1945 жылы 24 наурызда жоғары атаққа ие болды. Оның қарсаңында 15 ақпанда Польшаны азат ету шайқастарының бірінде қаза болды.

Видяшев Николай Тимофеевич 1903 жылы Орал қаласында туылған. Фин соғысында 257-ші атқыштар полкын басқара жүріп Выборг бағытындағы шайқастағы ерлігі үшін 1940 жылы 21 наурызда Кеңес Одағының батыры атағы берілді. Видяшев Н.Т. 3 наурызда шайқас үстінде қайтыс болған.

Волков Филипп Григорьевич 1901 жылы Бөрлі ауданының Бөрлі ауылында дүниеге келген. Азамат соғысына қатысқан. Чехославакия жеріндегі ерлігі үшін жоғары атаққа ие болған. 1948(9) жылы қайтыс болған. Бөрлінің бір көшесі батырдың есімімен аталады.

Гребнев Андрей Феокистович 1942 жылы Теректі ауданының Покатиловка ауылында дүниеге келген. 1945 жылы сәуір айында Днепрді өтудегі және Белоруссия жерін жаудан азат етудегі ерлігі үшін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. 1973 жылы қайтыс болды.

Гринько Иван Устинович 1922 жылы Ақтөбе облысының Кузнецовка ауылында туылған. 1934 жылы ата-анасы Ташкент облысына көшіп, 1940 жылы тамызда әскер қатарына алынады. Орынбор ұшқыштар училищесін бітірген Иван Устинович 1942 жылы майданға аттанады. Әуе шайқастарындағы көрсеткен ерекше ерлігі үшін 190-шы шабуылшы авиация полкының эскадриля командирінің орынбасары Гринько И.У. 1944 жылы 26 қазанда Кеңес Одағының Батыры атағына ие болады.

Джунусов Мажит 1917 жылы Жаңақала ауданының Саралжын ауылында туылған. Соғысқа дейін шопан болып жұмыс жасаған 303-ші атқыштар дивизиясының автоматшысы жүздеген жау солдатын және офицерлерін жер қаптырды. 1943 жылы 27-ші қыркүйектегі Днепрден өтудегі ерлігі үшін осы жылдың 20-шы желтоқсандағы КСРО Жоғары Советі Президиумының жарлығымен Кеңес Одағы Батыры атағы берілді. Соғыстың сәуірі айында Праганы азат ету үшін болған шайқаста қаза болды.

Доспанова Хиуаз

Жаксығұлов Садық Шәкелұлы 1924 жылы Жаңақала ауданының №20-шы ауылында дүниеге келген. 1942 жылы 6 тамызда майданға аттанды. 73-ші гвардиялық Сталинград атқыштар дивизиясының құрамында шайқасқан Садықтың даңқы Полтава түбінде Днепрді өтудегі ерлігінен кейін кең тарады. 1944 жылы 22 ақпанда ерлігі жоғары бағаланды. Өзінің әскери қызметін Австрия жерінде аяқтады.

Зрелов Иван Петрович 1924 жылы Калинин облысының Появилowo деревнясында дүниеге келген. 1955 жылдан Теректі ауданының Федоровка селосында тұрған. 1983 жылы қайтыс болды. 1944 жылы Оңтүстік Буг өзенінен өтудегі ерлігі үшін Кеңес одағының Батыры атағы берілді.

Искалиев Сүндетқали Шыңғырлау ауданының Константиновка ауылында туылған. 1942 жылы шілдеде майданға аттанды. Ол Александр Матросовтың ерлігін қайталады. Бұл шайқас 1944 жылы 24 маусымда Могилев облысының Быхов ауданының Лидчица деревнясы үшін болды. Өлгеннен кейін, 24 наурыз, 1945 жылы Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Коняхин Иван Иванович 1921 жылы Калуга облысының Куровск деревнясында дүниеге келген. 1962 жылы қайтыс болды. Польша жерін азат етудегі Висла өзенінен өтудегі ерлігі үшін 1945 жылы 27 ақпанда жоғары атаққа ие болды.

Коровин Артем Иванович 1918 жылы Оралда дүниеге келген. Соғыс қарсаңында Архангельск облысында болып, әскер қатарына сол жақтан алынған. Ол Карелия шайқасында болды, Калинин майданының құрамында Латвия, Литва, Шығыс Пруссияны азат етуге қатысты. Ол өте ержүрек барлаушы болды. Литва жеріндегі ерлігі үшін 24 наурыз 1945 жылы Кеңес Одағының Батыры атағын алды. 1945 жылы майданда қаза болды.

Куличев Иван Андреевич 1920 жылы Астрахань облысы Жоғары Басқұншақ станциясында теміржолшылар отбасында дүниеге келген. Балалық шағы Орал қаласында өтті. Мектепте оқи жүріп еңбек етті: алғашқыда есепші кейін Орал темір жолы бөлімшесінің жанар-жағар май қоймасының бухгалтері болды. 1940 жылы әскер қатарына алынды. Алдымен Москва, кейін Пермь ұшқыштар мектебін бітірді. Авиация генерал-лейтенанты, КСРО еңбек сіңірген әскери ұшқышы. Днепродзержинск плацдармында 80 жау самолеттерімен теңсіз ұрыс жүргізді. Осы шайқаста 8 танк, 38 автомашина, 5 теміржол вагоны, 2 самолетті атып түсірді. 1944 жылы 26 қазанда КСРО Жоғары Кеңесі Президиумының Жарлығымен И.А. Куличевқа Кеңес Одағы Батыры атағы берілді. 1957 жылы қайтыс болған.

Малин Константин Яковлевич 1923 жылы Саратов облысы Озинки ауданының Малаховка селосында дүниеге келген 30-шы жылдары Батыс Қазақстан облысына көшеді. Орал аэроклубын аяқтаған К.Я.Малин Чкалов авиация мектебіне түседі. Өзінің әскери жолын 1944 жылы Бобруйск операциясынан бастайды. 106 әскери ұшу тапсырмасын орындап, 9 танк, 110 автомашина, 58 зеңбірек, 10-даған қоймалар мен теміржол вагондарын, 700-ден астам жау солдаттары мен офицерлерін жойды. 1945 жылы 15 мамырда Жоғары атаққа ие болды.

Маметова Мәншүк Жиенғалиқызы 1922 жылы Орда ауданында дүниеге келген. Ата-анадан ерте қалған Мәншүк анасы Әминаның тәрбиесінде болды. Соғыс басталғанда Мәншүк Алматыда медицина институтында оқып жүрген болатын. 1942 жылы тамызда өз еркімен майданға аттанды. 1943 жылы 16 қазанда Невель түбіндегі шайқаста пулеметші Мәншүк ерекше ерлік көрсетіп, Шығыс қыздарының ішінде ең алғаш болып Кеңес Одағының Батыры

деген Жоғары атаққа ие болды. Өзі өлгенмен, аты Невель мен Қазақстанның көптеген қалаларында мәңгі сақталды. Біздің облысымызда көшелердің, мектептердің аты аталған. Оралда мемориалдық музейі мен ескерткіші бар.

Масин Темір Жантекеұлы 1907 жылы Орда ауданының Орда поселкесінде туылған. 1928 жылы педагогикалық училищені бітірді. Мұғалім, мектеп директоры, аудан оқу бөлімінің меңгерушісі, МТС-тер мен совхоздың саяси бөлімінің бастығының орынбасары болып жұмыс істеді. Әскерге қатардағы жауынгер болып алынған Темір Жантекеұлы алдымен взвод, кейін рота командиріне дейін көтерілді. 1944 жылы 1 шілдеде Могилев-Минск тас жолының бойындағы шайқаста капитан Т.Масин басқарған рота 800-дей жау солдаттарымен офицерлерін, 74 автомашина және 43 мотоциклді жойды. Тапсырманы үлгілі орындағаны үшін Т.Масинге Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Соғыстан кейін Тайпақ аудандық партия комитетінің секретары қызметінде жүріп, даладағы астықтың өртің сөндіремін деп қатты күйік алған батыр қайтыс болды. Облыста батыр есімін де шаруашылық, қалада көше аталады. Оралда жерленген.

Майданов Қайырболат (Николай) Сайынұлы 1956 жылы 7 ақпанда Батыс Қазақстан облысының бұрынғы Жымпиты (Қазіргі Сырым) ауданы, Тасқұдық ауылында дүниеге келген. 1973 жылы Ақжайық (қазіргі Теректі) ауданының Шағатай ауылында орта мектепті бітірген. Чапаев (қазіргі Ақжайық) ауданында ДОСААФ комитеті жанынан жүргізушілер курсы аяқтап, Кеңес әскері қатарына алынады. Сарытау (Саратов) Жоғары әскери ұшқыштар даярлайтын училищеде оқыды. Ауған соғысына қатысып, көрсеткен ерлігі үшін 1988 жылы 29 шілдеде Кеңес Одағының батыры атағын алды. Қызыл Жұлдыз, Қызыл Ту, 3 дәрежелі «КСРО Қарулы Күштері қатарында Отанға қызметі үшін» ордендерімен марапатталды. Ауғанда 50 рет әуеге көтеріліп, ауыр шайқастарға қатысқан. Кейін Шешенстан соғысына қатысады. Аргун шатқалында болған шайқастағы ерлігі үшін «Ресей батыры» атағына ие болды. (2000 жылы 28 қаңтар). Бұл атаққа ол қаза тапқаннан кейін ие болды.

Мордасов Иван Андреевич 1923 жылы Приурал ауданының Рожков поселкесінде дүниеге келген. 1942 жылы ақпанда майданға аттанып, Сталинград және беларус майдандарында шайқасты. Белоруссияны азат ету мен Днепрден өтудегі ерлігі үшін Жоғары атаққа ие болды. Өзі осы шайқаста қаза болды.

Наумов Георгий Васильевич 1904 жылы Орал қаласында туылған, он бес жасынан еңбекке араласып темір ұстасы, механиктің орынбасары болып жасады. Содан кейін байланысшы қызметін меңгерді. Майданда да байланысшы болды. Сталинград түбінде, Воронежде соғысты Днепр арқылы дивизия басқармасы мен бөлімшелердің арасындағы байланысты өз өмірін сарп ете отырып орнатқаны үшін Кеңестер Одағының Батыры атағы берілді.

Неткалиев Ерденбек 1914 жылы Жәнібек ауданының Қамысты ауылында туылған. 1936 жылы Алматы мал дәрігерлік институтын бітіріп, соғысқа дейін Қызылордада ауылшаруашылық техникумда оқытушы, облыстық атқару комитетінде инспектор болып жұмыс жасады. Майданда атты эскадронның командирі болды. Мыңдаған шақырым жер жүре отырып, 1945 жылы 31 қаңтарда Германияның Рарцебур қаласы үшін шайқаста арнайы дайындықтан өткен СС дивизиясының 400-ден астам жауынгерлері мен офицерлерін жоя отырып, теңдесі жоқ шайқаста қаза болды. 1945 жылы 24 наурызда Батыр атағы берілді.

Панфилов Дмитрий Иванович 1913 жылы Бөрлі ауданы Бөрлі поселкесінде туылған. Жалал-Абадта әскер қатарына алынды. Яссы түбіндегі шайқаста 3 тәулікке созылған шайқаста жаудың 3 зеңбірегін, 5 бронетранспортері, 2 автомашинасын жойды. 1945 жылы наурызда Кеңес Одағы Батыры атағын алды.

Рамаев Гияз Галиаскарович 1921 жылы Орал қаласында туылған. Әскер қатарына 1940 жылы Саратовта шақырылды. Сталинград түбіндегі шайқастағы ерлігі үшін ержүрек барлаушыға. 1944 жылы қаңтарда Батыр атағы берілді.

Садомсков Павел Степанович 1923 жылы Приурал ауданы Дарьинск поселкесінде дүниеге келді. 1943 жылы Днепрден өтер кездегі ерлігі үшін ержүрек барлаушыға Батыр атағы берілді. Соғыстан кейін Самараға көшті.

Скоробогатов Анатолий Макарович 1906 жылы Тасқала ауданының Бірінші Чижә ауылында туылған. Қысқа мерзімді курсты бітіріп, соғыс жылдарында танкист болды. Майданға 26-шы жеке гвардиялық ауыр танктер полкында жүргізуші-механик болды. Ленинград майданындағы 1944 жылы маусым айындағы Томск стансасы үшін шайқаста ерлікпен қаза тапты. Жау қоршауында қалып қойып, өртенген танктен экипаж шықпады.

Стрелец Дмитрий Лаврентьевич Приморье өлкесінің Гордеевка деревнясында дүниеге келген. 1953 жылдан Орал қаласында тұрады. Донец өзенінен өтіп, оң жағалауда плацдарм дайындаудағы өжеттігі үшін 1945 жылы наурыз айында Кеңестер Одағының Батыры атағы берілді.

Стрижаченко Алексей Авраамович 1911 жылы Черкас облысының Смелянск ауданында Белозерье селосында дүниеге келген. 17 жасында құюшы болып жұмыс жасады. 20-шы жылдардың аяғында «Нове життя» коммунасымен Батыс Қазақстан облысының Теректі ауданына қоныс аударды. 1933 жылы әскер қатарына шақырылды. Әскери борышын орындап қайтқаннан кейін колхоз басқармасының орынбасары, кейін басқармасы болды. 1941 жылы қазан айында әскерге шақырылды. Сталинград түбіндегі шайқаста, Украинаны жаудан азат етуде танк ротасының командирі болды. Соғысты Дунайда полк командирі ретінде аяқтады. Украина жерінде шеберлікпен өткізген операциясы үшін 1944 жылы 19 наурызда Кеңестер Одағының Батыры атағына ие болды.

Тарасенко Василий Федорович 1912 жылы Теректі ауданында туылған. 1929 жылы он жеті жасында колхозға мүше болды. Соғыс қарсаңында бригадир болып жасады. Ұлы Отан соғысы жылдарында инженерлік әскерде болды. Өзінің саперлік шеберлігін Днепрден өту кезінде көрсете білді. Осы ерлігі үшін 1943 жылы 30 қыркүйекте Жоғары атаққа ие болды. Соғыстан кейін Батыр жауынгер еліне қайтып оралды.

Тиханенко Андрей Яковлевич 1912 жылы Шыңғырлау ауданының Лубенко поселкесінде туылған. Сегіз жасында анасынан, ал он жасында әкесінен жетім қалды. Үлкен анасының қолында тәрбиеленіп, 1930 жылы колхозға мүше болып кірді. 1941 жылы 24 маусымда майданға аттанды. Москва түбіндегі шайқасқа, Литваны азат етуге қатысты. Литваның Пуни елді-мекенінің қасында Неман өзенінен өткендердің алғашқыларының қатарында болған қатардағы пулеметші жауынгердің ерлігі Жоғары бағаланып, Батыр атағына ие болды. Батыр жауынгер осы шайқаста ерлікпен қаза болды. Лубянка поселкесінде батырдың мүсіні қойылған.

Орақпаев Есен Шегрейұлы 1922 жылы Чапаев (қазіргі Ақжайық) ауданының Киров ауылында дүниеге келген. 1942 жылы майданға Жалпақтал (бұрынғы Фурманов) педагогикалық училищесінің үшінші курсынан аттанған. Жас зеңбірекші-офицер көптеген шайқастарға қатысып, көптеген жау

танкілері мен техникалары, адам күштерін жойды. 1944 жылы қараша айында Тиссадан өту кезіндегі өжеттілігі мен қайсарлығы үшін 1945 жылы наурыз айында Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Соғыстан кейін облыс шаруашылықтарында жұмыс жасады.

Хитев Борис Никитович 1909 жылы Орал қаласында туылған, 1941 жылы Москва облысы Коломна аудандық әскери комиссариатында армия қатарына алынды. Өзінің табандылығы мен тапқырлығын байланыс офицері Днепрден өту кезінде көрсете білді. 1943 жылы қазан айында Кеңес Одағының Батыры атағы (қайтыс болғаннан кейін) берілді.

Хусаинов Ахмедияр 1924 жылы Орда ауданында дүниеге келді. Мектеп бітірген күні Ұлы Отан соғысы басталды. 1942 жылы әскер қатарына алынды. 1943 жылы қазан айында Мелитополь қаласы үшін болған шайқаста көрсеткен жанқиярлық ерлігі үшін Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Соғыстан кейін Абай атындағы педагогикалық институтты (қазіргі Алматы мемлекеттік университеті) бітіріп, ұстаздық жұмыста болды.

Черненко Николай Власович 1924 жылы Бөрлі ауданының Успенровка селосында дүниеге келді. 1942 жылы 10 тамызда Орынбор облысының Дзержинск аудандық соғыс Комиссариаты әскер қатарына алды. Соғыста Сталинград, Орталық және бірінші Белорусс майдандарында шайқасты. Бранденбург түбіндегі шайқастағы көрсеткен ерлігі үшін 1945 жылы 31 мамырда КСРО Жоғары Кеңесінің Призидиумының жарлығымен Кеңестер Одағының Батыры атағы берілді.

Чумаев Григорий Иванович 1917 жылы Приурал ауданының Кирсаново поселкесінде дүниеге келді. Соғысқа дейін тракторист болып жасады. Майданға 1942 жылдың желтоқсанында аттанды. Одер өзенінің Батыс жағалауында ержүрек барлаушы өзінің батыл қималдарымен ерекше көзге түсті. Қабірі Бресавль жанында. 1945 жылы 10 сәуірде Кеңестер Одағының батыры атағы берілді.

Чуриков Николай Степанович 1910 жылы Жәнібек ауданының Жұмат ауылында дүниеге келді. Ата-анадан ерте қалып, балалар үйінде тәрбиеленді. Жұмысшылар факультетінде оқыды. Соғысқа дейін Орал қалалық Осоавиахим кеңесінде төраға болды. Днепрден өту кезіндегі ерлігі үшін Кеңестер Одағының Батыры атағына ие болды. Соғыстан кейін еліне оралды. Сырттай 1957 жылы ауылшаруашылық институтын бітіріп, агроном-энтомолог мамандығын алды.

Чурилин Алексей Павлович 1917 жылы Орал қаласында туылған. Соғысқа өз еркімен аттанып, 1942 жылы әскери-авиациялық училищені аяқтап, 611-ші авиация полкінде жауға қарсы соғысты. Венгрияны жаудан азат ету кезінде қару-жарақ тиеген 24 автомашина мен 21 жау самолетін атып түсірді. Соғыс жылдарында 273 рет аспанға көтеріліп, 83 әуе шайқасына қатысты. Жеке өзі немістің 12 «мессершмистін», 2 «фокке-вульві» мен 3 «юнкерсін» атып түсірді. 1945 жылы 18 тамызда Кеңес Одағының Батыры атағы берілді.

Шагалеев Фарид Сұлтанович 1947 жылы Барнаулда дүниеге келді. Орал авиаспорт клубында механик және ұшқыш-инструктор болып жасады. Ауғанстандағы ерліктері үшін Кеңес Одағының Батыры атағын алды.

Шеведов Георгий Григорьевич 1908 жылы Шаңғырлау ауданының Шілік ауылында дүниеге келген. 1929 жылдан соғыс басталғанға дейін Бөрлі ауданында Облавка поселкасында тракторшы, бригадир болды. 1941 жылдың 14 шілдесінен майданға аттанған тәжірибелі тракторшы тез арада танкистік мамандықты игеріп алды. 21-ші гвардиялық Житомир Қызыл Тулы танк бригадасының құрамында Румыния және Венгрияны азат етуге қатысты. Румыния жеріндегі Серет

өзеніндегі және Венгрияның Комарно қаласы үшін шайқастағы асқан ерліктері үшін 1945 жылы 24 наурызда Кеңестер Одағының Батыры атағын алды. Өзі Комарно қаласы үшін болған шайқаста 9 қаңтар 1945 жылы қаза болды.

Щурихин Александр Авгостонович 1923 жылы Чапаев (қазіргі Ақжайық) ауданының Коловертний поселкесінде дүниеге келген. 1942 жылы 23 тамызда өз еркімен майданға аттанды. Барлаушы, барлау взводының командирі болды. Ол Буг, Днестр, Прут өзендерінен өткенде тапқырлық пен өжеттік, асқан ерлік көрсетті. 1944 жылы 13 қыркүйекте Кеңестер Одағының Батыры атағына ие болды. 1945 жылы Румыниядағы Солтүстік Трансильванияның Фроше-Ваяке деревнясының қасында қаза болды. Орал қаласының көшелерінің бірі Батыр есімінде.

Ұлы отан соғысы жылдарында көрсеткен ерлігі, батылдығы, тапқырлығы мен өжеттіктері үшін біздің 6 жерлесіміз Даңқ орденінің үш дәрежесінің иегері болды:

1. Балашов Александр Георгиевич
2. Захаров Владимир Апполонович
3. Имашев К.И.
4. Ковалев Алексей Леонтьевич
5. Муханбетов Бисенғали
6. Шамов Михаил Михайлович.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Президенттік мұрағаты /ҚР ПМ./. 708 – қор, 5/1-тізбе, 383-іс.
2. Атырау облыстық мемлекеттік мұрағаты /Ат. О ММ./. 369-қор, 1-тізбі, 4-іс.
3. Қозыбаев М.Қ. Майдангер студенттер. Алматы: «Мектеп», 1985
4. Летопись города Атырау – Алматы; Өнер, 2001, - 215с.
5. Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағаты /Ақ.О ММ./.30-қор, 1-тізбе, 484 – іс.
6. Қозыбаев М. Ақтаңдақтар ақиқаты. – Алматы: қазақ университеті, 1992. – 272 б.
7. Ақ. О ММ. 13-қор, 5/1-тізбе, 561-іс.
8. ҚР ПМ, 708-қор, 5/1- тізбе, 561-іс.
9. Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты /БҚО ММ./. 850-қор,9-тізбе, 1-іс.
10. ҚР ПМ, 708-қор, 5/1-тізбе, 561-іс.
11. Социалистік құрылыс. 1941, 24 желтоқсан, № 305, 2б.
12. Ақ. О ММ. 13-қор, 10-тізбе, 310-іс.
13. Ақ. О ММ. 13-қор, 10-тізбе, 300-іс.
14. ҚР ПМ. 708-қор, 6/1-тізбе, 1234-іс.
15. Ақ. О ММ. 13-қор, 13-тізбе, 223-іс.

В данной статье нашли отражение архивные материалы о западных казахстанцах, получивших звание Героев Советского Союза.

ӘОЖ 94(574)

*Қалыш А.Б. - т.ғ.д., профессор,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ ҚАЗАҚТАРЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕУ ЖӘНЕ ЕСКЕ АЛУ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫ

Қазақ халқының және басқа да этностардың дәстүрлі отбасының ерекшеліктерінің бірі – жерлеу рәсімі болып табылады. Жерлеу рәсімінің эволюциясы, ерекшелігі қазақтарда ислам дәуіріне дейінгі тәңірлік кезеңнен, Ресейлік самодержавие (отарлау) дәуірінен және Кеңестік тоталитарлық кезеңнен өтіп, бізге келіп жеткен көп дәстүрдің бірі болып табылады. Тоталитарлық мемлекеттік жүйенің қарсылығына қарамастан қазақтардың өз жерлеу дәстүрін сақтап қалуының басты себептерінің бірі – олардың исламды әдет-ғұрыптардың негізі етуі жатса керек. Ислам дінінің арқасында қазақтар «интернационализация» саясатына қарамастан өзінің біртектілігін сақтап қалды. Бұл үлкен «мәдени» қарсы тұрушылықтың арқасында ғана мүмкін болды.

Кеңестік билікке ашықтан-ашық қарсы шығу мүмкін емес жағдайда, дәстүрлі жерлеу рәсімі көшпенді және отырықшы халықтарды, олардың әлеуметтік жағдайына қарамастан жақындастыратын, қиындықты бірге бөлісетін, кей жағдайда дұшпан болып кеткен тараптарды да татуластыратын құрал болғандығын атап өту керек. Қазақ қоғамында бұл үрдіс өз-өздігінен тиесілі құбылыс ретінде жүріп жатты. Тоталитарлық билік оған еш араласа алмады.

Қазақ қоғамындағы туыскандық қол ұшын беру тек өлім кезінде ғана емес, сонымен бірге той-домалақта, табиғи апаттар кезінде (жұт, су тасқыны, жер сілкіну, т.б.) де қазақтың дәстүрлі қоғамының ажырамас бөлігі болып өмір сүріп келеді. Осындай жалпы халықтық көмек дәстүрлері бүгінгі қазақ қоғамына да тән. «Бірлесіп көтерген жүк жеңіл» деген нақыл сөз осыдан қалса керек.

Аталмыш мақалаға негіз болған материалдарды автор өзінің 1980-2010 жж. Ақтөбе облысының Байғанин, Мұғалжар, Темір және Хромтау аудандарында этно-шаруашылық үдерістер тақырыбында жүргізілген экспедицияларының барысында жинақтады. Автордың бұған дейінгі зерттеулері мен мақалалары Батыс Қазақстанның ең ірі облысы – Ақтөбе облысы аумағындағы сәбилер мен балаларға қатысты әдет-ғұрыптарға, үйлену дәстүрлері мен дәстүрлі шаруашылық мәселелеріне арналған болатын. Ендігі кезектегі зерттеулер аталмыш облыс қазақтарының жерлеу және еске алу әдет-ғұрыптарына арналады.

Жергілікті қазақтардың жерлеу рәсімдері, басқа халықтар сияқты мынадай құрамдас бөліктерден тұрады: 1) марқұмның қайтыс болуы мен өз үйінде қондырылуы; 2) мәйітті жерлеуі мен басын қарайтуы; 3) садақалары (қонақасынан жылын беруге дейін).

Марқұм қайтқаннан соң міндетті түрде оның туыстары жақындары мен таныстарына осы қайғылы хабарды жеткізеді. Осының бәрін қайтыс болған адамның ең жақын туыстарының бірі, ең жаны ашитын, тәжірибелі және беделді, барлық жосын-жоралғыларды білетін азамат басқарады. Егер қаза кездейсоқ немесе кенеттен болмаса, отбасы жерлеу рәсіміне дайын болып отырады. Марқұмның отбасына қайыр болсын айтуға туыстары, ауылдастары және басқа да ұлттардың өкілдері келеді.

Көңіл айтуға келген адамдарды сол отбасының жесірі, қыздары мен қарындастары және т.б. жақындары жоқтаумен қарсы алады. Жоқтау

дәстүрлі еске алу әдет-ғұрпының маңызды элементі болып табылады. Қаралы қайғы арнайы әдет-ғұрып әндерімен (жөктау, дауыс шығару, зар) айтылады. Ол әрбір үйге ниетін білдіріп келген адамдарға қайталанып дауыстап айтыла береді. Көңіл айтып келушілер қазалы отбасына дәстүрлі және кең таралған жұбату сөздерін айтады. Ол сөздер мынадай түрде айтылады: «Бұл фәни дүниеде бәріміз де қонақпыз, арты қайырлы болсын, топырағы торқа болсын»; «Оның көрмеген қызығын балалары мен ұрпақтары көрсін» және т.б. Қазіргі уақытта еліміздің тек Жетісу мен Шығыс Қазақстан өңірлерінде осы жерлеу салтында дауыс шығарып жылау ер адамдарында да кездеседі [1-2].

Еліміздің басым аймақтарында, соның ішінде біз қарастырып отырған Ақтөбе облысында марқұмды әдетте тек үшінші күні жерлейді. Қалыптасқан бұл жағдайды бірнеше себептермен түсіндіруге болады. Біріншіден, жерлеуге алыстағы туыстарының келіп үлгеруіне, отбасының жерлеуге қажетті қаржылық және басқа да жағдайларды дайындауына байланысты. Екіншіден, халықтың ұғымы бойынша қайтқан кісі бірінші күні «өз үйінде қонақ», екінші күні – «тұтқын», тек үшінші күні жерленеді. Ал Оңтүстік Алтай қазақтары, Сібір татарлары, алтайлықтар, сондай-ақ Орталық Азияның басқа да халықтары – өзбектер, тәжіктер, түркімендер, қырғыздар шариятта көрсетілгендей жерлеуді сол күні немесе егер адам кешке қайтыс болса келесі күні жерлейді. Осы бағыт Оңтүстік Қазақстан мен Қызылорда облыстарының кейбір аудандарында және ислам дінінің салафит масхабын ұстаушыларында жиі кездеседі.

Қайтыс болған адамның денесін бірінші күні қажетті қалпына келтіруге тырысады: мәйітті дәрет алдыртады және денесін тіктейді (қолдарын ұзыннан денесіне туралайды, аузы ашылмас үшін жағын, екі аяғын байлайды, көзін жұмдырады, ал бетін құбылаға қаратады), ақ киім кигізеді немесе ақ матаға орайды және таза жапқышпен жабады. Марқұмды бөлек, көлеңкелі және салқындау бөлменің оң жағына жатқызады. Бұны белгілі танымал этнограф Ө.Т.Төлеубаев былайша түсіндіреді: «қазақтар марқұмға соңғы рет құрмет көрсетеді, халықтық түсінік бойынша көшпелілерде киіз үйдің оң жағы ең құрметті болып есептелген, ол жерге тек шаңырақ иесі ғана емес, сонымен қатар ең қадірлі қонақтар, жақын туыстары немесе жолаушылар отыратын» [3, с. 153]. Сонымен қатар марқұмның денесінің дұрыс сақталуы үшін жылы күндері мәйіттің астына жоңышқа немесе жан-жағына құм салады, мүмкіншілік болса мұз қояды.

Үйдің барлық бөлмелерінде қазіргі басқа араласып отырған еуропалық этностар сияқты үйдегі айналардың және телевизордың беттері ақ матамен жабылады. Осындай инновацияны біз марқұмның отбасы мен жақындарының қаралы жағдайдағы киімдерінің сыртқы пішімінен байқадық. Қалыптасқан дәстүр бойынша қазақтардың және басқа да мұсылман дінін ұстаған халықтардың ер азаматтары белін ақ құшақпен байлайды, ал әйелдері – шаштарына ақ орамал тағады. Жергілікті өңірде Орта Азия Республикаларынан қайтып келген оралмандардан басқа ерлерде мұны кездестірмедік, ал әйелдерде бұл дәстүр толығымен сақталған. Қалаларда, еліміздің басқа да облыстарының орталықтарында, Астана мен Алматыдағы сияқты соңғылардың киімдері мен бас орамалдарында дәстүрлі ақ түспен қатар көршілес еуропалық халықтарға тән қара түстері де кездеседі. Біздің ойымызша, бұл инновация тек қана полиэтникалық ортаға ғана байланысты емес – көп жағдайда ақпараттық құралдарға, әсіресе теледидар мен көркем фильмдерге де байланысты деп ойлаймыз.

Екінші күні кешкісін жақын ағайындары мен алыстан келген қонақтарға арнайы қой сойылып, қонақасы тартылады. Мұнда құран оқылмайды, тек бата беріледі. Ал қарт адамдар ішінен марқұмға ең жақындары өлікті таң атқанға дейін күзетуге қалады. Марқұм жатқан бөлмеде шырақ немесе свет түнімен жағылып тұрады.

Жерлейтін күні, яғни шығарып салуға дейін марқұмның денесін салттық жуындыруға көшеді (сүйекке түсу), оған егде тартқан 7-9 адам қатысады. Оған қатысушылардың бірі марқұмның бауыры болады (жанашыры), қалғандары – негізгі генеалогиялық немесе рулас топтардан (әр атаның баласы) құралады.

Мәйітті жуындырғаннан кейін оны ақыретке (кебінге) орайды, себебі шарифат бойынша сүйекті киіммен жерлеуге болмайды. Сондықтан кебін ерлер және әйелдер киімінің негізгі бөлігін білдіреді, сонымен қатар Орталық Азияның және Қазақстанның барлық халықтарында бірдей жабын болады. Соңында мәйіттің үстін қымбат кілеммен, беренмен немесе шапанмен жабады және жерлеуден кейін оны молдаға береді. Барлық жуындыруға қатысушыларға құрмет ретінде марқұмның жақсы немесе сатып алынған киімдері таратылады.

Мәйітті үйден шарифат бойынша кілемге орап, аяқ жағымен табытпен шығарады. Ақпаратшылардың түсіндірмесі бойынша бұлай бағытталуының себебі – мәйіт үйге қайтып оралмауы және өзінің артынан тірілерді алып кетпеуі үшін жасалады.

Мәйітті үйден шығарған соң жиналған қауымның алдында молда дәуір айналдыруға («фидияға») кіріседі, яғни оның күнәларын сатып алу басталады. Бұл қағида ислам дінін ұстанатын барлық халықтарға тән. Соңында өліктің жаны жай табу үшін молда «жаназа» оқуға кіріседі, бұған тек дәрет алған, көбінесе ересек адамдар қатысады. Осында дәстүрлі әдет-ғұрып бойынша қатысып отырғандарға, оның ішінде молдаларға, негізгі генеалогиялық топтардың үлкендеріне сыйлықтар беріледі: қымбат шапандар, береннің, қыжым, вельвет қиындылары немесе орамалдарға түйілген теңгелер. Кейбір елге белгілі азаматтар мен ақсақалдарға шапанды аямай мол қылып үлестіреді. Аталмыш ғұрып 2008 жылдың қыркүйек айында Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданы, Қаншағаш қаласының ірі кәсіпкері, қайраткер-азамат Сағынтай Мұсаұлы Өнешевтің жерлеу рәсімінде анық байқалды [4].

Кейбір жағдайларда қайтыс болған адам елге танымал болса, кеңес үкіметі кезінде қалыптасқан дәстүр бойынша жаназаның алдында қаралы митинг өткізіледі. Онда марқұмның өмірбаяны, елге, қоғамға сіңірген еңбектері, жақындары мен жолдастарына жасаған жақсылықтары айтылады.

Егер зират жақын жерде орналасса, өлікті бірнеше ер адамдар кезекпен-кезек табытпен апарады, ал егер алыс болса – көлікпен жеткізеді. Қайтқан адаммен қоштасу үшін жаназаға қатысқан жамағаттың көпшілігі зиратқа барады, ал әйелдер үйде қалады. Бұл дәстүр еліміздің барлық облыстары мен аудандарына тән. Ал Маңғыстау және Ақтөбе облыстарының ауылды жерлеріне Орта Азия Республикаларынан көшіп келген оралмандарда зиратқа шағын ғана адамдар барады, ал қалғандары ас-садақаға қатысады. Батыс Қазақстанның облыс орталықтарында, орыс және еуропалық аралас елді- мекендерде жерлеуге қазақ әйелдерінің кейбіреулері қатысады, сондай-ақ бейітке де барады.

Соңғы жылдары бұған шектеу бағыттары байқалуда: тек жақын туысының немесе отбасы мүшесінің әйелдері ғана кейбір жағдайларда ғана жіберіледі. Республиканың көптеген аудандарында (оңтүстік, батыс, оңтүстік-шығыс) бұл тыйым қатаң қадағаланады; кеңес уақытында ол тек Орталық Азияның көптеген аудандарында ғана күшке ие болатын.

Жерлеуге дейін қабыр дайын болады: ауылды жерлерде мүмкіндігінше мәйітті қайғылы отбасының жақын бауырлары немесе жолдастары қазуға тырысады. Ал қалаларда оны арнайы жалданған адамдар қазады. Қазіргі кезде зерттеліп отырған аймақта қабыр екі түрлі болады: а) құмды, сулы жерлерде – «ор», шеттері кірпішпен қаланады, тереңдігі ер адамның беліне дейін, ал әйел адамның көкірегіне дейін; б) көп жағдайда биіктігін адам отыратындай қылып «лақаттап» (лақат, жандама) жерлейді. Қабырға мәйітті түсірмес бұрын кілемді алып тастайды, оңтүстік-батысқа бағыттап оң жағымен бетін Меккеге (құбылаға) қаратып жатқызады. Бейіттің бірінші түрін тас немесе бетондық плитамен, шпалдармен, олардың үстін тольмен (қара қағазбен) бастырып үстін топырақпен әртүрлі қылып көмеді. Екінші түріне келсек, жандаманың сыртын көп жерлерде саман немес қызыл кірпішпен жауып, қалғанын топырақпен толтырады. Моланың соңғы түрі Қазақстанның басқа да аудандарында кездеседі.

Жерлеу жыртис таратумен және құран оқумен аяқталады. Жыртыстың немесе қол орамалдың бір бұрышына 50-100 теңгелік және ұсақ ақша оралады. Ол өлген кісі жағынан топырақ салғандарға ризашылықты білдіреді.

Қабыр төбешігін марқұмның жылдық асын бергенше дереу уақытша ағаш немесе темір қоршаумен қоршайды және уақытша құлпытас ескерткішін қояды. Кейіннен қызыл қыштан немесе силикаттан, сирек – саманнан, кейде Маңғыстаудың туфынан (ракушечниктен) жасалған қоршаудың ішіне мәрмәрдан немесе мәрмәрдің қиқымдарынан, граниттен немесе дәстүрлі жасалған құлпытас, сирек мүсіндер қойылады. Кейбір жағдайларда қабырдың үстінін ашық немесе жабық әсем күмбездер де тұрғызылады. Олардың бүкіл елімізге белгілі түрлері Маңғыстау облысындағы Шопан ата және Ақтөбе облысының Байғанин ауданындағы кесенелерде кездеседі. Батыс Қазақстандағы күмбездер мен кесенелердің біраз бөлігі XIX–XX ғғ. бас кезінде орнатылған [5; 6, с.343]. Қазіргі кезде өкінішке орай, зират басындағы құрылыстар, әсіресе күмбездер табиғаттың және уақыттың әсерінен бұзылып жатыр.

Қаралы әдет-ғұрып бұрынғыдай жерлеу күні болатын қонақасы, жетінші күнгі – жетісі, қырық күннен соң болатын – қырқы, жүз күннен кейінгі – жүзі және бір жылдан кейінгі – ас берумен аяқталады. Осы аталған әдет-ғұрыптар Орта Азия – Қазақстан аймақтарында исламнан бұрын пайда болған. Негізгі ерекшелігі ол көптеген халықтарда, ең алдымен, ана өмірде өлген кісінің қиналуын азайту, оның жанының қажеттілігін тамақпен қамтамасыз ету және т.б. ниеттегі ежелгі ата-бабалардың наным-сенімдерімен байланысты. Ас беруді өткізу көп халықтың жиналуына байланысты біршама қаржылай шығынды қажет етеді, сондықтан жерлеу және ас беру жақын туыстарының, достарының және жұмыстағы жолдастарының қаржылай көмегінсіз өтпейді.

Зерттеп отырған аймақтың барлық жерлерінде – ауыл немесе қалаларда «жетісін беру» рәсімі жеті күннен кейін емес, көп жағдайда жерлейтін үшінші күннің қайыр садақасынан соң түстен кейінгі мезгілде арнайы аталып беріледі. Оның себебі – жан-жақтан көңіл білдіруге келген ағайын-туыстардың уақытына, қайтуына байланысты. Егер қайыр садақасына жылқы немесе ірі қара сойылса, «жетісі» деп аталған мезгілге арнайы қойды құрбандыққа шалады. Ал нағыз «жетісі» көп жағдайда шағын түрде өткізіледі. Оған тек жақындары, сол ауылдың немесе ауданның жұрты қатысады. Сол күннен бастап «қырқына» дейін әр аптаның жұмасында қаралы үйде иіс шығарылып, арнайы молданы шақырып, құран оқытып, көрші-қолаңға «жұмалық» беріледі. Бұл дәстүр қазіргі кезеңде Қазақстанның барлық жерлеріне тән.

Өлікті жерлеген кезде барша жиналған жұртшылыққа «қырқын» қай кезде беретіндігі арнайы хабарланады. «Қырық күндік» көбінесе аталмыш садақа аптаның жұма немесе сенбі күндеріне келеді.

Бұған барлық жерде үлкен жауапкершілікпен қарайды. Оны дұрыстап өткізуге отбасы мүшелері және бүкіл ағайын-туыстары күні бұрын арнайы дайындалады. Олар бір апта қалғанда марқұмның үйінде арнайы кеңеске қатысып, бүкіл міндет-шараларды бөлісіп алады. Біреулері малын (жылқы немесе ірі қара, қой), екіншілері алыстан келген қонақтарды үйлеріне алады, үшіншілері көлікпен немесе ыдыс-аяқпен, төртіншілері – қаржылай көмектесуге бет бұрады. Ежелден келе жатқан түрік және мұсылман халықтарының осы құнды әдет-ғұрпы, туыстық көмегі басқа көршілес еуропалық халықтарды қайран қалдырады. Аталмыш садақа жаз болса ауылды жерлерде кафе мен асханада немесе үйдің қасынан үлкен 200-300 адам сыятын шатырда өткізіледі. Кейбір ауа-райы қолайсыз жағдайда садақаға қатысатын жұртшылықты ежелден келе жатқан дәстүр бойынша көршілері немесе жақындары 20-30 адамнан үйлеріне бөліп алады. Сосын қаралы үйде дайындалған тағам олардың барлығына үлестіріледі. Ал ірі елді-мекендерде немесе қалаларда садақа арнайы кафе мен ресторандарда беріледі.

Тағы да бабалардан келе жатқан дәстүрдің бірі – көп жағдайда садақаға берілетін қамыр, бауырсақ пен шелпектен басқа тағамдарды тек арнайы еркектер дайындап пісіреді. Оңтүстік Қазақстан мен Жетісуда аталмыш жағдайда арнайы палаушы шақырылып, етке қамырдың орнына күріш басады. Екіншіден, Орта Азия елдеріндегідей көрсетілген екі аймақта көп жағдайда әлі де өлік шыққан үйде тағам дайындалмайды [7, с.146].

Қайтыс болған адамға арналған «жүзі» тек Батыс Қазақстан мен Орта Азия Республикарында мекендейтін қазақтар арасында кездеседі. Атам заманнан келе жатқан бұл дәстүр жоғарыда көрсетілген «қырқына» арналған садақа жүйесіне ұқсас: берілетін орны, шақырылатын адам саны, сойылатын малдары, дайындалатын тағамдары және т.б.

Марқұмға арналған соңғы садақасы – «жылы» немесе «асы» үлкен құрметтілікпен өткізіледі. Оған көмектесушілер де, қатысушылар да ерекше көңіл қояды. Күні бұрын ірі қара мал немесе жылқы аталып, бапталып семіртіледі. Бүкіл ел-жұртқа хабар жіберіледі. Жасалатын шаралардың барлығы әбден електен өткізіледі. Берілетін тағамдар жоғарыда айтып өткендей, «қырқында», «жүзінде» ұсынылатын рәсімдермен бірдей.

Егер Ақтөбе облысында тұратын орыс және украин халықтарының жерлеу әдет-ғұрыптарын алар болсақ, олар азаматтық жерлеу дәстүрлеріне көбірек жақын. Бірақ мұнда да жерлеуді жүйелі түрде ұстанады, яғни жоғарыда аталған қазақтардың әдет-ғұрпына ұқсайды. Олар: өлікті жуындыру және киіндіру, түнгі күзету, үш күннен кейінгі жерлеу, жаны тынышталу үшін құран бағыштау, өлгеннен кейін үшінші, тоғызыншы, қырық күннен кейін, жылын беру және т.б. Бұл жағдай аталмыш этностардың тарихи Отандарында да солай өтеді.

Біз атап өткендей, кеңес уақытында жаңа әдет ғұрып (ол соңғы жылдары да сақталып келеді) кең тарады, әсіресе ол еңбек және соғыс ардагерлерін, жетекші және шаруашылық мамандарын, зиялыларды жерлегенде байқалады. Оның негізгі элементтері жалпы азаматтық әдет-ғұрыпқа тән: өліктің денесін процестеу, жаназа, аза гүлдер қою және көму және т.б.

Ақтөбе облысында және Батыс Қазақстанның көптеген аудандарында бұрынғыдай Ұлы Отан соғысы мен ауған соғысының ардагерлерін, еңбек ардагерлерін, жақындары және туыскандарын еске алу Күні сияқты

осындай дінсіз ас беру салты сақталып келеді. Ол мамыр айының бірінші жартысында, әдетте Жеңіс күнінде атап өткізіледі. Қоғамдық күшпен алдын-ала зират тәртіпке келтіріледі, молалар гүлдермен безендіріледі, ағаштар отырғызылады, сол жерлерге азагүлдер қойылады.

Жерлеу - еске алу әдет-ғұрпы тұтас басқа отбасылық әдет-ғұрыптармен салыстырғанда көне діни ұғымдармен, сондай-ақ таза мұсылман немесе христиан салтымен байланысты дәстүрлі бастауын ұзақ сақтап келеді. Заманауи тұрғындар, әсіресе қазақтар осы әдет-ғұрыптарды мұсылман әдет-ғұрпы ретінде қабылдайды, бірақ оның сыртқы жағы діни мазмұнынан басым келеді. Осы қарастырылып отырған әдет-ғұрыптар Орта Азия халықтарының әдет-ғұрыптарымен ұқсас және ол негізінен Қазақстан территориясына сол жақтан енген.

Осылайша, Ақтөбе облысының ауылдық тұрғындардың өмірінде маңызды оқиғалармен бірге жүретін жерлеу және сонымен қатар атқарылатын әдет-ғұрып келесі бағытта дамиды: 1) оған байланысты әдет-ғұрыптар адамның көптігімен, тек отбасылық шеңберден шыққан түрде өтеді; 2) Қазақстанның батыс аймағында еліміздің басқа да өңірлерімен салыстырғанда кейбір ерекшеліктер байқалады, мәселен, қайтыс болған адамның «жүзін» беру; 3) онда жалпы азаматтық әдет-ғұрыптар сияқты жаңа түрлердің қалыптасуы мен таралуы да орын тапқан.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Автордың ел арасынан жинаған материалдары. 1998 ж., Оңтүстік-Қазақстан облысы, Қазығұрт, Отырар, Түркістан аудандары.
2. Автордың ел арасынан жинаған материалдары. 2010 ж., Алматы облысы, Қарасай, Кербұлақ, Көксу аудандары.
3. Толеубаев А.Т. Реликты домусульманских верований в семейной обрядности казахов (в XIX – начало XX в.). – Алма-Ата, 1991. – 214 с.
4. Автордың ел арасынан жинаған материалдары. 2008 ж., Ақтөбе облысы, Мұғалжар ауданы, Қандыағаш қаласы.
5. Ажигалиев С.И. Генезис традиционной погребально-культовой архитектуры Западного Казахстана (на основе исследований малых форм). – Алматы, 1984.
6. Ерназаров Ж. Особенности погребально-поминальной обрядности казахов Западного Казахстана // Обычаи и обряды казахов в прошлом и настоящем. Сборник статей. – Алматы, 2001. – С.324-344.
7. Кармышева Б.Х. Архаическая символика в погребально-поминальной обрядности узбеков Ферганы // Древние обряды, верования и культы народов Средней Азии. – М., 1986. – С.139-181.

В статье, на основе полевых этнографических материалов, собранных на территории Актюбинской области, анализируется похоронно-поминальная обрядность местного казахского населения. Автором выявлено общее и особенное в рассматриваемой семейной обрядности, в которой переплетены многие традиции как ислама, так и домусульманского периода, прежде всего тенгрианства.

In this paper the author on the basis of the field of ethnographic materials collected in the Aktobe region, funeral and memorial analyzed rituals of the local Kazakh population. Identified general and special in this family ritual, in which are interwoven many traditions as Islam and pre-Islam period, especially Tengrianism.

УДК 355(464)

*Муханбеткалиев Х.С. - д.и.н., профессор,
ЗКГУ им.М.Утемисова*

*Биримжан А.Н. - студент 1 курса,
ЗКГУ им. М.Утемисова*

ОФИЦЕРЫ - ЗОЛОТОЙ ФОНД КАЗАХСТАНА (к 20-летию создания Вооруженных Сил Республики Казахстан)

25 октября 1990 года Верховный Совет Казахской ССР, "выражая волю народа Казахстана, осознавая ответственность за судьбу казахской нации, исходя из решимости создания гуманного демократического правового государства", провозгласил государственный суверенитет Казахской ССР. В принятой Декларации о государственном суверенитете отмечалось, что Казахская ССР принимает все меры по охране, защите и укреплению национальной государственности [1]. Именно с этого времени проблемы обеспечения военной безопасности страны стали задачей самого Казахстана. Более рельефно эти проблемы обозначились после провозглашения государственной независимости Республики Казахстан 16 декабря 1991 года. Конституционный Закон о государственной независимости Республики Казахстан определил, что "Республика Казахстан в целях охраны своей независимости и территориальной целостности имеет право на создание собственных Вооруженных Сил" [2].

Значимой вехой в летописи молодого независимого государства является создание Вооруженных Сил, предусмотренное Указом Президента Республики Казахстан от 7 мая 1992 года [3].

Состав Вооруженных Сил Республики Казахстан, согласно официальной статистике, имеющейся в архиве Института развития Казахстана и центрального архива Министерства обороны соответственно, составляли:

- Сухопутные войска в составе 1-го армейского корпуса, одной мотострелковой дивизии, 210-го учебного центра, трех баз хранения вооружения и техники, пяти отдельных бригад, в том числе, одна воздушно-десантная, одна зенитно-ракетная, одна артиллерийская, одна радиотехническая и одна ракетная[4].

- Военно-воздушные силы в составе управления авиационного корпуса и дивизии, шести авиаполков, трех авиатехнических баз, центра боевого управления, авиаполигонов и складов;

- противовоздушные силы, в состав которой вошли зенитно-ракетные части, объектовые и войсковые; истребительно-авиационная часть с пунктом дислокации в г.Семипалатинск, на вооружении которых находились истребительная авиация и зенитно-ракетные средства; отдельный батальон аэродромно-технического обеспечения, отдельный батальон связи [5];

- Военно-морские силы в составе военно-морской базы, численностью 3 тысячи человек, дислоцирующейся в г.Актау;

- пограничные войска;

- Республиканская гвардия с численностью 2,5 тысяч человек, которая является самостоятельным воинским формированием и резервом Вооруженных Сил, починяющимся непосредственно Верховному Главнокомандующему. На вооружении гвардии находятся: боевые бронированные машины, стрелковое оружие, средства связи и автомобильная техника [4].

На начальном этапе строительства Вооруженных Сил Республики Казахстан решающую роль сыграла проблема подготовки офицерских кадров в республике, с учетом все более возрастающего в те годы убытия офицеров, выходцев из других республик на свою историческую Родину, так как уже в 1992 году из Казахстана убыло более 2300 офицеров, а прибыло из стран СНГ только 621 человек [6]. Большая текучесть офицерских кадров наносила серьезный урон боевой готовности войск и укреплению правопорядка в войсках.

Правительство Республики Казахстан и руководство Министерства обороны было обеспокоено таким положением дел с офицерскими кадрами и принимало необходимые меры к наведению должного порядка в Вооруженных Силах Республики Казахстан.

Одним из принятых мер, на основании опыта Великой Отечественной войны, было создание трехмесячных курсов подготовки младшего офицерского состава. Из прапорщиков и сержантов срочной службы, пожелавших стать офицерами, готовили командиров низового звена. Организованная подготовка младших офицеров на трехмесячных курсах не способна была удовлетворить потребности войск в младших офицерах, к тому же программа подготовки не была рассчитана на подготовку полноценных кадровых офицеров.

Для подготовки офицеров связи, инженерно-авиационной службы и тыла в Военно-воздушных силах были сформированы: отдельная учебная рота для подготовки офицеров связи; отдельная учебная рота по подготовке офицеров инженерно-авиационной службы и тыла.

Огромную помощь в те годы оказала созданная, согласно директивы министра обороны от 31 декабря 1993 года, 250-я военная школа младших специалистов на ст.Луговая Жамбылской области, которая была в последующем передислоцирована в Талдыкорган [7].

Министерством обороны в те дни было принято нестандартное решение о расширении Алматинского высшего общевойскового командного училища им.И.С. Конева. Училище было создано в 1970 году, и в системе военных учебных заведений Вооруженных Сил СССР имело хорошую репутацию. Здесь работал квалифицированный преподавательский состав, имелась хорошая учебно-материальная база [8, с.100].

В 1994 году на базе военной кафедры Актюбинского высшего летного училища гражданской авиации в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Казахстан от 6 мая 1994 года «О подготовке военных авиационных специалистов в Республике Казахстан» был создан факультет Военно-воздушных сил, где обучались курсанты по 8 авиационным специальностям. Однако Военный факультет не мог удовлетворить количественные и качественные потребности ВВС по подготовке военных авиационных специалистов. В связи с этим Постановлением Правительства Республики Казахстан от 4 июня 1996 года «О преобразовании Актюбинского высшего летного училища гражданской авиации имени дважды Героя Советского Союза Т.Я. Бегельдинова в Актюбинское высшее военное авиационное училище им. дважды Героя Советского Союза Т.Я. Бегельдинова» было создано новое военное училище. Первым начальником его был назначен полковник Нургалиев Турар Сапаргалиевич [9].

Одним из основных мер Правительства, по решению кадровой проблемы в той ситуации, стало подписание «Соглашения между Министерством обороны Республики Казахстан и Министерством обороны Российской Федерации о порядке прохождения военной службы лицами офицерского состава,

прапорщиками и мичманами от 19 августа 1992 года» [10]. Стороны договорились «осуществлять согласованные меры, направленные на обеспечение существующего порядка прохождения военной службы, перевода, откомандирования, увольнения с военной службы и пенсионного обеспечения лиц офицерского состава, прапорщиков и мичманов в соответствии с законодательством каждой из Сторон».

«Договором между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о военном сотрудничестве» от 28 марта 1994 года был определен порядок обучения и подготовки офицерских кадров и младших военных специалистов для Вооруженных Сил Республики Казахстан и Российской Федерации.

В результате переговоров была достигнута договоренность ежегодно направлять по 40 офицеров и до 300 курсантов в военные учебные заведения России.

Руководство Вооруженными Силами стало активнее проводить работу по приглашению офицеров-казахстанцев, которые служили в других регионах бывшего Союза.

Проявлением заботы о Вооруженных силах является награждение офицеров правительственными наградами и присвоение званий «генерал-майор» высшему командному составу. Генерал армии С.К.Нурмагамбетов в своем воспоминании говорит: «Проявляя заботу о создаваемой армии, Президент Республики своим Указом в марте 1992 года присвоил звание «генерал-майора» начальнику Главного штаба Министерства обороны – полковнику Сеилбеку Алтынбекову, впоследствии он был назначен на должность Командующего Республиканской Гвардией и первому космонавту казахстанцу Аубакирову Тохтару» [11, с.101].

Уже к 5 мая 1993 года, к первой годовщине Вооруженных Сил, были присвоены звания «генерал-лейтенанта»: генерал-майору Коноваленко Юрию Владимировичу – начальнику Семипалатинского испытательного полигона; генерал-майору Щербакову Федору Ивановичу – командиру 1-го армейского корпуса; «генерал-майора»: полковнику Исенгулову Айткали Гусмановичу – заместителю Министра по воспитательной и социально-правовой работе, полковнику Касымову Алибеку Хамидовичу, в те годы начальнику Главного штаба Вооруженных Сил, полковнику Темербекову Сабыру Жакуповичу – заместителю Министра обороны по тылу» [11, с.102].

К 1995 году Президентом Республики Казахстан было присвоено воинское звание «генерал-майор» 26 офицерам казахстанской армии.

Президент Республики Казахстан - Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Н.А. Назарбаев, говоря об актуальности и значимости подготовки военных кадров для успешного военного строительства, в своем Послании народу Казахстана 1997 года отметил, что «серьезное внимание будет уделяться развитию национальной системы военного образования», причем ведущую роль в решении этой задачи обеспечит Военная академия Вооруженных Сил.

В рамках реализации Послания Президента страны, 11 февраля 1997 года на базе Алматинского высшего военного училища была образована Военная академия Вооруженных Сил Республики Казахстан. Начальником Военной академии был назначен генерал-майор Абай Болукпаевич Тасбулатов [12].

С образованием Военной академии открывается новая страница в истории Вооруженных Сил. В 1997 году был осуществлен первый набор слушателей по специальности «командно-штабная, оперативно-тактическая мотострелковых и танковых войск» для подготовки высококвалифицированных специалистов, обладающих хорошими организаторскими способностями, хорошо знающих структуру и механизм управления войсками.

В 1999 году первые тринадцать слушателей успешно завершили обучение в Военной академии Вооруженных Сил Республики Казахстан и были направлены в войска для прохождения службы на различных командных и штабных должностях.

В 2002 году в Военной академии Вооруженных Сил Республики Казахстан обучалось 95 слушателей, среди них три офицера - военнослужащие Вооруженных Сил Кыргызстана.

Перед профессорско-преподавательским составом Военной академии встали задачи по-новому, с позиций современных требований оценить качество подготовки офицерских кадров, особенно в период становления Вооруженных Сил Республики Казахстан. Поэтому Министерство обороны обратило внимание руководства академии, профессорско-преподавательского и командного состава на то, что принципы, формы и методы подготовки военных кадров не могут оставаться неизменными, что процесс подготовки, воспитания и становления кадров очень сложен, требует настойчивости, целеустремленности, терпения, кропотливой работы со слушателями и курсантами. Главными критериями их подготовки должны быть профессионализм, преданность воинскому долгу, высокие морально-нравственные качества защитника Отечества, его способность мыслить, анализировать и делать выводы из явлений, фактов, событий армейской действительности - подчеркивалось в соответствующих документах.

Из практики известно, что ни один вопрос военного строительства не может быть решен без обстоятельной и основательной научной проработки, активного внедрения новейших достижений. Поэтому в целях концентрации научно-технического потенциала Военной академии в области военно-теоретических, военно-специальных исследований и широкого привлечения профессорско-преподавательского состава, слушателей для решения актуальных научных проблем, связанных с развитием военной теории и практики по профилям академии, в июле 1997 года был создан научно-исследовательский отдел.

Министерством образования и культуры Республики Казахстан по представлению руководства академии 28 августа 1997 года принято решение «Об открытии адъюнктуры Военной академии Вооруженных Сил Республики Казахстан». Адъюнктура стала составной частью единой системы непрерывного образования и основной формой подготовки научно-педагогических и научных кадров высшей квалификации в Вооруженных Силах.

Впервые в отечественной истории военного образования с целью подготовки научно-педагогических и научных кадров высшей квалификации в октябре 1997 года в соответствии с приказом Высшего аттестационного комитета Республики Казахстан были созданы диссертационные советы при Военной академии Вооруженных Сил Республики Казахстан по защите диссертаций по специальностям: «Военная история», который возглавил профессор, доктор исторических наук, профессор К.Р.Аманжолов, «Эксплуатация и восстановление вооружения и военной техники, техническое обеспечение (в том числе по видам Вооруженных Сил, Тылу Вооруженных Сил, родам войск и специальным

войскам)», возглавляемый доктором технических наук, профессором М.Б.Исмаиловым. При Военном институте КНБ РК был создан диссертационный совет по защите кандидатской диссертации по специальности «Тактика действия войск, в том числе по видам Вооруженных Сил, родам войск и специальным войскам), которую возглавил академик, доктор исторических наук, профессор М.К.Козыбаев.

Президент страны – Верховный Главнокомандующий Вооруженными Силами Н.А.Назарбаев постоянно следит за развитием военного образования и военной науки. Труд военнослужащих, вставших в трудные годы флагманом военного образования, был вознагражден. Начальник Военной академии генерал-майор (ныне генерал-лейтенант) Тасбулатов А.Б., он выдвинут на должность заместителя Министра обороны, затем Командующего Республиканской гвардии, а Военная академия в 2002 году была передислоцирована в одно из живописных мест Казахстана в г. Щучинск. Святая кокшетауская земля, земля великого Аблай хана приняла продолжателей боевых традиций казахских полководцев и батыров.

1 сентября в День знаний в городе Щучинске в классах аудиторий элитного учебного заведения - Военной академии начались занятия слушателей. Руководство Военной академией было доверено полковнику (в последующем – генерал-майору) Уразову Едил Лукпановичу.

Знаменательным событием в жизни Военной академии явилось посещение Президентом страны Н.А. Назарбаевым нового корпуса академии. Президент и гости, военные атташе зарубежных стран ознакомились с учебными кабинетами, аудиториями, компьютерными классами, где предстоит по-новому, с позиций современных требований, обучать офицерские кадры.

За короткий промежуток времени в Военной академии проведены такие мероприятия как семинар – совещание с руководителями военных и гражданских учебных заведений, международная научно-практическая конференция, заседание Министров обороны стран СНГ.

В 2003 году в соответствии с указом Президента Республики Казахстан Военная академия Вооруженных Сил Республики Казахстан реорганизована в Национальный университет обороны.

Руководство Национальным университетом обороны, профессорско-преподавательский и командный состав осознают, что принципы, формы и методы подготовки командных кадров не могут оставаться неизменными, что процесс подготовки, воспитания и становления кадров очень сложен, требует настойчивости, целеустремленности, терпения, кропотливой работы. Главными критериями подготовки высококвалифицированных офицерских кадров должны быть профессионализм, преданность воинскому долгу, высокие морально-нравственные качества защитника Отечества, его способность мыслить, анализировать и делать выводы из явлений, фактов, событий армейской действительности.

Есть все основания утверждать, что со становлением Национального университета обороны - «кузницы» национальных военных кадров, Казахстан получит высокопрофессиональных представителей военной элиты, способных решать государственную задачу - обеспечение территориальной целостности нашей Родины, защиту ее священных границ. Сегодня выпускники с честью служат Республике Казахстан, вписывают новые страницы в историю Вооруженных Сил, командуя объединениями, соединениями, частями.

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 июля 2003 года «О переименовании военных образовательных учреждений профессионального образования Министерств обороны Республики Казахстан» Актюбинское высшее военное училище переименовано в Военный институт Сил воздушной обороны, Высшее военно-морское училище в г.Актау переименовано в Военно-морской институт [13].

Постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2003 года «Некоторые вопросы государственных учреждений образования Министерства обороны Республики Казахстан» Алматинское высшее военное училище Вооруженных Сил Республики Казахстан переименовано в Военный институт Сухопутных войск [14].

Данные преобразования позволили реализовать образовательные программы высшего и послевузовского, профессионального образования по широкому спектру направлений подготовки (специальностей), осуществить подготовку, переподготовку и повышения квалификации и выполнять фундаментальные и прикладные исследования по широкому спектру наук.

Проблема комплектования войск офицерским составом всегда имела и имеет остроту и значимость. Поэтому необходимо всегда стремиться прогнозировать и видеть перспективу данной проблемы.

В результате анализа укомплектованности войск и подготовки кадров был сделан вывод, что в данном вопросе много сделано положительного, но система военного образования работает практически на простое воспроизводство. Она не позволяет решить основную задачу – достижение укомплектованности войск по основным военно-учетным специальностям.

В разработанной долгосрочной Программе подготовки кадров для Вооруженных Сил до 2020 года предлагается:

- Сохранить существующую систему подготовки офицерских кадров в военно-учебных заведениях Республики Казахстан, максимально оградив ее от организационно-штатных изменений, а в перспективе предпринять конкретные меры для дальнейшего развития национальной системы военного образования.
- Создать непрерывный, многоуровневый, последовательный образовательный процесс.
- Используя внутренние резервы, оптимизируя программы подготовки, применяя наукоемкие методики обучения подготовку кадров осуществлять с минимальными затратами финансовых средств.
- Укреплять научный и научно-педагогический потенциал военно-учебных заведений.

В настоящее время очень важным для нас является направление усилий на образование и профессиональную подготовку на уровне 21 века. Интеграция национальной системы в международное образовательное пространство, предоставление возможности обучения в ведущих образовательных центрах мира станут гарантией технического и технологического прогресса в Казахстане.

Президентом страны поставлена актуальная задача: мы должны предоставлять образование на уровне мировых стандартов, чтобы дипломы ведущих вузов были признаны за рубежом. Данное требование касается всей системы подготовки кадров и, в частности, Национального университета обороны.

Национальный университет обороны стал элитным военно-учебным заведением, центром подготовки научных кадров высшей квалификации. При университете ранее функционировала система курсовой подготовки, что в

значительной степени позволяла повысить профессиональный уровень офицеров. С 2011 года в университете создан факультет «Военное и государственное управление» для обучения высшего военного руководства, докторантура и предоставлены все условия для обучения в них 20 слушателей и докторантов.

Программа подготовки военных кадров совершенствуется и имеет дальнейшее развитие в Вооруженных Силах Республики Казахстан. Есть полная уверенность, что кадры Вооруженных Сил при чутком отношении к ним со стороны Президента страны Н.А. Назарбаева, Правительства и высшего руководства Вооруженных Сил с задачами, поставленными перед ними, справятся успешно.

Список использованной литературы:

1. Декларация о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики. Постановление Верховного Совета Казахской Советской Социалистической Республики // Казахстанская правда. -1990. -28 октября.
2. О государственной независимости Республики Казахстан. Конституционный Закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года // Новые законы Республики Казахстан. – Алматы: Эділет, 1992. Т.1. –С.7.
3. О создании Вооруженных Сил Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 7 мая 1992 года // Казахстанская правда. -1992. -8 мая.
4. Сатпаев Д., Спанов М. Национальная безопасность Республики Казахстан: опыт определения // Евразийское сообщество: общество, политика, культура. -1998. -№4. –166с.
5. Директива Министра обороны Республики Казахстан от 17 сентября 1992 года // ЦАМО РК, ф.635, оп.934, д.1.-л.92.
6. Красная звезда. –1993. –28 января.
7. Директива Министра обороны Республики Казахстан от 15 ноября 1993 года // ЦА МО РК, ф.821, оп.6367, д.1, –С.184.
8. Бакаев Л.К. Защита Отечества (военно-исторический опыт: проблемы, противоречия и достижения). -Алматы: Тип ОП, 1996. -238с.
9. О преобразовании Актюбинского высшего летного училища Гражданской авиации им. дважды Героя Советского Союза Т.Я. Бегельдинова в Актюбинское высшее военное авиационное училище им. Т.Я. Бегельдинова. Постановление Правительства Республики Казахстан от 4 июня 1996 года // ЦА МО РК. Ф.821. -С.194.
10. Соглашение между Министерством обороны Республики Казахстан и Министерством Российской Федерации о порядке прохождения военной службы лицами офицерского состава, прапорщиками и мичманами от 19 августа 1992 года // Законодательство Республики Казахстан об органах обороны, правосудия, безопасности и правопорядка. –Алматы: Жеті жарғы, 1996. –С.124.
11. Абдиров М.Ж., Адаутов А.Ю., Барт В.В. и др. Исторический опыт защиты Отечества. -Алматы, 1998. –416с.
12. Указ Президента Республики Казахстан «О преобразовании Алматинского высшего военного училища им. И.С.Конева в Военную академию Вооруженных Сил Республики Казахстан» от 11 февраля 1997 года. // Казахстанская правда, 12 февраля 1997.
13. О переименовании военных образовательных учреждений профессионального образования Министерств обороны Республики Казахстан // Постановлением Правительства Республики Казахстан от 10 июля 2003 года.
14. Некоторые вопросы государственных учреждений образования Министерства обороны Республики Казахстан // Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 октября 2003 года.

Аталған мақалада Қазақстанның офицерлік корпусының мағынасы, мазмұны, пайда болуы ашып көрсетіледі. Мемлекет Президентінің, Үкіметіміз және жоғары әскери жетекшілердің әскери білім беру жүйесін құру және әрі қарай оны дамыту, өзгерту шешімдерін жүзеге асыру зерттеледі.

In given article historical value of the officer case of Kazakhstan, its formation reveals. Realisation of the decision of the President of the country, the Government and the higher military management on creation of system of military education and a way of the further reforming is investigated.

ӨОЖ 929:94 (574.1)

Рысбекова С.Т. - т.ғ.д.,
Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті

МӘНШҮКТІҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ

Екінші дүниежүзілік соғыстың шарықтау шегі болып табылатын Ұлы Отан соғысының аяқталғанына биыл 67 жыл толады. Осы уақыт аралығында сол қасіретті соғысқа қатысып, халқымызды ғана емес сонымен қатар Европа халқын басқыншылардан азат еткен батырлар (майдан мен тылда ерлік пен қажырлылықтың теңдесі жоқ үлгісін көрсеткендер) қатары сиреп, олардың ұл-қыздары, немере-шөберелері Ұлы Жеңістің нәтижесін көруде.

Ұлы Отан соғысының басталуы, себептері, оқиғалары, майдан жауынгерлерінің ерліктері мен тылдағы еңбек адамдарының даңқты істері жөнінде сол кездің өзінде, соғыстан кейінгі жылдарды, қазіргі кезде де көптеген кітаптар мен мақалалар жазылды, кинолар шығарылды. Дей тұрғанымен де, соғыс жылдарындағы тарихымыздың ақтандақтары толықтай ашылды деп айту қиын.

Ұлы Отан соғысы жылдарындағы майдандағы ерліктің тамаша адам айрықсыз үлгісін көрсеткен Шығыстың қос жұлдыздары – Мәншүк Мәметова мен Әлия Молдағұлова жөнінде де көп айтылды, жазылды. Бірақ олардың өмірінің белгілі бір кезеңдерінің сыр-қырлары толықтай баяндалды деп айту ерте ғой дейміз.

Кеңестер Одағының Батыры Мәншүк Мәметова жөнінде көп еңбектенген - тарих ғылымдарының кандидаты Исатай Нәсекенұлы Кенжалиев. Ол өзінің кітабын жазу барысында тек мұрағат материалдарымен шектелмей, республикалық кітапхананың жауапты қызметкері Айман Мәметова, анасы Майра Садаққызы Мәметова, Мәншүктің бөлесі И.Б.Жұмабаевпен кездесіп, сұхбаттар алып, Мәншүктің өз әкесі Жеңсігәлі Әлиев, Әмина Мәметова туралы шынайы мәліметтер берді. Исатай Жұмабаев Әмина апайдан Ахмет Мәметовтің кітаптары мен фотосын алып қалғанын, соларды жариялау мүмкіндігін берсе, Майра Садыққызы Мәншүкті, оның ата-анасы Әлиевтерді 1928 жылдан білетінін баяндайды. Мәншүк Мәметованың өмір жолы мен қызметін жан-жақты зерттеуге көп күш салған тарихшы И.Кенжалиев дедік. Мәншүк жөнінде еңбек жазған басқа да зерттеушілер бар екендігін атап кетейік. Оның өмір жолы мен жауынгерлік қызметін баяндаған - көрнекті тарихшы, академик М.Қозыбаев пен С.Честнов. Олардың «Бессмертие» деген кітабы бар. Майдандас серіктері

Ж.Жұмақанов, А.И.Прокопенко, А.Халимуллин, естелік жазушы Ш.Сыздықовты, көркем әдебиетте С.Мұқанов, М.Хакімжанова, халық жазушысы Ө.Нұршайықовтарды атауға болады. Мәншүктің балалық шағын баяндаудан бұрын оның ата-аналары кім болды деген сұраққа жауап беруге тиіспіз деп ойлаймын.

Бір айта кететіні, Мәншүктің өмірі мен қызметі, оның туып-өскен жері, әке-шешесі, ағалары, тума-туыстары туралы арнайы толық ғылыми-зерттеу жұмыстары жоқтың қасы. Мұрағат құжаттарын және естеліктерді салыстыра отырып, Мәншүктің ата-аналары (көпше түрде айтып отырған себебіміз туған ата-анасы мен асырап алған ата-аналыр болғанын білеміз) туралы мынадай мәлімет бергелі отырмыз.

Мәншүктің өз әкесі Жеңсігәлі мен асырап алған әкесі Ахмет Мәметұлының туған жерлері - Бөкей Орда топырағы. Шеркеш руының аталығы (шежіресі) бойынша Жеңсігәлінің әкесі Әлі мен Ахметтің әкесі Мамыт немере ағайынды болып келеді. Шеркеш руының шежіресіне көз салсақ: Шеркеш руының Қойыс арысынан тарайтын Қашқыншыдан Қалыке, одан Құлмамбет, одан Ердесін мен Менесін тарайды. Ердесіннен Қожық, одан Досет, Көшкінбай, Әубекер, Әлі, соңғыдан Жеңсігәлі, одан Нағи (1910 ж. туылған), Қадір (1916ж.) және Мәншүк (1922ж.) тарайды.

Құлмамбеттің екінші баласы Менесіннен Нұрлыбек, одан 7 ағайынды Тойлыбай, соның біреуі Мамыт, одан Ахмет тарайды. Сөйтіп, Мәншүктің туған әкесі Жеңсігәлі мен асырап алған әкесі Ахмет 2-3 атадан қосылатын туыс екендігін шығарып аламыз.

Жеңсігәлінің жолдасы, Мәншүктің туған анасы Тойылша Есенғалиқызының, руы беріш. Жеңсігәлі және Тойылшамен жақсы араласқан Күніш апайдың баяндауынша 1929 жылы Жеңсігәлінің жасы 45-те, Тойылша 41-42-де дейді.

20-шы жылдардың бас кезінде қазақ даласында, соның ішінде Бөкей Ордасында аласапыран кезең орын алды. Елдегі азамат соғысы мен ақ гвардияшыларға қарсы күрес, ашаршылық қазақтардың туған жерлерінен көшуіне мәжбүр етті. Әкімшілік басқару бөлуі бойынша 1920-1925 жж. қисым орнына уездер, аудандар құрылады. Таловка қисымының терістік батысы Жақсыбай-Қамысты арасы Тарғын қисымының терістік шығысы қазір Жәнібек ауданы болды. Міне, осындай кезде тұрмыс қыспағынан бұрынғы Нарын қисымы қазіргі Орда ауданындағы Жиекқұмдағы қонысынан осы ауданға Мәншүктің өз ата-анасы көшіп келеді. Мәншүктің (кейде Мәнсия) өз анасы Тойылша 1932 жылы қайтыс болған. 1934 жылдары Жеңсігәлі де қайтыс болады. Үлкен ұлы Нағи Орал педагогикалық институтына түсіп білім алады. Қадір де осы жоғары оқу орнына түсіп, каникул кездерінде Ордадағы Қанат (Ахметтің туған інісі) пен Майраның үйіне барып тұрды. Олар Қадірдің киімі, азық-түлігі, жол шығынын өз мойындарына алып отырды. Қадірдің мінезі инабатты, әдепті, ұрыс-керіске араласпайтын, жуастау болды. Ұлы Отан соғысы басталғанда Қадір Жеңсігәліұлы Әлиев Мастексай мектебінде жұмыс істеп жүрді, сол жерден майданға аттанды және хабарсыз кетті. Жоғарыда айтқанымыздай, Нағи Жеңсігәліұлы Әлиев оқып жүрген кезден бауыр-туыстарымен хабарласпай кетті.

Ахмет Мамытұлы өз қолымен жазған тіркеу қағазында 1894 жылы желтоқсан айында Орда ауданында кедей жанұясында дүниеге келдім деп жазған. Бұл мәлімет Батыс Қазақстан облысы мұрағатында сақталған. Ахмет 1938 жылы халық жауы атанып тұтқындалған болатын. Сондағы жауаптау материалында (1.02.1938ж.). 1895 жылы желтоқсан айында қазіргі Орда

ауданының Жиеккүм ауыл советіндегі «Қойтоғыт» деген қоныста (селода) дүниеге келіпін, Қанат деген (1899ж. туған) інім, Майра деген келінім, әйелім Әмина бар деп көрсетеді. Туған жылы бойынша алшақтық (1 жыл) болғанымен, туған жерінде өзгеріс жоқ. Ахмет ауыл мектебінде сауатын ашқан. Орысша тіл үйреніп, адамдармен қарым-қатынас жөнін біледі. Жастайынан өлең шығаратын қабілеті болды. Жәнібек төңірегіндегі орыс байларына жалданып, кейін С.Мендешев, С.Жанболатов, Қ.Басымовтармен Өфеге (Уфа) де барады. Жасынан зерек, көпшілік арасында өлең, жыр, әдеби, тарихи әңгімелер тыңдап, жаттап, қайтадан аудармай айтып машықтанады. 1912 ж. 18 жасар Ахметтің Қазаннан алғашқы өлең жинағы жарық көреді. 1913 жылы Ахмет Мамытұлы Өфедегі «Ғалия» медресесінде оқиды. Ортадан жоғары білім беретін бұл діни оқу орнында бөкейлік Н.Манаев, кейін атақты тіл маманы қазақтың алғашқы профессоры Қажым Басымов, Бейімбет Майлиндер білім алған. Сол кездегі қазақ тілі, әдебиеті, мәдениеті мәселелерін талқылап, шешісуге араласқан. «Садақ», «Қазақ» газеттерінде шығармаларын жариялаған. Өз ұлтының мүддесі үшін қоғамдық, саяси ағымдар мен қозғалыстарға қатынасқан. Алаш қозғалысындағы екіге бөлінуден кейін әуелі Торғай, содан Бөкей кейін Жымпитыға келіп «Ерік» газетінде жұмыс істеп жүргенінде сонда Әмина Сүлейменқызымен танысады. Әмина - Нұралы ханның шөбересі. Әмина апай 1907 жылы Батыс Қазақстан облысының Тайпақ ауданында «Тайпақ» деген тұрақта дүниеге келген. Ахмет 1920-1929 жылдар арасында Ордада тұрып, 1922 жылы Саратов университетінің медицина факультетіне оқуға түседі. Каникул кездерінде Жәнібек стансасы маңында колхозда тұратын ағайыны Жеңісгәлі Әлиұлына және жеңгесі Тойылшаға келіп жүреді. Үйленгендеріне біраз уақыт өткенімен балалары болмаған Ахмет ағасының жалғыз қызы Мәнсияға бауыр басты. Ерке өскен Мәнсияны анасы «Моншағым» дейтін. Тілі әлі шықпаған сәби өзін «Мәншөк» деп атап кетеді. Кішкентайынан адамға үйір, үйіне келгендердің қасында жүретін, шүйіркелесіп, кететін. Өңі қара торының әдемісі, қыр мұрынды, дөңгелек, жайнаған қара көзді сүйкімді бала болды. 1928 жылы Әминамен келісе отырып, жоралғы болсын дегендей Жеңісгәлі әйелімен рұқсат етіп Мәншөкті Ахметтер Сарытауға алып кетеді.

Кішкентайынан пысық, болмашы нәрсеге өкпелеп, шыдамсыздық білдірмейтін Мәншөк қалаға келгеннен кейін көп нәрсені көріп, орыс, татар балаларымен араласып тез тіл үйреніп кетеді. Жаз мезгілінде Жәнібекке келіп жүреді. Ахметтің өз қолымен жазған өмірбаянында 1922-1927 жж. Сарытауда оқыған, 1928 ж. Маңғыстау ауданында тексеру отрядының бастығы, 1929-1970 жж. Семей өңірінде денсаулық сақтау бөлімінде инспектор, 1930-1931жж. Венерология институтының директоры, Қазақ Денсаулық сақтау халық комиссариатының коллегия мүшесі, Алматы қалалық атқару комитетінің мүшесі болып сайланды. 1931-1932 жылдары (шілде айына дейін) Сарытаудың тері және венерология поликлиникасында аспирант болды. Сол 1932 жылдың жаңынан Орал қаласына облыстық денсаулық бөліміне жұмысқа жіберіледі.

Әмина Ахметпен бірге Сарытауға барып, университеттің педагогика факультетінің лингвистика бөліміне оқуға түсіп, 1928 ж. бітіреді. 1928 жылдың шілдесінен 1930 жылға дейін Семей Совет – партия мектебінде оқытушы, 1930-1931 жж. Алматыда мектеп методисі, 1930-1932 жж. Сарытау университетінде аспирант болды. 1932-1933 жж. Орал қаласында облыстық оқу бөлімінде, 1933-1938 жж. Қазақ оқу ағарту халық комиссариатында әдіскер болып істеді. Соңғы қызмет орны - Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институты. 1932 жылы Ахмет інісі Қанат пен келіні Майраны Оралға қолдарына алады. (Тұрған

үйлері қазіргі Мәншөк Мәметова мұражайы орналасқан бұрынғы Нариманова, қазіргі Сарайшық 41-ші үй). Мәнсия қазақ мектебінде оқыды. Ол Ахметті өте жақсы көрді. Әкесі де қызына елжіреп, тиісті қамқорлық жасап, оқуын, киінуін бақылап отырды. Мәнсия екі тілді жетік меңгеріп, сабақты өте жақсы оқыды. Ол өте зерек, ұғымтал, өнерге құмар, әншілігі бар қолы іскер болды. Бұл ең алдымен өзінің жаратылысынан болса, соған қоса оның анасының тәрбиесі мен әр қалада балалар бақшасы мен бағым үйлерінде тәрбиеленуі де әсер етті ғой деп ойлаймыз. Ахмет те, Әмина да Мәншөкке өздерінің өгей екендігін ешбір білдірмей тәрбиеледі, барлық жағдайды жасады. Би, әншілік өнерге бет бұра бастады. Өсе келе алдына зор мақсаттар қоя білді. Әкесінің қасында жүріп дәрігерлік, санитарлық жұмыстармен танысып, кей жағдайда әкесіне көмек көрсетіп, шприцпен дәрі егуге бейімделді. Жазғы мезгілде пионер лагерлеріне әкесімен барып, медицина қызметінің сырымен жақынырақ таныса бастады.

Қоғамдық жұмыстарға белсене қатысты. Пионер, комсомол жұмыстары балғын Мәнсияны рухани шынықтыра түсті. Оның бойында көп қасиет қалыптасты. Мәнсия жас кезінен жомарттыққа жаны жақын, қолы ашық болды. Үй жұмысында ата-анасына көмек көрсетіп, дене шынықтырумен көп шұғылданған. Соның бәріне уақыт тапты. Алайда Мәнсияның өмірін күрт өзгертіп, балғын балалық шақты ерте аяқтауға мәжбүр еткен жағдай болды. Ол – 1938 жылы ақпанда әкесі Ақметті НКВД - УГБ қамауға алып, «халық жауы» деген айып тақты. «Алаш қозғалысына байланысы бар, А.Байтұрсыновпен бірге болған, С. Мендешевті қолдаған» деген айып тағылып, тінту жүргізіліп, 1938 жылы ақпан айының аяғында атылған.

Бірақ бұл хабарды отбасы да, Мәнсия да білген жоқ. Ол әкесінен бас тартпады. Әке жолын қуып, медицина институтының жұмысшы факультетіне (рабфак) түсіп, оқыды. Жас Мәнсияның өмірінде туындаған тағы да бір ауыр жағдай Ұлы Отан соғысының басталуы болды.

Қазіргі кезде Орал қаласында Мәншөктер тұрған үйде, Семей медицина академиясында және Орда ауданындағы М.Мәметова атындағы ауылда Мәншөк мұражайлары бар.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қозыбаев М., Честнов С., Бессмертие А., 1964.
2. Кәкішев Т., Садақ А., 1986.
3. Кенжалиев И. Мәншөк батыр. Орал, 2005.
4. Кенжалиев И., Рысбеков Т., Қ. Басымов. Орал, 2008.
5. Сыздықов Ш. Мәншөктің өшпес ерлігі. А., 1985.
6. Халимулдина А.И., Халимулдин А.К., Звездный час Маниук. А.1985.
7. Ерлік мәңгі жасайды., Подвигу жить в веках. Орал – Уральск, 2010.

В статье приводятся биографические данные из жизни Героя Советского Союза Маниук Маметовой, сведения о ее приемных родителях и родственниках.

УДК 316.46: 316.325-09

*Рысбекова С.Т. - д.и.н.,
КазНУ им. аль-Фараби*

РОЛЬ ЛИДЕРА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ МНОГОСОСТАВНОГО СООБЩЕСТВА

Ещё со времён французской королевы Екатерины Медичи широкое распространение получило представление о политиках как людях, не имеющих твёрдых «верований и убеждений». Конечно же, можно долго рассуждать и спорить на эту тему, но, думаю, что вряд ли у кого вызовет возражение следующее: если какой-то политик начинает восприниматься обществом, причём как его политической элитой, так и широкими массами, как «национальный лидер», то вопрос о наличии у него таких убеждений отпадает. Они у него не просто есть, и он не просто их постоянно озвучивает, они являются именно такими, какие нужны обществу, составляя основу наиболее востребованной данным обществом идеологии, стержень стратегии его развития. Национальный лидер – это не формальная политическая роль с теми или иными её атрибутами, это политический феномен, выражающийся в признании подавляющим большинством членов того или иного социума выдающихся заслуг данного политика перед обществом и его права ставить перед этим обществом стратегические цели и задачи, добиваться их реализации.

Конечно, роль политического лидера является наиболее яркой и ответственной на любой политической сцене. От того, как она исполняется, во многом зависит качество тех «спектаклей», что в совокупности и составляют политическую жизнь общества. В свою очередь, уровень исполнения данной роли напрямую зависит от личности её исполнителя, его профессионализма и таланта.

Особое же значение, как сама роль национального политического лидера, так и субъективные характеристики её носителя приобретают в определённом социально-политическом контексте. А именно в условиях общественных систем, являющихся: а) *скорее авторитарными, чем демократическими* (в условиях, когда демократические политические институты либо отсутствуют, либо только складываются и являются таковыми больше по форме, чем по содержанию, а сам политический процесс недостаточно прозрачен и не определяется едиными правилами, всё замыкается на личности лидера, к которому массы напрямую апеллируют и который обладает практически неограниченными политическими возможностями); б) *скорее неконсолидированными, чем консолидированными* (сообщества фрагментированные по этническому, религиозному, территориальному и другим признакам, а также, что особенно важно, имеющие проблемы с национальной идентичностью, остро нуждаются в понятном и привлекательном объединяющем символе. Национальный лидер не просто может, а должен выступать в качестве такого интегрирующего общества символа, точнее, он уже по определению является таким символом); в) *нуждающихся в комплексных преобразованиях или уже находящихся в процессе таких преобразований* (именно национальный политический лидер должен предложить обществу внятную программу по его модернизации, суметь мобилизовать как элиту, так и другие социальные страты на решение модернизационных задач и последовательно проводить нацеленный на перемены стратегический курс); г) *находящихся в состоянии неопределённости и, тем*

более, кризиса (порождаемые кризисными явлениями чувства растерянности, неуверенности, беспомощности и страха подталкивают массы искать защиты у лидера, который воспринимается на уровне подсознания одновременно и как всеильный отец, и как заботливая мать. Именно от него ждут люди ответов на тревожащие их вопросы, именно от него они надеются получить защиту, помощь и утешение).

Постсоветский Казахстан сочетал в себе реалии всех перечисленных выше типов обществ, что не могло не сформировать острейшую потребность в харизматичном национальном лидере. Таким образом, с одной стороны, в постсоветском казахстанском обществе имелись все объективные и субъективные предпосылки для появления такого лидера, а также широкие возможности для его деятельности. С другой стороны, перед таким лидером сразу же вставал обширный комплекс очень сложных задач, что предъявляло чрезвычайно высокие требования к его политическим способностям и личностным характеристикам в целом. Причём, в современных условиях данное обстоятельство делало весьма проблематичным продолжительное сохранение им своего статуса или, по крайней мере, популярности.

Известно, что поддерживать порядок внутри страны и обеспечивать её безопасность должна государственная власть, соответствующие институты политической системы, в условиях Казахстана, в первую очередь, – институт президентской власти. В наследство от Советского Союза казахстанцы получили определённую политическую систему, но её институты работали плохо, носили псевдодемократический характер и их вряд ли было можно считать институтами действительно независимого, суверенного государства. Политическую систему надо было менять, причём так, чтобы были заложены прочные институциональные основы и государственного суверенитета Казахстана, и его либерально-демократического устройства.

Немало рисков нёс в себе и многонациональный состав казахстанского общества. Как известно, Казахстан является родиной для представителей многих этносов, не случайно его в своё время называли «Планетой 100 языков». В настоящее время на его территории проживают представители 137 этнических групп, действуют религиозные объединения 45 конфессий. Хотя традиционно межнациональные отношения в Казахстане строились преимущественно на принципах мира и согласия, сам факт совместного проживания разных этносов объективно создавал угрозу того, что вызванные острыми социально-экономическими проблемами социальная неудовлетворённость и возмущение приобретут этнонациональную окраску, как это и произошло в ряде регионов бывшего СССР. Массовая политизация же межнациональных отношений и, как следствие, межэтнические конфликты были бы катастрофой для казахстанского общества.

Национальный и конфессиональный состав Казахстана объективно рождали угрозу превращения его в так называемое «многосоставное сообщество», т.е. в сообщество, в котором линии политического противостояния совпадают с линиями социального разделения. «Многосоставность» же весьма усложняет процесс реформирования общества, утверждение в нём институтов либеральной демократии. Поэтому необходимым условием успешной модернизации уникального по своему этническому составу казахстанского государства являлось обеспечение общественной стабильности и неразрывно связанного с ней межнационального и межконфессионального согласия.

Благодаря принятой в государстве модели президентской республики, страну удалось вывести из экономического и политического хаоса, обеспечить в ней порядок и стабильность. Данная модель не позволила «утопить» необходимые обществу рыночные реформы в парламентской говорильне, оказала максимальное содействие их успешной реализации. Весьма органично вписался в эту модель такой институт как Ассамблея народа Казахстана. Этот созданный в 1995 году орган является важным элементом казахстанской политической системы, выступая в качестве инструмента сохранения в обществе межэтнического согласия. Все ключевые государственные решения в стране принимались и принимаются с обязательным учётом его позиции. За период своего существования Ассамблея народа Казахстана прошла эволюцию от консультативно-совещательного до конституционного органа. В настоящее время она имеет конституционный статус организации, обеспечивающей представительство различных этнических групп страны в её общественно-политической жизни.

Глобальный экономический кризис обострил ещё не решённые проблемы казахстанской экономики.

Конечно, ситуация в Казахстане и до мирового экономического кризиса была далека до идеала, кризис же её ещё более усложнил, обострив существующие противоречия и породив новые (в том числе и внутри самой правящей элиты). Казахстанцам предстоит решать ещё множество проблем, в первую очередь связанных с переводом экономики на пути индустриально-инновационного развития, отходом от её сырьевой направленности. Весьма актуальными политическими проблемами являются создание реально действующей конкурентной партийной системы, укрепление институтов местного самоуправления, борьба с коррупцией, формирование гражданской политической культуры.

Мақалада Батыс Қазақстан облысының Ұлы Отан соғысына қатысын сипаттайтын тарихи фактілер орын алған.

ӘОЖ 316.74

*Исенов Ө. – т.ғ.к., доцент,
Қостанай мемлекеттік
педагогикалық институты*

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЖАСАУЫЛДАР ИНСТИТУТЫ

Дәстүрлі қазақ қоғамының әлеуметтік институттарының бірі – жасауылдар институты. Қазақ тарихы ғылымындағы күрделі мәселелердің бірі – тарихымыздағы дәстүрлі қоғамының саяси және әлеуметтік құрылым жүйесін саралау болып табылады. Өйткені, қазақ тарихының кешегі XX ғасырды айтпағанның өзінде оған дейінгі негізгі дерегіміз – ата шежіре, атадан балаға жеткен шежірелік ауызша тарих айту. Ал олардың көпшілігінің өзгеріске ұшырап, әртүрлі алып қосулар болғандығы шындық.

Ұлыстардың, тайпалық бірлестіктердің билеушілері мемлекет басшысы ретінде ханға вассалдық бағыныштылықта болатын. Олар тайпаны немесе бірнеше тайпаны хан атынан басқара отырып, соғыс бола қалған жағдайда жасак

ретінде белгілі мөлшерде жауынгерлер шығаруға, өзіне бағынышты халықтан алатын салықтың бір бөлігін ханға беруге міндеттенді. Ханның нөкелерден тұратын өз жасағы болған. Бірақ ең басты әскери күш жасақтар еді. Жасақтардың басшысы болды. Олар жасақтарының құрамының санына қарай онбасы, елубасы, жүз басы, мың басы, түмен басы деп аталды. Олардың көмекшісі жасауыл деп аталған [1].

Түркі тайпаларының басшылары көп жағдайларда – әмірлер аталса, Ноғай Ордасында – мырзалар атанған. Бұл мемлекеттердің түркі тілдес орталарында «бек» байырғы түркі атауы – «басшылар» дәрежесінде кеңірек қолданылған.

Жоғарыда айтылғандай әскери құрамның сарбаз жауынгерлер санына қосымша «бек» дәрежесін қосып атау дәстүрге айналған. Мысалы, мыңбегі, жүзбегі, т.б. Сондай-ақ, бек дәрежесі мен атақтар әлеуметтік және қызмет иерархиясының жоғарғы сатысына көтерілген түркі ақсүйектерінің өкілдеріне де берілген. Мысалы, жүзбегі «жүздібегі» – «жүздікті басқаратын бек» атағы. Әскери және қоғамдық-әкімшілік атақтардың мынадай өрлеме қатарындағы белгілі лауазымдар (шен): онбегі, жүзбегі, қосынбегі, мыңбегі, түменбегі, т.б. Құрамына «бек» сөзі кіретін бұдан да басқа толып жатқан атақ-мансаптар бар, мысалы, тубегі (ту ұстаушы), құсбегі бұл сөзді қосбегі деп оқып, әскерилерді азық-түлікпен, пәтермен қамтамасыз етуші деп, яғни квартирмейстер деп аудару керек деген де пікір бар.

Бірақ кейбір деректемелерде «жүзбегі» терминінің жүзбегі немесе оған синонимдес сөздермен аударылуға тиіс екендігіне күмән туғызатындай болып қолданылуы да ұшырасады. Мысалы, түрік тілді «Таварих-и гузида-йи нұсрат-наме» шығармасында «Оғыз (Окуз) тау жүзбегі Құшшы-жүзбегі», немесе «Чакмак (Чикмак) жүзбегі» сияқты сөз тіркестері де кездеседі. Аталған адамдардың мәтіннен мәлім болатын атақ-дәрежесінің жоғарылығы оларды әдеттегі жүзбегілер қатарына қоспайды [2, 66 б.].

Академик Е. Бекмаханов дерегінде бидің шешімін орындату үшін жасауылды жіберетіні айтылады. Сонымен қатар, жасауыл ақы деген болатын ол жасауылдың еңбегіне төленетін ақы деп жеткізеді. Олай болса, дәстүрлі қазақ қоғамында жасауылдар институтының әскери қызметімен қатар сот шешімін орындатушылар болғанын дәлелдейді [3, 99 б.].

Сонымен, қазақ қоғамындағы жасауыл институтына қатысты жасауылдардың қызметін анықтауда жасауыл Алыбай Қосақөзұлының қызметіне қатысты белгілі тарихшы-профессор Ә. Мұқтар: «XVIII ғасырдың алғашқы жартысындағы қиын-қыстау кезеңде Қазақстандағы саяси оқиғаларға белсене қатысқан жасауыл Алыбай Қосақөзұлы да Ресейдің сыртқы істер мұрағатында, Орынбор мұрағатында қатталған құжаттардан табылып отыр. Оның туған және өлген жылдарын анықтау мүмкін болмаса да тұлғаның кіші жүз ханы Әбілқайыр, Нұралы жанынан табылуы көп нәрсеге жауап бергендей» [1], – дейді.

Ата шежіреде оны 1700-1710 жылдары дүниеге келген деп есептейді. Ол кезеңде Алыбай шыққан Әлімұлының кете рулары, соның ішінде ақкетелері өзге қазақ руларымен Хиуа, түркімен, Еділ қалмақтары ортасында, Каспий теңізі жағалауларында, Жайық өзені бойларында еркін көшіп-қонған.

Аталған рулар заманында Әбілқайыр ханға негізгі тірек болды. XVIII ғасырдың алғашқы жартысын зерттеушілер сол кезеңдегі кете руларынан Әжібай би, Алтай, Арал батырлары атайды. Ал олар Алыбай Қосақөзұлына шежіре бойынша Тайқожаның (ақкете) Тұрсынбайынан қосылатын аталастар. Әжібай би мен Арал батыр Болпыш биден өрбісе, Алтай батыр Ебескі батырдан тараған [1]. Орынбор мұрағатындағы деректерде, алғаш рет Алтай батыр

есімі 1736 жылы кіші жүз ханы Әбілқайырға келген Орынбор экспедициясының бұрынғы суретшісі ағылшын Джон Кэстль жазбасында аталады. Жазбада, Әбілқайыр хан тапсырмасы мен Алтай батыр бір топ би, батырлармен бірге Орынборға аттанған елшілер құрамына енгізілген. Бұл арада белгілі жазбаға алғысөз жазған тарихшы К.Есмағамбетов: «Бұлардың (елшілердің. – автор.) ішінде Бәйбекті қоспағанда, тарихи құжаттарда Алтай батырдың есімі жиірек кездеседі. Ол – кіші жүздің аққете руының биі (XVIII ғ.) 1742 жылы көктемде жүзеге асқан. Ол турасында Әбілқайыр хан мен Есет батыр Көкіұлы Орынбор комиссиясына хабарлады. Келіссөзге кіші және орта жүздердің беделді тұлғаларын Әбілмәмбет хан, Барақ сұлтан, Есет Көкіұлы, Жәнібек батыр Қошқарұлы, Алтай батыр қатысқан. Қазақ үшін осындай шешуші кезеңдерде Алтай жанынан жасауыл Алыбай көріне білді. Профессор Ә.Мұқтар көрсетуінше, оны сол кезеңдегі құжатты қаттағандар «Алыбай жасауыл» деп анық хатқа түсірген. Әбілқайыр ханның жасауылдарын көріп, оларды ханның адъютанты деп те атағанын [1], Дж. Кэстль Алтаймен бірге болған Қалыбек жасауылға «Сөзі пруссиялықтардың ежелден келе жатқан өлшеміне лайық әскер тәртібіне сай қысқа болса, дене бітімі жағынан сол қайран заманның нағыз үлгісі еді; бүкіл тыртыған бойы сүйек пен тері; тартылған терісі аузын жабуға жетпей, тістері ырсыйып тұратын, епті және шапшаң қимылды жасауыл» [4, 32 б.], – деп сипаттама бергенін айтады. Орыс тілінде Алыбайға тіркелген «есаул» – жасауыл дегеннің өзі түрік тілінен шыққан «басшы» мағынасын береді. Олар әскери басшының көмекшісі дегенді білдіреді. Бір кезеңде Шыңғыс ханның ұлы Шағатайда «екінші жасауыл» аталған. Яғни, Алыбайдың Әбілқайыр заманында жасауыл лауазымына жетіп, ханның сеніміне ие болуы оның әскери қабілеті мен батырлығын, қайсарлығын дәлелдейтінін алға тартады [1]. Демек, ерте түркі мемлекетіндегі жасауылдар институты түркі халықтарынан бастау алып, кейіннен моңғол, қазақ хандық мемлекеттеріне де ауысқанын дәлелдейді.

Алтай, Алыбай батырлар қазақтың белді батыры Жетірудың рубасы Есет Көкіұлымен сенімді қарым-қатынаста болған. Орынбор мұрағаты құжаттарында олардың есімдері үнемі қатар аталып, қазақ-орыс қатынастарын реттеуге бірлесе, белсене қатысқаны айтылады. Оның бір сыры – елінің бірлігі мен тыныштығын өмірлік мұраты деп түсінген тұлғалардың биік парасатында жатса, екіншісі, өзара сыйласқан «мың жылдық құдандалықта» жатыр. Тағы да шежіреге жүгінсек, Есет батырдың анасы Назым – Болпыш бидің қызы, Әжібай бидің апасы, яғни, Есет батыр дәстүр бойынша Алтай батырға, Алыбай жасауылға да жиен. Кейін Әжібай би өзінің апасынан туған жиені Есет батырдың Ботағөз атты қызын ортаншы баласы Барсайға 1739 жылы айттырып, сүйек жаңғыртады.

Әжібай би де Ресеймен байланысында Алтай, Арал батырларды үнемі еске алып, олардың қазақ-орыс сауда-саттығындағы рөлін атап өтетін. Мәселен, 1747 жылы 10-шы мамырдағы Орынбор губернаторы И.Неплюевке жолданған хатта орыс әкімшілігінің Әжібай биге екі жақтан сауда-саттықты дамыту үшін Құттыбай батыр мен Қозыбекті жібергені жазылған. 1747 жылы желтоқсанда Әжібай би, Алтай Арал батырлар мен Алыбай жасауылда Жем өзенінің әрі Көктөбе мекенінде, Есет тархан Көкіұлы Қарқұм мекенінде қыстаған осы кезеңде И.Неплюев Хиуа елшісі Әджи-мұхаммед молла Тұрсыновты Аққете би, балаларының қолдауымен Хиуаға жіберген [1].

1748 жылы Орынбор әкімшілігінің отаршылдық саясатының салдарынан ел ішінде ішкі қарым-қатынас айтарлықтай шиеленісті. Батыр сұлтанның түрлі әрекеттері, Барақ сұлтанның Әбілқайыр ханға қарсы айла шарғылары да нәтижесіз қалмаған. Елдегі қалыптасқан жағдайды ханның 1748 жылғы

маусым айында өткізген кеңесі ашық көрсетті. 500-ге жуық кіші және орта жүздегі сұлтан, би, батырлар жиналған кеңесте Әбілқайыр хан «Ресеймен қарым-қатынастағы басты мақсатым өзім үшін емес, бүкіл қазақ халқының пайдасы мен тыныштығы үшін жасалды» [5,389-391б.], – деп ағынан жарылды. Көп ұзамай, 1748 жылы 1 тамызда Әбілқайыр хан өлтірілді. Мұндай жағдайда басты мақсат ішкі бірлікті сақтап, ел билеген сұлтан, би, батырлардың келісімімен жаңа хан сайлау болатын. Таққа басым көпшілікпен Әбілқайырдың үлкен ұлы Нұралы сұлтан ұсынылды.

Осы сәтте, алдымен, әр кез Әбілқайырды қолдаған Әлімұлдары белсенділік танытты. Мәселен, 1748 жылғы 5 қазандағы Ресейдің Елизавета патшайымына жолдаған хатында Нұралыға орта жүз арғын шақшақ Жәнібек тархан, керей, Наурыз, шақшақ Қойсары билермен бірге әлімұлдарынан – шөмекей, қаракесек, шекті, төртқара, кете руларының беделді тұлғалары қатысты. Соның ішінде кете руынан Алтай би, Жұлдыз батыр, т.б көзге түседі, Көп ұзамай Нұралыға өткен кеңестерде Жәнібек, Есет тархандар, кете Алтай би Әбілқайыр хан ұлдарына тағы да қолдау көрсетті. 1748-1749 жылы қыста Жем, Қаракөл аралығын қыстаған Әжібай, Алтай, Арал, Алыбай жасауыл Есет тархан елінің малын Бұхар беттегі қыстық азықтық жоқтығына байланысты Орынбор әкімшілігінен Жайықтың Самар бетіне жіберуін өтінді. Ал келісім жүзеге аспаған тұста қантар айы аяғында қазақтар малдарын күшпен Еділ-Жайық аралығына өткізді. Кіші жүз ханы Нұралының ұйымдастыруымен үлкен кеңес 1749 жылы 3 тамызда өтті. Оны көзімен көріп, жазбаға түсірген капитан А.Яковлев: «Әбілқайыр асына 200-дей атақты би, батыр, тархандар қатысты», – деп, анықтап тұлғалардың тізімін жасады [1].

Аққете Алыбай жасауыл Нұралы ханның 1749 жылғы өз жанындағы сенімді азаматтар тізімінде көрінді. Мәселен, осы жылғы Орынборда өткен қазақ-орыс кездесуінде кіші және орта жүзден өз жанына ерген 72 адамды жазып көрсеткен[1].

Есет, Жәнібек тархандар шақшақ Бөкенбай, жағалбайлы Серке батырлар қатарына аққете Алтай батыр, Бостыбай би Алыбай жасауыл, Әжібай батыр Әкім батыр, Ожырай кете Текелі батыр, кете Досқали батырлар аталады. Олай болса, біріншіден, қазақ қоғамындағы жасауылдардың батыр-билермен қазақ-орыс қатынастарында қазақ мемлекеттігін сақтау жолында бірлесіп ынтымақты қоғамдық-саяси қызмет атқарған деуімізге толық негіз бар. Екіншіден, қарастырып отырған кезеңде Алыбай, Қалыбек бастаған қазақ жасауылдарының қоғамдық-саяси қызметінен жасауылдар институтының қазақ хандық дәстүрлі билік институтының іргесін нығайтуға қызмет еткендерін көреміз.

1750 жылдардан кейін кете рулары Нұралы хан інісі Ералы сұлтанға бағындырылды. Мұның өзі Әбілқайыр хан заманындағы Әлімұлдарының тікелей ханға бағынғандығын жоя бастады. Нұралы ханның жаңа жағдайда Жайық бойында көшіп-қонған бай ұлдарына арқа сүйей бастағандығын дәлелдеді. Оған қоса хан ел ішінде беделді би, батырлармен ақылдасуды екінші қатарға шығарды. Ол турасында 1785 жылы Сырым бастаған ұлт-азаттық күрес жүріп жатқан кезеңде қазақ билері «Нұралы ел билеген алғашқы 8 жылында әке жолымен жүрді. Содан кейінгі 30 жыл бойы атақты старшындармен кездесуді қойып, халық жағдайын ойлауды ұмытты» [6, 165 б.], - деп жазды.

Бұл жағдай 1755 жылы Батырша бастаған башқұрт халқының Ресейге қарсы ұлт-азаттық күресі кезеңінде анық көрінді. Жеңіліске ұшырап, жазалаудан қашқан 50 000 башқұрт кіші және орта жүздерге босып, ағылды. Мұндай жағдайды шебер пайдаланған И.Неплюев халықтың бірігуінен қауіптеніп,

қазақ-башқұрт арасына май құйды. Оның арты қазақ руларының өзара талас-тартысына ұласты. Содан, 1756 жылғы тамызда Елек қорғанында кіші жүз ханы Нұралының бастауымен белгілі би, тархан, батырлар – Есет Көкіұлы, Алданазар, Төлебай, Қошқар, Жарқын, тағы басқалары бар жүзден аса қазақ игі жақсылары кеңес ұйымдастырды. Кеңес соңында қазақ-орыс қарым-қатынасын шиеленістірмеуді көздеген ел ағалары «қазақ даласында башқұрттарды Ресейге – патша үкіметіне қайтаруға шешім қабылдаған» [6, 90 б.].

Нұралы хан башқұрттарды шығаруды ұйымдастыруды Ерәлі сұлтанға жүктеді, бірақ қазақ руларына тарап кеткен башқұрттарды шығару оңай шаруа емес еді. Өйткені, бастапқы кезеңде шығарылған башқұрттар И. Неплюевтің жасырын нұсқауымен, шекарадағы орыс әскерлерінің қолдауымен қазақ руларына, соның ішінде, кете, шекті, қаракесек руларының ауылдарына шабуыл жасауға кірісті. Орынбор губернаторы И.И.Неплюев өз жазбасында «Мен екі халықты біржолата араздастыру үшін, өз аудармашыларым арқылы башқұрттарға «генералға бармаңыздар, егер өздерің жиналып, қазақтарды тонасаңдар, сіздерден ештеңе артық сұралмайды», деп жеткіздім. Содан башқұрттар қуана жиналып, топ-топ болып, Жайықтың дала бетіндегі қазақтарға аттанды. Сол кезде мен әскери шептегі басшыларға башқұрттар әрекеттерін көрмеген болыңдар деген құпия нұсқау бердім» деген ойларын жасырмаған.

Нұралы ханның өзі осындай талас-тартыс кезеңінде кете, шөмекей, жағалбайлы рулары қазақтарының қаза тапқандығын Орынборға хабарлады. Елдегі шиеленісті тоқтатып, бауыр халықтардың арақатынасын реттеу үшін Ерәлі сұлтан хан тапсырмасына байланысты қазақ руларының беделді тұлғаларына хабар салды. Содан, 1757 жылғы 26 шілдеде ақкете руынан Әжібай би ауылынан 14 башқұрт Орынборда жүргізілген тергеуде Ноғай жолы Үсерген болысының Мұқталипов ауылының башқұрты Елдаш Абдрахманов берген жауабында: «Мен Кувате старшынның бастауымен қазақ ордасында ақкете руындағы жасауыл Алыбайда тұрақтадым, кейін оның рұқсат етуімен Орынборға жіберілдім. Бүгінде оның қолында қызым қалды. Ал әйелім 1755 жылы елге келді» [1], – деп айтқан.

Дегенмен, башқұрттар мәселесінде Қазақ рулары Ресеймен байланысты шиеленістіре бермей, өздерінің жайылым мәселелерін шешуге ұмтылғанын да байқатады. Өйткені, Еділ-Жайық аралығын қыстау, Жайық бойында еркін көшіп-қону байұлдары, әлімұлдары, жетірудың бірден-бір басты мақсаты еді. Мұны Нұралы хан арқылы шеше алмаған тұста, әсіресе, шекті, шөмекей, алаша, қаракесек, төртқара, кете рулары рұқсатты күшпен тартып алуға ұмтылған. Белгілі тарихшы Н. Бекмаханова: «...олар хан қолдауын күтті. Өйтпеген жағдайда аталған рулар өздерін ханға бағынышты адам ретінде емес, ордалық деп санайтындықтарын айтып сес көрсетті, ауылдарды тонауға жинала бастады» [8, 32 б.], – деп тарқата түседі. Мұндай ашық қарсылыққа қарамастан, өз қаруы мен әскеріне сүйенген, қайтсе де қазақты біржолата мойын ұсындырып, жуасытып, момын елге, өз боданына айналдыруды көздеген патша үкіметі 1756 жылғы 2 қыркүйекте «Жайықтың ішкі бетіне өткізбеу туралы» жарлық шығарып, Доннан Орынборға келген 3000 казак-орысты пайдалануға рұқсат етті. Ал 1759 жылы 2000-ға жуық өзге де әскери күштер тартылды.

Міне, осындай кезеңде жасауыл Алыбай Қосакөзұлы ел алдына шығып, халық алдындағы абырой-беделімен көпшілік құрметіне бөленді. Кіші жүздің ханы Әбілқайыр, Нұралы, Ерәлі сұлтандармен, өзге де би, батыр, тархандармен қазақ өмірінің күрделі мәселелері – қазақ-орыс, қазақ-жоңғар, қазақ-башқұрт қарым-қатынастарын реттеуде көзге түсіп, Ресей мұрағаттарында хатталуы оның өз

заманында елі таныған ұлтжанды азамат деңгейіне көтерілгендігін, осы аса зор маңызды істерде шешуші рөлдердің бірін атқарғандығын дәлелдейді. Оған жоғарыдағы тарихи құжаттар мен саяси оқиғалар куә. Өкініштісі сол мұрағаттық құжаттар жасауылдың кейінгі өмірі мен қызметі туралы еш мәлімет кездеспейді. Соған қарағанда бұл кезде Алыбай жасауыл Қосакөзұлы дүниеден өткен сияқты.

Жасауыл Алыбайдан тараған ұрпақтар ішінде XVIII ғасырдың екінші жартысында тек қана Елшібек аталады. Ол шежіре бойынша жасауыл Алыбайға шөбере болып келеді. Яғни Алыбай – Малдыбай – Табылды – Елшібек болып тараған. Елшібектің көзге түскен кезеңі Сырым бастаған 1783-1797 жылдардағы ұлт-азаттық күрестің екінші жартысы. Мұрағаттық құжат бойынша ол 1794 жылғы 4 қаңтардағы Сырым бастаған 184 би, батыр, өзге де елге белгілі тұлғалардың II Екатеринаға жазған тізімінен көзге түседі. Хатта орыс-казактарының казактарға жасалған орыс-казак шабуылының қаншалықты озбырлығы бары анықталды. Хатқа Елшібек аққете Дербісәлі батырмен бірге қол қойған [1].

Жәңгір хан тұсында да Ішкі ордада жасауылдар институтының жұмыс жасағандығын мұрағат деректері айғақтайды. Мәселен, Бөкей ордасындағы Жәңгір хан тұсындағы 1827 жылы құрылған хан Кеңесінде де хан жанында оның арнаулы тапсырмаларын орындау үшін жасауылдар ретінде 12 старшыннан тұратын жасауылдар институты жұмыс жасаған, сондай-ақ «базар сұлтандары» болған. Соңғыларының міндетіне баж жинау (орда ішінде), казактардың мүдделерін білдіру (ордадан тыс жерде), сауда орындарындағы тәртіпті қадағалау міндеттері жүктелген [9].

Сонымен қорыта келе, дәстүрлі қазақ қоғамының жасауылдар институты XVIII ғасырда қазақ-орыс қатынасы кезінде де қазақ хандығы тұсындағы мемлекеттік маңызды істердің оң шешімін табуда жасауылдар институтының атқарған қоғамдық-саяси қызметтерін жасауыл Алыбай бастаған қазақ жасауылдарымен олардың ұрпақтарының қызметі арқылы танимыз. Қазақ жасауылдары хан-сұлтандар бастаған батыр, тархан билермен қазақ мемлекеттігі мен тәуелсіздігін сақтау жолында бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарып қызмет атқарған әлеуметтік институт болғанын дәлелдейді. Дәстүрлі қазақ қоғамының жасауылдар институты да патша үкіметінің тұсында дағдарысқа ұшырап, мүлдем жойылды.

Ресей патша үкіметінің есауыл институтын дәстүрлі қазақ қоғамының жасауыл институтымен шатастыруға болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұқтар Ә. Жасауыл Алыбай // *Егемен Қазақстан* 25 қыркүйек 2010 жыл.
2. *Қазақстан тарихы түркі деректемелері Өтеміс қажы. Шыңғыс-наме / Факсимиле, транскрипциясы, мәтіннамалық ескертулер, зерттеу мақалалар В.П. Юдиндікі. Т.І. Алғы сөзін жазған, түсіндірмелері мен көрсеткіштерін жасаған Әбусейітова М.Қ. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005.*
3. Бекмаханов Е. *Көрсетілген еңбегі, Алматы, Санат, 1994.*
4. Дж. Кэстль *Кіші жүз ханы Әбілқайырға барып қайтқан сапары туралы. – Алматы, Атамұра, 1996.*
5. *Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках. – А., 1961.*
6. Вяткин М.П. *Көрсетілген еңбегі, Алматы: Санат, 2002.*
7. Чулошников А.П. *Восстание 1755 г. в Башкирии. – М.-Л., 1940.*
8. Бекмаханова Н. *Көктем туралы аңыз. – Алматы, 1983.*
9. *ҚР ОММ. 78 – қор, 2 – тізбе, 84 – іс. – 1-парақ.*

В статье автор на основе исторических источников рассматривает положение традиционного института жасаула в общественно-политической жизни казахского общества, его функции в государственном управлении.

This article is discussed by the historical information that there is a traditional institution of zhasauyls in Kazakh community and it's place in political-social society and it's national services.

ӨОЖ 341.231(574)

**Қайыржанов Қ.Б. - магистрант,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ**

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ДІН МӘСЕЛЕСІ

Билік пен қоғамның өзара жұмыстануы - үлкен маңызды іс. Бүгінгі таңда еліміздегі қоғамдық-саяси, ұлтаралық және дінаралық жағдайларды зерттеп, талқыламай болашақты жоспарлау, мемлекеттік жоспарларды жүзеге асыру мүмкін емес. Біздің қоғам дамудың қандай сатысында тұрғанын білмей, экономикалық жағдайды зерттемей, әлеуметтік кернеуліктер деңгейі туралы ақпаратсыз алға қадам басу, іргесін салмай үйді тұрғызумен бірдей. Республикадағы қоғамдық-саяси жағдайды өте маңызды жүйелі түрде талдау керек.

Біздің республикамыз ғана емес, сонымен қатар барлық дүниелік бірлестік қактығысқан экономикалық жағдайдағы күрделілік пен тұрақсыздыққа қарамастан қалыптасып отырған әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси жағдайларды бағалаудағы жағымды динамиканы байқауға болады.

Тәуелсіздік алып, өз алдымызға егеменді ел болғалы бергі еліміздегі діни жағдайға келетін болсақ, оның күрделеніп кеткендігін көреміз. Қазіргі кезде еліміздегі діни даму ұлтымыздың топтасуы бағытында емес керісінше бытырау бағытында өсіп келе жатқан сияқты [1, 181-182б.б.]. Қазақстанның осы екі он жылдықтағы діни өмірі діни бірлестіктердің көптігімен және елімізде бұрын болмаған діндердің пайда болуымен сипатталады. Жаңа ағымдардың пайда болуы кеңестік дәуірден бастау алады, сол заманда кейбір бағыттаушы ғылымдардың (кришнаиттар, бахайлар, «Трансценденталдық медитация» қоғамы), протестанттықтардың бөлімі, Иегова куәгерлері, «Дианетика» қоғамдарының және т.б. өкілдері пайда бола бастады. Әсіресе олар өздерінің жұмыстарын ХХғ. 90-шы жылдарында белсендете түсті.

Қазақстанда дәстүрлі емес діни ағымдардың қалыптасуларын шартты түрде екі кезеңге бөліп қарастыруға болады.

Бірінші кезең ХХғ. 30-50-шы жылдарында басталды. Сол заманда Қазақстанға көптеген діни ұстанымдардың өкілдері қоныс аударылды, солардың ішінде Иегова куәгерлері, Жетінші күн адвентистері, елуліктер және т.б. діни ағымдар болатын. Сол уақыттан бастап Кеңестік Одақтың ыдырауына дейін мемлекеттің қатал атеистік саясатына қарамастан аталмыш бірлестіктер қудалауға және идеологиялық басымға қарамастан жойылып кетпеді.

Екінші кезең 80-ші жылдардың аяғынан бастау алып, осы күнге дейін жалғасуда. Коммунистік идеологияның жойылуы, түрлі жолдармен толастаған

рухани вакуумға әкелді. Шығыс оқуларына деген қызығушылық пайда болды, кей кездері дін сән үлгісіне айналды. Осы уақытта көптеген жаңа діни ағымдардың белсенді жұмыстары байқалды, олардың көпшілігі ірі қалаларда (Алматы, Астана, Қарағанды және т.б.) шоғырланды.

«Кришнаны тану қоғамы», Виссарион шіркеуі, «Трансценденталдық медитация», «Әмбептау шіркеуі» («Бірігу шіркеуі») сияқты ұйымдар өздері туралы белсенді түрде айтып жатты. Баспасөз беттеріндегі мақалаларға байланысты сайтаншылар танымдылыққа ие болды, жамандықтың пайда болғаны байқалды.

90-шы жылдардың басында Батыста таным болған, алайда Қазақстанда белгісіз протестанттық шіркеулердің саны күрт өсті. Белсенді насихаттау жұмыстары көптеген протестанттық (ең бастысы харизматикалық, пресвитериандық, методистік, евангелистік) шіркеулердің жолын қуашылардың санын өсірді. Солардың ішінде ең танымал болған ұйымдар келесілер: «Грейс» («Благодать», «Рақым» және т.б.), «Новая жизнь», «Агапе», «Живая лоза» және т.б. дәстүрлі діндердің басшылары жаңа діни ағымдардың өкілдеріне прозелитизм деген кінәлар тақты.

Қазақстанда тәуелсіздік алғаннан бері елдегі діни қарым-қатынас саласында байсалды мемлекеттік саясат іске асырылуда. Қазақстанның Конституциясына барлық азаматтардың діни сенімдері мен ұлтына қарамастан тең құқылы екені жазылған. Біздің еліміздегі барлық этникалық топтарының мәдениеті мен рухани мұрасы жалпы ұлттық мүдде ретінде қарастырылады. Барлық азаматтарға өз мүдделерін қорғауда және іске асыруда тең құқықтарға кепілдік беріледі.

ҚР мен басқа елдер азаматтары кез келген дінді ұстануға немесе қандай да бір дінді ұстанбауға құқылы. Барлық діни бірлестіктер Заң алдында тең. Біздің елдің заңдары Республика Конституциясында және адам құқықтары туралы халықаралық актілер мен келісімдерде бекітілген азаматтардың дін бостандығына кепіл береді. Тәуелсіздіктің екі он жылдығында Қазақстанда діни институттардың сапалы және сандық өсімі болды. Діни ұйымдардың саны бірнешеге артты, діни дәстүрлер жаңғыруда, жаңадан діни ғимараттары – мешіттер, шіркеулер, дұға үйлері, синагогалар салынуда. Халықтың діни деңгейі өсті.

Қазақстанда діндар жандардың саны үнемі өсіп отыр, Діни фактор қоғам өмірінде көп мағыналы рөл ойнауда. Бұл келесідей формаларда көрініс табуда:

- әлеуметтік-саяси өмірдің көптеген салаларында діннің ықпалы өсуде;
- тұрғын халықтың күнделікті өміріне діни бірлестіктердің ықпалы артуда;
- діни білімдердің саласы кеңейіп жатыр, оның қаржы және заттық базасы бекеюде;

- дінаралық диалогты дамытумен байланысты үрдістер жанданып жатыр [2, 23-24б.б.]. Қазақ халқы ежелден Имам Ағзам мәзхабында болған, ал қазіргі соңғы мәліметтерге сүйенсек, 700 мың қазақ баласы ислам дінінен басқа христиандық діни секталарға кіріп кеткен. Сол сияқты исламдық ағымдардың шырмауында жүргендерде жеткілікті. Шет елдерден келгендердің басты кемшіліктері осы. Қазақ халқының байырғы діни құрылымын есепке алмауында. Қазіргі кезде еліміздің түкпір-түрінде «Уахабшылар», «Хизб-ут-Тахрир», «Таплиғ-и жамағат», «Салафийлер», «Тәкфирлер» және т.с.с. діни радикалды ұйымдардың барлығы дерлік бар. Бұлардың үгіт-насихаттары исламның бірегей қасиетті кітабы Құран Нұршылар Кәрімнің үкімдерімен көп жағдайларда сай келмейді және дінге кейіннен қосылған әр түрлі мәнсіз ырымдар мен

нанымдарды қамтиды. Бұлар ортақ идеологиялық платформа ретінде уахабилік ілімдерді ұстанады. Мысалы, салафиттер мен тәкфирлер кәпірлерді қарумен қырып, исламға күшпен кіргізуді жақтаса, Хизб-ут-Тахрир Орталық Азиядағы елдердің, соның ішінде Қазақстанның да орнына халифалық мемлекетті орнатуды көздейді. Ал Таплиғ-и жамағат болса, белсенді үгіт-насихат жүргізіп, ақпарат жинау және террористік ұйымдарды сарбаздармен қамту арқылы қызмет етеді. Өз кезегінде Нұршылар мен Фитхуллашылар уахабизмді білім жүйесінің көмегімен енгізбек. Бұл ұйымдар мен ағымдар ортақ уахабилік қозғалыстың құрамында бірін-бірі толықтыратын бірыңғай механизм болып табылады. Бақылаудың төмендігін байқаған ағымдар ғибадатханаларын салып, исламнан хабары аз, әрі жүйкесі жұқарған қазақтармен қатарын толтырады [1, 181б.]. Бүгінгі таңда көптеген әлеуметтанушылардың, қоғамтанушы ғалымдардың, теологтардың сүңгілері діни тәрбие беру мәселелеріне сынып жатыр. Мәселе өте күрделеніп кетті. Біз көп жақты ақпараттандыру заманында өмір сүріп жатырмыз. Осы жаңа діни ағымдардың тартылымы жастар үшін жасалуда [2, 31б.]. Біздің елімізде ағымдар мен секталардың шырғауына, негізінен, жастар, жоғары оқу орнының студенттері, тіпті мектеп оқушылары да тартылған. Олардың арасынан тұмшаланып киініп, етегіне сүрініп жүргендерді, шаштарын тақырлап алып бірнеше метр матаға оранғандарды, балауыз жағып, шоқынғандарды, жастығына қарамастан бетіне қаулатып сақал жібергендерді де көріп жүрміз. Мұның алғашқы өкілдері 1990 жылдары араб елдерінде, әсіресе Сауд Арабиясы мен Пәкістан мемлекетінде діни білім алғандар болды. Кейін келе бұлардың қатарына шетелдердің зайырлы оқу орындарында білім алғандар қосылды. Мұсылман елдерінен келген миссионерлер ашқан ислам орталықтары негізінен уахабилік ілімді насихаттайтын орталықтарға айналды. Сараптама мәліметтері теріс ағымдардың ықпалына түскендердің басым көпшілігі 18-25 жас аралығындағы жастар (студенттер) екенін дәлелдейді. Тіпті, кейінгі жылдары қоғамда теріс діни ағымдар деген атауға ие болған «Жаңа Өмір» («Новая жизнь»), «Ехоба куәгерлері» («Свидетели Иеговы»), «Рақым» («Благодать»), «7-ші күн адвентистер шіркеуі» («Адвентисты 7-дня») секілді ұйымдарға жастардың, оның ішінде қазақ жастарының көбірек тартылуы ойлантатын мәселе. Сондай-ақ, «салафизм» деген дін атауын жамылып жүрген ағымында жастардың дәстүрлі ислам жолынан ауытқуға, ислам дінін «терроризм, экстремизм» ұғымымен байланыстыруға тырысып бағуда [1, 183-184б.б.].

Біздің заманда «секта» және «тоталитарлы секта» деген ұғымдарды ажыратып алу қажет. Секта деп дәстүрлі діндерден бөлініп шыққан ағымдарды атауға болады және бұл жағымсыз мінезді құрамдас қылып қатарына қоспайды. Керсінше секталар халықтардың салттарына мәдениетті құрамдайтын әсерін етуі мүмкін, өздері дербес дінге айналып, аналық діннен кейбір догматтардың келіспеушілігімен өзгеше болуы мүмкін. Алайда, діни ағымдар арасында зайырлы заңдарға қайшы келетін бірлестіктер мен басқа діндер өкілдеріне зомбылықты насихаттайтын доктриналар да (Аль Каеда, Сайтан шіркеуі) бар, яғни өздерін де деструктивті тоталистік құрамы бар секталарды «тоталтарлы секта» деп атаймыз. Мұндай ұйымдардың криминалды сипаты жақсы жасырынғанымен, аты шулы қақтығыстарда алдыңғы шепке шығып жатады.

Мәселен, Қазақстан – көп ұлтты және көп дінді мемлекет, діни сызықтағы сынықтар ішкі мәселелерге әкеліп соғады. Қазақстанның басшыларының ресми баяндамалармен бірге түрлі діни бірлестіктердің басшылары діндардың сенімдеріне сөз тигізу қатерлі екендігін ескертуде. Қазақстан қоғамында исламға деген көзқарас қалыпты болып қалыптасты. Сонымен қатар

исламды «біздікі» және «жат» деп бөлшектеу сақталып отыр. Енді ресми идеология жат деп дәстүрлі саясаттан алыс исламға қарсы тұрған фундаменталды исламды атайды [2, 366.].

Сол сияқты нұрсизм - жаңа ағымдардың бірі. Осы идеяларды таратушылардың арасында белгілі бір оқытушының ақыл-ойлар қалғандарынан дұрыс санап, бұл жағдайда Саид Нұрсидің жоғарлату фанатизмдері байқалады. Оның еңбектерін қалғандарынан жоғары санап, дәріптеу тек қана басқа дін өкілдерін ғана емес, сонымен қатар мұсылмандардың да түсінбеушілігін туғызады.

Саид Нұрсидің идеялары адамгершілікпен толып тұр, оның еңбектерінен құдайдан қорқатын адам болғанын түсінсек те, оның ізбасарлары өз ұстаздарын кумирге айналдырып алды. Айрықша өкпе төгетін жайт, уахабшылар, нұршылар, хихбуттахриршылар «бомбыдан» да қауіпті затты – «фитнаны», бөлінуді уағыздауда. Бөлінуден бар қоғам, соның ішінде жастар да, аға буын да зардап шегуде. Жас діндарлар өздерін «дұрыс жолда» жүрміз деген сеніммен мешіттен қария келушілерді қуып шыққан фактілері белгілі. Сондай-ақ, жастардың санасын алдап-сулағаннан кейін «жиһадқа барып, өз елдеріңізге қол жұмсаңыздар жұмаққа тап боласыздар, жандарыңызды періште алып кетеді» деген жалған сеніммен талайлар қыршын кетті. «Алладан өмір сұрасаң рахат береді, өлім сұрасаң бейнет береді» деген аға ұрпақтың даңғылынан адасып, бөтеннің үйіріне қосылғандарды қайтару оңай іс емес[3, 36.]. Ал кейбір кішкентай балаларымызға тақия кигізіп қоямыз. Дін мәселесінде ғалым Мырзатай Жолдасбеков былайша ой қозғайды: «Баланы 18 жасқа дейін еркінен айырмаған дұрыс, бала бала боп өсу керек, тақияны бас көтереді ғой, бірақ бұл тақияның салмағы өте ауыр. Ес кіре бастағанынан балаға «өлесің» деп отырсақ, оған өмірдің не керегі бар? Ақыры өледі екенмін ғой деп, ол бала ажалынан бұрын пәлеге ұшырауы мүмкін. Осы күндері әкелі-баланың екеуі отырып бір үйде, бір дастарқаннан дәм татпайтындар да шығып жатқан көрінеді. Дін әке мен баланы өйтіп бөлмесе керек еді. Пайғамбарымыздың өзі де бір хадисінде: «Дінге шектен тыс берілмеңдер» деген екен ғой. Пайғамбарымыздың ақылына ден қояйық.»

Бір жарым миллиард халқы бар Қытайда 4 діни конфессия бар екен. Ал 16 миллион халық мекендеп жатқан елімізде 4 мыңнан аса діни бірлестік тіркеліпті. Бұл қай-қайсымызды да ойландыруы тиіс. [4, 4-96.б.] Дегенмен ол үшін ел болып, қоғам болып күресуіміз міндет.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев 2008 жылдың 16-17 қазан күндері Астанадағы бейбітшілік және келісім сарайында «Ортақ әлем: әралуандық арқылы ілгерілеу» атты конференцияны ашқан кезде «Жалпы, адамзатты «өзіміз» және «бөтен» деп бөлуге қарсы ортақ тойтарыс беру бүгінгі күн үшін өте маңызды. Әлемде үлкен немесе кіші мәдениет, күшті немесе әлсіз дін жоқ. Тек ажырамас бірлік қана бар. Бүгінгі жағдайда әлемді өркениеттік, мәдениеттік және діни белгілері бойынша жіктеуге жол бермеу айрықша маңызды» деп атап көрсеткен. Мұның өзі дін саласы бойынша қандай жұмыстар атқаруды тиіс екендігін меңзейді[1, 189-190.б.].

Қорыта айтқанда, ұлттық рухани болмысымызды, мәдениетіміз бен салт-дәстүрімізді бұзып, өз мақсаттарына жетуді көздейтін әр түрлі діни ағымдар мен секталардың іс-әрекетіне мемлекеттік тұрғыдан қатаң тыйым салуды қолға алуымыз керек. Ол үшін, алдымен, қайтадан қаралып жатқан «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер» туралы заңға түбегейлі өзгерістер еңгізу қажет. Онсыз дін мәселесіне байланысты жағдай одан әрі күрделеніп,

еліміздің бірлігіне, ұлтымыздың болмысына қауып төндіретін құбылыс негізіне айналуы мүмкін. Алладан сұрап, абайлап басып, анық сөйлеп жүрейік. Туралықтың туын ұстап, ұлттық қасиетімізден, кісілік келбетімізден айнымайық, келешектің үмітін ақтайық, елдігімізді сақтайық, өзіміздің жақсы қасиетімізді сақтап, терең тамырлы тарихы бар іргелі, келешті ел екендігімізді өзгелерге таныта түсуіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тәуелсіз Қазақстан тарихын зерттеудің өзекті мәселелері / № 1 ғылыми бюллетень Бас редактор Б.Ғ.Аяған. / Астана 2008. -209б
2. Облыстағы ұлтаралық және дінаралық жағдайлар мониторингі. (2011 жылғы мамыр-маусым айлары)/ Орал 2011ж. -62б.
3. Аққобанқызы Ә. «Имандылық – бейбітшілік, өркениет, мәдениет»/ Жайық үні. 11 тамыз 2011ж.
4. Жолдасбеков М. «Дін - ұстай алсаң қасиетің, ұстай алмасаң қасіретің» / Орал өңірі. 27 тамыз 2011ж.

В статье изложены материалы религиозных вопросов в независимом Казахстане, также изложена история религиозных течений со дня становления независимого Казахстана.

In this article materials of religious questions in independent Kazakhstan are stated, the history religious currents from the date of formation of independent Kazakhstan also is stated.

ӨОЖ 343.137.35 (574)

*Бердіғалиева Л.А. - магистрант,
М. Өтемісов атындағы БҚМУ*

**БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫН
ТӘРКІЛЕУ НАУҚАНЫ
(Орал округінің материалдары бойынша)**

Қазақ қоғамын іштен ыдырату, мүліктік қайшылықтарға сүйеніп таптық теңсіздікті тудыру, сол арқылы ірі бай шаруашылық иелеріне кедейлерді қарсы қою арқылы шаруашылықтарды ұжымдастыруға бағыт алған шабындық және егістік жерлерді бөлу науқаны қазақ бай-феодалдарын тәркілеуге дейін-ақ басталды. Дегенмен, бұл шаралардың сипаты және мақсаттары өзара тығыз байланысты еді. Кеңес өкіметі қазақ қоғамындағы жерді пайдаланудың дәстүрлі жүйесіне күштеп өзгеріс енгізе отырып, әлеуметтік теңсіздікті күшейтуді көздеді. Сол арқылы қазақ байларын тәркілеу науқанына дайындық жүргізуге, оған қоса жерді бөлуді қаржы көздерінің біріне айналдыруға тырысып бақты. 1926 жылы 20 мамырда Қазақ Республикасы Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесі «суармалы егіншілікті болыстардан басқа аймақтардың барлығында егістік және шабындық жерлерді бөлу туралы» декрет қабылдады [1]. Оның отаршылдық сипаты орындалу барысынан-ақ бірден анық болды. Көп ұзамай, 1926 жылдың 6 шілдесінде аталған декретке қосымша өзгерістер енгізіліп, онда «суармалы және ерекше шұрайлы шабындық жерлер»

бөлінбейтіндігі, олардың «жерді тиімді пайдалануда еңбегі сіңген, оны ұқсатуға ебі барларға» үлестірілетіндігі көрсетілді. Мұның өзі қазақ халқының меншігіндегі ежелден ата-бабасы қоныс еткен құнды шабындықтардың болашақ келімсектерге тартып алынып берілуіне негіз қалау еді. Бұл мақсатты астарлы түрде жүзеге асыруға бағытталған бұл заң бабы Бүкілодақтық ОАК Президиумының 1917 жылдың 28 ақпанында қабылданған егістік шабындық жерлерді бөлу туралы қаулысына енеді [2].

1927 жылы республикадағы 7 округ бойынша 220 мың шаруа қожалықтарының шабындық жерлері қайта бөлініп, оның 65,3% кедейлерге, 29,4% орташаларға, 8,3% ауқатты қожалықтарға берілген. Екіншілік комиссариатының 1928 жылғы 4 қаңтардағы есебі бойынша Орал губерниясында 76 болыс бойынша (113805 қожалық) шабындық жер бөліске салынып, бай қожалықтарының 84605, орта шаруалардан 7105 десятина жер тартып алынған [3]. Науқан кезінде көптеген бұрмалаушылықтар етек алады, әсіресе орта шаруалар мүддесі қысымға ұшырады. Жымпиты уезінде орташа шаруалар меншігіндегі 17 %-дан астам шабындық жерлерінен айырылады [4].

Бай шаруашылықтарын тәркілеу алдын-ала ойластырылған, қазақ халқының мүддесіне қайшы, алдына сан-салалы міндеттерді қойған саяси-әлеуметтік шара ретінде көрінеді. Голощекин өлкелік комитеттің II Пленумында оқыған есебінде «қазақтардың ұлттық сана-сезімі өсіп келе жатқандығы» және «ұлттық сана оянуының көзі – байлар» екенін айта отырып, қазақ халқының кедейленуінен большевиктер өкіметіне келер «еш қауіпке негіз жоқ» деген қорытындыға келеді. Голощекиннің шовинистік-нәсілшілдік сипаттағы осы сөздерінің өзі-ақ оның қазақ ауылын кеңестендіру, онда «Кіші Қазан төңкерісін» ұйымдастыру туралы «ой-жоспарларының» мәні мен мақсатын ашып көрсетеді.

Тәркілеу науқанының қарсаңында Қазақ өлкелік партия комитетінің органы «Советская степь» газетінде жарияланған мақаласында Голощекин «Жер-су реформасы байлар мен орташа шаруаларды толық тәркілеудің табысты өткізілген дайындығы болды», шараның басты мақсаттарының бірі ауыл халқының «таптық сана-сезімін жетілдіру еді» - деп жазады. «Жергілікті халықтың жаппай сауатсыздығы, құлдық, кедейшілік, рушылдық, шашыраңқылық, тағы басқалар еңбекшілердің сана-сезімін жоғарылатуды, ауылдарды кеңестендіруді қиындатты. Міне, кейін ауылдарды революциялық «желменен» тексеріп, кедергісіз өз «Октябріне» жеткізу қажет болды» [5]. Сөйтіп, Голощекин басқарған өлкелік партия комитеті қазақ халқының түрлі әлеуметтік топтарының арасында қайшылықтарды қоздыра отырып, Кеңестік өкіметті «орнатуды» мақсат етті.

Қазақстан Орталық Атқару Комитеті мен Халық Комиссарлар Кеңесінің 1928 жылы 27 тамыздағы «Ірі бай шаруашылықтары мен жартылай феодалдарды тәркілеу және жер аудару туралы» декреті қазақ даласына үлкен қасірет әкелді. 1927 жылдың өзінде қарашада өткен VI Өлкелік партия конференциясы ірі байлар мен жартылай феодалдарды тәркілеу және жер аудару жөнінде шешім шығарған еді.

Батыс Қазақстанда ірі байларды тәркілеу науқаны 1928 жылы 6-8 қыркүйекте декрет жарияланған соң бірден басталды. Өлкелік және аудандық комиссиялар құрылып, Орал, Ақтөбе, Гурьев аудандарына бұқаралық түсіндіру жұмыстарын жүргізу және байларды тәркілеу мен жер аударуды жүзеге асыруға құзыретті адамдар ретінде 400 партия мүшесі жіберілді [6]. БОАК мен ХКК-нің ірі байлардың мал-мүлкін тәркілеу туралы декретін жүзеге асыру үшін Орал округтік атқару комитетінің арнаулы комиссиясы құрылады.

Төмендегідей комиссия құрамы бекітіледі: Комиссия төрағасы – Иралин (ОкрАК), хатшысы – Мұхамедияров, мүшелері: Сағындықов (Округтік жер басқармасы), Залиев (Қосшы одағы), Адамович (мемлекеттік саяси басқарма), Мұқашев (Окр.прокурор). Округтік комиссия жұмысын 1 қыркүйек күні бастайды. Комиссияның бірінші отырысында мекемелерге тәркілеуге қатысты мәселелерді, мәселен, тәркіленген малдың есебін жүргізу және қорғау, бөлу жоспарлары, совхоздар мен колхоздар ұйымдастыру, жаңа жерлерде жаңаша басқаруды насихаттау, басқа да жұмыстарды шешу тапсырмасы беріледі. Науқанның жер-жерде өтілу деңгейін қадағалап, басшылық жасап отыру үшін сол жылдың 5-6 қыркүйегінде комиссия құрамында бекітілген өкілдер аудандарда жұмысын бастайды. Жаңақала ауданына Сағындықов, Ордаға Зұлқайыров, Сламихинге Матчанов, Шыжыға Жанбайысов, Таловқа Дүйсенов, Қаратөбеге Ізбасаров, Тайпаққа Залиев, Шалқарға Исенбаев, Жымпитыға Беркалиев, Зауральныйға Жұмағалиев, Азғырға Тәтібаев, Тепловқа Гирляндин, Зеленов ауданына Хлостов жіберіледі. Батыс Қазақстанда бай шаруашылықтарын тәркілеу науқаны 1928 жылдың қарашасына дейін аяқтау белгіленгенімен, бұл шара 1929 жылдың ақпан айына дейін созылды [7]. Тәркілеу «колхоз құрылысының жеңісіне» дейін жалғасты, өйткені ол ұжымдастырудың заңды бөлігі, оның үдемелі дамуын ынталандырушы, «қорқыныш пен сақтықтың қорғанысы» ретінде қарастырылды.

Жер-жерде түрлі жиналыстар өткізіліп, «жау табы өкілдерін», «зиянды элементтердің» қатарын айқындау, қорқытып-үркіту, азғыру жұмыстары қызу жүргізіледі. Үгіт-насихат, түсіндіру жұмыстарын жүргізу үшін аудандарға 172 өкіл (оның ішінде 162-сі - БК(б)П, 5-і – БЛКЖО мүшелері, 5-уі – партия қатарында жоқ) жолданады. Бай шаруашылықтарын тәркілеу жұмыстарына округ бойынша барлығы 105 комиссия құрылып, оған мүшелікке жалпы саны 1949 адам тартылады. Өкілдік комиссиялар науқанның алғашқы айларында бұқаралық-саяси шаралар бойынша барлығы 75 батырақтар жиналысын (қатысушылар саны – 1594), 586 кедейлер жиналысын (қатысушылар саны – 43689), 264 азаматтардың жалпы жиналыстарын (қатысушылар саны – 24013) өткізеді [8].

Тәркілеуге жататын ірі байларды белгілеу үшін ҚазАКСР ОАК мен ХКК мынадай өлшемдерді бекітеді: көшпелі аудандарда ірі қарамен есептегенде 400 бастан артық малы барлар, жартылай көшпелі аудандарда 300-ден аса, ал отырықшы аудандарда 150-ден артық бас малы барлар тәркіленетін болды. Мал басының ірі қарамен есептелу мәселесіне келсек, ірі қараға екі жастан асқан құнан, түйе, сиыр, өгіз жатқызылған, ұсақ жануарлардан бір ірі қараға үш құлан, не екі тай немесе бес қой, әлде алты ешкі теңестірілді.

1928 жылдың 10 қыркүйегінде Орал округтік атқару комитетінің отырысы болып, онда қазақ байларының тізімі туралы есеп тыңдалады. Округ бойынша тәркіленуге жататын 66 ірі байдың тізімі бекітіледі [9].

Сөйтіп, Орал округінің 11 ауданынан барлығы жоспар бойынша 66 байдың шаруашылығы тәркіленуі тиіс болды, ал іс жүзінде 71 шаруашылық тәркіленеді. Алдын-ала есептеулер бойынша тәркіленген бұл аудандардағы байлардың қолында мал басының саны – 51515. Жартылай көшпенді аудандар Қаратөбе, Жаңақала, Жымпиты, Сламихин, Азғыр аудандарында мал басы ең көп шоғырланған. Оған қоса бұл аудандардағы тұрақты жалдамалы жұмысшылар саны 195 деп көрсетіледі.

Аталған мәселе бойынша зерттелген еңбектердің ішінде 1957 жылы жарияланған А.А.Королевскийдің «Батыс Қазақстанда жаппай ұжымдастыруға

дайындық» еңбегінде автор Батыс Қазақстан өңірінде барлығы 156 бай қожалықтары, оның ішінде Орал округінде 71 қожалық тәркіленді деп көрсетеді.

Округ бойынша барлығы 71 шаруашылық, оның ішінде 56-сы бірінші, 15-і екінші санат бойынша тәркіленді. Бірінші санатқа ірі бай – феодалдар, екінші санатқа жартылай феодалдар, мүліктік жағдайына қарамастан өзінің Кеңес өкіметіне қарсы ой-пиғыл, қызметімен неғұрлым қауіпті адамдар жатқызылды. Бірінші санат бойынша Азғыр ауданынан 21, Сламихиннен – 8, Қаратөбеден – 7, Жаңақаладан – 6, Орда және Жымпиты аудандарынан – 4-тен, Шалқардан – 2, Талов, Тайпақ, Зауральный, Шыжы аудандарынан – 1-ден байлар тәркілеуге ұшырады. Екінші санат бойынша Жымпитыдан – 3, Қаратөбе, Жаңақала, Шалқар, Тайпақ аудандарынан – 2-ден, Азғыр, Сламихин, Орда, Шыжы аудандарынан – 1-ден бай шаруашылықтары танылды [10].

1928 жылы 27 тамыздағы ҚазақАКСР ОАК қаулысы бойынша тәркілеуге ұшырап, жер аударылғандарға жер аударылған округ шеңберінде тұратын жерін өзі таңдап алуға рұқсат берілген еді. Алайда округтік орган басшылары жер аударылғандарды өз беттерінше орналастырды. 71 бай түгелімен өздерінің ата-мекендерінен басқа жаққа жер аударылған, Орал округінен жер аударылған байлар Қызылорда және Ақмола округтерінің шөлейтті-шөл аудандарына жөнелтілген. Ол жаққа өз аяқтарымен баруға тиісті еді. Көрсетілген мерзімде көшпесе, не белгіленген ауданға жетіп үлгермесе жазалау шаралары күтіп тұрды.

Мұндай жол азабына шыдамай талай адам, әсіресе балалар мен қариялар жан тапсырды. Бұл жөнінде мұрағат қорларында арыз-шағымдар жетерлік. Сырдария округі Қызылқұм ауданының №9 ауыл тұрғындары Ә.Әсербаев, Қ.Көбеев, А.Бекболатов және т.б. өлкелік тәркілеу комиссиясына жазған арыздарында Орал округіне отбасыларымен жер аударылғаны және жол үстінде Қызылордаға жақындай бергенде жас балалардың суық тиіп, түгелдей ауырып қалғандарын ескеріп, осы жерде қыстап шығуға рұқсат сұрайды [11].

Мұрағат құжаттарында тәркілеуге ұшыраған байлардың жеке істері сақталған. Жеке істеріне қарап отырсақ, олардың әр түрлі жалған жаламен қамауға алынып, жер аударылғандығын көреміз (1928 жылдың 11 желтоқсанындағы мәліметтер бойынша):

1. Досқалиев Шамақ – 50 жаста, Орал округі Азғыр ауданының Сүйіндік ауылынан шыққан, сонда тұрады. Мал шаруашылығымен айналысады. 275 бас жылқы, 90 бас түйе, 900 бас ірі қара, 1200 бас қой, 2 киіз үй, жер үйі, 10 егін шабатын машинасы бар. 9 тұрақты батырақты жалдайды. Қазіргі кезде Азғыр ауданында төменгі кеңестік партия органдарын басып алуды көздеп ұйымдастырылған ірі бай тобының мүшесі болып табылады. Бұрынғы бүкіл Бөкей уезінің ірі ықпалды байларының бірі. Байлар мен кедейлердің арасында үлкен беделге ие. Жергілікті кеңестік және партиялық ұйымдарға ықпалы бар. Кедейлерді өз жағына тарту және ауыл шаруашылығы салығынан жалтару үшін Азғыр, Орда, Жәнібек аудандарының кедейлеріне мал үлестірген.

2. Өтегенов Бәкі (Бакий) – 40 жаста. Орал округі Азғыр ауданы Шалқар ауылында тұрады. 4 әйелі бар. Шаруашылығында 25 бас жылқы, 45 бас түйе, 800 бас ірі қара, 800 бас қой, 3 жер үйі, 4 киіз үйі бар. Салықтан қолдағы малының 40%-ын жасырып отыр.

3. Мәмбетов Әубекер – 42 жаста. Орал округі Азғыр ауданы Тауберат ауылының қазағы. 75 бас жылқы, 50 бас түйе, 500 бас ірі қара, 1500 бас қой, 3 жер үй, 3 киіз үйі бар. Отбасыларымен қоса 5 батырақты жалдайды. Қазіргі кезде Азғыр ауданында ұйымдасқан бай-шенеуніктік топтың басшысы. Оның бастамасымен шабындық жерлерді бөлу кезінде бір кедей ұрып-соғылған.

Ақсақалдар сотына қатысқаны үшін 3 жылға бас бостандығынан айырылып, қамауға алынған.

4. Исенбаев Мұқаш – 65 жаста, Орал округі Азғыр ауданы Тауберат ауылының қазағы, қажылыққа барған. Отырықшы шаруашылық жүргізеді. 40 бас жылқысы, 25 бас түйе, 350 бас ірі қарасы, 400 қой-ешкісі, 2 киіз үйі, 1 жер үйі бар. Бай-канаушы ретінде азаматтық құқығынан айырылған.

5. Машекенов Халық – 40 жаста, Орал округі Азғыр ауданы Шалқар ауылының тұрғыны. Орта білімі бар, мұғалім. Шаруашылығында 50 бас жылқысы, 250 бас ірі қара малы, 1250 бас қой-ешкісі, 2 жер үйі бар. Азамат соғысы жылдары ақ бандылардың қатарында Кеңес үкіметіне қарсы соғысқан. Қазіргі кезде билік органдарына өзінің жақтастарын кіргізу үшін қайта сайлау науқанында белсенді қатысушы.

6. Залиев Рысқали – 60 жаста, Орал округі Жаңақала ауданы №8 ауылының қазағы. Отырықшы шаруашылық жүргізеді. 22 бас жылқысы, 15 бас түйе, 250 бас ірі қара малы, 715 бас қой-ешкісі бар. Патша кезінде 20 жылдай хатшы қызметінен бастап түрлі қызметтерде болған шенеунік. Қазіргі кезде салық салудан жалтару үшін мал-мүлкін кедейлерге уақытша пайдалануға береді. Бүкіл ауыл кедейлері осы байдың малын пайдаланады.

7. Аманов Хұсайын – Орал округі Шалқар ауданы №16 ауылында тұрады. Сауатты. Егін егу және мал шаруашылығымен айналысады. Отырықшы шаруашылық жүргізеді. 100 бас ірі қара малы, 300 бас қойы бар. Патша үкіметі кезінде болыстық старшина болған, жігерлі қызметі үшін әкім қызметіне тағайындалған. Азамат соғысы жылдары ақтардың қатарында болып, бейбіт тұрғындарды тонаған. Чапаев өлтірілген Ілбішін ауылын тонауға белсенді қатысқан [12].

Көптеген адамдар жеке іс ашылмай-ақ тізім бойынша тәркіленіп, жер аударылған. Ресми деректерде жеке отбасылар ғана жер аударылған сияқты боп көрінгенімен, мұрағат құжаттарына көз салсақ тәркілеуге жатпайтын шаруа отбасылары да заңсыз жер аударылған. Мысалы, Орал облысының Азғыр ауданының Таубұйрат ауылынан тәркіленген Әбсаттаров Қажыбай қажымен бірге жеті бірдей отбасын жер аударып жіберген. Тек батыс өңірі ғана емес, республика көлемінде тәркілеу жөніндегі декрет бұрмаланғандығы анық. Мәселен, Әділет халық комиссары Ж.Сәдуақасовтың 1929 жылғы 3 қазандағы «Байлардың мал-мүлкін тәркілеу және жер аудару науқаны» жөніндегі Орталық Атқару Комитетіне түсірген мәлімдемесінде кейбір сот органдарының тарапынан тәркілеуге қатысты істерді қарауда «революциялық заңдылық ұстанымдарын бұрмалаушылық орын алды» делінген [13].

Бай қожалықтарымен қоса орта шаруалардың да мал-мүлкі тәркіленетіндігі жөнінде қауесет батыс өңірде жаз айларының өзінде-ақ тарап кетеді. Жергілікті тұрғындар мал-мүлкін сатып, көшуге дайындала бастайды. Осыған байланысты Қазақстан ОАК оның негізсіз өсек-аян екенін, ешқандай тәркілеу болмайтындығы, болса да хандар мен сұлтандар тұқымынан тараған ірі байларға, бұрын патшаның қызметінде болғандарға ғана қатысты жүргізілетіндігін хабарлап, 1928 жылдың 23 шілдесінде Қазақстан еңбекшілеріне үндеу тастаған еді. Мұндай үндеу тастаудың мақсаты елді дүрліктірмей, тәркілеу науқанына көбірек бай шаруа қожалықтарын қамту болғандығы түсінікті.

1-кесте. Орал округіндегі тәркілеуге жататын бай шаруашылықтарындағы мал саны.

№	Аудан-дар	I/I-не бол-жаулы мал саны	I/I-нен бастап сойыл-ған мал саны	Декрет шық-қанға дейін сатыл-ған мал саны	Декрет шыққан-нан кейін сатыл-ғаны	Халық-қа бөліп беріл-гені	Басқа аудан-дарда жасы-рыл-ғаны	Басқа да шы-ғындар	Іс жүзін де анық-тал-ғаны	I/I-1928 ж. белгі-ленге н мал саны
1	Тайпақ	456	-	10	-	-	-	-	296	306
2	Орда	1393	112	385	38	4	4	-	709	1312
3	Талов	300	32	117	-	5	-	-	83	237
4	Шал-кар	945	-	183	100	-	-	150	612	945
5	Шыжы	1170	-	77 1/2	43 1/2	8	5	-	554	688
6	Заурал ь-ный	160	6	29	15	10	-	-	82	142
7	Қаратө-бе	2120	230	114	38	-	4	-	-	1477
Барлығы		6544	370	915 1/2	234 1/2	27	13	150	4541	5251

1-кестеден көріп отырғанымыздай, бай шаруашылықтары малының шамамен 11 %-ын декрет шыққанға дейін және бір бөлігін жарияланғаннан кейін сатып жіберген. Кесте бойынша мәліметтер тек 7 аудан бойынша екендігін және бұл тізімнің ішінде неғұрлым мал басы көп Жаңақала, Жымпиты, Сламихин тәрізді мал шаруашылықты аудандардың жоқтығын ескерсек, сатылған және жасырылған мал саны әлдеқайда көп болғаны күмән туғызбайды. Сондай-ақ малдың округ шекарасынан тыс аудандарға да (Астрахань, Сталинград, Гурьев) сатылуы туралы мәліметтер қолымызда болмағандықтан, бұл сандық мәліметтердің әлі де толығы мүмкін. Мұрағат құжаттарында бұл туралы ішінара деректер бар. Мысалы, Тамалов есімді бай ірі қараға аударғанда 85 бас мал, Бесалиев 100 бас малды Орынборға, Жұмағалиев 36 бас, Ғилманов 45 бас, Бөкейханов 160 бас малды, Көбеев құны 3820 рубль тұратын, т.б. сатып жіберген. Оған қоса көптеген аудандарда байлардың (Ш.Омаров, Мәмбетов) округтан тыс аудандарға көшіп кету жағдайлары да көп кездеседі [14].

Жергілікті басшылар тәркілеудің жүзеге асырылуы – бай-феодалдардың мал-мүлкін тартып алу ешқандай қақтығыссыз, қиындықсыз өтті деген хабар жеткізумен болған. Алайда мұрағат қорларында мұны теріске шығаратын айғақтар аз емес. Мысалы, Сұлтанов есімді бай балаларымен бірге малын айдап шөл далаға жасырынған. Арнайы жасақ ұйымдастырылып, күшпен малды тәркілеу іске асырылған. Мұндай жағдайда мал мен астықты жасырудың орын алуы және бай, ауқатты шаруалардың науқанға қарсы үгіт-насихат жүргізуі әрине заңды құбылыс. Осындай себептермен 1928 жылғы қаңтар-наурыз аралығында барлығы 37 адамның ісі округтік сотқа тапсырылады.

Тәркілеу науқанында кең тараған құбылыс - жергілікті билік өкілдері, ауыл кеңесі басшыларының қызметтерінен жалтаруы немесе қарсы шығуы. Нәтижесінде 26 ауыл кеңесінің басшылары және 1 аудандық атқару комитетінің төрағасы (Сламихин) қызметінен босатылады [15].

Бай шаруашылықтарын тәркілеу заңсыз жүзеге асырылды, күштеп ұжымдастыру саясаты көшпелі өркениет ерекшеліктерін ескермеді. Тәркілеуге жататын нормаға жеткізу үшін орташалар байларға жатқызылды, жеке отбасы

шаруашылықтары біріктірілді. Орал округі бойынша 66 шаруашылықты тәркілеу нәтижесінде 15410 бас мал алу жоспарланған. Науқан қорытындысында 71 шаруашылық тәркіленгенімен, 1928 жылы 28 қарашадағы өлкелік партия комитетінің мәліметіне қарағанда, 10271 бас мал, ал сол жылғы желтоқсандағы Ф. Голощекин мәліметінше, 10310 бас мал алынған [16].

Қазақ өлкелік комитеттің 1928 жылғы 28 қарашадағы орталыққа жіберген мәліметтері бойынша Орал округінде 71 шаруашылық, 10271 бас мал тәркіленген. Бір шаруашылыққа шаққанда орта есеппен 145 бас малдан келеді. Отырықшы аудандарда 12 шаруашылықтан 1319 бас мал, орташа есеппен шаруашылыққа 109,9 бас мал, жартылай көшпенді аудандарда 59 шаруашылықтан 8952 бас мал, орташа есеппен шаруашылыққа 151,7 бас мал тәркіленген. Жоғарыда атап өткеніміздей, осы жылдың желтоқсанындағы мәліметтер бойынша, округ бойынша 10310 бас мал алынған болса, оның отырықшы аудандардан алынғаны – 1446, бір ауданға шаққанда 131 бас мал, ал жартылай көшпелі аудандардан 8864, бір ауданға шаққанда 148 бас мал тәркіленген.

Тәркілеу науқанындағы көптеген асыра сілтеушіліктерді бүркемелеуге тырысқан Голощекин: «136 шақты бай шаруашылықтарының тәркіленуі малы тым көп болғандықтан емес, ең бастысы, олардың төңкеріске қарсылығына байланысты жүзеге асты. Олардың көпшілігі – бұрынғы патша үкіметі кезінде қызметте болғандар» деп көрсетуге тырысып бақты [17].

Тәркілеу науқаны малмен шектелмеді. 1928 жылғы желтоқсандағы мәліметтер бойынша округ байлары мен ауқатты шаруаларынан барлығы 83 киіз үй, 129 жер үй, 29 соқа-сайман, 32 шөп шабатын машина, 87 ер-тұрман, 8 сепаратор, 147 кілем, 193 киіз, 45 басқа да тұрмыстық заттар тәркіленген [18]. Ф.Голощекин науқан қорытындысы жөніндегі мәліметінде: «Тәркілеудің негізгі мақсаты ауылдағы кедей-кепшіктерге мал үлестіру арқылы қоғамдағы экономикалық-әлеуметтік жағдайға өзгерістер енгізу болғандықтан, киіз үй, кірпіш, саман үй, жертөле, т.б. баспаналар, тұрмыстық заттар мен ауыл шаруашылық құралдарды да тәркілеу қажеттігі логикалық тұрғыдан дұрыс» деп жазады.

Кеңестік ресми құжаттарда тәркілеу саясатының ең басты мақсат-міндеттерінің бірі қазақ ауылын орташаландыру, соның негізінде ауылды кеңестендіру мен болашақ социалистік қоғамға жол ашу, әлеуметтік іргетасын қалау деп көрсетіледі. 1928 жылдың 2-7 желтоқсанда өткен Қазақ өлкелік партия комитеті III Пленумының қаулысында: «Тәркілеу науқанының барысы мен нәтижесі Өлкелік комитеттің қазақ ауылы жөніндегі саясатының дұрыстығын дәлелдеді. Партия мен Кеңес өкіметінің ауыл жөніндегі барлық шараларының, әсіресе, ауылды кеңестендіру, кедейлерге көмек, алым-салықтағы жеңілдіктер, кооперация, жайылымдық, егістік жерлерді қайта бөлу және бай шаруашылықтарын тәркілеу ауылдың орташалануына әкелді» делінді [19]. Шындыққа жанаспайтын мұндай тұжырымдар ҚазАКСР ОАК мен ХКК-нің республика еңбекшілеріне арналған үндеуінде, Голощекиннің орталыққа жіберген аса құпия мәлімдемелерінде де айтылады.

Ф.И.Голощекиннің қазақ байларын тәркілеу науқаны қитұрқы отаршылдық саясатының құралына айналды, қазақтың зиялыларын қуғындауға жол ашты, қазақ халқын мал-мүлкінен айырудың алғышарты болды. Жаппай ұжымдастыруға бағыт ұстау, оны зорлық-зомбылық, жазалау әдістері арқылы жүргізу, бай шаруашылықтарын тәркілеу мен ауқатты шаруаларды меншігінен айыру дәстүрлі қоғам ерекшеліктерін жоққа шығарушылықтан, қоғам

дамуының заңдылықтарын ескермеуден туындады. Бұл жөнінде сол жылдардың өзінде С.Сәдуақасов: «Қазақ өлкелік комитет пен Голощекиннің қателігі қазақ байларын тәркілеу мен қазақ кедейлерін ұжымдастыру кезінде басшылардың ұлттық-тұрмыстық ерекшеліктерді білмеуі мен білгісі келмегені Қазақстанда миллиондаған мал мен адам құрбандығын тездетті» деп жазды. Бұл жағдай болашақта Батыс Қазақстанның Орал округінде ауыл шаруашылығының тоқырауына, теңдесі жоқ демографиялық, әлеуметтік-экономикалық дағдарысқа ұшырауына әкелді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Турсунбаев А. *Победа колхозного строя в Казахстане.* А., 1957, с. 57.
2. *Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты (ҚР ОММ).* 30-қ., 1-т., 593-іс, 90-п.
3. *Коллективизация сельского хозяйства Казахстана.* Ч. 1. А.-А., 1967, с. 148-149.
4. Турсунбаев А. *Аталған еңбек.* 60-б.
5. Жаулин К.М. *Батыс Қазақстандағы шаруа қожалықтарын күштеп ұжымдастыру: тарихы және тағылымы (1928-1933 жж.).* 07.00.02.Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – А., 1997. – 43-44-б.
6. *Коллективизация сельского хозяйства Казахстана.* Ч. 1. А.-А., 1967, 148-150-б.
7. *Қазақстан Республикасы Президентінің мұрағаты (ҚР ПМ).* 141-қ., 1-т., 2059-іс, 2-5-п.
8. *ҚР ПМ.* 141-қ., 1-т., 2059-іс, 9-12-п.
9. *Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік мұрағаты (БҚОММ).* 578-қ., 1-т., 53-іс, 14-п.
10. *БҚОММ.* 392-қ., 1-т., 11-іс, 12-14-п.
11. *ҚР ОММ.* 135-қ., 1-т., 12-іс, 21-п.
12. *ҚР ПМ.* 141-қ., 1-т., 2057-іс, 5-56-п.
13. *ҚР ОММ.* 135-қ., 1-т., 12-іс, 21-п.; 1380-қ., 1-т., 3-іс, 100-п.
14. *ҚР ПМ.* 141-қ., 1-т., 2059-іс, 25-28-п.
15. *БҚОММ.* 392-қ., 1-т., 14-іс, 234-п.
16. Жаулин К. *Батыс Қазақстанда байларды тәркілеу науқаны//Қазақ тарихы.* 1998, № 2, 25-б.
17. *ҚР ПМ.* 141-қ., 1-т., 1930-іс, 4-п.; 1980-іс, 28-п.
18. *ҚР ПМ.* 141-қ., 1-т., 2059-іс, 6-п.; 1930-іс, 6-п.
19. *Коллективизация сельского хозяйства Казахстана.* Ч. 1. А.-А., 1967, 219-220-б.

В статье рассматривается политика Советской власти по конфискации имущества баев в Западном Казахстане в 1928-1929 годах. Подчеркиваются трагические последствия силовой ликвидации зажиточного слоя крестьянства.

In article considers the policy of the Soviet authority on confiscation of bai's property in the Western Kazakhstan in 1928-1929 is investigated. It is emphasized tragical consequences of power liquidation of a prosperous layer of peasantry.

ӘОЖ 94(574) «312»

Тәжіғалиева Ж.Т. – магистрант,

М. Өтемісов атындағы БҚМУ

**БІРҰЛТТЫ ЖӘНЕ ЭТНОСАРАЛЫҚ ОТБАСЫЛАР ТАРИХЫ МЕН
ЭТНОМӘДЕНИ АСПЕКТІЛЕРІ
(1985-2010 жж. Батыс Қазақстан облысы мысалында)**

Отбасының бірұлтты және ұлтаралас сияқты түрлері мен типтері күнделікті өмірге өз әсерін тигізіп отырады. Сондықтан отбасын этникалық үрдістердің ықшам ортасы ретінде зерттеуде ұлтаралас некенің аймағы, этникалық құрылымы қызығушылық тудырады. Полиэтникалық құрылым жағдайында этнос дамуы үшін отбасының дамуы ерекше. Сондықтан Қазақстан сияқты көп ұлтты мемлекетте отбасының даму заңдылығын зерттеу маңызды.

Отбасы және неке, неке-отбасылық қатынас көптеген қоғамдық ғылымдардың – этнология, демография, әлеуметтану, құқық (заң), экономика, педагогика, т.б. ғылымдардың зерттеу нысаны. Отбасы және некеге байланысты қызығушылықтың тууы отбасының өміршеңдігіне байланысты. Бала туылуына, яғни демографияға қатысты неке тұрақтылығы және неке құрылымының жақсару мәселесі мемлекеттік маңызға ие болып отыр. Ұлтаралас некені зерттеу барысында кең көлемде этнодемографиялық және этноәлеуметтік процестерге шығуға болады. Ұлтаралас процестер мен этномәдени сипат, оның динамикасын, отбасы-неке қатынасының қазіргі қоғам дамуындағы орнын анықтау – жұмыстың өзектілігін көрсетеді.

Нақты тарихнамалық талдау нәтижесі Батыс Қазақстандағы неке - отбасылық қатынастың ерекшелігін ашатын ғылыми жұмыстардың аздығын көрсетті. Бұл, ең бірінші, моноэтникалық және полиэтникалық аудандардағы бірұлтты және ұлтаралас некелердің тұрақтылығына әсер ететін факторларға байланысты. Бұл мәселені ашып көрсету мақсатында нақты аймақты таңдау арқылы, Батыс Қазақстан мысалында толықтырамыз. Хронологиялық шеңбер 1985 жылдар мен 2010 жылдар аралығын қамтиды.

1985 жылы Қазақстан КСРО құрамында болды. Бұл кезең, яғни 1985 жылдан бері қарай өте қысқа уақыт аралығын қамтығанымен, тарихи оқиғалар мен әлеуметтік-экономикалық өзгерістерде баршылық болды. Атап айтқанда, М.С.Горбачевтің реформалары мен қайта құрулары, 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы, империялық репрессия саясатының жаңғыруы, ұлт-азаттық сананың қайта оянуы, Кеңес одағының ыдырауы, Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігінің жариялануы, нарықтық экономикалық жүйені қалыптастыру жолындағы қиыншылықтар, қайшылықтар, мемлекеттіліктің қалыптасуы, ұлттық саясат пен мемлекеттік идеологияны қалыптастыру, діни сауаттылықтың қажеттілігі, тіл мәселесі және т.б. Нақ осы жылдары жоғарыда көрсетілген оқиғаларға байланысты неке-отбасылық қатынаста біршама өзгерістер болды. Зерттеуді 2010 жылға дейін әкелуіміз Кеңес үкіметі кезіндегі және одан кейінгі отбасы, неке мәселесін салыстыра отырып, жазуға мүмкіндік берді. Зерттеу жұмысының хронологиялық аспектіде жоғары және төменгі уақыт аралығымен шектелуі қай жағынан алсақ та орынды болып табылады.

Нақты тарихи-этнологиялық, тарихи-демографиялық, статистикалық, оның ішінде этноәлеуметтік материалдар мен ел арасынан жиналған деректерге сүйене отырып, Батыс Қазақстандағы бірұлтты және ұлтаралас некені зерттеудегі

мақсатымыз – ұлтаралық некенің жиілігі, тенденциясы, неке тұрақтылығын анықтау, осы некеден туылған балалардың өзінің ұлтын анықтау (идентификация) жағдайы, ұлт аралас некенің мемлекет болашағына, оның тұрақтылығына әсері, қазақ тілінің осы өңірдегі басым рөлде болуы жолындағы мүмкіндіктері. Көтерілген мәселелер тарихи-әлеуметтік тұрғыда қаралады. Көзделген мақсатты жүзеге асыру үшін алдымызға мынадай міндеттерді қойдық:

- отбасының негізгі міндеттерін талдау, ұлттық және жаңа сипаттық байланысын анықтау, қазіргі кездегі отбасы мазмұнын ашу;
- ұлтаралас некелесудің тарихи-әлеуметтік себептері, оған қазіргі жастардың көзқарасы, көзқарастың қалыптасу себебі;
- ұлтаралас қатынаста және ұлтаралас неке дамуында жаңа бағыттарды көрсету;
- нақты статистикалық мәліметтерге, АХАЖ құжаттарына талдау жасай отырып, бірұлтты некеге қарағанда ұлтаралас неке ерекшелігіне тоқталу;
- ұлтаралас некелердің статистикасының нақтылығын анықтау;
- ұлт аралас некенің тіл мәселесіндегі орны;
- дәстүрдің сақталуына әсері, діни сенім ортақтығына әсері;
- ұлтаралық неке мәселесінің мемлекеттің ұлтаралық қатынас саясатындағы орны;
- ұлтаралық некенің болашақ жылдарға ықтималдылығын жобалау.

Зерттеу жұмысы жалпы ғылымдық (анализ, синтез, жүйелі әдіс) тарихи, этнографиялық және этносоциологиялық әдістерге, статистикалық ақпараттарды талдауға негізделді. Жұмыстың теориялық негізіне А.Г. Харчев, Ю.В. Арутюнян, Л.М.Дробинцеваның, В.С.Кондратьевтің, А.Б.Қалыштың, т.б. ғалымдардың теориялық ойлары мен тұжырымдары басшылыққа алынды. Методологиялық негізі Ю.В. Бромлейдің жалпы этнология мәселесіне арналған іргелі ғылыми зерттеулері мен жеке ғылыми мақалаларындағы әдістерге сүйенеді. Сондай-ақ бұл жұмысты жазу барысында Х.А. Арғынбаев, У.Х. Шәлекенов, Ә.Т.Төлеубаев, С.Е.Әжіғали және т.б. отандық этнографтардың еңбектеріндегі дәстүрлі әдістер кең пайдаланылды.

Зерттеу жұмысының негізгі дереккөздері ретінде облыс тұрғындары арасынан жиналған этнологиялық, этносоциологиялық материалдар, БҚО мұрағаттар мен құжаттар басқармасының материалдары, БҚО статистика департаментінің мәліметтері, Батыс Қазақстан облыстық Әділет департаментінің жанындағы АХАЖ мұрағатының құжаттары, Орал қалалық Әділет басқармасының жанындағы АХАЖ мұрағатының құжаттары, арнайы статистикалық-демографиялық мерзімді басылымдар алынды.

Отбасы тұрақтылығын анықтауда ішкі отбасылық қатынаспен қатар, экономикалық және тұрмыстық аспектілерді, жұбайлардың туыстарымен, көршілерімен, әлеуметтік ортамен қарым-қатынасын қарастыру да маңызды. Сонымен аталған әдістерді қолдана отырып, бірұлтты және ұлтаралық некелер тұрақтылығын анықтаймыз.

Батыс Қазақстан тәуелсіз республикамыздың тарихи, мәдени, этносаяси аймағы ретінде ерекше орын алады. Батыс Қазақстан облысының территориясы — 151 339 км², яғни республиканың 5,6 % көлемін алып жатыр. Облысты солтүстіктен оңтүстікке қарай транзитті Жайық өзені кесіп өтеді, ол солтүстікте Орынбор облысымен, оңтүстікте Атырау облысы және Каспий теңізімен шектеседі. Республикамыздың екі облысымен және Ресейдің бес облысымен шекаралас орналасқан: солтүстікте - Ресейдің Орынбор облысымен, шығыста – Ақтөбе облысымен, оңтүстікте – Атырау облысымен және Ресейдің

Астрахань облысымен, батыста - Волгаград және Саратов облысымен, солтүстік-батыста – Самара облысымен шектеседі. Географиялық орналасуы облыстың экономикалық өрлеуіне қолайлы.

Қойылған мәселені шешу мақсатында Батыс Қазақстан аймағына этнодемографиялық сипаттама береміз. Себебі зерттеп отырған мәселені жан-жақты ашып көрсету үшін аймақтағы этнодемографиялық жағдайды анықтау міндетті.

1999 жылғы санақ мәліметі бойынша, облыс тұрғындарының саны – 616 800 адамды, ал 2009 жылғы санақ мәліметі бойынша 598 880 адамды құрайды¹.

Қала халқының саны 277 751 мың адам немесе облыс халқының 46,4 %, ал ауыл тұрғындарының саны — 321 129 адам немесе 53,6 % құрайды.

№1 кесте. Облыс халқының этникалық құрамы:²

Халық саны	1989 ж.	%	1999 ж.	%	2010 ж.	%
Барлығы	629494	100,00 %	616800	100,00 %	624280	100,00 %
Қазақтар	351123	55,78 %	399030	64,69 %	445937	71,43 %
Орыстар	216514	34,39 %	174018	28,21 %	140096	22,44 %
Украиндар	28092	4,46 %	19634	3,18 %	14900	2,39 %
Татарлар	12703	2,02 %	10104	1,64 %	9039	1,45 %
Беларустар	5112	0,81 %	3577	0,58 %	2691	0,43 %
Шешендер	1303	0,21 %	714	0,12 %	1695	0,27 %
Немістер	4550	0,72 %	2434	0,39 %	1496	0,24 %
Азербайжан	847	0,13 %	940	0,15 %	1200	0,19 %
Корейлер	631	0,10 %	731	0,12 %	801	0,13 %
Мордва	1883	0,30 %	1090	0,18 %	663	0,11 %
Баскалар	6736	1,07 %	4528	0,73 %	5762	0,92 %

Жоғарыда аталған барлық тарихи-демографиялық және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жергілікті қала, ауыл тұрғындарының күнделікті өмірінің барлық салаларына тікелей әсер етеді. Әлеуметтік инфрақұрылымды құрайтын орта мектеп, мектептен тыс мекемелер, арнайы орта және жоғары білім алу жүйесі, байланыс орталықтары, медициналық және тұрмыстық қызмет көрсету орындары, мәдениет саласы мен бұқаралық ақпарат құралдары, кітап баспасы, мәдени-ағарту мекемелері де белгілі дәрежеде ықпал етеді. В.В.Гриценконың Солтүстік Қазақстан зерттеулері бойынша ұлтаралас некеден туылған балаларда өз ұлтын анықтауда екі түрлі сананың (түсініктің) қалыптасуы, олардың ұлтын анықтау мәселесіне қиналуы, өз ортасында олардың бөтен ретінде қабылдануы, нәтижесінде олардың да өзі сияқты аралас некеден туылған маргиналмен араласып, некелесуге тырысуы, ал бұл процестің өзі болашақ ұрпақтың мәселесін одан сайын күрделендіре түсуі³; ұлтаралас некеге қарсылықтың болуының негізгі себебі – бұл некеге түскендер мен одан туылғандардың тілді жоғалтуы, ұлттық некедегі әдепті, сыйластықты жоғалту, онсыз-ақ нарықтық заман қиындығымен трансформацияға ұшырап жатқан туысқандық әдептің, демек қандастық-туыстық байланыстың дағдару жағдайында ұлтаралық неке салдарынан туысқандық байланыстың үзілуі, өз ұлтының дәстүрін ұмыту қаупі⁴. Ұлтаралық некеге қарсылық ұлттың өзін-өзі сақтап қалуға тырысуынан туындайды. Бірақ қай ұлттың тарихын алсаңыз да аралас некелер белгілі бір деңгейде болған, қазіргі таңдағы көрсеткіштері Ю.В.Арутюнян, Л.М.Дробужева, А.А.Сусокулов және т.б. сияқты этноәлеуметтік

саламен бірге экономика саласының мамандарының еңбектерінен табуға болады. Бұқаралық ақпарат және ғаламторда жарияланған қазақстандық мамандар, саясаттанушылардың мақалаларында Қазақстандағы неміс ұлтының көзқарасы мен осы мәселедегі ұстанымын пайымдаған авторлар аралас некеге көп түспеуінің себебін неміс халқының Кеңес кезінде Қазақстан жеріне департация салдарынан келгендігін, яғни өз еркімен келмеген ұлттың өз болмысын сақтау жолындағы ұстанымы дейді. Бұл пайымдаудың да жаны бар. Корейлердің қазақ жерінде орналасуы, олардың бейбіт өсіп-өнуі себепті, олар қазақпен некелесуді дұрыс көретіні, тіпті өз ішінде қолдау табатынын жазады.

XX ғасырдың басынан бастап қазақтардың ұлтаралас некеге көзқарасының қалыптасуына себеп болған, әрине, кеңестік саясат, кеңес үкіметінің интернационалдық саясаты үлкен ықпал етті. Ал енді тәуелсіздік алған кезден бері сол саясаттың салдарынан, біртұтас тарихи тағдырымыздың қалыптасуына байланысты қазіргі аға ұрпақ, орта буын, өскелең ұрпақ көзқарасы да сол интернационалдық саясаттың салдары десе де болады. Қазіргі уақытта да ұлтаралас некелер көрсеткіші Ресей Федерациясында 15% береді. Қазіргі Ресей Федерациясы азаматтарының төлқұжатында «ұлты» деген бөлім алынып тасталған. Әрине Ресей мемлекеті бұны азаматтардың құқығын шектемеу, толық еркіндік мақсатында деп жоғарғы адамзаттық көзқарас білдіріп отыр. Ұлтаралық қатынаста, конфессияаралық толеранттылықты қалыптастыруда, әрине, бұл уақыт қажеттілігі. Құрамында 170-тен астам ұлт өкілі тұратын Ресей жағдайында бұл келісті де, үйлесімді де болар⁵.

Ал Еуропадағы осы мәселеге келсек, Лондон университетінің психология факультетінің маманы Султана Чоудридің «Coming of the chameleons: the emergence of a 'discourse of choice' amongst the children of south asian and white parents»⁶ (Хамелеондардың пайда болуы: Оңтүстік Азиаттар мен еуропалықтар некесінен туылған балаларда «таңдау жасау мәселесінің» туындауы) еңбегінде мысалы, Португалия, Ұлыбританияда ұлтаралас неке мәселесіне көзқарасы бірыңғай еместігін жазған. Бұл елдің тарихына үңілсеңіз, 1500 жылдары Үндістанды Португалияның отарлауы кезінде үнділіктер өз қыздарын португал, ағылшындармен некелесуіне қарсы болған, себебі олардың христиандықты қабылдауы қоғамда түсініспеушілік тудырған. Ұлыбритания жағдайында да ірі қолбасшылар мен әскерилердің үнді қыздарымен некелесуі де кең таралған. Ал XX ғ. 60 ж. Ұлыбритания азиаттар мен еуропалықтар некесінен туылған ұрпақтың мекеніне айналғанын айтады. Аралас некеден туылған ұрпақ идентификациясына байланысты мақаласында осы үрдіске екі жақты көзқарас айтады, яғни аралас некеден туылған ұрпақтың өзін кімге толық жатқызарын білмейтінін, осы «маргиналдың» өзі сияқты «маргиналды» іздейтіні, кейде өзін ағылшын, кейде индус деп санайтынын айтады. Тіл тазалығында, дәстүр тазалығында бұл жағдайдың салдарлы екендігіне назар аудартады.

Ал енді Батыс Қазақстан облысындағы аралас неке мәселесіне оралайық. Батыс Қазақстан облысында тұрғылықты тұратын бүгінгі таңдағы ұлттардың саны төмендегі 1-кестеде көрсетілді.⁷ Барлығы 598 880 адам.

№2 кесте

(Басқа ұлттар құрамында мордва, армян, башқұрт, молдаван, удмурт, чуваш, сыған және т.б.).

Батыс Қазақстан облысы бойынша ұлтаралық неке облыс бойынша көрсеткіші мынандай деңгейде⁸:

1994 жылы - 15,2 %	2000 жылы- 11,3 %	2006 жылы -12,5 %
1995 жылы - 14 %	2001жылы -11,3 %	2007 жылы – 12,3 %
1996 жылы -13,3 %	2002 жылы – 14 %	2008 жылы – 12,2%
1997жылы - 12 %	2003 жылы -14 %	2009 жылы -12,2 %
1998 жылы – 13,7 %	2004 жылы - 12 %	2010 жылы - 12 %
1999 жылы - 12,2 %	2005 жылы -13 %	

Демек, облыс бойынша 1994 – 2010 жылдар аралығында бұл үрдіс 11-15 пайыз аралығында болып отыр. Әрине, бұл көрсеткіштерге халықтың табиғи өсімі мен механикалық қозғалысы және Кеңес үкіметі ыдырағаннан кейінгі миграция әсерін ескеру қажет.

Тарихнамалық шолу барысында ұлтаралық неке мәселесіне зерттеушілердің көзқарасын үш топқа бөлуге болады; ол қолдаушылар, қарсылар және бұл мәселеге «болмай қоймайтын үрдіс» деген тұрғыда қарайтындар. Тарихнамалық шолу барысында ТМД кеңістігіндегі зерттеушілермен қатар шетелдік зерттеушілер көзқарастары да сараланды.

Зерттеу барысында Батыс Қазақстан облыстық АХАЖ-дың 1985 жылдағы мұрағат материалдарындағы жеке азаматтардың некелесу жөніндегі актілік жазбаларын және жеке өтініштерін қарастыру барысында ол азаматтардың тек Қазақ КСРО азаматы емес, бірі Қарақалпақ АКСР азаматы, бірі Азербайжан КСР азаматы болып табылатыны анықталды. Олардың көбі Батыс Қазақстан облысына жұмыс барысымен келген, уақытша тұрақтанған азаматтар болған. Кеңес заңдары бойынша егер екі азаматтың бірі сол жерге тұрғылықты тіркелген болса КСРО-ның территориясында некелесуге рұқсат етілген. Бұның өзі статистикалық деректердің аз болса да ауытқуын көрсетеді (ескертпе * белгісі туылған баланың бірнеше жылдан кейін басқа әкемен асырап алынғандығы және де оның бірінші әке ұлты басқа болған жағдайы көрсетілген).

1985 жылғы бірұлтты және ұлтаралық некелер саны мен осындай некеден туылған балалардың Батыс Қазақстан облысы бойынша саны төмендегі кестелерде анық беріп отырмыз.

Орал қаласы бойынша некелер тобын ұлт ерекшелігіне қарай шартты түрде төмендегідей бөлуге болады:

1-топта ірі ұлттық жұптар: қазақ-қазақ – 546, орыс-орыс - 1063;

2-топта орыс-украин - 86, орыс-қазақ - 22, татар-орыс - 45, украин-орыс - 93, беларус-орыс - 16, қазақ-орыс - 13, неміс-орыс - 21;

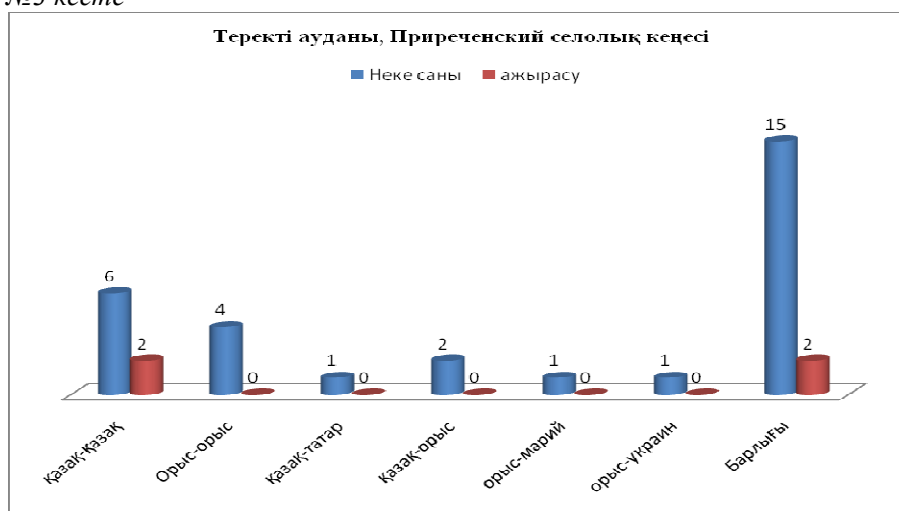
3-топта орыс-грек - 3, орыс-беларус - 6, мордвин-орыс - 9, молдаван-орыс - 6, неміс-неміс - 5, азербайжан-орыс - 6, азербайжан-қазақ - 6, қазақ-татар - 6;

4-топты жекелеген некелер құрайды (бір рет кездеседі). Олардың арасында келесі ұлттарды келтіруге болады: азербайжан-корей, азербайжан-татар, армян-орыс, молдаван-қазақ.

Барлығы - 2109 неке. Бірұлтты неке көрсеткіші - 77,8%, аралас неке көрсеткіші - 22,1%.

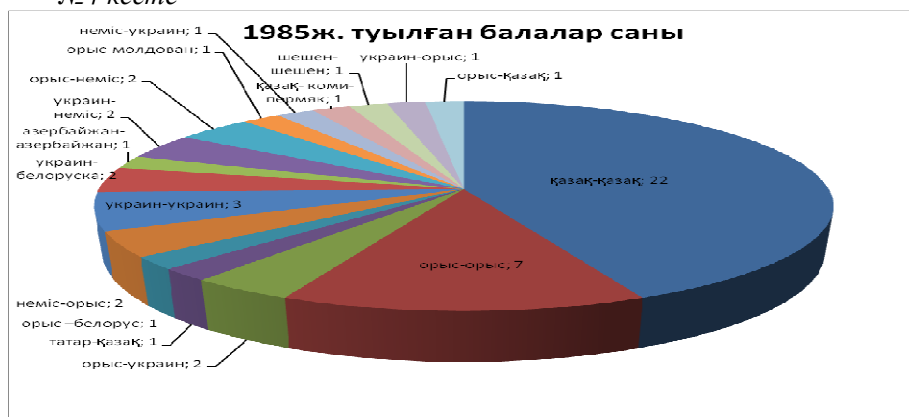
Орал қаласы бойынша 1985 жылғы бірұлтты некенің көрсеткіші – 1649 (78,1%), ұлтаралық некелер көрсеткіші - 460 (21,8 %), бірұлтты некеден туылған балалар көрсеткіші – 2697 (80,6%), ұлтаралық некеден туылған балалар көрсеткіші - 649 (19,3 %).

№3 кесте ⁹

Бірұлтты некенің көрсеткіші – 66,6%, ұлтаралық некелер көрсеткіші - 33,3%.

№4 кесте

Бірултты некеден туылғандар көрсеткіші - 66,6% , ұлтаралық некеден туылғандар көрсеткіші - 33,4%. Барлығы – 51 бала.

№5 кесте

Бірултты некенің көрсеткіші – 60%, ұлтаралық некелер көрсеткіші – 40%. Барлығы – 15.

№6 кесте

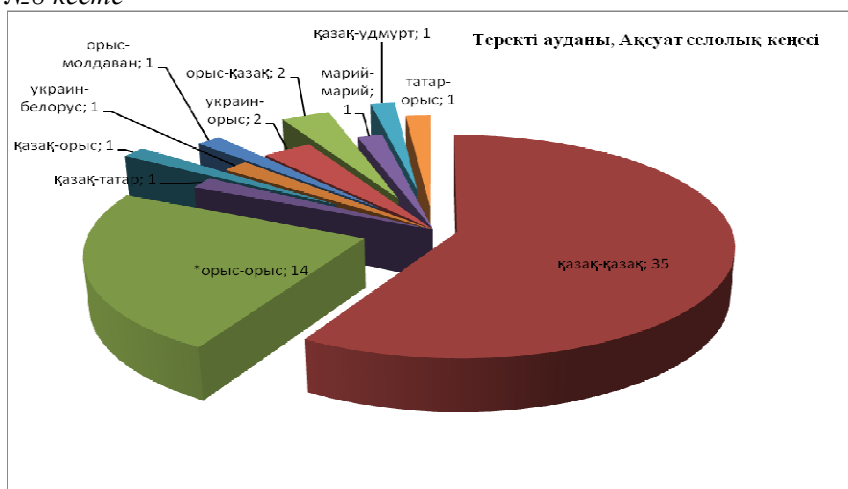
Бірултты некеден туылғандар көрсеткіші – 70,3% , ұлтаралық некеден туылғандар көрсеткіші - 29,6%. Барлығы – 27.

№7 кесте

Бірұлтты некенің көрсеткіші – 76,4%, ұлтаралық некелер көрсеткіші - 23,5%. Барлығы – 17.

№8 кесте

Бірұлтты некеден туылғандар көрсеткіші – 83,3%, ұлтаралық некеден туылғандар көрсеткіші - 16,6%. Барлығы – 60.

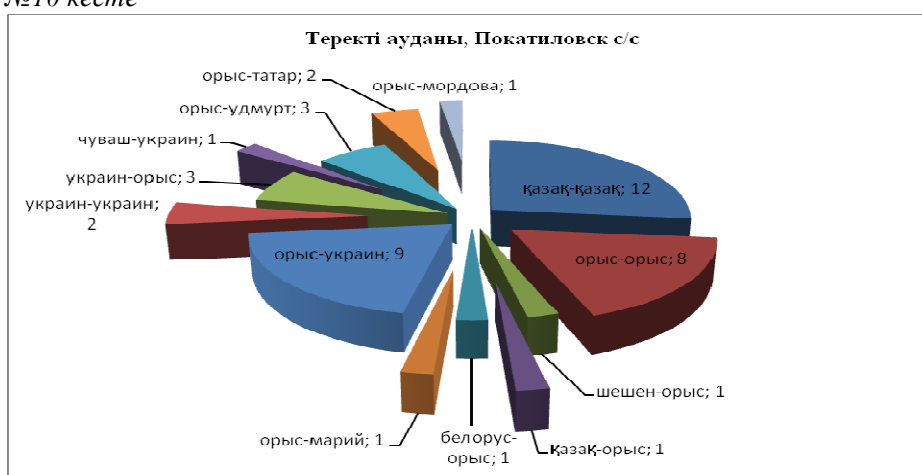
(*1985 жылы баланың әкесінің фамилиясы мен ұлты өзгертілген, яғни асырап алған, тегі қазақша).

№9 кесте

Бірултты некенің көрсеткіші - 53,3% , ұлтаралық некелер көрсеткіші - 46,6%. Барлығы – 15.
(*қазақ-қазақ арасында ажырасу – 1)

№10 кесте

Бірултты некеден туылғандар көрсеткіші – 48,8%, ұлтаралық некеден туылғандар көрсеткіші - 51,1%. Барлығы – 45

№11 кесте

Бірұлтты неке көрсеткіші - 62,2% , ұлтаралық неке көрсеткіші - 37,7%.
барлығы – неке саны 53, ажырасу – 9.

№12 кесте

Бірұлтты некенің көрсеткіші – 60,8%, ұлтаралық некелер көрсеткіші - 39,1%. Барлық неке саны – 23, ажырасуы – 5.

Сонымен, жалпы Батыс Қазақстандағы ұлтаралас некеге отыру объективті және субъективті факторларға байланысты түсіндіріледі. Біріншіден, облысымыздың тарихи, этномәдени дамуының нәтижесі. Ол түрлі этникалық, мәдени-тұрмыстық көрсеткіштерді бойына сіңрген көптеген этностардың араласу орталығына айналды [14]. Ұлтаралық қатынасты дамыту үшін мемлекет ұлттар арасындағы бірлікті нығайтты. Бұл шығу тегі, діні, мәдениеті жақын этностардың (шығыс славян халықтары орыс, украин, беларус немесе түркі тілдес халықтардың арасындағы қазақ, өзбек, татар, ұйғыр арасындағы) ұлтаралас отбасын құруына әкелді. Этномәдени көрсеткіштері қарама-қайшы европалық этноспен түркі этносынан құралған отбасылардың тұрақты неке құруы қиын. Себебі, жұбайлардың отбасылық тәрбиесі, мәдени құндылықтары екі бөлек. Керісінше, туысқан этностармен құрған ұлтаралас отбасының тұрақты

болуы әбден мүмкін. Екіншіден, саны жағынан аз этностардың неке құруда өз этносының өкілінен екінші жұбын таңдаудағы шектеулік. Ал осы ұлтаралық некелерден туылған балалар өздерін қай ұлтқа жатқызатыны, қай ұлттың тілін, мәдениетін ұстанатынын әлеуметтік сауалнамадан көреміз.

Соған қарамастан біз тұрақты некемен қатар, тұрақсыз отбасыларды кездестіреміз. Нақты дәлел, жоғарыда келтірілген мәліметтер негізінде ұлтаралас неке тұрақсыз деп айта аламыз. Бұл жерде объективті сипат қажет. Бұл мәселе әлі де терең зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. 2009 жылғы ҚР халқының Ұлттық санағының қорытындылары. I-том. Статистикалық жинақ/ редакцияны басқарған Ә.А.Смайылов/ Астана, 2011-102 бет.
2. <http://www.stat.kz>
3. Гриценко В.В. Этнические факторы в жизни общества. М., 1991г.
4. Мейрманова Г.А. Основные принципы казахского этикета и его трансформация. Сборник II Международной научной конференции
5. Арутюнян Ю.В. Этносоциология. М., 1998. 271 с.
6. Султана Чоудри «Coming of the chameleons». Лондон. 2010г.
7. Перепись населения Республики Казахстан 2009 года. Краткие итоги. Астана, 2010. – 110с. Статистический сборник /под ред. А.А.Смаиловой/, БҚО демографиялық жылнамалық).
8. По материалам сводного отчета ЗКО управление статистики. За 1994 по 2010гг.
9. Актовые записи ЗКО ЗАГС за 1985г. по районам. (62 книги)
10. Іс №7.1-6. Табиғи және механикалық қозғалыс көрсеткішінің негізгі серпіні. ҚР Статистика жөніндегі агенттігі Батыс Қазақстан облысының статистика басқармасы.
11. Арутюнян Ю.В. Социально-культурные аспекты развития и сближения нации в СССР (программа, методика и перспектива исслед.) // Совет. этнография. – 1972. – № 3. – С. 11-16.
12. Дробижеева Л.М. О применении конкретно-социологических исследований для изучения национальных отношений // Актуал. проблемы истории нац. гос. стр-ва. – М., 1968.
13. Гриценко В.В. Факторы устойчивости национально-смешанных и однонациональных браков: М., 1998. – С. 6-9.
14. Исмагулов О.И. Население Казахстана от эпохи бронзы до современности. А: Наука, 1970.

В этой статье разрабатываются и оцениваются показатели однонациональных и межэтнических браков в моноэтнических и полиэтнических районах Западно-Казахстанской области на основании архивных и статистических данных (1985-2010 гг.).

In this article factors of one national and mixed ethnic marriages are developed and valued in monoethnic and polyethnic regions of West-Kazakhstan (1985-2010).

ӘОЖ 78.0712

*Сабыргалиева Н.Б. – магистрант,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

КҮЙ ӨНЕРІ ЖӘНЕ ҚАРШЫҒА АХМЕДИЯРОВ

Батыс өңірі - бармағынан бал тамған күйші Дина Нұрпейісованың, халықтан шыққан тума талант, құдіретті композитор Құрманғазы Сағырбаевтың, майталман күйші, сазгер Сейтектің, дүлей күйдің авторы, сазгер Дәулеткерейдің, семсер жырдың шебері атанған, театр шебері Қадияша Бөкееваның, сұлу сазды, асқақ әндерінің иесі, атақты Мұхиттың қазақ әндерінің орындаушыларының ішінде өзіндік орнын қалыптастырған құдіретті әнші Ғарифолла Құрманғалиевтің елі. Ұлы күйші, сазгер, зерттеуші, ұстаз, ғалым, тарлан талант иесі Атырау өңірінің тумасы, есімі игі қазақ даласына сіңіп, дүние жүзіне танымал болған өр тұлға - Қаршыға Ахмедияров. Ол бала жасынан домбыраға әуес болады. «Өнерлі өрге жүзер» - демекші, әрбір адамның өмірде тұлға болып қалыптасуына, біріншіден, тума таланттың ықпалы болса, екіншіден, басқа бір өнер саңлағының әсер ететіні хақ. Күй киесі Қаршыға Ахмедияров Алматыдағы мал дәрігерлік институтында оқып жүрген кездерінде студенттік кештердің ешқайсысы Қаршыға ағаның қатысуынсыз өтпеген. Сондай концерттердің бірінде, күйші Құрманғазы атындағы оркестрдің бас дирижері Ш.Қажығалиевтің назарына ілігеді. Осыдан соң оның өнердегі жолы ашылып, музыка әлеміне енді. Бойдағы талант пен еңбектің ұштасуынан ұлы композитор-дирижер дәрежесіне жетті. Әрине, күйшінің өрлеу баспалдағы Атырау топырағында басталды. Қаршыға Ахмедиярұлы 1946 жылғы 25 наурызда қазіргі Атырау облысы, Махамбет ауданы, Тандай ауылында дүниеге келді. Ол жеті жасынан бері өнер қонған әулеттің ұрпағы еді. Әкесі Ахмедияр да аңшы, сері, күйші әрі әнші еді. Өнер саңлағы Қаршыға Ахмедияров 1972 жылы Алматы мемлекеттік консерваториясының халық аспаптар факультетін бітірген. Осы консерваторияда оқи жүріп, Қали Жантілеуов, Құбыш Мұхитов, Уәли Бекенов сияқты күй майталмандарынан дәріс алып, үлкен өнер жолына түседі. 1986-1988 жылдарда Мәскеу қаласында Жоғары дирижерлік курста оқыған. 1967 жылдан бастап Құрманғазы атындағы академиялық халық аспаптар оркестрінде домбырашы, концертмейстер, жеке домбырашы әрі көркемдік кеңестің мүшесі қызметтерін атқарады. 1974 жылдан Құрманғазы атындағы Алматы мемлекеттік консерваториясында педагогикалық қызметпен айналысады. 1994 жылдан профессор, 1996 жылдан домбыра кафедрасының меңгерушісі болып қызмет істеген. Қаршыға Ахмедияров ұстаздық қызметінде жас өнерпаздарды күй өнеріне баулып, домбыра тартудың қыр-сырын үйретті. Ол шәкірттерінің арасынан бірнеше шебер күйші-орындаушыларды тәрбиелеп, өзінің дәстүрлі мектебін қалыптастырды. Құрманғазы мен Дина туып-өскен топырақтан нәр алған домбырашы аса дарынды күйші ретінде елге танылып, халықтың шексіз ықыласына бөленді. Оның орындаушылық шеберлігіне шетелдік көрермендер талай рет тәнті болды. Әйгілі күйшінің өнеріне АҚШ, Жапония, Франция, Куба, Швеция, Италия, Финляндия, Үндістан, Швейцария, Норвегия, Польша, Португалия, Чехия, Венгрия, Йемен, Ангола және басқа да көптеген елдердің көрермендері ықыласына қол соқты. Белгілі музыка мамандары оның өнерін өте жоғары бағалады. Қ.Ахмедияровтың репертуарында халық композиторларының шығармалары бар. Ол өңдеген халық композиторларының және қазіргі композиторлардың шығармалары түрлі концерттерде тұрақты түрде орындалып

жүр. Құрманғазы атындағы халық аспаптар оркестрінің мәртебелі сахналары өнер көрсетіп, беделінің биіктей түсуіне күйші үлкен үлес қосты. Қаршыға Ахмедияров дарынды домбырашы, дәулескер күйші ғана емес, композитор ретінде де жұртшылыққа кең танымал болды. Оның «Шашақты найза, шалқар күн», «Шынар», «Табыну», атты күйлер жинағы елден лайықты бағасын алды. Қаршыға Ахмедиярұлы - «Нарын», «Қуаныш», «Сағыныш», «Атамекен», «Атырау», «Ақ қайың», «Желдірме», «Қайран әке», «Жырау», «Ғазиза», «Қазанғап Ақжелең», «Шамғон Ақжелең», «Раушан гүлім», «Би», «Алтын ұя», «Шабыт», «Елбасы», «Нұрғиса», «Құрдастар», тағы басқа бірнеше белгілі күйлердің авторы. Бұл күйлер қазақ халқының рухани қазынасына қосылған құнды дүниелер болып саналады. Күйші Қаршыға өзінің дара талантымен, айрықша қабілетімен «Қазақтың дәстүрлі 1000 күйі» музыкалық антологиясын әзірлеуге өлшеусіз үлес қосты. Қаршыға Ахмедияров мәдениет пен өнердегі еңбегі үшін Мемлекеттік сыйлыққа ие болған, «Парасат» орденімен марапатталған [1,-73-74.].

Қаршыға күйлері ел мен жердің тағдыр-тарихына өзі өмір сүрген заман мен қоғамның қасиет болмысына, сол заман мен қоғамның тұлғаларына арналып, автордың азаматтық кредосын айғақтап отырды. Сазгер күйші-композитор ретінде киелі шартты бұлжытпайды, қасиетті дәстүрден аттамайды. Ол күйші – композитор ретінде, барды биіктетуші, болғанның өмірін ұзартушы, дәстүрді дамытушы. Қаршыға өнерінің ауқымдылығы мен суреткерлігінің тереңдігі соншалық оның бойындағы бұла дарынды өзі туып-өскен бір ғана Атырау алабымен шендестіріп қарастыру жеткіліксіз. Суреткердің туып-өскен жері болады да, қалыптасқан ортасы болады. Ол - иісі қазақтың ұлы өнері - күйшіліктің барша жазықтығы мен тереңдігін еркін игерген, игере отырып ілгері дамыта алған біртуар құбылыс [2, - 723б]. Қазақтың асыл мұрасы - күйшілік дәстүрді насихаттауға, дамытуға сіңірген еңбегі үшін, өнерге жанашырлығы, адалдығы үшін кіндік қаны тамған игі Атырау халқы емес барша қазақ халқы Қаршыға Ахмедияровты мақтан тұтады. Өйткені, оның қайталанбас өнерінің, өнегеге толы өмірінің жас ұрпақ үшін тағылым аларлық тұстары өте көп. Домбырашының күй өнерін дамытудағы ерен еңбегіне жас ұрпақ тамсанады да үлгі етеді. «Күй – қазақтың киелі өнері», - деп қазақ халқы айтқандай күй өнерін насихаттаумен, дамытумен шектелмей, қазақ күйлерінің шығу тарихын терең зерделеп, зерттеуге көп көңіл бөлген. Соның ішінде Қаршыға ол Махамбеттің күйлерін іздеп тауып, зерттеген еңбегі күй өнері тарихына қосылған өлшеусіз үлес деп айтуға болады. Махамбет күйлерінің шығу тарихын зерттеп қана қоймай, оларды нотаға түсірген де - Қаршыға Ахмедияров. Күйші талантының тағы бір қыры оның композиторлығы болып табылады. Әрине, орындаушылық шеберлігіне қарағанда бұл жөніндегі танымалдығы сәл кейіндеу тұрған тәрізді көрінуі мүмкін. Бірақ кәсіби тұрғыдан зерделіп, талдап қарайтын болсақ, осы саладағы жетістіктерінің жөні бір бөлек, таланты мен білімінің тең түсетін тұсы да осы екендігіне дау жоқ. Оның тырнақалды туындылары сонау алпысыншы жылдардың бас кезінде дүниеге келді. Қазір оның төл туындыларының басым бөлігі беделді деген концерттік сахналарда орындалып жүр. Қаршыға Ахмедияров тақырыбы және стилі жағынан әртүрлі 50-ден аса күй шығарған екен. Оның шығармашылығы күйдің төкпе және шертпе бағытында қатар өрледі. Оның біріншісі басымдау екені де рас. Күйші шертпе күй желісіне Батыс Қазақстан дәстүрлі домбыра өнерінің кейбір ерекшеліктерін шеберлікпен қиюластыра білген. Стильдік байланыс күйдің екпіндік, иірімдік, әуендік негіздерінен көрінеді. Төкпе дәстүрінде шыққан туындылары өзгелеріне

қарағанда соқталы келеді. Бұл орайда домбырашы Құрманғазы, Дина мектебінің бірден-бір жалғастырушысы ретінде тұлғалана түседі. Бұл дәстүрдегі барлық күйлері өзінің терең мазмұнымен, өзіндік үлгісімен ширыққан шарықтау шегімен, аяқталу бөлімдерімен ерекшеленеді. Оның әрқайсысын автордың жеке стилі ретінде қарастыруға болады. Мұндай ерекшеліктер күйдің болмысына, мазмұнына қарамай әр кез қолданылып отырды [3,-8-9бб.]. Күй өнерін зерттеуші К. Сахарбаева күйшінің шығармашылығын төрт түрлі бағытта қарауға болатындығын атап көрсетеді. Олар: 1. Қазақтың музыка мәдениетінде, орындаушылық саласында өзіндік ерекше мектеп қалыптастырған күйшілік өнері; 2. Құрманғазы, Дина, Қазанғап, Дәулеткерей, Абыл, Өскенбай, Тәттімбеттер дәстүрінде көптеген тамаша күйлер шығарған композиторлығы; 3. «Шашақты найза, Шалқар күй», «Әсем қоңыр», «Сары арқа», «Жігер» тәрізді әлденеше күй жинақтарының авторы және сондағы күйлердің жинаушысы, зерттеушісі; 4. Халықаралық, Республикалық сайыстардың жүлдегерлерін, бүгінде қалың жұртшылыққа танымал шәкірттер дайындаған ұлағатты ұстаз [3,-3б]. Ахмедиярұлы Қаршыға қос ішекті домбыра арқылы қазақтың күдірет өнері - күй өнерінің бағын ашып, байлығын еселей алған өрісін ұзартып, өресін биіктете алған санаулы саңлақтардың бірі - Қаршыға домбыра тартып, күй шалғанда, әрбір қазақ оның шеберлік-шалысына таңдана отырып, «біздің өнеріміз осындай» дегізетін мақтанш сезіміне бөленеді. Ол күй өнерінің шек-шекарасын өзіне дейінгі аядан анағұрлым кеңейте алды. Күйді қазақ халқының мәдени-рухани өресіне айғақ етіп, дүйім дүниені аузына қаратты. Оның арқалы өнеріне алты құрлықтың алқалы тыңдаушысы ағынан жарыла қол соқты. Күйші 1981жылы Америка тыңдаушыларының алдында Құрманғазының «Ақбай» күйін тартқанда шатырлата қол соғып, дүйірлете жер тепкілеген жұртшылық «Авторын шақыр» деп отырып алған сәттер де болған [2,-721-725бб.]. Қаршығаның домбыраның үнімен өз елін ғана сусындатып қойған жоқ, сол аспаптың таңғажайып қасиетін әлем елдерінде теңдесі жоқ шеберлікпен сөйлетіп, таңдандыра алған санаулы дүлдүлдердің бірі екендігін, міне, осыдан да көруімізге болады. Ел арасында «Қаршығаның домбырасы», «Қаршығаның мәнері», «Қаршығаның мектебі» деген ұғымдар қалыптасты. Бұл - халықтың өнер шеберіне деген сүйіспеншілігі, ықыласы. Бар өмірін өнер жолына арнаған академик А.Жұбанов Атырауда болған бір сапарында сөйлеген сөзінде «Атырау Жайықтың сылдырлап аққан әр толқыны бір күй. Бұл өлкеде тұрып домбыра ұстап күй тартпаған жанда сезім де болмауы мүмкін, бұл өңір адамды әр кез өнерпаз ететін өлке»- деген болатын. Атырау өлкесінде «әу» демейтін жан, домбыра ұстамайтын адам жоқ. «Шынында да Атыраудың сағасына, Жайықтың жағасына барсаң құлағыңа бір сүйкімді әуен келеді, қолыңа домбыра алып, күй тартқың келеді, мен Құрманғазы, Дина топырағында тудым деп әлемге естілгенше айғайлағың келеді, өйткені күмбірлеген күй келеді құлаққа, сол күй құйып жатқандай өнер деген бір мұхитқа», - дейді белгілі өнер қайраткері, жазушы Б.Қорқытов[4,- 54-55бб.].

Қорыта келе, Ақжайықтың тума таланты, қазақ өнерінің дүлділ орындаушысы, белгілі зерттеуші және күйші, ұлағатты ұстаз, ғалым Қаршыға Ахмедияровтың халық арасында есімі мәңгі сақталмақ, өйткені, Қаршыға мына өмірге жәй келіп-кеткен жан емес. Қазақтың ұлан-асыр музыкасының бір саласы - күй өнерін дүбірлетіп, шалқытып өтті. Қазақтың қоңыр домбырасының шанағынан төгілген күмбір күйді классикалық деңгейде әлем сахнасына шалқытқан бірегейлердің бірі болды. Қаршыға Ахмедияров бүгінгі кәсіби домбырашылардың бастауы болды. Ежелден келген домбырашылар сияқты, тек қана бір дәстүрді ұстанған жоқ. Оның орындауында алға ұмтылған батыс

күйлері, лирикаға толған шертпе, басқа да шығыс туындылары - бәрі де бірыңғай асқан шеберлікпен орындалған. Бұл шығыстан батысқа дейін, түстіктен терістікке дейін жинап, басын қосқан қазақ домбырашылық өнері болды. Жастарды өнерге баулуға, өнерді қадір тұтуға шақырды. Қорыта айтқанда, қазақтың ардақты перзенті, дарабоз күйші Қаршыға Ахмедияров қазақтың асыл мұрасы - күйшілік дәстүрді насихаттауға, дамытуға, күй өнерін зерттеуге көп үлес қосты. Өйткені, Қаршыға Ахмедияров - дәстүрлі және кәсіби өнердің көрнекті тұлғасы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. Астана: «Күлтегін», 2002.-832 б.
2. Сахарбаева К. Қаршыға Ахмедияров. «Шынар» Алматы: «Дайк Пресс», 1999.-179 б.
3. Сахарбаева К. Атырау - ән-күй мұхиты. Алматы: «Дайк – Пресс», 2001.-782 б.
4. Арын Е.М. Қазақ өнері энциклопедия. Алматы: «Білік», 2002.-800 б.

В статье освещается образ великого күйши, талантливого музыканта, композитора, педагога, ученого, исследователя Каршыги Ахмедиярова, воспоминания о котором сохраняются в памяти народа.

The image of the great kysht, the talented musician, composer, educational specialist, scientist, investigator Karshyga Ahmediarov remainont the memory of the own people.

ПЕДАГОГИКА

УДК 37.01

*Сарсенбаева Б.И. – д.п.н., доцент,
ЗКГУ им.М.Утемисова*

К ИСТОКАМ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Если исходить из общепринятого понимания цивилизации как определенного уровня материальной и духовной культуры, достигнутой в ходе истории разных человеческих сообществ, то можно говорить, что в рамках единого историко-педагогического процесса человечество прошло, по крайней мере две «цивилизационные ступени» и сейчас находится на подступах к третьей. Первая – это ступень, которую мы назовем *природной педагогикой*. По времени она соответствует периоду первобытного общества. Археологические, этнографические, антропологические и прочие свидетельства позволяют с уверенностью предполагать, что тогда «педагогическая деятельность» была органично вплетена в естественный поток жизни ребенка и взрослого. Каждый член общества был причастен к передаче и приобретению знаний, умений, навыков, опыта отношений, необходимых, чтобы выжить.

Становление человека протекало, как бы мы сказали сегодня, в режиме свободного развития. Справедливо отмечается, что в естественной эволюции человеку как неотъемлемой части живого вещества Земли присущи непосредственное восприятие природной среды, знание ее «предупреждающего языка» (см.: Казначеев В.П., Михайлова Л.П. Биоинформационная функция естественных электромагнитных полей. Новосибирск, 1985. С.93). Ребенок и взрослый умели видеть, слышать, ощущать, пользоваться для общения друг с другом так называемой дискантной связью. Природа и человек выступали как информационный знак. В ходе передачи опыта трудовой деятельности осуществлялось формирование именно человеческого образа жизни. Люди накапливали способы обретения и сохранения «человеческого качества» в его нынешнем философском понимании.

Ребенок и его воспитатели жили не прошлым и будущим, а «здесь и сейчас», пользуясь теми знаниями, умениями, навыками, которые были необходимы в каждый конкретный момент, выполняя лишь те социальные функции, которых требовала данная ситуация. В рамках первобытной общности регуляция поведения была регламентирована инстинктом, облеченным в некую этическую форму (правила-запреты). Тогда просто не было вопроса о содержании воспитания-обучения. Этим содержанием была сама жизнь, а основными методами – подражание, упражнение, естественный, так сказать, эксперимент. Педагогическая сущность всех названных процессов еще была скрыта от их участников, поскольку индивидуализированный субъект этой деятельности просто отсутствовал.

Естественный характер ситуации научения породил и первые способы ее дифференциации по половой принадлежности, трудовой специализации,

физическому развитию, функции в семье. Как только это стало происходить осознанно, человечество продолжило свой путь уже в рамках репродуктивно-педагогической цивилизации. Ее отличительная черта – целенаправленная передача опыта «отцов» к «детям» средствами специально организованного педагогического процесса. И по сей день человеческие общности в самых разных точках Земли занимаются в общем-то одним делом – воспроизводят, совершенствуют, изобретают наилучшие способы передачи информации от поколения к поколению. Конечно, средства такой передачи непрерывно усложняются. Вместо природных материалов, на которых первобытные люди запечатлевали свое видение окружающего мира, вместо языка звуков, жестов, запахов предложены Знаковые системы, кодирующие все более усложняющийся опыт, облегчающие его консервацию и передачу.

К настоящему времени произошло почти полное замещение природных способностей человека к познанию мира с помощью себя самого искусственными устройствами, «неживой» природой. В результате человек конца XX в. обречен на посредничество в приобретении знаний. Между ним и миром стоит своеобразная «дидактическая стена», степень проницаемости которой в плане «чистоты информации» бывает самой различной. Идет постоянное ослабление, затухание, искажение информационных сигналов, исконно связывающих человека с природой. Создан условный мир, в котором по существу полностью нарушена та мера информации, которая определяла все путешествующие этапы ученичества человеческой особи.

С одной стороны, постоянно усиливается информационный поток, буквально оглушающий нас со всех сторон. С другой – содержание опыта, приобретаемого в учебных заведениях, становится все более оторванным от реальных нужд и потребностей человеческой индивидуальности. В рамках репродуктивно-педагогической цивилизации речь идет о выработке неких условных, конвенциональных требований к содержанию образования и критериям образованности. В контексте определенной социо-культурной ситуации специалисты «договариваются» о том, какой объем знаний, умений, навыков, отношений, оценочных суждений следует считать эталонным, каковы те поведенческие нормы, которые характеризуют ожидаемый эффект воспитанности.

Сохраняется ли при этом качество человека как совершенно особого космо-биосоциального феномена, исторически конкретного существа, никого особо не заботит, ибо на данной ступени педагогической цивилизации акцент делается прежде всего и главным образом на социальных задачах воспитания и образования. Природное, а тем более космическое начала отступают на задний план. Вследствие нарушения допустимой для человека информационной меры нарастают процессы его отторжения, отчуждения от неорганичного его природе знания. Включаются защитные механизмы, ограждающие от избыточности предлагаемого содержания образования. Это – своеобразная плата за пренебрежение к природе человеческого познания.

Было бы несправедливо не заметить громадного опыта, накопленного «школой учебы» по мере развития репродуктивно-педагогической цивилизации. Многие века люди учились учиться в самых разнообразных формах. Однако смысл педагогической деятельности по сути оставался и остается по сей день прежним – воспроизведение нормативных моделей мышления, поведения, отношений.

Сегодня мы располагаем целым арсеналом всевозможных педагогических технологий. Человечество научилось эффективно дифференцировать и специализировать любые педагогические процессы: по уровню физического и интеллектуального развития, социальному и национальному признаку, по интересам и потребностям личности. Педагогическая деятельность стала занятием профессионалов, проходящих специальную длительную подготовку. Как механизм рефлексии общества над реалиями социализации возникла педагогическая наука, представляющая в настоящий момент довольно разветвленную область знания. Накоплен обширный материал, позволяющий обнаружить определенную логику, общие и специфические тенденции в развитии мирового педагогического опыта.

Оглядываясь назад, нельзя не задать вопрос: как же человечество «умудрилось» превратить идею о Школе радости в учреждение, где, по меткому замечанию одного из мыслителей, учителя отвечают детям на вопросы, которые они не задают. Думается, одна из причин тому – постепенное отчуждение большей части людей от смысла педагогических процессов, направленных изначально на воспроизведение «человеческого качества», но постепенно превратившихся в производство, работающее на достижение чисто количественных показателей. Многие ли задумываются над истоками образовательных традиций, которым слепо следуют каждый день? Догадываются ли родители, в соответствии с какими закономерностями происходит развитие их ребенка? Каждый ли учитель в состоянии точно сформулировать цель своей профессиональной деятельности? Какая часть цивилизованного человечества осознанно воспринимает информационно-формирующее влияние Вселенной и может с ним взаимодействовать?

Педагог, став дипломированным специалистом-профессионалом, и в конце XX в. остался все тем же «рабом, ведущим ребенка». Рабом в смысле своей несвободы в деле созидания Человека, несвободы, обусловленной рамками государственной политики, социальным заказом общества. По мере развития цивилизационных процессов возрастает функциональная специализация, в том числе и в педагогической среде. Ученый, методист, учитель-практик выполняют разную работу. В силу этого в реалиях обучения-воспитания раздельно существуют научные теории, технологии, построенные на определенных закономерностях взаимодействия с человеком, практические способы, которыми наошупь продолжает пользоваться учитель, косные традиции «здорового смысла».

Еще одна характерная черта репродуктивно-педагогической цивилизации – монополия на информацию со стороны отдельных социальных групп, использование обучения как средства селекции, искусственного блокирования по отношению к части населения процесса развертывания «человеческого качества» во всей его полноте.

Вместе с тем проявляется забота о поддержании этнически обусловленных образовательных моделей, демонстрирующих разнообразие возможных для человечества путей познания Мира и себя в этом Мире.

Несмотря на колоссальный опыт, аккумулированный на протяжении двух названных выше цивилизаций, мировое педагогическое сообщество в целом оказалось не готовым к положению, которое начинает складываться на рубеже XX и XXI столетий, ибо оно по многим параметрам качественно отличается от социокультурной и образовательной ситуаций предшествующих веков.

Прежде всего, меняется ценностно-смысловое понимание сути педагогических процессов, поскольку стало неясно, что же

репродуцировать. В постоянно меняющемся мире, при существующей динамике социальных условий, в ситуации экологического кризиса и необходимости формирования глобального мышления речь идет уже не о передаче опыта, а о необходимости обеспечить выживание человечества. Сегодня это представляется возможным лишь в процессе совместного переосмысления «отцами» и «детьми» прошлого опыта и создания нового в системе отношений, построенных по принципу ценностно-смыслового равноправия.

На основе интегрированного знания о человеке уже в обозримой перспективе может быть предложена стратегия воспитания и обучения, основанная не на «линейном», сугубо дидактическом представлении о развитии ребенка, подростка, юноши, взрослого, а на объемном системно-целостном видении внутренней природы этого развития в контексте глобально понимаемой экологии как науки о Доме человечества. Мы становимся свидетелями того, что по мере роста уровня сформированности общественного сознания меняется образ педагогической науки. Выйдя когда-то из недр философии, она вновь готовится стать философской областью знания, по сути, начиная новый виток своего исторического существования.

Названные выше явления свидетельствуют о том, что внутренние ресурсы репродуктивно-педагогической цивилизации исчерпаны. Надо сделать шаг вперед, в следующую цивилизацию, которую условно назовем креативно-педагогической. Можно предположить, что в связи с необходимостью овладения механизмами целостного информационно-энергетического обмена в системе «Человек-Космос» стремительно возрастет рефлексивная культура. Должны и будут освоены ненасильственные способы решения конфликтов разного уровня в системе «Человек-Человек», найдены экологически щадящие формы взаимодействия в системе «Человек-Природа».

Полагаем, что на этапе креативно-педагогической цивилизации совокупным субъектом-объектом воспитания выступит человеческое сообщество взятое в целом. Таким образом, произойдет возврат каждого индивида к естественной педагогической деятельности как сотворчеству взрослого и ребенка, универсальному способу бытия, в недрах которого будет осуществляться осмысление и оценка инновационного опыта. Педагогика мероприятий уступит место педагогике Бытия. Наступит эпоха школы творчества в широком, философском ее понимании.

Переход в третью педагогическую ситуацию потребует кардинальной перемены профессионально-педагогических установок и стереотипов, открытия иных смыслов деятельности учителя-практика. Предстоит ревизия всех ныне существующих моделей образовательных систем по критерию «человечности».

Сохранив «в снятом виде» возможности, открытые научно-техническим прогрессом, человек с неизбежностью должен будет вернуть себе естественные каналы взаимодействия с Природой, Космосом, другими людьми. Только тогда, может быть, будет вновь обретена та мера информации, которая дает живое объемное знание, необходимое для гармонии с Миром. Безусловно, все перечисленное поведет к кардинальному пересмотру содержания образования и смысла обучения.

В этих поисках станет своего рода путеводной звездой то, что сегодня называют педагогической парадигмой, формирование которой происходило и происходит по мере освоения человеческими сообществами различных способов взаимодействия с миром и которая объединяет онтологический и

индивидуальный аспекты педагогического мышления и поведения. На сегодняшний день можно обозначить по крайней мере три основных способа бытия в реалиях обучения-воспитания, прямо зависящих от мировосприятия и миропонимания учителей. Ни один из них не лучше и не хуже другого. Речь идет о разном качестве восприятия педагогических объектов, понимания их сущности, построения учебно-воспитательных процессов.

Начнем наш анализ с научно-технократической парадигмы, пожалуй, наиболее привычной и понятной современному человеку. Она сформировалась в профессиональном сознании и поведении как производная от наблюдаемых фактов и явления научно-технической революции и ее послании этнически обусловленных образовательных моделей, демонстрирующих разнообразие возможных для человечества путей познания Мира и себя в этом Мире.

В основе данной парадигмы лежит представление об истине, доказанной конкретным, научно обоснованным знанием, проверенным опытом. Для профессионала, руководствующегося этой парадигмой, главной ценностью является «точное» знание, а нормой – соблюдение четких правил передачи его ученику. Для учителей этого типа с давних времен актуален девиз «знание – сила», а критерием истинности знания служит только практика.

В научно-технократический парадигме любой результат учебно-воспитательного процесса может быть оценен в системе «да – нет» «знает – не знает», «воспитан – не воспитан», «владеет – не владеет». Здесь всегда существует некий эталон, идеал, норматив, по которому сверяется уровень подготовки, образованности, воспитанности. Понимание качества человека в данной плоскости сопряжено с оценкой его готовности или неготовности выполнить определенную социальную функцию. Представление о должном знании, поведении формируется на государственно-общественном уровне.

Ценность конкретного индивида определяется по принципу больше-меньше, лучше-хуже, сильнее-слабее, что порождает в стенах учебно-воспитательных учреждений атмосферу состязательности, конкурентной борьбы, т.е. отношения неравенства людей «по определению свыше». Выбор, который делается преподавателем в этой ситуации, как правило, в пользу «сильного». В логике технократии постоянно идет отбор для дальнейшего продвижения тех, кто на момент диагностики, конкурса, тестирования находился «в форме».

Неравенство воспроизводится в системе «взрослый – ребенок», «учитель – ученик». Поскольку носитель эталонного знания или поведения – это всегда взрослый, взаимодействие участников педагогического процесса строится по принципу информационного сообщения от субъекта к объекту в жанре монолога, в каких бы внешне активных формах это не происходило. Субъектом такого монолога может стать не только человек, но и обучающая машина. Знание возникает лишь на стороне субъекта. Различными могут быть и методики – от чисто репродуктивных до интерактивных, но смысл действий остается общим: найти алгоритм, который позволит с наибольшей точностью «ввести» нормативное содержание в сознание и поведение подопечного и обеспечить наиболее полное и точное его воспроизведение.

Несмотря на все усилия и ухищрения, утечка информации, ее уменьшение, искажение, которое сродни эффекту «испорченного телефона», здесь неизбежны. Приобретенное таким путем знание всегда обезличено, усреднено, ограничено рамками уже известного, пусть и научно обоснованного. На уровне философско-педагогического сознания в анализируемой парадигме фигурирует «любовь к науке и знанию». А вот любовь к ребенку – оказывается лишней, ибо в

соответствии с профессиональной этикой уважение и требовательность ее вполне заменяют.

Свобода для ученика и его наставника реализуется лишь в границах принятых установок, стандартов и нормативов. Равенства как такового не существует, поскольку все постоянно сравнивается друг с другом по тем же параметрам. Поэтому закономерно, что тот пласт общественного сознания, который подчиняется правилам технократического бытия, сопротивляется знаниям и способам поведения, опровергающим, ставящим под сомнение эти правила.

Научно-технократическая парадигма изначально построена в логике недоверия к равенству познавательных возможностей. Отсюда и возникновение в мировой педагогической культуре разного рода испытаний, рейтинговых рядов, стандартов образования, его тупиковых форм. При этом проверка «соответствия» нормативу производится, как правило, без учета того, созданы ли условия для успешного развития ребенка, ограничен ли предлагаемый стандарт, эталон для природы конкретного человека. Нормы регуляции взаимоотношений в рамках технократической логики лежат в сфере внешнего закона, в значительной степени снимая с учителя груз ответственности за позицию по отношению к оценке учащегося, а с учащегося – по отношению к качеству его знаний.

Однако не все столь однозначно негативно в данной парадигме. Дело в том, что, хотя она и построена на недоверии к возможностям индивида, именно ей мы обязаны многими продуктивными педагогическими технологиями и интересными формами работы. К ним относятся письмо по трафарету, белланкастерская система обучения, алгоритмизация и программирование, компьютерные игры, опорные конспекты и многое другое, что помогает упорядочить сложные педагогические процессы, оценить их количественно, установить обратную связь.

Исторически значительно раньше научно-технократической начала складываться парадигма гуманитарная, центром которой становится процесс нахождения каждым человеком Истины, т.е. путь познания. Главной для профессионала здесь становится действие. В основе данной парадигмы лежит представление об истине, доказанной конкретным, научно обоснованным знанием, проверенным опытом. Для профессионала, руководствующегося этой парадигмой, главной ценностью является "точное" знание, а нормой – соблюдение четких правил передачи его ученику. Для учителей этого типа с давних времен актуален девиз "знание - сила", а критерием истинности знания служит только практика.

Девиз этой парадигмы по внутреннему смыслу уже иной, а именно: "Познание - сила!". Особое значение приобретает индивидуализированное, субъективированное знание, у которого всегда есть свой автор. Педагогический процесс, согласно этой парадигме, выстраивается по принципу диалога или монолога и богат импровизацией. Здесь не существует нормативной, однозначной истины, поэтому и результат общения, обмена духовными ценностями определяется в системе "да - да".

Одна из основных ее установок – ценностно-смысловое равенство взрослого и ребенка. Не в смысле одинаковости или равноценности знаний и опыта, а в праве каждого познавать мир без ограничений. Отсюда знаменитое положение Я.А.Коменского «учить всех всему». Подобный подход обуславливает иную шкалу измерений качества педагогической деятельности, где точкой отсчета становится человек и его деятельность.

В таком контексте педагогу интересна прежде всего динамика индивидуально-личностных свойств и проявлений, интересен каждый воспитанник. Опыт существования педагога в гуманитарной парадигме давно и хорошо известен. Достаточно обратиться к деятельности Сократа, педагогов-мыслителей эпохи Возрождения, к идеям Ж.-Ж.Руссо, Дж.Дьюи и многих других.

Гуманитарная парадигма формирует отношения по типу «субъект-субъект». Учитель и учащиеся совместно вырабатывают цели деятельности, ее содержание, выбирают формы и критерии оценки, находясь в состоянии сотрудничества, сотворчества. Диагностические изменения состояния «объекта» педагогического влияния не служат средством отбора, селекции, образовательной дискриминации. Низкие или отрицательные учебные показатели не становятся основанием для суждения о нормативных качествах человека. Зато они используются как точка отсчета для оценки перспектив и возможностей профессиональной работы. Пространство критериев оценки перемещается в плоскость межличностных отношений. Меняется этическая позиция учителя и ученика, которые берут на себя нравственную ответственность за свободный выбор той или иной позиции во взаимодействии.

Скорость обучения в гуманитарной парадигме обусловливается индивидуальной способностью субъектов проникнуть в суть познавательной или жизненной проблемы. Для этого как минимум нужно уметь видеть и слышать другого. Искажение педагогических процессов возникает здесь не на содержательно-информационном, а на смысловом уровне. Преимущество гуманитарного способа педагогического бытия в том, что учитель получает возможность вовремя обогащаться, профессионально взаимодействуя с учеником.

В гуманитарной парадигме любовь к человеку, к ребенку – атрибут профессионализма, именно поэтому так подробно многими авторами книг, ставших классикой, обсуждается вопрос: «Как любить и понимать ребенка?» Любовь порождает веру в творческие способности и возможности каждого, а терпимость дарует педагогическую мудрость. Примеры этому оставили в истории И.Г.Песталоцци, Я.Корчак, К.Н.Вентцель, Л.Н.Толстой, О.Г.Шац, В.А.Сухомлинский...

Третья педагогическая парадигма, которую на самом деле следовало бы поставить первой, выводит нас в плоскость не совсем привычную, и говорим мы о ней лишь в той мере, в какой может говорить человек, глядящий на нее как бы «извне». Ее назовем эзотерической, т.е. тайной, скрыто предназначенной для посвященных. Сравнивая западный и восточный метод мышления, один из представителей эзотерического знания Раджниш говорил: «Западный метод, называемый «логика», исследует истину посредством мышления... Путь, который мы называем «опыт» или «мудрость» раскрывает все вещи за один раз, подобно вспышке молнии, в результате чего истина проявляется такой, какой она есть, в totalidad, не оставляя места для изменения» (Бхагаван Шри Раджниш. Пульс.. Абсолюта. М., 1993. С.11).

Педагог, живущий в эзотерическом измерении, это собственно уже и не педагог в смысле «раб, ведущий ребенка», а подлинно не Учитель. Он исходит из того, что Истина неизменна и вечна. Учение – путь, ведущий к Истине, которой нельзя научить, к которой можно лишь приобщиться. Отсюда педагогический процесс – это не приобщение научно-технократической парадигме, общение, как в гуманитарной, но приобщение к Истине, в результате которого

рождается понимание того, что «осознание – сила». Причем происходит это, по определению Н.К.Рериха, через «удар просветительский». В эзотерической парадигме сам человек становится основным органом информационного взаимодействия со Вселенной.

Данная логика работы с Учеником предполагает динамику научных представлений или отвлеченных знаний. Здесь доминирует динамика опыта, состояние вовлеченности ученика в процесс поиска. Девиз этой парадигмы по внутреннему смыслу уже иной, а именно: «Познание – сила!». Особое значение приобретает индивидуализированное, субъективированное знание, у которого всегда есть свой автор. Педагогический процесс, согласно этой парадигме, выстраивается по принципу диалога или полилога и богат импровизацией. Здесь не существует нормативной, однозначной истины, поэтому и результат общения, обмена духовными ценностями определяется в системе «да – да».

Одна из основных ее установок – ценностно-смысловое равенство взрослого и ребенка. Не в смысле одинаковости или равноценности знаний и опыта, а в праве каждого познавать мир без ограничений. Отсюда знаменитое положение Я.А.Коменского «учить всех всему». Подобный подход обуславливает иную шкалу измерений качества педагогической деятельности, где точкой отсчета становится человек и его движение во времени и пространстве относительно самого себя.

Меняется этическая позиция учителя и ученика, которые берут на себя нравственную ответственность за свободный выбор той или иной позиции во взаимодействии.

Поскольку Истина уже существует и она неизменна, ее не нужно доказывать, к ней можно лишь «прорваться» через откровение, в состоянии, определяемом по разному: просветление, «эврика», выход в сверхсознание, инсайт. В традициях эзотерической парадигмы идет работа по изменению «человеческого качества», извлечению природной сущности из-под покрова познания, сформированной с помощью социальных механизмов.

Цикл поиска и подготовки Ученика – это кропотливая, «штучная работа», требующая многолетней постепенной перестройки внутренней природы человека. При этом особенно важна охранительная функция Учителя, осуществляющего нравственную, физическую, психическую подготовку и развитие сущностных сил Ученика. Это предусматривает полное добровольное подчинение наставнику. В эзотерической подготовке обязателен этап послушничества, во время которого в полном молчании Ученик обязан лишь стараться понять, не задавая вопросов, беспрекословно выполнять все указания Учителя.

В эзотерической парадигме происходит «исчезновение» оценочного аспекта в привычном для педагога понимании, поскольку исчезает объект оценки – личность. Растворяясь в других, она становится частью единого целого. Критерии поведения перемещаются в область того, что принято называть общечеловеческими ценностями и что на самом деле выходит в сферу надчеловеческого, в область космической этики.

Эзотерическая парадигма была известна древним цивилизациям Египта, в Вавилоне, Индии, Америке. На ней была основана школа Пифагора. Тибетские ламы, православные святые, старцы, носители духовных традиций владели эзотерической техникой, в большинстве своем скрытом от непосвященных. Некоторые из ее приемов отчасти известны нам по упражнениям аутотренинга,

нейро-лингвистическому программированию, дыхательным методикам и т.д.

Предложенный вариант подхода к рассмотрению педагогических феноменов прошлого и настоящего дает, как мы надеемся, своего рода ключ к решению проблем формирования гуманистической культуры современного учителя, ее многомерного видения, понимания ее реальностей.

Мақала қазіргі білім берудің психологиялық-педагогикалық дамуының тарихи негізі мен қазіргі жағдайының бір-біріне әсер етуін көрсетеді.

The article deals with some historical periods of psychological and pedagogical heritage and their influence on the modern education

УДК 821

*Выдрина Н.А. - к.п.н., доцент
ЗКГУ им.М.Утемисова*

О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ВОСПРИЯТИЯ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ» СОВРЕМЕННЫМИ ЧИТАТЕЛЯМИ

Все более по времени отдаляются от нас события, изображенные в «Капитанской дочке», и те годы, в которые они осмысливались и оценивались. Прошло уже 175 лет со дня выхода этого произведения А.С.Пушкина. Но происходит удивительное: гуманистический смысл романа воспринимается современными читателями особенно остро. И дело не только в том, что «большое видится на расстоянии».

А.С.Пушкин показывает эпоху жестокую, эпоху крайней поляризации противоборствующих сил. И среди кровавой вакханалии бунта и бездушия отлаженной государственной машины мы видим подлинные человеческие чувства, которые проявляются по отношению к людям, стоящим по разные стороны баррикад.

Пушкин-историк в «Истории Пугачевского бунта» в большей степени подчеркивает «бессмысленность и беспощадность» российского бунта, перечисляя огромное количество людей, ставших его жертвами. Пушкин-художник остается верным исторической правде: мы становимся свидетелями жестокой расправы пугачевцев над Иваном Кузьмичом, Василисой Егоровной, Иваном Игнатьевичем, но, следуя факту истории, Пушкин щадит читателя, избавляя его от излишне жестоких сцен, которые имели место в реальной жизни во время пугачевского восстания. Однако для реализации замысла писателя необходимо было показать суровую беспощадность изображаемого времени. Емкие детали, намеки, вызывающие соответствующие ассоциации у читателя, помогают Пушкину воссоздать трагическую правду истории, не впадая в натурализм. Например, в романе описывается, как Савельич подает Пугачеву «реестр барскому добру». Этот эпизод отчасти имеет даже комическую окраску («Что за вранье? – прервал Пугачев. – Какое мне дело до погребцов и до штанов с манжетами?»). Однако дело могло принять совсем нешуточный оборот: «Признаюсь я перепугался за бедного моего дядьку. ...Заячий тулуп! Я – те дам заячий тулуп! Да знаешь ли ты, что я с тебя живого кожу велю содрать на тулупы?»(1, 309).

Эта угроза имела вполне реальный смысл, о чем свидетельствуют исторические факты. Они же помогают понять и то, что Машу скорее всего ожидала страшная участь. « На другой день Пугачев, - повествует Пушкин в «Истории Пугачевского бунта», - выступил и пошел на Татищеву. ...Начальники были захвачены. С Елагина ... содрали кожу. Жену его изрубили. Дочь их, накануне овдовевшая Харлова, приведена была к победителю, распоряжавшемуся казнию ее родителей. Пугачев поражен был ее красотой и взял несчастную к себе в наложницы, пощадив для нее семилетнего ее брата.»(2, 19). Но в дальнейшем товарищи Пугачева стали выражать недовольство влиянием на него Харловой, и по их настоянию Харлова с братом были расстреляны. А муж Харловой погиб ранее в крепости Нижнеозерной.

То, что происходило в Нижнеозерной в «Капитанской дочке» описано со слов очевидца: «Батюшки, беда! – отвечала Василиса Егоровна. – Нижнеозерная взята сегодня утром. Работник отца Герасима сейчас оттуда воротился. Он видел, как ее брали. Комендант и все офицеры перевешаны.»(1, 293). Пушкин в романе не описывает жестоких подробностей смерти Харлова, но показывает, какое впечатление произвела на Гринева его гибель: «Неожиданная весть сильно меня поразила. Комендант Нижнеозерной крепости, тихий и скромный человек, был мне знаком: месяца за два перед тем проезжал он из Оренбурга с молодой своей женой и останавливался у Ивана Кузьмича. Нижнеозерная находилась от нашей крепости верстах в двадцати пяти. С часу на час должно было и нам ожидать нападения Пугачева. Участь Марьи Ивановны живо представилась мне, и сердце у меня так и замерло»(1,293).

В чем же причина жестокости и трагических судеб? Виной тому, показывает Пушкин в «Капитанской дочке», не только грубость нравов прошлой эпохи, но и ожесточенность схватки, военные действия. Офицеров из неприятельского лагеря по приказу Пугачева убивали, потому что они активно противодействовали «государю». Жестокость Пушкин отмечает и с другой стороны(описание в пропущенной главе плывущих по Волге виселиц с трупами мятежников, воссоздание картины казни Пугачева).

Во время бунта имел место и разгул стихии: мародерство, низменные интересы людей, окружавших Пугачева. Смерть Василисы Егоровны в романе имеет случайный характер: она произошла не по «суду» Пугачева, а в значительной степени по вине людей, грабящих дом коменданта. Характерен в «Капитанской дочке» и такой диалог: Пугачев спрашивает Гринева, почему он не сказал, чьей дочерью является Маша, на что Гринев ответил, что его «ребята» не пощадили бы девушку, и Пугачев с этим согласился.

Сам Пугачев предстает в романе как человек, стремящийся к воле (в этом Гринев не совсем его понимает), как народный царь, к которому тянутся обиженные императрицей казаки, крестьяне, «инородцы». В действиях Пугачева и его людей имел место акт социального возмездия, направленного против привилегированного сословия. Однако, показывает Пушкин в «Капитанской дочке», от народного гнева в большей степени страдают отнюдь не высшие сановники и генералы, а находящиеся на службе в заброшенных крепостях люди, близкие по своему образу жизни к народу(капитан Миронов, его жена, Иван Игнатьевич).

Их трагическая судьба обусловлена не только действиями мятежников, но и преступной политикой Екатерины II. Официально предполагалось, что построенные крепости могут эффективно противодействовать неприятелю. Это и имеет в виду генерал, отправляя письмо коменданту Белогорской крепости:

«Того ради, с получением сего, имеете вы, господин капитан, немедленно принять надлежащие меры к отражению помянутого злодея и самозванца, а буде можно и к совершенному уничтожению оного, если он обратится на крепость, вверенную вашему попечению».(1, 287).

А что же представляла собой крепость, на которую генерал возлагал такие большие надежды? Вместо грозных бастионов прибывший к месту службы Гринев увидел деревушку, окруженную бревенчатым забором. В ней имелась одна пушка и небольшая команда солдат-инвалидов. По сути дела, Белогорская крепость – это своего рода одна из «потемкинских деревень», которые ярко характеризуют век Екатерины П. Иван Кузьмич, понимая, что он обречен на смерть, ведет себя просто и естественно, благославляя Машу, оставаясь до последнего верным присяге. Василиса Егоровна, как верная супруга, добровольно разделяет его участь.

Пушкин показывает и иное поведение в суровые годы... Люди, склонявшиеся к предательству, используют создавшуюся обстановку в своекорыстных целях. Швабрин получает от Пугачева большую власть и использует ее для того, чтобы тиранить Машу. Сообщники же Пугачева его головой стремятся выкупить свои жизни.

Генерал Р. в Оренбурге, слушая ужасный рассказ Гринева о гибели людей, которых знал, продолжает укутывать на зиму яблони в своем саду – для него это будничное дело, связанное с личным благополучием, оказывается более важным, чем судьба вверенного ему края. Впоследствии читатель видит, что бездарные действия генерала привели к страшному голоду в Оренбурге. Генерал проявляет бездушие и тогда, когда речь идет о Маше, попавшей в руки пугачевцев, отказывая Гриневу помочь ее вызволить.

Гринев, находясь на службе, тоже преследует личные цели, но они благородны. К тому же, предательства он не совершил и с самозванцем говорил с потрясающим мужеством и искренностью: «Пугачев задумался. «А коли отпущу, - сказал он, так обещаешься ли по крайней мере против меня не служить».

- Как могу тебе в этом обещаться? – отвечал я. Сам знаешь, не моя воля: велят идти против тебя – пойду, делать нечего. ... Голова моя в твоей власти: отпустишь меня – спасибо; казнишь – бог тебе судья; а я сказал тебе правду» (1, 306 – 307).

Несмотря на то, что Гринев и Пугачев находились во враждующих лагерях, их судьбы оказались тесно связанными между собой. Гринев испытывает к Пугачеву «сильное сочувствие», пламенно желает его спасти, и даже расстаются они после того, как Пугачев проявил милость по отношению к Гриневу, «дружески».

Грозного вихря исторических событий героям романа не преодолеть: у каждого своя судьба. Гринев остается верным присяге, данной императрице, но он все-таки жалеет Емелю, взывает к его лучшим чувствам, спасая Машу.

Симпатизирует Гринеvu и Пугачев, не забывая о том, как молодой барин отнесся к нему – нищему бродяге – на постоялом дворе.

Конец романа оставляет впечатление продолжающейся жизни. Благодаря «посаженному отцу» Гринев смог соединиться с Машей Мироновой и иметь многочисленное потомство. При этом Пушкин упоминает о десятерых помещиках, владеющих одним селом в Симбирской губернии. Широко известен такого рода комментарий этих строк: Екатерина П обещала позаботиться о состоянии дочери капитана Миронова и не выполнила его, хотя щедро одаривала фаворитов.

Но смысл пушкинской фразы о потомках Гринева более глубок. Между описываемыми в романе событиями имеется довольно большой временной промежуток – писатель упоминает в конце романа не только о детях, но и о внуках Гринева, что непосредственно связывает повествование с пушкинской современностью. Почему же потомки Гринева, став взрослыми людьми, ничего не смогли сделать для улучшения своего материального положения? Очевидно, как их предки, они старались беречь свою честь, что в развращенное время не может быть оценено по заслугам.

Важным является и еще один момент. Пушкин пишет о том, что помещики Гриневы хранят под стеклом в одном из флигелей грамоту, пожалованную императрицей. Однако, можно предполагать, что в семье бытовали и устные рассказы о Пугачеве, о сложном и противоречивом времени народного мятежа, о той не прямолинейно-официальной, а выстраданной человеческой правде, которую и умом, и сердцем в период тяжелых потрясений начинает воспринимать Гринев.

Как видим, в «Капитанской дочке» Пушкин старается высветить в своих героях то человеческое начало, которое поднимает их над схваткой.

Читатель, обогащенный опытом трагической истории девятнадцатого и особенно двадцатого веков, воспринимает эту мысль, пропуская ее через свое сердце, находя продолжение пушкинской гуманистической и в «Кавказском пленнике» Л.Н.Толстого, и в «Тихом доне» М.А. Шолохова, и в «Докторе Живаго» Б.Л. Пастернака, и в ряде произведений современной прозы и публицистики.

Список использованной литературы:

1. Пушкин А.С. «Капитанская дочка» // А.С. Пушкин. Собр соч. В десяти томах- М.: Правда, 1981г.-Т.V
2. Пушкин А.С. История Пугачева // Собр соч. В десяти томах- М.: Правда, 1981-Т.VII.

Бұл жұмыста А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романын осы күнгі оқырман қабылдауының кейбір аспектілері туралы айтылған. Мақала авторы романдағы біздің дәуір үшін өзекті болып саналатын адамгершілік проблемаларына назар аудартады.

This article offers some aspects of the recent sensing of Pushkin's novel "The captain's daughter". The author emphasizes the moral problems discussed in the novel that have recently particular relevance.

ӘОЖ 330.15

Утаубаева А.У. - б.ғ.к., доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ,
Хамзина А.Е. – магистрант,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ОРАЛ ҚАЛАСЫНЫҢ МАҢЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ

Экология заңдарының негізінде өсімдіктер, жануарлар, микроорганизмдер мен абиотикалық органы зерттеу кезіндегі сандық және сапалық мәліметтер жатыр. Төменде экологиялық зерттеулердің сандық және сапалық

жақтары қарастырылып, кейбір зерттеу әдістері мен мәліметтерді жинау, қоршаған ортаның абиотикалық және биотикалық компоненттерін зерттеу нәтижелерін өңдеу туралы жалпы түсініктеме берілген. Кез келген экологиялық зерттеулерді бастамас бұрын зерттеудің мақсаты мен міндеттерін айқындап алу керек. Бұл өз кезегінде әдісті дұрыс таңдауға, мәліметтер жинауға және соған сәйкес негізделген тұжырымдар жасауға көмектеседі [1].

Қазіргі таңда экология ғылымы - адам өміріндегі ең өзекті мәселелерді бүкіл адамзат алдына қойып отырған ғылымның бірі. Осыған байланысты белгілі бір экологиялық факторды зерттеу ластану мен қоршаған ортаны қазіргі кезде жағдайын тереңірек білуге мүмкіндік береді. Қазіргі кезеңде біз Орал қаласының маңының экологиялық жағдайын зерттеуде төмендегідей әдістерді қолданамыз.

Гидробиологиялық талдауды жүргізу. Су сынамаларын зерттеу «жаншылған тамшы» әдісінің көмегімен жүзеге асырылады. Бұл ретте, мөлшері тиісінше 75×25 мм и 18×18 мм жабынды және заттық әйнектері, 1 және 2 мм-лік тамызғыштар пайдаланылады. Жабынды және заттық әйнектері 95% спиртпен суланған мақтамен алдын-ала сүртіледі. Әр сынама үшін жеке тамызғыштар қолданылады. Препаратты микроскоппен қарау иммерсионды майды пайдаланумен 10×; 40×; 100×объективі бар микроскоптың қолдануымен жүргізіледі. Жылжымалы гидробионттарды анықтау үшін оларды бекіту мақсатымен КІ әлсіз ерітіндісі пайдаланылады. Таксономикалық талдау анықтамалар негізінде жүргізіледі [2].

Алынған сынамаларды микробиологиялық талдау. Қоректену ортасы ретінде Эшби, ЕПА, КАА ортасы пайдаланады. Орталар әдістемелік құралдарға сәйкес әзірленеді. Ортаны зарарсыздандыру автоклавтың көмегімен жүзеге асырылады. Алынған сынамаларды отырғызу зарарсыздандырылған бокста Кох әдісімен жүргізіледі. Микроорганизмдерді Эшби ортасында өсіру термостатта (№ГС-1/80 СПУТУ 9452-002-00141798-97) 33-34°C температуралық режимде жасалынады. Су сынамалары суы бар пробиркаларда 7 есе, арақатынасы 1 мл су сынамаcына 100 мл зарарсыздандырылған сумен араластырылады. Жабынды микро-организмдерді отырғызылуда пробиркалар пайдаланады, мұнда араластыру 10-3 және 10-4 құрайды. Барлық ыдыс құрғақ ыстықпен электр кептіргіш шкафтарда залалсыздандырылады. 48 сағаттан кейін колонияларды санау жүзеге асырылады. Морфологиялық талдау анықтаушылар негізінде жүргізіледі [3].

Ағын суларының химиялық құрамын зерттеу. Фосфаттарды аскорбин қышқылын қалпына келтіру фотометриялық анықтағышпен анықталады, ал аммиак және аммоний иондарын – Несслер реактивін пайдаланған фотометриялық әдіспен анықтайды. Мұнай өнімдерінің нақтылығы фотоколлометриялық анықтағыш әдістемесімен, гравиметриялық әдіспен, мұнайды хлороформмен экстракциялау әдісімен анықтайды. Мұнай өнімдерінің топтық көмірсутектілік құрамын анықтауды адсорбциялық әдіспен, десорбцияны спирттік-бензолдық қоспамен жүргізеді [4].

Биотикалық анализ. Белгілі бір ортада тіршілік ететін организмдерді зерттеу кезінде (экожүйенің биотикалық компоненттері) қауымдастықтың құрылымына сипаттама жасау керек. Яғни, тіршілік ету ортасындағы кездесетін түрлер мен әрбір түрдің популяциялар санын анықтау қажет. Әрине түрге жататын барлық организмдерді тауып, санау мүмкін емес, сондықтан кездескен түрлерді және олардың санын анықтау үшін тек қажетті әдістер қолдану керек. Әдетте дәл нәтижелер алу үшін көп уақытты қажет ететін әдістер қолданылады. Сондықтан зерттеу алдында жұмыстың мақсатын дұрыс анықтап алған

дұрыс. Мүмкіндігінше табиғи ортаға зиян келтірмейтін әдістерді таңдаған жөн. Үлгілерді жинау және сұрыптауда нақты әдістерді таңдау керек. Себебі, организмдер кез-келген жерлерде тіршілік ете беруі мүмкін. Мысалы, бір қарағанда шабындықтың, топырақтың, құмның, таулы-тасты жағаның немесе өзен түбінің әрбір шаршы метрінде тіршілік ететін түрлер аз болып көрінуі мүмкін. Алайда, топырақтың, өсімдіктің тамырын, сабағын, субстратқа бекініп тұрған талломдарын, тастардың астын, анықтап қарағанда әлдеқайда көп түрлерді кездестіруге болады.

Далалық зерттеу әдістері - далалық жағдайда жүргізіледі, популяциялар мен олардың қауымдастықтарын табиғи ортада зерттейді. Әдетте мұндай жағдайда физиология, биохимия, анатомия, систематика және т.б. әдістері қолданылады. Далалық зерттеу әдістері арқылы организмге немесе популяцияға әртүрлі факторлардың әсерін, белгілі бір жағдайдағы түрдің тіршілігі мен дамуын анықтауға болады [5,6].

Радиологиялық зерттеу әдісі - зертханаға келіп түскен су сынамасында жалпы альфа, бета радиобелсенділігі және де радиохимиялық әдіспен уран, торий, корғасын, стронций – 90, цезий - 137 радионуклидтері анықталынады. Зертханаға түскен сынаманы зертханашы тіркеу журналына тіркейді, радиохимиялық анализге суды газ плитасында буландырады, қалған тұнбаны дәрігер-зертханашы әрі қарай зерттейді. Химиялық реактивтер қосып, КЗ 07.00.00441-2005 әдістемесімен әзірлейді, сонан соң УМФ-2000 құралында тексереді. Зерттеу қорытындысы құралдың экранына шыққаннан кейін жұмыс журналына арнайы формула бойынша есептеледі.

Ал, жалпы альфа, бета радиобелсенділігін анықтау үшін судың 1 литрін химиялық стаканға құйып, буландырады. Тұнба түскенше фарфор ыдысын электр плитасында қойып қыздырады. Сонан соң, тұнбаны УМФ – 2000 құралының екінші түрінде (арнайы программасымен жабдықталған дербес компьютерімен) тексеріледі. Белгілі уақыттан кейін, компьютердегі бағдарламаға сынама туралы мәліметтер енгізіп, тәжірибе нәтижесі қорытындыланады. Санитарлық ережелер мен нормалар (№3.02.002-04) бойынша, жалпы альфа радиобелсенділігі 0,1 Бк/л-ден, жалпы бета радиобелсенділігі 1,0 Бк/л-ден жоғары болмауы керек [7,8].

Зертханада тағам өнімдерінің барлық түрлері тексерілінеді, негізінен, Батыс Қазақстан облысында өндірілген тағамдарына көп мән берілінеді. Оның себебі облыстағы радиациялық жағдайды білу және талдау. Сонымен қатар зертханада топырақ сынамасын зерттейді. Топырақ сынамасында калий – 40, радий – 226, торий – 232 радионуклеидтері тексеріледі.

Радиологиялық зертханаға келіп түсетін сынамалар тіркеу журналына тіркелініп, зерттеледі. Зертханашы сынаманы қажеттілігіне байланысты ұнтақтап, кеседі де маринелли ыдысына 1 кг (литр) салып, инженерге прогресс құралында цезий – 137 радионуклеидін анықтау үшін әзірлеп береді. Сынаманың 100г шойын табаға салып, газ плитасында күйдіреді, содан соң муфель пешінде күл болғанша ұстайды. Әзір күлдің құрамынан инженер прогресс құралында стронций – 90 радионуклеидін анықтайды. Прогресс құралы – дербес компьютерімен жабдықталған, зерттеу қорытындысы компьютерге арнайы енгізілген бағдарлама бойынша монитор бетіне шығарылып, принтер арқылы басылынады. Шығарылған зерттеу қорытындысы – гамма спектрометрия деп аталады. Құрылыс материалдары (цемент, кірпіш, саз балшық, ұлутас, т.б.) зерттелгенде әр түрінен сынама алынып, 5 маринеллиге салынып, бөлме температурасында бір апта сақталады. Сонан соң прогресс құралында 5 рет

тексереді де, спектрометрия қорытындысы бойынша құрылыс материалдарының сыбағалы белсенділігі есептеледі. Құрылыс материалдары қолданылатын саласына байланысты бірнеше сыныпқа бөлінеді. Сыныбы жоғарылаған сайын, қолданылатын мақсаты әр түрлі болады. 1 сыныптың құрылыс материалдары (нормасы -370 Бк/кг-нан жоғары емес) тұрғын және қоғамдық ғимараттар салуға арналған. 2 сыныптың құрылыс материалдары (нормасы – 740 Бк/кг-нан жоғары емес) тұрғылықты пункт аралығында жол құрылысында, өндірістік ғимараттар салуға арналған. 3 сыныптың құрылыс материалдары (нормасы – 1,5 кБк/кг-нан жоғары емес) тұрғылықты пункттен тыс жол құрылысын салуға арналған. Жоғарыда көрсетілген құрылыс материал нормасы НРБ – 99 радиациялық қауіпсіздік нормасынан алынған [9].

Сонымен қатар, жоғарыда аталған зерттеу әдістерінен басқа да көптеген әдістерді қолдануға болады. Мәселен: экспериментальды әдістер - табиғаттағы қарым-қатынастардың себебін анықтауға мүмкіндік береді. Бұл әдістер арқылы организмнің дамуына әсер ететін жасанды, қолдан жасалған кейбір жекелей факторлардың әсерін білуге мүмкіндік береді. Зертханалық жағдайда алынған тұжырымдар міндетті түрде табиғи жағдайда тексеруді қажет етеді.

Химиялық әдістер - қауымдастықтағы жеке организмдерде минералды заттардың, органикалық заттардың жинақталуын анықтайды.

Физиологиялық әдістердің көмегімен - жеке организмдер мен қауымдастықтағы болып жатқан физиологиялық процестер анықталынады.

Геоботаникалық картаға түсіру әдісімен - картаға өсімдіктер ассоциациялары немесе ассоциация топтары түсіріледі, аэрофотосуреттер қолданылады.

Экологиялық болжам және мониторинг - қоршаған ортаның жағдайын және қоршаған орта жағдайын бақылау, басқару әдісі.

Математикалық әдістер және модельдеу әдісімен - математикалық белгілердің көмегімен зерттеуге алынған жүйенің кейбір параметрлерінің мәндері, жасанды жүйенің өзгеруі, соңғы нәтижесінің қалай өзгеретіндігі анықталынады. Модельдер далалық бақылаулар мен лабораториялық зерттеулер арқылы алынған мәліметтер негізінде құрылады. Бұл әдістің міндеті - алынған тұжырымдарды, биологиялық жүйелердің жұмыс істеу ерекшеліктерін жасанды жолмен тәжірибе арқылы тексеру [10,11].

Қорыта келе айтарымыз, экология саласындағы қолданылатын жаңа әдістемелер бойынша жаңа зерттеу жұмыстарымен айналысу экология саласын әрі қарай терең зерттеуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сарсенбаева Г.Б. *Национальное водное право Республики Казахстан и его увязка с международным водным правом. Приоритеты и проблемы. Направления совершенствования// Комитет по водным ресурсам МСХ РК 2005 года*
2. Республика Казахстан. *Постановление от 6 февраля 2009года, "О некоторых вопросах создания государственного учреждения" Государственный природный резерват "Акжайык". – Астана, 2009.*
3. Салимов М. *Микроэлементы в нефти и битумах* <http://msalimov.narod.ru/Vanad.html/>
4. Майстренко В.Н., Хамитов Р.З., Будников Г.К. *Экологический мониторинг суперэкоотоксикантов. М.: Химия, 1996.- 320с.*
5. Воробьев Д.В. *Функциональные особенности организма растительноядных рыб под влиянием цинка, кальция и температуры воды в*

современных биогеохимических условиях дельты р.Волги / Воробьев Д.В. // Материалы II Всероссийской научной конференции «Экологические проблемы природных и урбанизированных территорий». Издательский дом «Астраханский государственный университет». Астрахань, 2008. - С.74.

6. Ильин Б.В, Сысо А.И., Микроэлементы тяжелых металлов в почвах и растениях, Новосибирск СО РАН: 2001.-216с.

7. Радиациялық қауіпсіздік нормасы-99 (НРБ-99)

8. Санитарлық ережелер мен нормалар (№ 3.02.002-04)

9. Бақылау әдістері бойынша әдістемелік бақылау. Радиациялық бақылау. 90-стронций және 137-цезий. Тағам өнімдері. Сынамалар сұрыптау, талдау және гигиеналық бағалау. №5.05.009-2000

10. Официальный сайт акимата Западно-Казахстанской области. Водные ресурсы. <http://westkaz.kz>.

11. Мелдебеков А.М., Байжанов М.Х. Научный отчет: «Оценка экологического состояния фауны и экосистем трех проектных территорий: дельты реки Урал с прилегающим побережьем Каспийского моря, Тенгиз-Кургальджинских и Алаколь-Сасыккольских систем озер». Дельта реки Урал. Часть 1. ПРООН в Казахстане Проект ГЭФ/ПРООН: КАЗ/00/G37 «Комплексное сохранение приоритетных глобально значимых водно-болотных угодий как мест обитания мигрирующих птиц. Алматы: 2005. – 147с.

В этой статье описывается методика исследования состояния экологии в черте города Уральска.

This article describes a method of studying the state environmental features of the city of Uralsk.

УДК 378

Кайнбаева Ж.С. – к.п.н., ст.преподаватель,
ЗКГУ им. М. Утемисова

К ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Сегодня в системе профессионального образования в направлении подготовки педагогических кадров имеются определенные, до конца не решенные проблемы. В подготовке будущего педагога все еще бытует расхождение между его подготовкой к деятельности преподавателя определенного предмета и собственно педагогическим профессиональным развитием. Будущие учителя по-прежнему обучаются преимущественно предметному компоненту педагогической деятельности и некоторым механизмам психологической поддержки учения школьников – стимулированию, мотивированию, обучению их некоторым способам учебной деятельности. Хотя сегодня востребована личность учителя, способная к эффективному творческому труду в условиях рыночных отношений (предприимчивость, деловитость, умение быстро реагировать на меняющиеся условия и т.д.). Это ведет к поиску путей и средств формирования у личности будущего учителя определенных социальных качеств, адекватных общественным потребностям.

В декабре минувшего года в Западно-Казахстанском государственном

университете им. М.Утемисова прошел круглый стол с участием ведущих специалистов в системе подготовки и переподготовки педагогических кадров области, а также видных ученых, преподавателей, учителей и методистов средних школ, которые чувствуют и знают проблему изнутри. Цель круглого стола: обсудить и выявить основные направления и пути совершенствования подготовки будущих учителей в системе профессионального образования. Задачи: 1. Обратить внимание работников системы образования к проблеме подготовки педагогических кадров в Западно-Казахстанском регионе и их профессиональной востребованности на современном рынке труда; 2. Определить социальные требования и приоритеты к профессиональной деятельности и личности учителя как субъекта педагогического общения и учебно-воспитательного процесса в современной школе; 3. Найти пути решения проблем профессионального воспитания, подготовки, совершенствования и развития будущего учителя в системе вузовского образования.

Участниками круглого стола было отмечено, что в современном обществе интерес к профессии учителя за последние десятилетия несколько снизился. Это можно наблюдать по количеству абитуриентов, поступающих на педагогические специальности. Из года в год данный показатель становится все ниже. Если в 2000 году количество молодых людей, поступающих в педагогические вузы составляло около 20% всех выпускников школ, то уже в 2006 году данный показатель составил всего около 13%. Например, по Западно-Казахстанской области в этом году, всего 6- 8 % выпускников, это около 400 учащихся, сделали выбор в пользу педагогических вузов и выбрали педагогическую специальность. Остальная масса выпускников выбрали специальности инженерно-технического, экономического характера и профиля подготовки. Не секрет, что, получив диплом о высшем педагогическом образовании, молодые люди не с большим энтузиазмом идут работать в школы, они ищут другую работу и, как правило, в последующем работают в других профессиональных сферах. В данной проблеме заложен не только социальный аспект, но и экономический. Учителя - это работники бюджетной сферы, оплата труда низкая, требования к учителям высокие. Поэтому, выбрав профессию учителя, молодой человек должен осознавать все возможные трудности и перспективы своей будущей профессии. Только тогда, когда будущий учитель, выпускник педагогического вуза сможет осознанно подойти к профессии учителя, получит достойное профессиональное образование, которое позволит ему стать профессионалом, подняться до уровня человека культуры, настоящим оптимистом, энтузиастом своей профессии, выпускник вуза сможет выбрать профессию учителя на всю жизнь. Причина данного явления - недостатки вузовской подготовки, серьезно ограничивающие возможности совершенствования творческого потенциала будущего учителя. Творческий компонент личности является слабым звеном в образовательном процессе, она либо представлена недостаточно, либо вовсе выпадает из его содержания.

В ходе обсуждения главной темы круглого стола, участники сошлись в одном, что в современных условиях реформирования образования радикально меняется статус учителя, его образовательные функции, соответственно меняются требования к его профессионально-педагогической компетенции, к уровню его профессионализма. Показателями профессионально-педагогической компетентности являются изменения в сфере общественного сознания в различные периоды истории, которые свидетельствуют о том, что именно в психолого-педагогической компетентности и педагогической культуре заключены большие возможности развития и стабильности общества.

Декан факультета культуры и искусства ЗКГУ им.М.Утемисова, кандидат педагогических наук, доцент Нагимова М.М. акцентировала в своем выступлении то, что на современном этапе «образованный человек», каким должен быть современный педагог, это «человек подготовленный к профессиональной деятельности», т.е. к саморазвитию, самопознанию, творческому и интеллектуальному совершенствованию. Сегодня на факультете осуществляется подготовка педагогических кадров по трем специальностям: учитель ИЗО, черчение, профессиональное обучение и музыкальное образование. Все специальности можно отнести к разряду творческих профессий, поэтому подготовка данных специалистов требует особого подхода в организации самой системы учебно-воспитательного процесса в вузе, много внимания нужно уделять не только на подготовку по общегуманитарному циклу учебных дисциплин, но и по профилирующим курсам, которые помогают раскрыть творческую доминанту личности в разрезе подготовки данных специалистов.

Заведующий кафедрой художественно-прикладного искусства и профессионального образования ЗКГУ им. М.Утемисова, кандидат технических наук, доцент Утегенов И.У. в своем выступлении, опираясь на результаты многолетней работы в вузе, предложил несколько советов при выборе специальности. По его мнению, при выборе будущей профессии необходимо учитывать темперамент, способности, черты характера конкретного человека. Учитель должен располагать к себе своих учеников, сопереживать им, жить их проблемами.

Сегодня меняется отношение к педагогическому труду, его направленности. В казахстанской системе образования, как и в образовательных системах разных стран мира, происходит переход к подходу, основанному на оценке значимости получаемого образования для развития личности, ее социализации и самореализации.

Соответственно, целью современного вуза должна стать не столько передача «системы знаний, умений и навыков», сколько вооружение студентов ключевыми компетенциями, которые позволят выпускникам вуза успешно решать повседневные профессионально значимые проблемы. Эти компетенции нашли свое отражение во многих документах, в частности, в ГОСО РК 5.04.019.-2008, Высшее образование, Основных положениях, утвержденных приказом Министерства образования и науки от 23.01.2008г. за №26 и в проекте стандарта высшего профессионального образования по непрерывной педагогической практике.

Старший учебный мастер профессионального лица №2 (г.Уральск) Лукашева И.Г. в своем выступлении отметила, что современной системе образования необходим учитель, имеющий собственные идеи, проявляющий интерес к разработке и реализации новых учебных программ, обладающий высоким интеллектуальным потенциалом и научной компетенцией. Педагог должен иметь хорошую методическую подготовку, владеть различными методами организации познавательной деятельности учащихся на уроке и т.д.

Директор областной творческой школы Шоныраев Ш.Р. отмечал, что сегодня многолетний опыт педагогического образования имеет тенденцию углубляющейся дифференциации, что отражает расчленение педагогической деятельности на множество отраслей и специальностей. А это вызывает потребность в поиске интегрирующего педагогического компонента в образовании педагога, инвариантного по отношению к множеству профилей и специальностей. Тем самым в построении педагогического образования в

будущем предстоит преодолеть дихотомию профессии и специальности, которые традиционно определяются по разным основаниям: профессия – педагог, специальность – ИЗО, черчение. Следовательно, возникает необходимость оптимизации соотношения общепрофессионального (лично-ориентированного) и специального (предметно-ориентированного) компонентов содержания образования педагога и разработки на этой основе теоретико-методологических регуляторов обновления стандартов и технологий педагогического образования. Именно психолого-педагогическое ядро образования педагога призвано сориентировать будущего учителя в его профессиональном пространстве, помочь сформировать ценностно-смысловое отношение к профессии, научить сущностным элементам, дать направление и опыт саморазвития в профессиональной сфере.

Заведующая кафедрой педагогики и психологии ЗКГУ им. М.Утемисова, доктор исторических наук Адильбаева Н.А. в заключение подчеркнула, что первоочередным приоритетом системы образования РК является реализация Закона Республики Казахстан «Об образовании» и «Государственной программы развития образования в Республике Казахстан», многоуровневая подготовка конкурентоспособных специалистов в сфере высшего и послевузовского непрерывного образования. Отсюда вытекают стратегические цели и задачи системы образования в целом: во-первых, решительный переход на многоуровневую систему подготовки бакалавр–магистр – PhD–доктор философии; во-вторых, повсеместное внедрение кредитной технологии обучения в соответствии с международными стандартами; в-третьих, широкое распространение и развитие дистанционной формы обучения на базе новейших информационных коммуникаций. Для реализации вышеперечисленных проблем Адильбаева Н.А. отмечала необходимость разработать целостную концепцию и решение комплекса вопросов, которые сводятся к следующему: организация эффективной государственной политики и государственного регулирования в области образования и науки, соответствующих общепринятым Международным стандартам образовательного сообщества с учетом перспектив вступления Казахстана в ВТО (Всемирную торговую организацию); содержание государственных общеобязательных стандартов высшего образования и внедрение системы менеджмента качества (СМК) в образовании; анализ и выработка нормативно-законодательной базы многоуровневой подготовки специалистов; поддержка и сохранение системы высшего образования в целях трудоустройства и обеспечения условий для реализации конституционных прав граждан; аккредитация вузов и аккредитация профессиональных образовательных программ, научная аккредитация вузов; вопросы аттестации и нострификации документов об образовании; внедрение новейших информационных технологий.

Участниками круглого, были приняты следующие решения. Необходимо вести работу по:

1. разработке новых учебных планов, открытие новых специализаций по отдельным специальностям, в которых должна быть усилена как фундаментальная подготовка студентов, так и практическая направленность обучения. Новые учебные планы должны быть ориентированы на широкий педагогический профиль, в частности, на подготовку студентов как к преподаванию учебных предметов, так и к воспитательной и профориентационной работе с учащимися. В них должно быть предусмотрено ознакомление студентов с основами современного производства и

компьютеризации, систематическое изучение этики, эстетики, логики, методики воспитательной и профориентационной работы;

2.разработке новых и совершенствование действующих учебных программ и учебников. В них усиливается связь обучения с жизнью и будущей практической деятельностью студентов. Уточняется целевая установка подготовки учителя. Поставлена задача достижения всеобщего для учителей международного высшего педагогического образования;

3.совместному сотрудничеству школы, колледжа и вуза в подготовке педагогических кадров (организация педагогических практик, профориентационные встречи с выпускниками школ, конференции, олимпиады, круглые столы, дебаты, совместные диалоги по проблемам модернизации образования и т.д.);

4.предоставлению возможности всем учителям и преподавателям повышать квалификацию в вузе на дополнительных образовательных курсах по изучению передовых педагогических технологий и форм обучения.

Список использованной литературы:

1. Концепция высшего педагогического образования.- Астана, 2005
2. Высшее образование в Казахстане, Обзор национальной политики в области образования ОЭСП, 2007.
3. Закон Республики Казахстан «Об образовании».
4. Государственная программа развития образования в Республики Казахстан на 2005-2010 г., 11.10.2004 - №1459.
5. Концепция непрерывного педагогического образования педагога новой формации Республики Казахстан, Астана, 2005.
6. Государственный общеобязательный стандарт среднего образования. Основные положения.- Алматы, 2008.

Бұл мақалада кәсіби білім жүйесіндегі педагогикалық кадрларды дайындаудың негізгі сұрақтары, проблемалары және болашағы бейнеленген.

The article reflection principles question, problem and outlook training pedagogical specialists the systems professional education.

ӘОЖ 316.614:37.011.31

*Молдағалиев Б.А. - доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ОҚУШЫЛАРДА ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Қазіргі дүние жүзінде этникалық және этносаралық процестер ғаламдастыру сипатына ие болып отыр. Саясатқа, экономикаға, мәдениетке және дінге байланысты ірілі де, кіші де жағдайлар этникалық сарынға ие. Адамзат алдында зорлық-зомбылық, лаңкестік, нәсілшілдік пен ұлтшылдық алға шықты. Әсіресе діндер арасындағы қақтығыстар әлемді мазалады.

1974 жылы ЮНЕСКО «Халықаралық өзара түсіністік, ынтымақтастық және бейбітшілік, адам құқықтарына және негізгі бостандықтарына сыйлаушылық рухында тәрбиелеу» атты құжатты жасаған еді. Ол халықаралық өзара

түсіністік аясындағы барлық жобалардың әдіснамалық негізіне айналды.

1995 жылы 16 қарашада ЮНЕСКО-ның Бас конференциясы Толеранттылық қағидаттары туралы декларация қабылдады. 1996 жылы Толеранттылық жылы, ал 16 қарашаны Толеранттылықтың халықаралық күні деп жариялады (1).

«Толеранттылық» сөзі латын тілінен француз тіліне, кейін еуропа тілдеріне енген, оны «төзімділік» деп аударып жүрміз.

А.Айталының пікірінше, шындығында толеранттылықтың мәні қазақ тілінде терең: төзімділік, шыдамдылық, ымыраластық, байсалдылық, кісілік, ізгілік, кемелін таңдау, келісімін табу деп жалғастыра беруге болады (2).

«Толеранттылық қағидалары туралы декларацияда» (ЮНЕСКО, 1995) бұл ұғымға мынадай түсініктемелер берілген: толеранттылық біздің дүниеміздің мәдениетінің көп түрлілігін, адамның жекелігінің өзін білдіру формаларына және көрініс тәсілдеріне сыйлаушылықты, қабылдауды және түсінуді білдіреді. Толеранттылыққа білім, ашықтық, қарым-қатынас септігін тигізеді. Ойдың, ардың және сенімнің бостандығы. Адамның еркіндігі мен құқықтарына белсенді қатынас мойындау және сыйлаушылық. Бір адамның көзқарастарын, пікірін зорлап міндеттеуден бас тарту. Адамдардың сыртқы түрінің, әлеуметтік орнының, сөйлеуінің, мінез-құлқының өзгешелігін мойындау. Өзінің жекелігін сақтай отырып, бейбіт өмір сүруге дегенге құндылықты қатынас пен құқылығына түсінісушілікпен қарау. Нәтижесінде адамдардың арасындағы келісімге қол жетудің мүмкіншілігі арта түседі.

Бүгін әлеуметтану ғылымы толеранттылықтың мынадай түрлерін атайды: 1.Келіспеушілік, бас тартушылық. 2.Өздігінен, өз бетімен келісу. 3.Өзара келісім. 4.Бірауыздан келісу. 5.Алауыздық-келіспеушілік. 6.Өзімен-өзі келіспеушілік. 7. Өзара келіспеушілік. 8. Қарсы келісім.

Медицина ғылымында толеранттылықтың екі түрі қарастырылады: иммунологиялық толеранттылық – берілген антигенге қатысты ағзаның қарсылық қабілетінің жоғалуы немесе әлсіреуі; фармакологияда толеранттың белгісі бір дәрі немесе удың әсерінен терапияның немесе токсикологиялық тиімділігінің дамымауына қарамастан төзуі (Б.В. Петровский).

В.А.Лекторский «Две концепции толерантности» деген еңбегінде толеранттық түсінігін талдап, бұл ұғымның философиялық маңызы ретінде қоғамдық тұрмыстың жан-жақтылығын ескеру екендігін анықтайды. Оның пікірінше, толеранттық, бір жағынан, дүниетанымның ерекше типін қалыптастыратын адами қызметті реттеуші адамгершілік қағида болса, екінші жағынан, қарама-қайшылық пен жанжалды тиімді шешуге мүмкіндік беретін практикалық құрал.

Саясаттанушы В.А.Тишков өзінің «Әлем мәдениеті» атты еңбегінде «толеранттылық» ұғымына ерекше мән берді. Ол толеранттылықты «тұлға немесе затты қарсылықсыз қабылдау қасиеті немесе дайындық, яғни адам ойының ашықтығы мен еркіндігінің қасиеті», - деп түсіндірді. Жоғарыда айтқандардан байқалатыны толеранттылық қазіргі ғылымда әр түрлі аспектіде қарастырылады: әлеуметтік, діни, саяси, жыныстық, этникалық, т.б. Осылардың ішінен біздің зерттеу пәнімізге байланысты этникалық толеранттылықты жеке бөліп қарастырайық. Этникалық толеранттылықтың философиялық негізі – басқаның, өзінен айырмашылығы бардың өмір сүруі фактісінің өзі болып табылады. Ал оның түпкі мәніне жету үшін, ең алдымен, «этникалық» түсінігіне тоқталып өткен жөн. «Этнос» терминін қарастырғанда көпшілік авторлар Ю.В.Бромлейдің анықтамасын негізге алады. Оның айтуынша «этнос - бұл белгілі территорияда тарихи қалыптасқан, салыстырмалы түрде

тұрақты тіл, мәдениет және психикалық ерекшеліктерге, сол сияқты өзіндік атауында көрінетін өзінің бірлігі мен өзгелерден ерекшелігін (өзіндік сана) түйсінетін адамдардың тұрақты жиынтығы». Этнос табиғатын түсіндіруге арналған басқа да тұжырымдар көптеп жасалды. Л.Н.Гумилев этносты ең алдымен табиғи құбылыс ретінде қарастырды. Оның түсінігінде этнос – «бұл өзін басқа өзі сияқты ұжымдарға қарсы қоятын (біз – біз емес), ерекше ішкі құрылымға және мінез-құлық стереотипіне ие адамдар ұжымы (динамикалық жүйе)».

Мәселе бойынша философиялық, педагогикалық-психологиялық еңбектерге жасалған теориялық талдау бізге этникалық толеранттылықтың мәнін ашуға мүмкіндік берді. Сонымен, «этникалық» сөзінің мәні адамның белгілі бір этнос мүшесі ретінде сол этносқа тиістілігін, сәйкестілігін сезінуі деген қорытынды жасауға болады. Осы тұрғыдан алып қарағанда, «этникалық толеранттылық» басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін принципті түрде қабылдай алу қабілеті ретінде көрінеді. Әрине, оның шегі өзара сыйластық, ынтымақтастық деңгейінде болуы тиіс.

Этникалық толеранттылық адамның тұлғалық қасиеті болып табылады. Сондықтан, философиялық, педагогикалық-психологиялық қарым-қатынаста оны іске асыру механизмдерін талдау бізге этникалық толеранттылықты қалыптастыруда мыналардан арылуды талап етеді:

- этникалық қате түсінікте болу, бұлар белгілі бір этникалық топтың мүшелеріне теріс қатынас жасау үрдісі;

- ұлттың ескішілдік, жаңсандық бұлар «этникалық қауымдастықтың басқа топтарға деген шындыққа сәйкес емес және бұрмаланған көзқарастар».

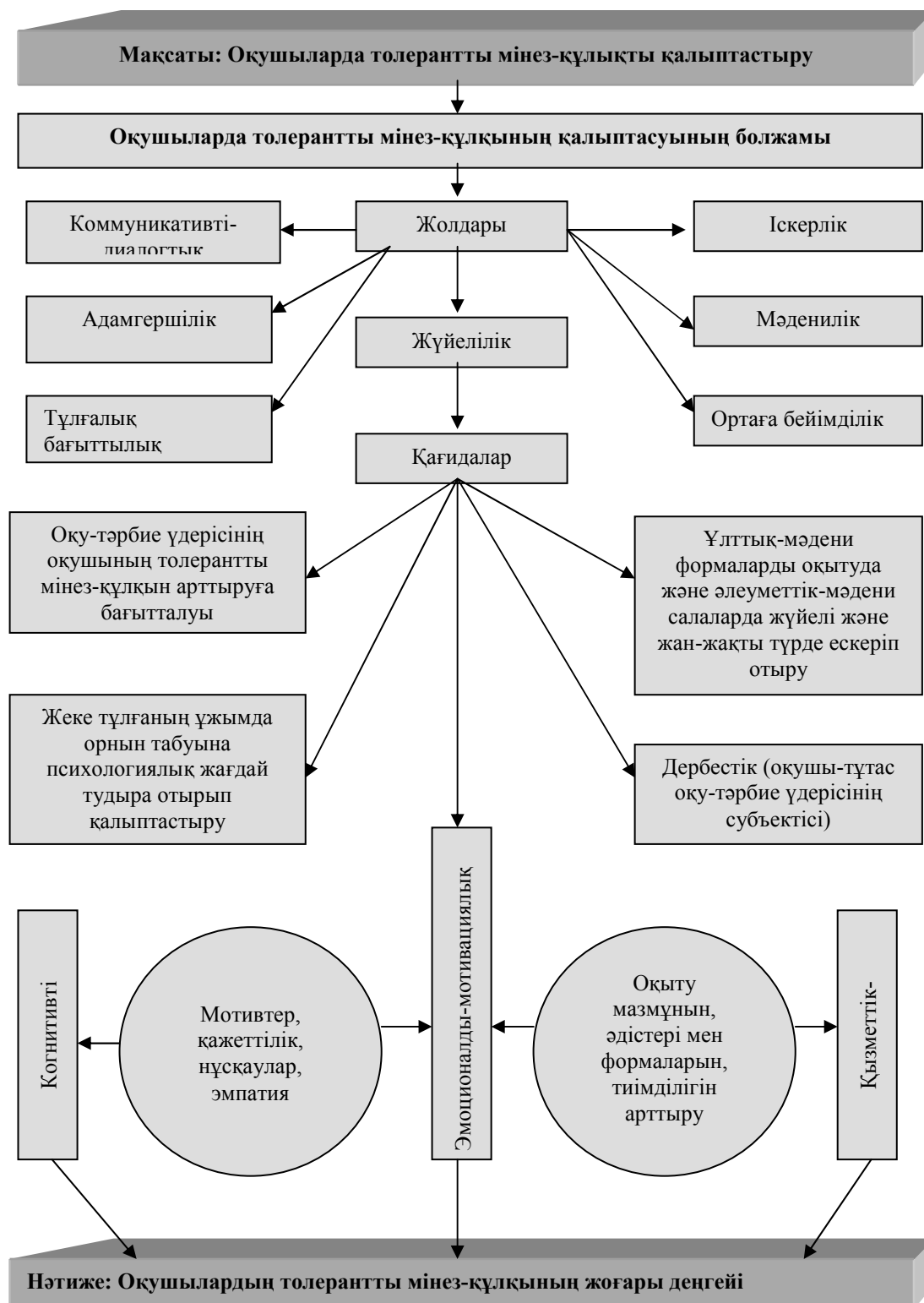
Этникалық интолерантность кең түрде көрініс табады: басқаларға деген ерсілік, тіл тигізу, менсінбеу немесе елемеу қатынастан репрессия мен геноцидке дейін. Осыларды ескере отырып, төзімсіздік сауатсыздықтан, ой өрісінің тарлығымен және жалпы алғанда дұрыс емес тәрбиенің салдарынан пайда болады деп айтуға негіз бар. Этникалық толеранттылықты тәрбиелеудің барынша бір тиімді механизмі – бұл басқа мәдениеттерді және этникалық аралық қабылдауды және өзара әрекетті оқып білу.

Грек тілінде «ксенос» деген сөз бар. Оның мағынасы «оғаш, ерекше, естілмеген, жат, бірақ бірінші кезектегісі, бөтен елдік, яғни «бөтен».

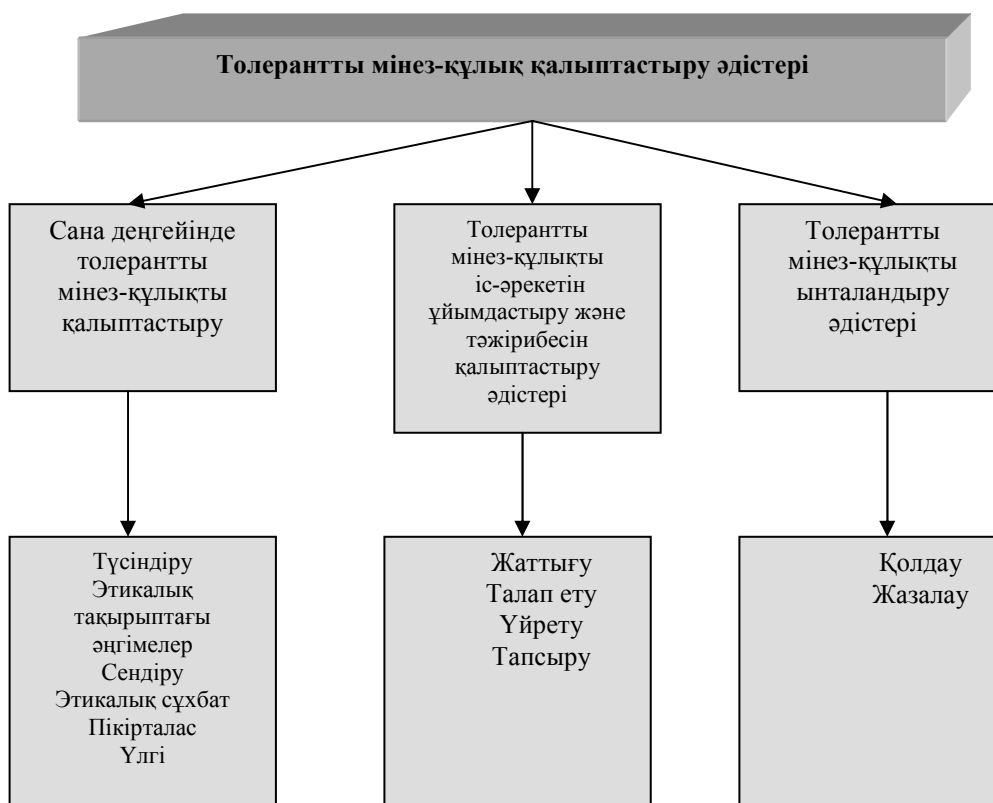
Сонымен бірге тағы бір сөз бар – «фобос» - «қорқыныш, үрей, күдіктену». Осылай «ксенофобия» деген сөз пайда болды. Төзімсіздіктің пайда болуының бір себебі ойсыз ксенофобияның болуында, яғни бізше болмағандықтан ол жаман, жаман болса онда қабылданбауға тиіс.

Толерантты тұлғаны тәрбиелеу - күрделі процесс. Ол арнайы оқу-тәрбие процесі, бүкіл әлеуметтік шындық, отбасындағы өзара қатынастың, құрдастарының және қоршаған адамдардың әсері арқылы жүзеге асырылады.

Ж.Ж.Қартбаева өзінің «Оқушыларда толеранттылық мінез-құлықты қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері» (2008ж.) атты еңбегінде оқушыларда толерантты мінез - құлық қалыптастырудың мақсаты мен міндеттері, жолдары және қағидаларының үлгісін жасаған (3).

Оқушыларда толерантты мінез-құлықты қалыптастырудың әдістерін төмендегідей сызба арқылы беруге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Декларация принципов толерантности. Утверждена резолюцией 5.61. генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 // Век толерантности: научно-публицистический вестник. М.: МГУ, 2001
2. Айталы А. Толеранттық және демократия. // Егемен Қазақстан. 31 наурыз, 2006.
3. Қартбаева Ж.Ж. Оқушыларда толеранттылық мінез-құлықты қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері. А., 2008.

В статье рассматриваются пути формирования толерантности у учащихся средних школ.

УДК 613:37

*Балыков Б.А. - ст. преподаватель,
ЗКГУ им. М.Утемисова*

ЗДОРОВЬЕ И ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ КАК КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ В ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ

Возникший в процессе эволюции органического мира феномен человека стал предметом исследования огромного множества естественных (биология, генетика, антропология, химия и др.) и общественных (история, философия, социология, психология, экономика и др.) наук. Однако до сих пор человек не может дать окончательные ответы на многие вопросы, касающиеся не только своей сущности, но и бытия. В полной мере это относится к одной из основополагающих сторон его жизни и жизнедеятельности - здоровью. Здоровье - бесценное достояние не только каждого человека, но и всего общества. Здоровье помогает нам успешно решать основные жизненные задачи, преодолевать трудности. Вместе с тем, сама идея здоровья в последние десятилетия приобрела особую актуальность в связи с тем, что качество здоровья испытывает неуклонную тенденцию к ухудшению. При этом все в большей степени становится понятным, что идти «от обратного», от болезни к обеспечению здоровья, - а на самом деле именно такой принцип, несмотря на декларируемую идею профилактики, исповедует медицина - и пагубно. Трудность, однако, заключается в том, что методологии здоровья пока не существует. В этом нет ничего удивительного, так как до самого недавнего времени не существовало, как это ни парадоксально, самой науки о здоровье [1].

Одно из самых ранних определений здоровья, дошедших до наших времен - определение древнегреческого философа и теоретика медицины Алкмеона, имеет своих сторонников вплоть до сегодняшнего дня: "Здоровье есть гармония противоположно направленных сил". Древнеримский философ Цицерон охарактеризовал здоровье как правильное соотношение различных душевных состояний. Стоики и эпикурейцы ценили здоровье превыше всего, противопоставляя его энтузиазму, стремлению ко всему неумеренному и опасному. Эпикурейцы считали, что здоровье - это полное довольство при условии полного удовлетворения всех потребностей. По мнению К.Ясперса, психиатры рассматривают здоровье как способность реализовать "естественный врожденный потенциал человеческого призвания". Существуют и другие формулировки: здоровье - обретение человеком своей самости, "реализация Я", полноценная и гармоничная включенность в сообщество людей [2].

Проблема здоровья человека по своей практической значимости и актуальности считается одной из сложнейших современных проблем, не уступающих таким, как проблема охраны природы, окружающей среды.

При всей важности понятия здоровья очень сложно дать ему исчерпывающее определение. Существует более 300 определений здоровья. В соответствии с Уставом Всемирной организации здравоохранения (1948г.) здоровье определяется как состояние человека, которому свойственно не только отсутствие болезней или физических дефектов, но и полное физическое, душевное и социальное благополучие.

Дефиниция «образ жизни» - одна из важнейших биосоциальных категорий, интегрирующих представление об определенном виде (типе) жизнедеятельности человека. Она связана с особенностями повседневной жизни человека, охватывающими его трудовую деятельность, быт, формы использования свободного времени, удовлетворение материальных и духовных потребностей, участие в общественной жизни, нормы и правила поведения. Одновременно категорию «образ жизни» рассматривают и как один из критериев общественного прогресса, и как важнейший фактор. В настоящее время доказано, что из суммы всех факторов, детерминирующих здоровье человека, 50-55 % приходится на образ жизни.

Образ жизни - есть одна из важнейших биосоциальных категорий, которая определяет конкретный тип жизнедеятельности человека. По мнению Д.У.Нистрян: «Здоровье человека на 60 % зависит от его образа жизни, на 20 % - от окружающей среды и лишь на 8 % - от медицины»[4], По данным ВОЗ, здоровье человека на 50-55 % определяется условиями и образом жизни, на 25 % - экологическими условиями, на 15-20 % оно обусловлено генетическими факторами и лишь на 10-15 % - деятельностью системы здравоохранения [5].

Определение «здоровый образ жизни» в концентрированном виде выражает взаимосвязь образа жизни и здоровья человека. Здоровый образ жизни объединяет все, что способствует выполнению человеком профессиональных, общественных и бытовых функций в оптимальных для здоровья и развития условиях. Он выражает определенную ориентированность деятельности личности в направлении укрепления и развития личного (индивидуального) и общественного здоровья. Здоровье по своей сути должно быть первейшей потребностью человека, но удовлетворение этой потребности, доведение ее до оптимального результата носит сложный, своеобразный, часто противоречивый, опосредованный характер и не всегда приводит к необходимому результату.

Проблема здорового образа жизни имеет древние философские корни, связанные с рассмотрением таких вопросов, как отношение человека к бытию, смыслу жизни, соотношению духовного и телесного, наслаждение и аскетизм, потребление и обладание, разумное и неразумное, рациональное и иррациональное, связь с миром и окружающей средой, стремление к самосохранению, счастью и впервые они начинают формироваться на Востоке[6].

В восточной философии всегда ставился акцент на единстве психического и телесного в человеке. Так, китайские мыслители считали, что дисгармония организма возникает в результате психической дисгармонии. Они выделяли пять болезненных настроений: гнев и вспыльчивость, «омраченность» переживаниями, озабоченность и уныние, печаль и грусть, страх и тревожность. Склонность к таким настроениям, - считали они, - нарушает и парализует энергию как отдельных органов, так и всего организма в целом, сокращая человеку жизнь. Радость же придает гармоничную эластичность энергопотокам организма и продлевает жизнь [7].

В тибетской медицине в известном трактате «чжуд-ши» невежество считалось общей причиной всех болезней. Невежество порождает больной образ жизни, вечную неудовлетворенность, приводит к тягостным, пессимистическим переживаниям, пагубным страстям, несправедливому гневу, неодобрительности к людям. Умеренность во всем, природная естественность и преодоление невежества - основные составляющие здорового образа жизни, определяющие физическое и психическое благополучие человека [8].

Мыслители античного периода пытаются выделить в данном явлении специфические элементы. Так, например, Гиппократ в трактате “О здоровом образе жизни” рассматривает данный феномен как некую гармонию, к которой следует стремиться путем соблюдения целого ряда профилактических мероприятий. Он акцентирует внимание в основном на физическом здоровье человека. Демокрит в большей мере описывает духовное здоровье, представляющее собой “благое состояние духа”, при котором душа пребывает в спокойствии и равновесии, не волнуемая никакими страстями, страхами и другими переживаниями [7,с.422].

Аристотель утверждал, что человеческая душа самая сложная. Она состоит из трех частей, обладает всеми функциями растительной и животной души и, кроме того, специфически человеческой функцией – умом, мышлением, рассуждением. «В большинстве случаев, очевидно, душа ничего не испытывает без тела и не действует без него, например, при гнев, отваге, желании, вообще при ощущениях..., состояние души имеет свою основу в материи» [9].

Забота о собственном здоровье - серьезная потребность каждого человека, все более возрастающая с возрастом. Но что такое здоровье? Еще в древности выдающиеся умы указывали на роль социальных условий – образа жизни, гигиенического режима, здорового питания. Гиппократ говорил: какова деятельность человека, его привычки, условия жизни, таково и его здоровье. Античный ученый так сформулировал основные правила здорового образа жизни: умеренность в еде и половой жизни, ежедневные физические упражнения, ежедневные умственные нагрузки, воздержание от употребления алкоголя и наркотицизирующих веществ, веселые ежедневные танцы. В своей жизни он строго следовал этим принципам [10].

Авиценна в своих работах также акцентировал внимание на необходимости научного изучения «режима (образа жизни) здоровых людей»; обратил внимание на то, что качество здоровья, жизнеспособность человека напрямую зависит от его образа жизни. Авиценна жил и творил при халифате, был придворным лекарем и визиром. Он создал первую в истории медицинскую энциклопедию. Врачи времен халифов отвечали не только за здоровье нации, но и решали множество социально значимых задач. Нравственная чистота и жизнь по совести считались непременными атрибутами здорового образа жизни [11].

Великий метафизик и философ Пифагор, философы Сократ и Платон в своих произведениях касались в определенной степени проблемы здорового образа жизни, гармонии духовного и телесного в человеке. Говорят, что древним грекам принадлежит высказывание о том, что в здоровом теле здоровый дух. Однако это крылатое изречение нельзя понимать в прямом смысле. Это не аксиома, а всего лишь предположение о возможности влияния и взаимоотношения тела и духа, их гармонии. Подтверждением этому являются слова Демокрита о том, что телесная красота животна, если за ней нет ума. Древнегреческий ученый метафизик и философ Пифагор, философы Сократ и Платон в своих произведениях касались в определенной степени проблемы здорового образа жизни, гармонии духовного и телесного в человеке. Говорят, что древним грекам принадлежит высказывание о том, что в здоровом теле здоровый дух. Однако это крылатое изречение нельзя понимать в прямом смысле. Это не аксиома, а всего лишь предположение о возможности влияния и взаимоотношения тела и духа, их гармонии. Подтверждением этому являются слова Демокрита о том, что телесная красота животна, если за ней нет ума [3].

По этому поводу английский философ Ф.Бэкон писал, что тело и душа – это две различные сущности, однако взаимодействующие и «раскрывающие друг друга», что можно кое-что узнать о теле, исходя из состояния духа, и кое-что о духе, исходя из состояния тела. Высказывание Ф. Бэкона о том, что телесное здоровье во многом определяет состояние духа, звучит современно и является лаконичным выражением философских воззрений Демокрита [6,с.21-25].

В западной и русской науке проблему здорового образа жизни затрагивали такие врачи и мыслители как Ф.Бэкон, Б.Спиноза, Х.Де Руа, Ж.Ламетри, П.Ж.Ж.Кабанис, М.Ломоносов, А.Радищев [7,с.422].

Мужественность, благородство, отзывчивость - все это отражается во внешнем облике и поведении человека. Поэтому от физического развития, умения владеть своим телом, мимикой лица, жестами во многом зависит то, как человек будет понят и оценен окружающими людьми. В мере соответствия внешнего внутреннему заключена и эстетическая оценка.

Таким образом, обращение к физическому воспитанию не случайно, поскольку оно рассматривается современной педагогической и психологической наукой как особый вид деятельности, способствующий воспитанию лучших физических, нравственных, психических качеств, связанных с формированием целостности и гармоничности человека и его здоровья.

Период с конца 19 на начало 21 веков характеризуется бурным научно-техническим прогрессом, мировыми войнами, серьезными природными катаклизмами. Экологические факторы, стресс, климато-географические особенности, социально-экономические и политические преобразования существенно изменили психо-эмоциональное состояние человека, его здоровье и физическую, умственную работоспособность и образ жизни. Научно-технический прогресс изменил и сознание людей, электричество, телевидение, автотранспорт разделили человечество на производителей и потребителей. Все это серьезно отразилось и на отношении человека к своему здоровью.

По мнению И.И.Брехмана: “Сами по себе достижения научно-технической революции не сократят отставания адаптационных возможностей человека от изменений природной и социально - производственной среды его обитания. Чем большими будут автоматизация производства и кондиционирование среды обитания, тем менее тренированными окажутся защитные силы организма. Породив своей производственной деятельностью экологическую проблему, обеспокоенный сохранением природы в планетарном масштабе, человек забыл, что он часть природы, и свои усилия направляет главным образом на сохранение и улучшение окружающей среды. И.И.Брехман выделяет две возможные причины отсутствия положительной мотивации к совершенствованию здоровья у здоровых людей: человек не осознает своего здоровья, не знает величины его резервов и заботу о нем откладывает на потом, к выходу на пенсию или на случай болезни” [12].

Все эти факторы побудили ученых заняться изучением и поиском решения проблемы негативного влияния всех возможных патогенных воздействий, формирования здорового образа жизни и обеспечения его здоровье в реально существующих условиях. Все эти исследования позволили определить два альтернативных подхода при определении индивидуальных критериев и целей здорового образа жизни.

В своей работе Б.Н.Чумаков охарактеризовал здоровый образ жизни как «активную деятельность людей, направленную, в первую очередь, на сохранение и улучшение здоровья. При этом должно учитываться то, что образ жизни

человека и семьи не складывается сам по себе в зависимости от обстоятельств, а формируется в течение жизни целенаправленно и постоянно. Формирование здорового образа жизни является главным рычагом первичной профилактики в укреплении здоровья населения через изменения стиля и уклада жизни, его оздоровление с использованием гигиенических знаний в борьбе с вредными привычками, преодолением неблагоприятных сторон, связанных с жизненными ситуациями» [13].

Труды целого ряда ученых: К. В. Динейки, Г. Г. Демирчоглына, В.Ф.Матвеева, А. А. Гройсана, В. Г. Запорожченко, Г. Г. Мусалова, В. П. Дядичкина, А. А. Козлова, В. Ф. Базарного и других освещают проблему сохранения здоровья детей и другие не менее важные вопросы, затрагивающие проблемы подрастающего поколения.

Но, к сожалению, при всем многообразии научных разработок и большого количества проведенных исследований их результаты, выводы и рекомендации фактически не нашли отражения в содержании программ, учебных планов и квалификационных характеристиках педагогических вузов, не послужили толчком к радикальному пересмотру существующей практики подготовки будущих кадров, не привели к созданию единой и стройной системы «вуз - школа - семья», в рамках которой удалось бы обеспечить преемственность и взаимодействие составляющих в столь важном и общем деле оздоровления нации.

Таким образом, анализируя проблемы здоровья и здорового образа жизни, можно сделать вывод, что ценность здоровья является одной из базовых, предопределяющих качество формирования других ценностей. И само образование должно быть подчинено обогащению знаний в области культуры здоровья, используя позитивный опыт предшествующих поколений.

Список использованной литературы:

1. Вайнер Э.Н. Валеология: Учебник для вузов. – М.: Флинта: Наука, 2001. - 416 с.
2. Валеология: Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья. СПб.: Наука, 1993. – 269 с.
3. Соловьев Г.М. Основы здорового образа жизни и методика оздоровительной физкультуры. - Ставрополь, СГУ, 1998. - 111с.
4. Нистрян Д.У. Некоторые вопросы здоровья человека в условиях научно-технического прогресса // Здоровый образ жизни. Социально-философские и медико-биологические проблемы. Кишинев, 1991.-184 с.
5. Басалаева Н.М., Савкин В.М. Здоровье нации: стратегия и тактика // Валеология, 1996, №2.
6. Соловьев Г.М., Прокопенко Т.И. Центры здоровья как организационно-педагогических фактор и условие формирования здорового образа жизни студентов. // Теория и практика физической культуры, 1999, № 4.
7. Васильева О.С., Журавлева Е.В. Исследование представлений о здоровом образе жизни // Психологический вестник РГУ. Ростов-на-Дону, 1997. Вып.3.
8. Гарбузов В.И. Человек. Жизнь. Здоровье: Древние и новые каноны медицины.- 2-е изд., перераб. и доп.- СПб: АО "Комплект", 1995.- 429 с.
9. Андрейченко Г.В., Грачев В.Д. Философия. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2001. - 245 с.
10. Черношвитов Е.В. Лекции по социальной медицине. – М.: Владос, 2001. – 145 с.
11. Абу Али Ибн Сина (Авиценна). Канон врачебной науки . Ташкент: Издательство АН УзССР, 1956. – 827 с.

12. Брехман И.И. Введение в валеологию - науку о здоровье//Л.:Наука,1987.-125с.

13. Чумаков Б.Н. Избранные лекции. М.:Рос. пед. агентство, 1997. - 245 с.

Мақалада педагогика тарихында денсаулық және салауатты өмір салты мәдени құндылық ретінде қарастырылатыны туралы айтылып, осы тақырыпқа қатысты мәселелер қарастырылған.

УДК 371, 32: 811.111

Нурушева Т.И. – ст.преподаватель,
ЗКГУ им.М.Утемисова,
Кадыргалиева С.И. – ст.преподаватель,
ЗКГУ им.М.Утемисова

О БОЛЕЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ВИДАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ НАВЫКОВ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В РАМКАХ ОБЩЕГО ЕВРОПЕЙСКОГО СТАНДАРТА

Обучение иностранным языкам В начале XXI века претерпело настоящие кардинальные изменения, которые были вызваны созданием международного стандарта. Это, возможно, один из самых значимых и влиятельных документов, созданных за последние годы в мире обучения иностранным языкам. Его обычно называют ОЕС (Общий Европейский Стандарт), или просто стандарт. Общий Европейский Стандарт языков разрабатывался Советом Европы в 90-е годы, представляющим огромный отдел ученых в Брюсселе и собранный в единый сборник в 260 страниц. До 2001 года такого стандарта в мире не существовало и только 2001 год, объявленный ЮНЕСКО годом иностранных языков, ознаменовался революционным по своей сути событием, т.е. страны Европейского Содружества выработали общий подход к уровневому обучению языкам. Как утверждает Аренова Т.В. «идея уровневого обучения не нова для европейских стран, однако до сих пор не было ни научного обоснования деления на уровни, ни даже одинакового количества уровней (авторы разных учебно-методических комплексов предлагали от 3-х до, 12 уровней владения языком), [1;5] Сегодня в обучении иностранным языкам страны Европейского Содружества ориентируются на 6 уровней, подробное описание которых имеется на всех европейских языках. Одной из основных черт Европейского уровневого обучения является очень четкая прагматическая направленность всего учебного процесса по иностранным языкам». [2;34] Соответственно, Общий Европейский Стандарт предлагает серию описаний языковых компетенций, которые могут быть использованы для определения уровня знаний обучающегося любому языку. Он опубликован на многих языках и с ним можно легко познакомиться на сайте Совета Европы. Учебники и экзаменационные материалы, как национальные, так и интернациональные, в настоящее время составляются и описываются, используя эти уровни.

Одним из первых практических разделов Общего Европейского стандарта был Европейский. Языковой Портфолио, который также был разработан Советом Европы. [4;4] Это документ, в котором обучающиеся могут записывать и отражать свой языковой опыт. Фактически, этот документ включает в себя:

1. Языковой «паспорт», который отражает опыт обучения студентов и квалификацию.
2. Самооценку студенческой компетенции.
3. Примеры видов работ обучающегося как на занятии, так и самостоятельно.
4. Мнения студентов о языковом опыте, накопленном в процессе обучения.

В дополнение к написанию этой характеристики Портфолио нацеливает обучающегося на мотивацию к дальнейшей работе. Если мы хотим, чтобы наши студенты стали более самостоятельными, им необходимо выработать определенные навыки в работе над языком. Некоторые обучающиеся развивают эти навыки без помощи преподавателя, но некоторым просто необходимо четкое и систематическое руководство. Например, студентам было бы полезно знать какие источники использовать для выработки этих навыков: словари или учебники по грамматике, какие разделы изучить и как работать со словарными статьями. Разные группы студентов готовятся к занятиям по-разному, но они не всегда знают какой способ подготовки к занятиям является более эффективным. Все учебники из серии издательства Макмиллан, а именно Straightforward Teacher's Books, содержат Портфолио и языковые паспорта. Также они включают перечни самооценки, так называемые «can-do statements», которые могут быть использованы в качестве самоконтроля после изучения каждого уровня в учебнике. Мы можем предложить некоторые рекомендации по работе с этим материалом:

1. После завершения определённой темы в учебнике дайте задание студентам заполнить соответствующий лист самоконтроля. Соберите эти листы для того, чтобы определить какое языковое явление вызывает затруднение у студентов, а с каким они легко справляются. Затем вы делаете поправки к своему планированию для дальнейших занятий, чтобы устранить те трудности, с которыми столкнулись студенты.

2. Организуйте студентов в небольшие группы и попросите их сравнить листы самоконтроля. Предложите студентам выступить перед аудиторией с кратким сообщением о том, что было общего и различного в листах самоконтроля. Если существует согласие на то, что у всех одинаковые языковые проблемы, попросите студентов опять объединиться в группу и выработать общее решение об их устранении, как в режиме работы в аудитории, так и самостоятельно, дома. Наконец, студенты могут высказать свои пожелания о дальнейшей эффективной работе над языковым материалом.

3. Попросите студентов заполнить листы контроля до завершения обучаемой темы и после неё. Затем попросите их сравнить разницу восприятия ими темы обучения.

4. На заключительном этапе обучения, т.е. в конце II семестра, когда студенты начинают готовиться к выпускным экзаменам, попросите их просмотреть листы контроля и составить приоритеты тем для усиленного повторения. На последующем уроке попросите студентов объединиться в группы, которые разделяют те же приоритеты. Попросите их составить план действий по работе над трудным языковым материалом. Задайте им вопрос: «Какие наиболее эффективные пути они рассматривают в плане помощи друг другу?»

Мы можем развивать способности студентов в самооценке их работы путём использования многочисленных практических заданий. Когда вы даёте письменные задания студентам в форме диктантов, сочинений, эссе, вы

должны одновременно дать студентам критерии оценки письменных работ. Если вы просите студентов написать письмо-жалобу, вы можете использовать следующую схему оценивания письменной работы.

Score	Content and Organization	Language
5	The message is clear for the reader and the main points are presented in a logical way.	The language is easy for the reader to understand and is appropriately formal.
	The message is generally clear for the reader and the main points are presented in a logical way.	The language is generally easy for the reader to understand and is appropriately formal most of the time.
	The letter contains relevant points, but these are not clearly presented.	Because of language errors, the reader must make an effort to understand.
	The message is only partly clear for the reader and suffers from a lack of logical organization.	Language errors make it difficult for the reader to understand.
	The message is almost impossible to understand because of irrelevant content and a lack of organization.	Language errors make the letter almost incomprehensible.
The scores (out of 5) for 'content and organization' and 'language*' will be added together to give a total score out of 10.		

Далее попросите студентов использовать ту же самую схему самооценки своей письменной работы, прежде чем подать вам — преподавателю. Используйте те же самые критерии для оценки письменных работ студентов. Затем сложите баллы результатов студенческой самооценки и ваши баллы и разделите на два. Полученный результат будет считаться окончательным результатом оценки письменной работы студентов. [4;6] На занятиях могут быть использованы разные формы оценки со стороны студентов. Преподаватель может дать возможность студентам обсудить результаты письменных работ в парах в течение 5-10 минут на уроке. В конце занятия объявите окончательную оценку, выставленную за способности студентов к самооцениванию своих письменных работ. Эти же виды работ можно использовать на занятии при оценке устной речи студентов. Другим видом работы по оценке способности студентов является описание деятельности и дальнейшее анкетирование студентов. Так, например, в начале работы над определённой темой на занятии раздайте студентам анкеты. Попросите их записывать все виды деятельности, проводимые на занятии и отмечать, с кем они выполняли эти виды деятельности. В конце каждого занятия попросите студентов расклассифицировать виды деятельности от 1 до 3 по следующей шкале, где 1 = не очень хорошо, а 3 = очень хорошо. Попросите студентов добавить своё мнение о том, что было наиболее интересным на занятии в конце анкеты.

Description of activity	Useful (1,2 or 3)	Interesting (1,2 or 3)	Difficult (1,2 or 3)	Notes
In the 'Notes' column, you can add any information which you think will be useful – your reasons, etc.				

Соберите анкеты на следующий день. Вы можете использовать эту информацию для оценки деятельности студентов и для того, чтобы показать, что существует обратная связь в режиме преподаватель - студент. Следующим видом деятельности студентов на занятии является использование дневников студентов. Если вы хотите работать на занятии с дневниками студентов как части студенческого Портфолио, вам необходимо поручить студентам записывать в них определённую информацию. Рабочие тетради вполне подойдут для этого вида работы. Этот вид деятельности может быть незнаком для многих студентов, поэтому особенно важно объяснить им как вести дневник, какую информацию записывать и на что особенно обратить внимание. Желательно, чтобы преподаватель показал такой образец студентам и заверил их, что они могут свободно записывать любые мысли в дневник относительно своей деятельности на занятии, не боясь сделать ошибки, так как преподаватель не будет исправлять их, а даст возможность студентам сделать это самим. Такой вид работы на занятии должен обычно занимать 10-15 минут в неделю, но следует поощрять студентов, если они хотят уделить больше внимания своим дневникам. Дневники ведутся обычно в свободной форме, но большинство студентов предпочитают, чтобы преподаватель предложил им структуру дневника и дал несколько подсказок по его ведению. Следующий перечень вопросов может служить в качестве подсказок по ведению дневника в одном из разделов Портфолио:

1. Вы начинаете изучать новый курс английского языка. Что вы ожидаете наиболее интересного в изучении этого курса? Что вас наиболее волнует в изучении этого курса?

2. На занятиях по английскому языку вы обычно работаете в паре с одними и теми же студентами или периодически меняете пары? Что в этой работе является наиболее эффективным?

3. Чем отличается изучаемый курс от предыдущих курсов? Применяются ли другие интерактивные формы работы в изучении данного курса? Происходит ли изучение данного курса быстрее и эффективнее, чем изучение предыдущего?

4. Просмотрите последние две изучаемые темы. Что было наиболее важным в их изучении? Какое самое интересное занятие было у вас в изучении этих тем?

5. Что является наиболее интересным и существенным на последнем занятии по английскому языку?

6. Ввели ли вы дневник раньше? Как этот дневник помогает вам в изучении иностранного языка?

7. Считаете ли вы, что ваши однокурсники изучают английский язык по-другому, используя другие формы и методы работы над языком.

8. Обменивались ли вы мнениями по данному вопросу со студентами вашей группы? Нравится ли вам использовать различные виды деятельности и разного рода упражнения при изучении различных тем силлабусов?

9. Что вы читаете на английском языке, кроме учебников? Могли ли вы читать больше и какую литературу? Чтение какой литературы является наиболее полезной, по вашему мнению?

Преподаватель должен собирать дневники периодически, прочитывать, анализировать, вносить свои поправки и давать свои рекомендации. Преподаватель должен обращать внимание больше на содержание написанного, чем на язык, используемый студентами. В дополнение к сказанному следует отметить, что:

1. Студентам с очень низким уровнем знаний предлагается писать дневник на родном языке в течение 2-3 недель. По мере того, как студенты совершенствуют свои языковые навыки, студентам предлагается писать дневник только на английском языке.

2. Если позволяет техника и технические возможности университета, студенты могут вести аудиодневники.

3. Время от времени вы можете выбирать самые интересные записи из дневников студентов и выносить их на обсуждение группы класса.

При обсуждении некоторых тем из дневников можно предложить аудитории следующие вопросы для обсуждения о том, как вы работаете над английским языком:

1. Как вы считаете, на каком уровне находится ваше изучение языка?

2. Как вы запоминаете новые слова?

3. Какую стратегию вы используете при подготовке к тесту?

4. Предпочитаете ли вы в классе делать записи за учителем или просто слушать?

5. Необходима ли вам зрительная наглядность больше, чем слуховая?

6. Запоминается ли вам больше записанное на доске, чем сказанное учителем?

7. Предпочитаете ли вы работать индивидуально или в группе с другими студентами?

8. Какой совет вы бы дали другим студентам как лучше работать над английским языком на занятии и дома?

Попросите студентов обсудить эти вопросы в парах или небольшими группами. Затем проведите пресс-конференцию со всем классом. Запишите на доске наиболее ценные пожелания от вас и ваших студентов по наиболее эффективным методам изучения английского языка в классе и дома. Проводите такого рода обсуждения 2-3 раза в месяц. Всё это будет иметь непосредственное отношение к отражению этих событий в дневнике студентов как наиболее эффективных видов деятельности на занятиях и вне их.

Следующим видом деятельности студентов может быть классное письмо новостей (Class newsletter).

Такой вид деятельности сплачивает студентов внутри группы и обеспечивает взаимопонимание и взаимоподдержку в изучении иностранного языка.

В начале учебного года преподаватель может предложить студентам вести вместе с ним так называемое «письмо новостей». Попросите студентов предложить ту информацию, которую они хотели бы включить в это «письмо новостей». Преподаватель может предложить свои собственные идеи. Так, например:

1. Стихи и рассказы, написанные студентами на английском языке.

2. Наиболее важные новости в группе или на факультете, которые являются для студентов наиболее интересными.

3. Фотографии студентов с преподавателями.

4. Лист наиболее интересных слов и выражений на английском языке.

5. Рекомендации студентов по подготовке к предстоящим экзаменам на английском языке.

Преподаватель может оказать большую помощь студентам в подготовке этого «письма новостей» в начале года, но затем поручить студентам оформлять это «письмо новостей» непосредственно самим. Можно оформить два «письма новостей» за один семестр и включить оценку работы студентов при подготовке письма новостей в рубежный контроль знаний.

Преподаватель может также использовать вебсайт, куда он может выложить как видео, так и аудиоматериал:

www.freewebs.com (make your own free webpage)

www.ning.com (make your own free social site, like Facebook)

www.blogger.com (make your own free class blog)

Наряду с перечисленными видами деятельности по более эффективному изучению английского языка можно предложить так называемую «ярмарку исследуемых источников и материалов». Цель этой «ярмарки» заключается в том, чтобы студенты могли поделиться информационными источниками и идеями по более эффективному изучению иностранного языка вне класса. Необходимо обсудить со студентами дату проведения этого события. Процедура подготовки к проведению этой «ярмарки» заключается в следующем:

1. Преподаватель должен объединить студентов в небольшие группы, затем преподаватель сообщает студентам об определённой работе, которую они будут проводить по подготовке к «ярмарке». Это может быть составление пособия или вебсайта. Для «ярмарки» студенты должны принести в класс найденные информационные источники и приготовить краткую устную презентацию на 2-3 минуты, которые отвечали бы на следующие вопросы:

1. Что это за материал?

2. Где вы его можете найти?

3. Как этот материал поможет вам совершенствовать изучение английского языка?

Далее преподаватель может продемонстрировать некоторые источники сам, которые могут быть представлены следующим образом:

1. Монолингвистический словарь.

2. Двухязычный словарь.

3. Словарь на диске CD-ром

4. Словарь-тезаурус.

5. Учебник по грамматике.

6. Учебник по самостоятельному изучению английского языка.

7. Вебсайт по более эффективному изучению английского языка.

В день проведения «ярмарки» объединённые группы студентов должны сделать выставку информационных источников. Далее каждая группа должна сделать презентацию выбранных материалов на интерактивной доске.

Далее преподаватель просит студентов в качестве домашнего задания найти вебсайт, который поможет им более эффективно изучать английский язык. Для того, чтобы это сделать, они должны использовать поисковую программу, такую, как Google. Дайте им несколько примеров специфически используемых терминов этой программы. Например: English, grammar, vocabulary, online, tree, interactive, listening, material, students, games, practice.

Name of site:
URL (web address)
Focus (Grammar? Vocabulary? Reading or writing? Listening?)
Number of stars:

На следующий день попросите студентов обменяться сайтами, которые они нашли. Далее соберите заполненные формы студентов и подготовьте брошюру «Сайт для обучения английскому языку вне класса». Размножьте эту брошюру и отдайте её студентам.

В заключение следует сказать, что, делая обзор всех видов деятельности по развитию навыков изучения языка, мы приходим к выводу о том, что:

1. Обучение иностранному языку не ограничивается только рамками урока в аудитории. Как говорят лингвисты, это так называемое а «life-long task», то есть это обучение языку, включающее весь период жизни. И поэтому мы должны помогать студентам и стимулировать их работу как на занятиях, так и вне занятий. Мы также должны учить студентов быть самостоятельными и независимыми и уметь работать не только в паре с другим студентом, но и с учебником. И это, как правило, влечёт за собой:

1. Постановку причинных и достигаемых целей обучения.
2. Способность выбирать и использовать соответствующие обучающие материалы и задания.
3. Способность самооценки самой работы.

Список использованной литературы:

1. Аренова Т.В. Современный подход в обучении иностранным языкам. Иностранные языки в высшей школе. Алматы, Каз.УМО и МЯ им. Абылай хана, 2004, №1.
2. Гальскова Н.Д. Теория и практика обучения иностранным языкам. М. 2004.
3. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. М.2007.
4. L. Clandfield. Guide to the Common European Framework and Learner Autonomy. Macmillan. 2011.
5. J.Scrivener. Learning Teaching. Macmillan.2008.

Мақалада қазіргі заманғы оқыту әдістемесінің қызықты да өзекті мәселелерінің бірі талқыланған. Жалпы еуропалық құзыреттілік шеңберінде студенттердің белсенділігін арттыру мақсатындағы тиімді әдістер туралы баяндалады.

The article is devoted to one of the most interesting problems of Modern Methods of Teaching, that is the creation of autonomy, and properly to the effective methods on the development of students' activity in the Framework of Common European Standard.

УДК 82-1

*Бекмухамбетова С.Б. - преподаватель,
ЗКГУ им. М. Утемисова**Выдрина Н.А. - к.п.н., доцент,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

ОБРАЩЕНИЕ К «ФРАНЦУЗСКИМ СТИХАМ» А.С. ПУШКИНА НА ЗАНЯТИЯХ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДУ

С детских лет А.С.Пушкин основательно приобщался к культуре Франции, прекрасно знал французскую литературу. В лицее у него даже было прозвище «Француз». Так, еще будучи ребенком, он осваивал образ мыслей и чувств другого народа, впитывал дух вольнолюбия, привнесенный на русскую почву из Франции. Это отнюдь не помешало А.С.Пушкину стать великим поэтом, а наоборот, расширило возможности его творчества.

Особый интерес в этом плане представляют первые стихотворения поэта, написанные на французском языке. Это «Стансы» и «Мой портрет» (1814г.). В собраниях сочинений А.С.Пушкина имеется их канонический перевод на русский язык. Наличие стихотворений одновременно на двух языках – французском и русском – дает благоприятные возможности для организации работы студентов по художественному переводу: ведь они могут сопоставить с образцовым собственный перевод французских стихов.

Покажем, как может проходить такая работа при обращении к стихотворению А.С.Пушкина «Мой портрет». Мы выбрали это стихотворение, так как оно дает студентам возможность в большей степени расширить представление о поэте, поскольку является автобиографическим, представляет собой его автопортрет в юности:

Mon portrait (A.Pouchkine)

<i>Vous me demandez mon portrait, Mais peint d'après nature; Mon cher, il sera bientôt fait, Quoique en miniature.</i>	<i>J'aime et le monde et son fracas, Je hais la solitude; J'abhorre et noises, et débats, Et tant soit peu l'étude.</i>
<i>Je suis un jeune polisson, Encore dans les classes; Point sot, je le dis sans façon Et sans fades grimaces.</i>	<i>Spectacles, bals, me plaisent fort, Et d'après ma pensée. Je dirais ce que j'aime encore... Si n'étais au Lycée.</i>
<i>Onc il ne fut de babillard, Ni docteur en Sorbonne- Plus ennuyeux et plus braillard, Que moi-même en personne.</i>	<i>Après celà, mon cher ami, L'on peut me reconnaître: Oui! tel que le bon Dieu me fit. Je veux toujours paraître.</i>
<i>Ma taille à celles des plus longs Ne peut être égalée; J'ai le teint frais, les cheveux blonds Et la tête bouclée.</i>	<i>Vrai demon pour l'espièglerie, Vrai singe par sa mine, Beaucoup et trop l'étourderie. Ma foi, voilà Pouchkine¹.</i>

К «французским» стихам А.С.Пушкина, на наш взгляд, следует обращаться, когда студенты уже имеют необходимую языковую базу. Такая работа может быть, например, осуществлена на третьем курсе во время занятий по художественному переводу.

Вначале студенты слушают, как преподаватель читает на французском языке стихотворение Пушкина «Мой портрет». Студенты следят за чтением преподавателя, затем внимательно перечитывают текст, отмечая сложные места.

«В первой строфе у Пушкина есть строчки «Mais peint d'après nature». Как вы их понимаете и как вы перевели бы это предложение?» - задает вопрос преподаватель. Студенты говорят, что это портрет, но написанный с натуры. «Quique en miniature», т.е. какой? Ответы студентов таковы: маленького размера, небольшой, маленький.

«А какой же перевод будет строки: «Je suis un jeune polisson?»- спрашивает преподаватель. Студенты дают разные варианты перевода слова «polisson»: шалун, шалопай, невежливый. «Encore dans les classes», выделяем слово «les classes», что он имеет в виду?» - продолжает беседу преподаватель. Студенты говорят, что Пушкин еще учится в лицее.

При переводе следующей строфы «sans fades grimaces» были даны варианты: без притворства, без кривлянья.

«В описании il ne fut de babillard какие подходящие варианты перевода вы бы дали здесь слову babillard?» - задается вопрос будущим переводчикам. Студенты перевели слово как «болтливый человек, болтун».

«А в следующей строфе как вы перевели строку «Ni docteur en Sorbonne - Plus ennuyeux et plus brailard», т.е. какого профессора Сорбонны? Каким его описывает автор?» - спрашивает преподаватель. Студенты отвечают, что профессор университета Сорбонны - надоедливый и скучный.

Анализируя следующую строфу, преподаватель говорит о том, что некоторые мемуаристы отмечают: Пушкин в молодости был белокурый. Вот почему здесь эти строки: «les cheveux blonds».

«В следующей строфе в каком значении он употребил слово le monde?» - продолжает беседу преподаватель. Студенты отвечают, что в значении «люди», «народ», а скорее как «свет», т.е. «светское общество».

«То, что он в жизни не любит, ненавидит, автор перечисляет в следующей строфе, употребляя глагол «haïr», т.е. «ненавидеть». А всё-таки, что же он ненавидит?» - спрашивает преподаватель. Студенты находят в следующей строфе слова: «la solitude», «noises, et débats», т.е. в переводе «одиночество», «споры и ссоры».

«В последней строфе Пушкин пишет: «Vrai singe par sa mine», - говорит преподаватель, - что же он имел в виду?». Студенты отмечают, что у Пушкина в лицее было прозвище «singe», т.е. «обезьяна» и делают перевод так: «Настоящая или сушая обезьяна лицом». Выражение «Beaucoup et trop l'étourderie» студенты перевели как «много и даже слишком много ветрености».

После беседы и комментариев преподавателя студенты перевели стихотворение А.С.Пушкина с французского на русский язык. Следующим этапом работы было сопоставление подготовленного студентами перевода с каноническим:

Мой портрет
(перевод студентов)

Меня вы просите портрет,
Но, списанный с натуры.
Дорогой друг, хочу я предложить
Эту миниатюру.
Я молодой озорник,
Хожу ещё я в классы,
Вовсе не глуп я, но шутник,
Без пошлости и гримасы.
Не скучен я и не криклив,
Как доктор из Сорбонны-
И не так уж я болтлив.
Вот и есть моя персона.
Никак мой рост нельзя сравнить,
Увы! С героем настоящим.
У меня светлый цвет лица.
Светлые волосы и кудрявая голова.
Люблю я свет и его шум,
Ненавижу одиночество.
Я не терплю спор и ссор,
К тому же, и ученья скуку.
Спектакли и балы мне очень нравятся,
И по правде говоря, то, что я люблю ещё,
Всё сказал бы я,
Если бы не учился в лицее.
После всего, мой дорогой,
Узнает меня каждый
Каким меня бог создал,
Таким же буду я казаться.
Настоящий бес в проказах,
Настоящая обезьяна лицом,
Да, слишком ветрен я,
Да, таков Пушкин!

Сопоставление переводов студентов с образцовым помогает им увидеть не только некоторые неточности и даже ошибки в своем переводе, но и его достоинства (например, наличие рифмы во второй и третьей строках). В целом студенты замечают, что канонический перевод по-настоящему художественный: в нем ярко представлен характер юного поэта; ощущается ритм, присущий стиху; лучше переданы особенности французской речи в русском переводе.

Как видим, работа над французскими стихами Пушкина способствует литературному развитию студентов, что впоследствии скажется на качестве их художественных переводов.

Мой портрет
(перевод в собр.соч. А.С.Пушкина)

Вы просите у меня мой портрет,
Но списанный с натуры;
Дорогой мой, он сейчас же будет готов,
Но только в миниатюре.
Я молодой повеса,
Ещё на школьной скамье,
Не глуп, говорю без стеснения
И без жеманного кривлянья.
Никогда не было болтуна,
Ни доктора Сорбонны
Надоедливее и крикливее,
Чем я, собственной своей персоной.
По росту я с самыми долгоязычными
Вряд ли могу равняться,
У меня свежий цвет лица, русые волосы
И кудрявая голова.
Я люблю толпу и ее шум,
Одиночество ненавижу,
Мне претят ссоры и споры,
А отчасти и учение.
Спектакли, балы мне очень нравятся,
И, коли уж признаваться,
Я сказал бы, что ещё люблю...
Если бы не был в Лицее.
По всему этому, мой милый друг,
Меня можно узнать.
Да таким, как бог меня сотворил,
Я хочу всегда казаться.
Суший бес в проказах,
Сушая обезьяна лицом,
Много, слишком много ветрености-
Вот каков Пушкин!²

Список использованной литературы:

- 1.Пушкин А. С. Собр. Соч. В 10 т. М., Правда,1981- Т-1.- С.62-63.
- 2.Там же - С.350-351.

Мақалада А.С.Пушкин шығармашылығы үшін оның француз тілінде жазылған алғашқы өлендерінің маңыздылығы көрсетіліп, сабақтарда көркем аударма бойынша олармен жұмыс істеудің әдістері берілген.

This article explores the significance of Pushkin's earliest poetry written in French and offers the teaching methods for classes of translation.

УДК 371(574)

*Капленко В.П. - преподаватель,
ЗКГУ им.М.Утемисова
Туякова Б.К. - преподаватель,
ЗКГУ им.М.Утемисова*

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы отмечается, что «характерной чертой казахстанской системы образования является наличие малокомплектных школ, которые составляют пятьдесят шесть и пять десятых процентов от общего числа школ (в 2005 году - пятьдесят два процента, в том числе, в сельской местности - шестьдесят восемь и шесть десятых процентов). Практически каждый четвертый учитель работает, и каждый шестой казахстанский школьник учится в МКШ [1].

Из истории педагогики мы знаем, что человечество неоднократно обращалось к обучению детей в группах разного возраста. В странах дальнего зарубежья чаще встречаются такие термины, как мультिवозрастное, многоуровневое, смешанное возрастное обучение, в странах СНГ - разновозрастное обучение.

Идеи разновозрастного обучения используются в таких известных педагогических системах, как Дальтон-план, Йена-план, Виньетка-план, Монтессори-педагогика, Вольдорфская педагогика, педагогика С. Френе, метод проектов У. Кильпатрика, «открытые школы» или «открытое обучение».

К разновозрастному обучению в одних случаях прибегали, потому что не были известны другие способы организации процесса обучения, в других случаях это было вызвано необходимостью, связанной или отсутствием учителя, или отсутствием помещения, отсутствием соответствующего финансирования.

В Казахстане, как и в других странах СНГ, можно выделить особую группу образовательных учреждений, которые используют в своей работе идеи разновозрастного обучения. Это группа - малокомплектные сельские школы.

Малокомплектная сельская школа (МКШ) - средняя, восьмилетняя, начальная общеобразовательная школа без параллельных классов с небольшим контингентом учащихся. Малокомплектные сельские школы существуют в небольших населенных пунктах с целью их сохранения.

Для МКШ характерна неравномерная наполняемость классов. Основной структурный компонент МКШ - это класс-комплект. Структура таких школ бывает разной и может меняться даже в течение учебного года, в зависимости от количества в ней учеников и учителей и наполняемости каждого класса.

Основоположник МКШ - К.А.Корф (1834-1883гг.). Он первым создал вид деревенской 3-летней школы, которая быстро распространилась в России и просуществовала до первых лет советской власти. Учитель такой школы одновременно занимался с одними детьми устно, а другим давал письменные задания. В 1918 году на всероссийском съезде по народному просвещению были приняты «Положение о единой трудовой школе» и «Основные принципы единой трудовой школы». Нельзя не согласиться с Л.А.Лебедевой и А.Б.Акпаевой, что эти документы определяли политику и идеологию просвещения и образования, типологию школ, их структуру, национальную направленность. Обучение в национальных школах велось на родном языке. Таким образом, и аульные казахские, и церковно-приходские школы до революции, а также открытые после революции сельские школы были малокомплектными, преимущественно начальными [2].

По мнению вышеупомянутых авторов, с 1924-25 гг. начинается дальнейший рост сети школ, в том числе аульно-сельской местности, на что отпускаются крупные средства. В 1926 году было 1545 аульных и 778 сельских школ, для которых было построено 496 помещений в аулах и 378 в селах. В силу сложившихся исторических и географических особенностей Казахстан имеет огромную территорию, в результате чего плотность населения 5,5 человек на 1 км². Разнообразие природно-климатических условий (степь и высокогорье, огромные территории, бездорожье и суровый климат в отдельных регионах) действуют на организацию школ прямо или косвенно через экономические и демографические факторы (необходимость учета своеобразия социально-экономических, демографических, национальных и других условий при решении всех организационно-педагогических проблем школ).

Современное социально-экономическое развитие Казахстана обусловлено сочетанием развитой добывающей, перерабатывающей промышленности и традиционных отраслей сельского хозяйства. Такое сочетание дает достаточно выраженные контрасты в социальной жизни страны, делая ее неоднородной, с одной стороны, развитая, оснащенная передовой техникой и технологиями промышленность с развитой культурой, а с другой стороны, традиционное сельское хозяйство, в которое значительно медленнее внедряются современные технологии. Демографические условия характеризуются территориальным размещением населенных пунктов, нередко на значительном расстоянии друг от друга (минимум 2-3 км, максимум - до 200-300 км) в условиях недостаточно развитой транспортной сети, особенно в степях и в горных областях; значительной долей сельского населения (40%), преобладающее большинство которого расселено по мелким населенным пунктам; низкой плотностью населения (в среднем 5,5 человек на 1 кв. км, а в сельской местности 2,6 человека на 1 кв. км); развитием двуязычия в стране: государственного - казахского, языка межнационального общения - русского. При этом в республике в местах компактного проживания тех или иных наций и народностей открываются школы и на других языках (немецком, турецком, польском, уйгурском, корейском, азербайджанском, курдском); сохранением в отдельных районах при отгонном животноводстве полукочевого населения [3].

Указанные факторы определяют наличие и постоянное сохранение почти во всех регионах и областях мелких школ, обуславливают создание интернатов при школах, развитие смешанных по языку обучения школ. Массовая миграция сельского населения в город, связанное с этим опустошение сел, с одной

стороны, создание в аграрном секторе арендных, фермерских, крестьянских хозяйств, возрождение забытых деревень и аулов, с другой стороны, имели следствием то, что в 80-х - начале 90-х годов 20 века наметилась устойчивая тенденция к росту числа малокомплектных школ.

Таким образом, в сельской местности без МКШ никак не обойтись, она и учебно-воспитательный, и зачастую культурный центр. В таких школах трудно организовать углубленное изучение предметов и создавать профильные классы.

Труд учителя в МКШ требует творчества, одержимости и сердечности, профессионализма и комплексности. От учителя во многом зависит, будут ли будущие граждане смотреть на мир широко раскрытыми глазами.

Среди множества факторов, определяющих специфику современной МКШ Лебедева Л.А. и Акпаева А.Б. выделили следующие:

- социальные: уровень образования сельского населения, общий уровень культуры; наличие социокультурных учреждений; обычаи, свойственные селу;
- экономические: наличие различных форм собственности, наличие индивидуального хозяйства; материальная база сельской школы;
- социально-педагогические: малокомплектность; небольшая накапливаемость классов; наличие пришкольных интернатов;
- экологические – близость природы.

Совокупность этих факторов, особенно социально-педагогические, влияют на качество и эффективность работы МКШ. Наполняемость сельских школ ниже, чем городских.

Учебный процесс в малокомплектной школе имеет ряд важнейших особенностей, которые обусловлены тем, что уроки в них проводит один учитель с двумя, тремя, а то и четырьмя классами в одном помещении.

Учитель малокомплектной школы работает в сложнейших условиях: ему приходится вести занятия с детьми разного возраста, разной подготовленности по учебным программам разных классов. Работать учителем в МКШ, несомненно, труднее и сложнее, чем в обычной школе. Одновременные занятия с несколькими классами требуют от учителя МКШ более тщательной подготовки, правильной организации учебной работы, рационального составления расписания уроков, а также умелого проявления педагогического такта [4].

Работа в МКШ имеет плюсы и минусы, как для учителя, так и для ученика.

Плюсы для учителя:

- интенсивное педагогическое общение;
- знание психологии каждого ученика;
- доверительные отношения с учениками;
- полнота учебного контроля;
- возможность диагностики затруднений у учащихся и своих ошибок;
- индивидуализация учебной деятельности. На одного учителя приходится сравнительно небольшое количество учеников, поэтому в течение урока он может опросить каждого ученика, меньше тратится времени на проверку тетрадей, для подбора индивидуальных заданий;
- учащиеся старших классов имеют больше возможности для оказания помощи младшим, так как они ежедневно и в одно и то же время находятся в одной классной комнате;
- возможность широко использовать межпредметные связи, что исключает дублирование учебного материала разными предметами; использование межпредметных связей по вертикали и по горизонтали;

Минусы для учителя:

- необходимость ежедневно готовиться к урокам по разным предметам и в разных классах (к восьми или даже к двенадцати урокам);
- ограниченная возможность использования фронтальных, групповых и коллективных форм урока;
- зависимость от конкретных условий (не пришел сильный ученик – весь план работы нужно менять «на ходу»);
- уроки проводятся сразу с несколькими классами;
- дети разного возраста;
- учитель вынужден работать непосредственно с классом половину (или менее) урока, а в остальное время организовывать самостоятельную работу детей;
- внимание приходится распределять между двумя или тремя классами;
- при выполнении самостоятельной работы дети лишены возможности получить немедленную помощь со стороны учителя, т.к. учитель в это время занят другим классом;
- отсутствие или малочисленность учительского коллектива не способствует творческому росту учителя.

Плюсы для ученика:

- доброжелательная атмосфера;
- повышенное внимание учителя;
- возможность сотрудничества с учителем;
- неизбежный контроль;
- обучение в МКШ сближает детей.

Минусы для ученика:

- учащиеся вынуждены работать самостоятельно при наличии помех со стороны другого класса, так как в это время может идти индивидуальный устный опрос, беседа, объяснение нового материала и т.д.;
- необходимость быть в постоянной готовности к ответу;
- ограниченность общения и несформированность коллективных отношений;
- чрезмерная открытость учебной работы (нет возможности побыть наедине с самим собой);
- неизбежный контроль;
- учащиеся МКШ на протяжении длительного времени имеют минимальную возможность говорить, рассуждать на уроке, не учатся выражать свои мысли, слушать других.

Интересное исследование провел Фетискин Н.П., в ходе которого выяснил, что процесс обучения в МКШ осуществляется на фоне достаточно выраженных отрицательных психо-эмоциональных состояний. Доминирует безразличие (у тридцати пяти процентов обследованных), скука (тридцать процентов), психологическое пресыщение (шесть процентов), монотония (десять процентов). Монотония – неспецифическое психическое состояние, связанное с состоянием однообразия, и негативно отражающееся на психофизиологической и трудовой активности личности.

Психологическое пресыщение – психологическое состояние, возникающее на фоне крайне негативного отношения к деятельности и проявляющееся в непреодолимом стремлении прервать ее продолжение, чрезмерной психофизиологической напряженности и ухудшения эффективности работы.

Заслуживают внимания причины низкого эмоционального фона учебного процесса, выделенные также Фетискиным Н.П [5]:

1. Дидактические детерминанты:

- трудность усвоения учебного материала, этому “способствует” слабая материальная оснащенность процесса обучения, отсутствие наглядных пособий, методической литературы;

- однообразие в структуре уроков;

- отрицательное отношение у учащихся к самостоятельной работе (от 42 до 66% учащихся).

1. Организационно-методические детерминанты:

- высокая плотность педагогического общения, приводящая к возникновению психологического перенасыщения;

- одновременное обучение учащихся разных возрастных групп и классов;

- неразработанность оптимальной структуры урока и адекватных методов обучения, свойственных МКШ.

2. Психологические детерминанты.

- отсутствие интереса к учению;

- снижение познавательного интереса - следствие психологического пресыщения, эмоциональных и физических перегрузок.

- неумение слушать, организовать себя;

- отсутствие полноценного классного коллектива.

Несмотря на определенные трудности работы учителя в МКШ многие учителя работают без второгодничества, дают глубокие и прочные знания ученикам, навыки самостоятельной работы.

Поэтому среди проблем, которые разрабатываются современной высшей и средней школой, особое место занимают вопросы организации учебного процесса в малокомплектных школах (МКШ) [6].

Задача высшей школы – подготовить учителя, способного методически грамотно работать в условиях такой школы. Именно с этой целью в нашем вузе для студентов многих учительских специальностей был введен элективный курс.

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020гг. <http://invest.nauka.kz/law/obrazovanie.php>

2. Лебедева Л.А., Акпаева А.Б. Теория и технология педагогического процесса в малокомплектной начальной школе. – Алматы, 2010, 63с.

3. Особенности педагогического процесса в малокомплектной школе. Под ред. П.Т. Фролова. – М.: 1992, 154с.

4. <http://pedagogmaster.ru/pedagogika-referat/osobennosti-obucheniya-v-nachalnyh-klassah-malokomplektnoj-shkoly-26656.html>

5. <http://www.open.websib.ru/conference/kontaev.html>

6. http://www.schoolbuild.ru/osobennosti-formirovaniya-planirovki-malokomplektnoi-skholi_p_1.html

Мақалада қазіргі кездегі шағын комплектілі мектептердің ерекшеліктері қарастырылады. Шағын комплектілі мектептің анықтамасы, қазіргі таңда оның өсу себебі беріліп, оның спецификасын анықтаушы факторлар ашылады.

The article is devoted to the particularities of the modern school where in the classes these are only few students. The article provides the readers with the definition of such school, the reasons of an increase of them at present and the factors forming its particularities.

ӘОЖ 796(574)

*Исмагулов Қ.И. – доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МАҢЫЗЫ

Қазіргі заманғы ұлттық спорт түрлері мен спорттық ойындардың қоғамдағы өзіндік және негізгі қызметі дене дамуы мен денені жетілдірудің әлеуметтік белсенділігі мен еңбекке жарамдылығын қартаю жасына дейін сақтай отырып, оның психикалық және әлеуметтік белсенділікті дамытудың табиғи негізі болып табылады. Қазіргі кезеңде адамдардың ұлттық спорт түрлері мен ойындарына қатысы олардың кейбір ерекшеліктерімен сипатталады.

Әлеуметтік зерттеулер бойынша адамдардың бұл спорт түріне ғасырлар бойы қалыптасқан, ұлттық құндылықтар мен байлықтар туралы білімімен тығыз байланысты, психологиялық және адамгершілік факторлармен айқындалады. Ұлттық дене мәдениеті мен спорттың ең үздік түрлерінің мәні – олардың халықтың әлеуметтік мұң-мұқтажына бағытталғандығына ғана емес, олардың жылдан-жылға ұрпаққа түсінікті де, қолайлы жаңа жетілген ұлттық пішіндерге ие болуында.

Ұлттық спорт түрлерін көп жылдар бойы республикамыз бен бұрынғы кеңес елінің қажеттілігіне орай, классикалық спорт түрлері ығыстырып келді. Мемлекеттік саясат бойынша негізгі назар спорттағы жоғары жетістіктерге бөлінді де, ал спорттың көпшілік және сауықтыру түрлеріне, оның ішінде ұлттық спорт түрлері мен ойындарына лайықты мән берілмей келді. Қазіргі заман айрықша жоғары әлеуметтік-мәдени және рухани маңызы бар ұлттық спорт түрлері мен ойындарын дамытуға жаңаша қарауды талап етеді, яғни оларға деген көзқарасты да өзгерту қажет.

Дене тәрбиесінің қазіргі жүйесі біртіндеп дене мәдениеті және сауықтыру жұмыстарында, дене дамуында, денені жетілдіруде ұлттық спорт түрлері мен ойындарды және халықтық қолбанбалы спорттың жаттығуларының бай мұрасын кеңінен қолдануды бір ізге салып келеді. Қазіргі кезеңде дене мәдениеті мен спорттың қандай да болмасын пішіндері, халықтың шығармашылық әрекеттері негізінде күнделікті тұрмыс-тіршілігіне қарай енуі және олардың қажеттіліктеріне қарай жауап беруі керек. Осы тұрғыдан алғанда, дене тәрбиесі мен спорттың ұлттық пішіндерінің маңызы өте зор. Яғни, «дене мәдениеті мен спорттағы ұлттық сипатты жоғалтуға болмайды»- деген қағида ұмытылып, ол іске аспай да қалды.

Дей тұрғанмен, әлеуметтік зерттеулерге сүйенер болсақ, халықтың ұлттық спорт түрлеріне деген қызығушылығы жылдан-жылға үдей түсті. Қазақстан жоғары оқу орындары студенттерінің арасында тест жүргізудің сұрақ-жауабы бойынша 800 студент және тұрғылықты халық өкілдерінің 100 пайызы ұлттық ойындарды дамыту керек,- деген ойларын білдірді. Тек 4 пайызы ғана «осы заманға сай емес, ескі үлгідегі, пайдасы жоқ,- деген пікір айтты.

Сөйтіп, сұралған студенттердің басым көпшілігі ұлттық спорт түрлері мен ойындарын ұлт мәдениетін сақтайтын сала деп есептейді және дене тәрбиесінің ұлттық құндылықтарын салауатты өмір салтымен бүкіл ұлттық денсаулығымен сәйкестендіреді.

Спорт әрқашан да адамдардың рухани өмірін интеграцияландырудың негізгі көзі бола отырып, дене қасиеттерінің жоғарғы деңгейін ғана емес,

сонымен бірге ұлтаралық қатынас мәдениетінің жоғарғы деңгейін де дамытады, яғни спорттық байланыс халықтар мәдениетін, тілін, салт-дәстүрін және басқа да құндылықтарды бағалау, сыйлау арқылы жасалады. Оның дәлелі ретінде қазақтың ұлттық спорт түрлері мен ойындарының табиғатын және Қазақстанда тұратын барлық халық өкілдерінің, ұлттық ойындар мен дәстүрлі жарыстарға деген көзқарасын атап өтуге әбден болады.

Сонау төңкеріске дейінгі орыс этнографтары мен кейбір батыс еуропалық ғалымдар спорт түрлерінің әр түрлі ұлт өкілдерінің арасында байланыс, достық қарым-қатынас орнатудағы айрықша маңызын байқаған еді. Халық ойындары мен жаттығуларының жеке адам тәрбиесінің дамуы мақсатында пайдалану - ежелден келе жатқан құбылыс. Осылардың барлығы ойындар мен жаттығулардың халық тұрмыс-тіршілігінен үлкен орын алғандығын және оның әскери-патриоттық бағыты болғандығынан ғана емес, сауықтыру-қолданбалы бағыты да болғандығынан. Бұған ұлы Ибн Сина еңбектері, біздің мәдениетімізден Махмұд Қашқари, Жүсіп Баласағұн сияқты қайраткерлеріміздің шығармалары арқылы көз жеткізуге болады.

Бұл екі ғалымның өз заманынан озық ойлары халық ойындары мен жаттығуларын денсаулығы мықты, өмір сүргіш ұрпақ тәрбиелеудегі ең басты жол деп қарастыратын тамаша таңдалған материалдары бойынша жеткізілген. Біздің отандастарымыз Қашқари мен Баласағұнды, ерте орта ғасыр ғалымдары ретінде халық ойындарының жас ұрпақты тәрбиелеудегі рөлі туралы өздерінің трактаттарындағы басқа елдердің ғалымдары мен ойшылдарының, әсіресе, Батыс Еуропаның гуманист ғалымдарының ойларынан әлдеқайда артқа кетті.

Халық ойындары мен спорты кейінгі дәуір ойшылдарының еңбектерінде үлкен орын алады. Әсіресе, Абай шығармаларына ерекше тоқталған жөн. Оның заманында халық спорттық ойындары қазақ халқының ажырамас бір бөлігі болған еді. Көктемгі және жазғы кештерде, әр түрлі мереке-мейрамдарда, жанұяларда немесе руларда өтетін тойларда түрлі жарыстар өткізіліп жүрген. Абай спорттың халықтық түрлерінің адамның рухани және дене дамуына тигізетін пайдасын жақсы түсінеді. Бұл ойы «Қансонарда бүркітші шығады аңға» деген атақты өлеңінде әдемі берілген және осы өлеңде ұлы ақынның спортының ең қызықты бір түріне деген көзқарасы тамаша бейнеленген.

Бүгінгі күндері халықтың рухани өмірінің барлық саласында ұлттық мәдениет пен ұлттық тәрбие әсері, оның маңызы күннен-күнге арта түсуде. Дене мәдениеті мен спорт - осы үдерісті әрі қарай дамытудың ең негізгі жолдарының бірі. Яғни, ұлттық спорт түрлері мен ойындарын терең де күрделі құбылыс деп түсінуіміз керек.

Сондықтан да, кезінде спорттың бұл үлкен саласын шеттетіп тастау көптеген келеңсіз құбылыстарға алып келеді. Бұл асыра сілтеушілік заман талабына сай өз залалын тартып жатыр. Соңғы жылдары жастар ұлттық спорт түріне көбірек назар аударып келеді. Машықтану барыстарын дұрыс ұйымдастыру арқылы жастардың жан-жақты дайындығына қол жеткізуге болады. Халық тәжірибесіне негізделген күрделі педагогикалық жүйе бола отырып, ұлттық спорт түрлері мен ойындары қарапайым дене даму мәселелерін шешіп қана қоймай, оның терең де күрделі жақтарын ашуға, организмді дайындауға көмектеседі.

Сондықтан да олармен жүйелі түрде айналысу керек. Спортшы денсаулығын шыңдау, организмді өмірдің әр түрлі жағдайларына бейімдеу сияқты талаптарға ұлттық спорт түрлері мен ойындарының сай келуін қадағалаған жөн.

Соңғы уақыттарда ұлттық спорт түрлері мен ойындарының спортшы организмiне пайдасы жоқтығын сипаттайтын ғылыми еңбектер көптеп шыға бастады. Спорттың машықтану әдістерін жетілдіруге, оның сауықтыру мәнін көбейтуге бағытталған нұсқаулар, ұсыныстар жасалуда. Ұлттық спорт түрлерінің сауықтыру мәнін арттыру үшін жүктеме мөлшерін азайту керек, ал қатысушылардың жас ерекшелігіне қарай бөлініп, жұмыс істеуіне жағдай жасаған жөн. Бұларға ат спорты, тоғызқұмалақ, тағы басқа көптеген ойындар жатады. Бұл спорт түрлерімен айналысудан сауықтыру тиімділігін көргіміз келсе, әр сабаққа, машықтануға, ғылыми көзқарасқа қарауға тиіспіз. Тек осындай көзқарас ғана спортшы денсаулығына пайдалы әсерін тигізіп, оның жұмыс істеу қабілегін арттырады, түрлі ауру-сырқаудан сақтайды және ұзақ ғұмырлыққа қол жеткізеді. Олармен жүйелі түрде айналысу қимыл-қозғалыс белсенділігін арттырады, ағзада зат алмасу үдерісін дамытады. Ұлттық ат спортынан одан басқа да ұлттық спорт түрлерінің негізін құрайтын тұрақты жаттығулар бұлшық еттерді шыңдайды, оларды созылыққы етіп, денені сымбатты етеді. Жүйелі айналысу күшті төзімділікті дамытады, дененің шаршауын кешеуілдетеді, қимылды дәлдендіреді, епті етеді, еңбекке жоғары жетістіктерге жетелейді. Ой еңбегі мен дене еңбегі адамдардың барлығына бірдей пайдалы. Кейбір ғалымдардың арнаулы зерттеулері бойынша, ұлттық спорт түрлерімен айналысу барысында жүрек, қан, тыныс алу жүйелерінің қызметі жақсаратындығы айтылады: жүректің тарттыру жиілігі біртіндеп кемиді, қан қысымы төмендейді, гемодинамика көрсеткіштерінің қалпына келу уақыты қысқарады, өкпенің тазаруы артады, жүктемеден кейін тыныс алу жүйесі тез қалпына келеді. Ұлттық спорт түрлерімен жүйелі түрде айналысу жүйке жүйесі қызметін жақсартады. Белсенді қимыл-қозғалыс нәтижесінде мидағы қан айналымы жақсартады, оның тұрақтылығы артады, көңіл-күй көтеріледі. Ол белгілердің барлығы бұл спорттың болашағын арттыра түседі.

Спорттың бұл түрлерімен жүйелі түрде айналысу жүйке жүйесі қызметін жақсартады. Спорттың бұл түрлерімен шұғылданатын спортшыларды психология жағынан дайындаудағы әсерін ерекше атап өткен жөн. Қазақстан қырғыздың ұлттық спортымен айналысушылар арасында жүргізілетін сұрақ-жауап машықтанушылар барысында көрсеткіштер өскен сайын олардың өздеріне деген сенімінің арта түсетіндігін, жеке мәселелерді шешуге тиянақтылық көрсететіндігін дәлелдеп шықты.

Ұлттық спорт түрлерімен жүйелі түрде айналысудың денені шыңдаудағы рөлі өте зор, олардың табиғаттың өзі шынықтырумен тығыз байланысты. Мысалы: ағзаны табиғи жолдармен ыстық-суыққа бірдей үйрету ұлттық спорт түрлері мен ойындарының ең басты қасиеті болып есептеледі. Тері, қан жолдары арқылы шынығу ағзаны қажетті температураға дайындап отырады, қоршаған ортаның қолайсыз жақтарының әсеріне қарсы денеде қорғаныс күші пайда болады. Суық тиіп, ауыру саны азаяды.

Ұлттық спорт түрлері мен ойындардың осындай сауықтыру қызметтері бар. Олардың бәрі табиғи түрде жасалатын жаттығулар мен ойындардың пайдалы түрлеріне жатады. Ешқандай қымбат спорттық құбылыстар мен жабдықтарды талап етпейтін спорттың бұл түрлері мен ойындары халықты, әсіресе, республиканың ауылдық жерлеріндегі халықты сауықтырудың таптырмас жолы, ал егер ұлттық спорт түрлері мен ойындарының осы қасиеттеріне оның көрермен бойында қуаныш, шаттық, өмірге деген сүйіспеншілікке ұялатуды қосар болсақ, онда спорттың бұл түрлері мен ойындарының осы қасиеттеріне халықтың тұрмыс-тіршілігіне

тұрақты енгізу мәселелерін шешу керек.

Дене тәрбиесінің ұлттық пішіндері мен жолдары қоғамдық өмірдің барлық салалары сияқты жаңа өмір салтына сай не сай еместігі жөнінде тексеруден өтеді. Кей түрлері жаңа мазмұнға ие болып, әрі қарай дамиды, ал кейбіреулері, тіпті, жоғалып кетеді. Қазақтарда ерте замандарда ұлттық спорттың жүздеген түрлері болған, бірақ олардың көбі әр түрлі себептерге байланысты, кейде ресми орталықтардың зорлық-зомбылығы нәтижесінде халықтың тұрмыс-тіршілігіндегі орнын жоғалтып алды.

Сонымен бірге, ұлттық спорт түрлері мен ойындарының кейбіреулері өздерінің жартылай спорттық сипатын сақтап, ойындарына сипаттама беріледі. «Аламан бәйге» - өте ертеден келе жатырған спорт түрі. Мұндай сайыстың пайда болуы республикамыздың аумағымен тығыз байланысты болғандықтан, оның шығу тегі туралы мәселелесінің ғылыми маңызы бар. Біздің ата-анамыз аламан деп әскери шабуылды, оған қатысушы әскерді атаған. Яғни, аламан бәйгенің тегі аламандықта жатыр, онда ұзақ, өте ұзақ қашықтыққа шабу үшін алдын-ала шабандоз бен аттар арнайы дайындықтан өткізілуі керек болған.

Сонымен ойымызды қорытындыласақ, қазіргі заманғы ұлттық спорт түрлері мен спорттық ойындардың қоғамдағы орны ерекше. Біріншіден, дене дамуы мен денені жетілдірудің әлеуметтік белсенділігі мен еңбекке жарамдылығын арттыруға тигізер пайдасы зор, екіншіден, қазақ халқының, ұлтымыздың ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік-мәдени және рухани маңызы бар байлықтарды жас ұрпақ санасына сіңдіріп, ұлтжандылық рухта тәрбиелеудің бір көзі ретінде пайдалану орынды. Сол бағытта мемлекет саясаты бойынша ерекше мән берілсе, нұр үстіне нұр болар еді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.М. Болғамбаев «Қазақтың ұлттық спорт түрлері». Алматы – 1985ж.
- 2.М. Танекеев «Қазақтың ұлттық ойындары». Алматы – 1983ж.
- 3.«Халық ойындары». Бастауыш мектеп. Алматы – 1978ж.
- 4.Б.Төтенаев «Қазақтың ұлттық ойындары». Алматы – 1994ж.
- 5.«Халықтың рухани дәстүрлері». Алматы – 1979ж.
- 6.М. Болғамбаев «Қазақтың ұлттық спорт түрлері». Қайнар баспасы, 1985ж.

В данной статье рассматривается вопрос о значимости казахских национальных видов спорта в воспитании, их пользе в ведении здорового образа жизни.

In this article the significance of the modern Kazakh national sports in brining up and their use in maintaining health life style.

УДК 37.025.7

*Капленко В.П. – преподаватель,
ЗКГУ им. М.Утемисова*

ОБУЧЕНИЕ СООБЩА ПО ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Одной из целей Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы является «достижение высокого уровня качества высшего образования, удовлетворяющего потребности рынка труда, задач индустриально–инновационного развития страны, личности и соответствующего лучшим мировым практикам в области образования» (1). Поэтому в современных условиях общего образовательного пространства высокое качество образования прочно ассоциируется с инвариативными технологиями обучения. Инновации в образовательной деятельности - это использование новых знаний, приемов, подходов, технологий для получения результата в виде образовательных услуг. Поэтому в настоящее время в вузах большое внимание уделяется технологии развития критического мышления.

По мнению Дж.Дьюи преподаватели нередко не могут эффективно влиять на развитие мышления студентов, потому что в их действиях преобладает поучение. Но поучение не стимулирует свободу мысли. Поучением можно достичь механического запоминания, которое не развивает, а только тормозит развитие. Поэтому еще в XVIII веке Э.Белл и Дж. Ланкастер, пытаясь изменить учебный процесс, независимо друг от друга стали авторами системы взаимного обучения. Учитель, находясь с учащимися разных возрастов и уровня подготовленности в одном зале, учил старших и более успевающих, а те в свою очередь обучали младших. В ходе занятия он также наблюдал за работой групп, возглавляемых его помощниками – мониторами.

А.А.Вербицкий отмечает, что идеология обучения в сотрудничестве разработана американскими педагогами. Авторы этого подхода советуют для понимания идеи обучения сообща обратиться к понятию «ошибка». Они предлагают для определения этого термина следующую трактовку: «Это неверное суждение, неадекватное знание или невнимание, что указывает на необходимость дополнительной практики, причем в таком объеме, пока они не овладеют знанием в достаточной мере. Конечно, преподаватель не в состоянии оказать эту помощь каждому студенту, но эту ответственность студенты в состоянии взять на себя сами, если они начнут работать в небольших группах, начнут отвечать за успехи каждого и научатся помогать друг другу» (2).

Таким образом, обучение «сообща», или обучение в сотрудничестве заключается в организации работы обучающихся вместе: в парах или небольших группах над одной и той же проблемой, в процессе которой выдвигаются новые идеи или мнения, затем обсуждаемые.

Процесс «сообща» обучение в большей степени приближен к реальной действительности, чем традиционное обучение: ведь чаще всего решения принимаются как на основе компромисса, так и на основе выбора наиболее ценного мнения, выдвинутого кем-либо из группы.

Больше всего в вузе для использования стратегии «обучение сообща» подходят семинарские занятия, которым характерна меньшая регламентированность процесса, большая ориентация на развитие профессиональных умений и качеств будущего специалиста в той или иной

области, чем на механическое усвоение набора знаний. Однако, при использовании этой стратегии трудности испытывают и преподаватели, и студенты. Эти проблемы связаны с организацией групп, отбором учебного материала, диагностикой результативности процесса, техническим оснащением.

Ученые, занимавшиеся технологией развития критического мышления, считают, что у стратегии «обучение сообща» достоинств больше, чем недостатков.

Применяя «обучение сообща», мы достигаем:

1. Более высоких результатов обучения и лучшего усвоения информации.
2. Более частых случаев высокоуровневого мышления; более глубокого постижения материала и критического мышления.
3. Большей продуктивной деятельности и меньших дисциплинарных нарушений.
4. Настраивая на высокие достижения и органичной мотивации на обучение.
5. Более высокой способности рассматривать ситуации с точки зрения других людей.
6. Более положительных отношений (с большей взаимной поддержкой) с участниками семинара вне зависимости от способностей, наличия недостатков.
7. Большей социальной активности.
8. Большей психологической стабильности, умения приспособиться к новому.
9. Более высокой самооценки, основанной на принятии самого себя в целом.
10. Более положительного отношения к различным областям наук.
11. Более высокой социальной компетентности.
12. Более положительное отношение студентов к преподавателю.

Что же из всего вышеизложенного важно с точки зрения результативности «обучения сообща» в высшей школе ?

Во-первых, работа на семинарских занятиях по этой методике позволяет включить в нее всех студентов.

Во-вторых, организация работы в малых группах позволит преподавателю предлагать для обсуждения более сложные проблемы, чем если работа проходила бы в режиме «слушание преподавателя - беседа по основным проблемным вопросам».

В-третьих, «обучение сообща» позволяет достигать не только цели освоения новых знаний, но и цели развития исследовательских навыков студентов.

В-четвертых, использование стратегий «обучения сообща» на семинарских занятиях позволяет создать условия для достижения высоких результатов практически всеми студентами.

В-пятых, работа в режиме стратегий «обучения сообща» позволяет студентам более вдумчиво оценивать процесс собственного учения, регулировать его темп и глубину.

Многие выделяют следующие основные характеристики учебного пространства, присущие для «обучения сообща»:

- Положительная взаимозависимость. Студенты понимают, что нуждаются друг в друге для выполнения группового задания. Преподаватели могут создать положительную взаимозависимость между ними путем постановки задач для совместного решения, раздачи совместных ресурсов (одно задание, один лист бумаги, каждый член группы получает только часть информации,

необходимой для решения той или иной задачи), распределения ролевых функций (один подводит итоги, другой прорабатывает детали и т.д.)

- Непосредственное поощряющее взаимодействие. Студенты продвигают друг друга в обучении, оказывают конкретную помощь, обмениваясь знаниями и поощряя усилия друзей в этом направлении. Они объясняют, обсуждают, передают друг другу имеющиеся у них знания и опыт. Преподаватели организуют работу учебных групп таким образом, чтобы студенты все время находились в тесном взаимодействии, проговаривали каждый аспект задания.

- Индивидуальная отчетность. Деятельность студентов оценивается часто, причем оценки получают и отдельные студенты, и вся группа в целом. Преподаватели могут организовать индивидуальные отчеты в зависимости от решаемых целей.

- Навыки для межличностного общения и общения в малых группах. Группы не могут эффективно работать, если студенты не имеют определенных социальных навыков и не пользуются ими. Мы обучаем их этим навыкам также тщательно и целенаправленно, как и собственно академическим навыкам. Как известно, навыки совместного обучения включают в себя принятие решений, установление взаимного доверия, общение, улаживание конфликтов, лидерство.

- Организация групп. Чтобы обсудить, успешно ли они идут к своей цели, успешно ли поддерживают эффективные рабочие взаимоотношения среди своих членов, группам необходимо время. Поэтому мы организуем эту деятельность, предлагая время от времени специальные задания, например, определить, какие действия членов группы помогли достичь успешного результата при выполнении задания. Мы устанавливаем обратную связь с группами и с аудиторией в целом, сообщая им о результатах совместной работы.

Для того чтобы «обучение сообща» было эффективным, мы стараемся, чтобы оно проходило систематически, чтобы сами приемы и стратегии стали привычными для студентов и не вызывали затруднений от неуверенности в точности выполнения тех или иных действий.

К стратегии «обучение сообща» относится и стратегия «чтение, суммирование прочитанного в парах» (3).

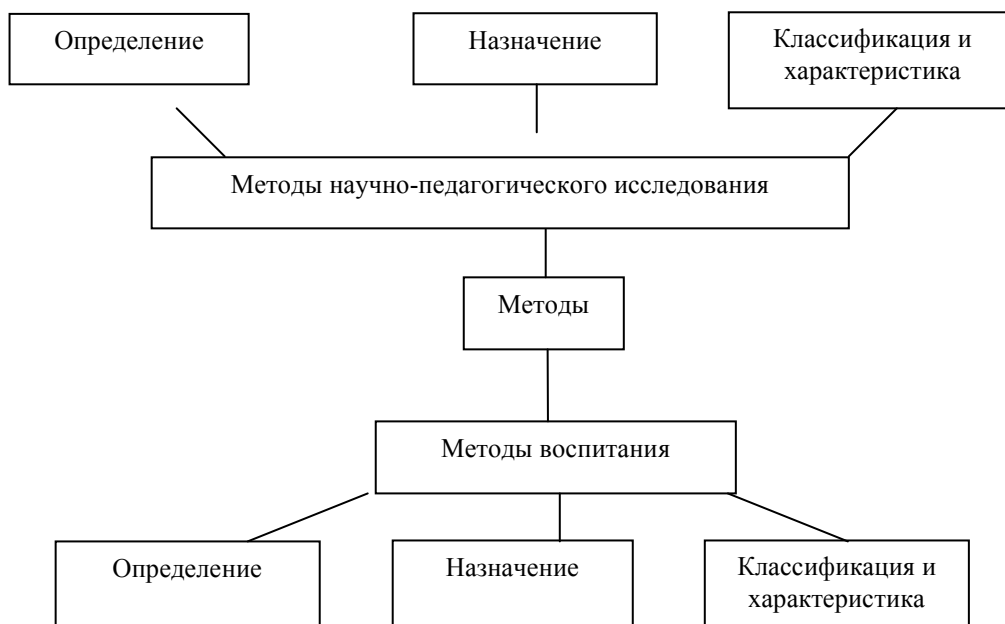
Она особенно эффективна в случае работы с большими и информационно насыщенными текстами, в которых содержится много новых понятий.

Данную стратегию мы проиллюстрируем на примере модельного семинара по педагогике на тему «Методы обучения».

На первом этапе семинара мы спрашиваем у студентов, что они вообще знают о методах в педагогике.

Мы сами задаем для студентов направления актуализации знаний. Эти направления являются основаниями для разбивки текста на смысловые части.

Студенты индивидуально вспоминают, что они знают вообще о методах, заполняя кластеры.

После того как кластер составлен, мы просим студентов объединиться в пары и обменяться мнениями по поводу своих записей. При этом напоминаем студентам, что в процессе дальнейшей работы кластеры будут расширяться.

Для данной стратегии на стадии вызова можно ограничиться только обменом мнениями в парах. На этом этапе мы подчеркиваем, что по окончании семинара студенты должны будут изучить содержание всей главы «Методы обучения» целиком, но в процессе чтения каждая пара получает только небольшой фрагмент текста.

На стадии реализации смысла, т.е. осмысления содержания перед началом работы с текстом мы просим пары рассчитать на 1, 2, 3, 4, 5 по количеству текстовых фрагментов.

Сам текст темы разбиваем таким образом, чтобы один и тот же фрагмент был как минимум у двух пар.

Это целесообразно, поскольку у каждой пары будет свое видение прочитанного текста, разные пары по-своему будут представлять для аудитории результаты своей работы, дополняя друг друга, обращая внимание на различные, важные с их точки зрения аспекты.

Перед началом чтения текста мы разъясняем студентам, какие роли они будут выполнять.

Каждый из фрагментов нами, в свою очередь, разбит на части А и В. Чтение фрагментов происходит последовательно обоими участниками пары.

В процессе чтения и обсуждения каждый студент в паре выполняет две роли: докладчика и корреспондента. Докладчик читает свою часть, а потом рассказывает ее содержание своими словами напарнику.

Но студенты не должны ограничиваться только пересказом прочитанного. Поэтому мы их просим в процессе диалога обращать внимание на сходства и различия методов научно-педагогического исследования, методов воспитания и методов обучения. Одновременно в процессе чтения каждый из пары дополняет составленный ранее кластер.

Другая роль – роль корреспондента – предполагает слушание докладчика и формулировку вопросов для прояснения смысла прочитанного, а также выявление аспектов, на которые особо было обращено наше внимание при формулировке задания. Сами вопросы корреспондент готовит в процессе доклада и заносит их в таблицу.

Студенты сами договариваются, в какой последовательности они будут выступать, в роли докладчика и корреспондента. После того как оба прочли отрывок А, один из пары рассказывает другому содержание прочитанного, второй задает вопросы, после чтения фрагмента В участники меняются ролями.

После того как пары прочитали свой текст полностью, они готовят его презентацию для всей аудитории на демонстрационном листе.

На стадии рефлексии на первом этапе каждая из пар проводит презентацию своей работы, используя демонстрационный материал. Если одинаковые фрагменты есть у двух пар, они дополняют друг друга. Мы обычно делим и функции пар, делающих презентацию одинаковых фрагментов: одна пара делает основной доклад, следующая – дополняет, третья – отвечает на вопросы аудитории, четвертая – сама задает аудитории вопросы. В процессе отчета пар остальные студенты дополняют ранее составленные кластеры, задают вопросы.

На втором этапе рефлексии мы предлагаем обобщить весь материал. Это может происходить как в устной форме (беседа, дискуссия по какому-либо вопросу), так и в письменной форме (заполнение сравнительной таблицы «Сравнительная характеристика методов обучения и методов воспитания»).

На третьем этапе рефлексии мы просим студентов поделиться мнением о модельном семинаре: насколько проделанная работа была интересной и эффективной, помогла ли работа в парах лучшему пониманию материала, каким образом участники в парах договаривались о порядке работы и т.д.

Как видим, работа в парах имеет свои преимущества. Объединяясь в пары, студенты сами могут регулировать темп работы, не испытывая давления со стороны преподавателя. Проговаривание материала своими словами способствует его лучшему пониманию. В процессе парной работы проясняется большее количество вопросов, режим «чтение, суммирование в парах» позволяет не упустить из вида большее число аспектов, которые могли бы и не быть замечены в процессе индивидуальной или коллективной деятельности.

Важной стороной работы в предложенном режиме является задействование основных процедур и операций мышления (запоминание, воспроизведение, применение, анализ, синтез, оценка).

Список использованной литературы:

1. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. - Астана, 2010.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Методическое пособие. М.: Высшая школа, 1991.
3. Стил Дж., Темпл Ч., Мереди К. Критическое мышление – углубленная методика. М.: Изд-во «ИОО», 1998.

Мақалада «Студенттердің сыни тұрғыдан дамуын хабарлап оқыту» стратегиясының жағымды жақтары ашылған, «Оқыту әдістері» тақырыбындағы семинар сабағы үлгісінде «Екі-екіден оқығандағы оқу» стратегиясының қолданылу әдісі сипатталған.

The positive sides of strategy «teaching together» were disclosed to develop the critical thinking of students, the methodology of application strategy «reading, summation of working in pairs» was described. For example seminar connecting with the theme: «Methods of teaching».

ӘОЖ 372.8:373

*Исмагулова Ж.С. – магистр, оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ШАҒЫН ЖИНАҚТЫ МЕКТЕПТЕГІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Мемлекеттік 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту бағдарламасында: «2020 жылға қарай шағын жинақты мектептер бастауыш мектеп (1-4 сыныптар) деңгейінде ғана болады. 5-12 сынып оқушылары үшін интернаттарда, ресурстық орталықтарда немесе ұйымдастырылған жеткізумен немесе оқытудың интерактивті құралдарымен қамтамасыз етілген мектептерде оқыту ұйымдастырылады» деп көрсетілген [1].

Қазақстанның 7576 жалпы орта білім беретін ұйымының 4288-і ШЖМ, бұл жалпы санның 56,5%-ын құрайды. Ауылдық жерде - 4139 (68,6%) ШЖМ. Соңғы 15 жылда негізгі ШЖМ-ның саны 2 есеге көбейді. Әрбір төртінші мұғалім ШЖМ жағдайында жұмыс істеп, әрбір алтыншы қазақстандық оқушы ШЖМ жағдайында білім алады. Бұл мұғалімдерге - осы аймақта арнаулы даярлығы жоқ маманға бірқатар әдістемелік қиындықтар келтіреді.

Шағын жинақты мектеп өз ерекшелігіне байланысты бірқатар артықшылыққа ие: мұғалімнің әр оқушының жеке-дара ерекшеліктерін және тұрмыс жағдайын терең білуі, жанұямен бірлескен жұмыстың мол мүмкіндігі, аз санды оқу класындағы даралық жұмыс, т.б. Алайда, осы артықшылықтар жүзеге аспай отыр. Көп жағдайда ШЖМ оқу қызметіне өз теріс әсерін жабық социум, оқушылардың қарым-қатынасының жетіспеуі, халықтың мәдениет пен білім деңгейінің төмендігі, т.б. Параллель сыныптардың болмауы педагогтарға мектепті жинақтауға мүмкіндік бермейді. ШЖМ кластарда жалпы оқыту әдістемесін қолдану оқушылар мен мұғалімдердің шамадан тыс эмоциялық пен оқу-тәрбие әдістерінің төмен тиімділігіне алып келеді. ШЖМ қамтамасыз етудің танымал кемшіліктері мен жоғары экономикалық шығынына қарамастан олардың білім беру жүйесінде болуы міндетті, өйткені олар - маңызды әлеуметтік фактор.

ШЖМ мұғалімінің алдындағы негізгі педагогикалық мақсаты – бағдарлама мен мектеп белгілеген жоспарды орындап шығу.

ШЖМ-ның оқу-тәрбие үдерісінің бірнеше өзіндік ерекшеліктері бар: біріншіден, сабақтың ерекшеліктері: бірнеше сыныппен бір уақытта жұмыс істеу сабақтың құрылысын анықтауды, оқушы мен мұғалімнің іс-әрекетін дұрыс ұйымдастыруды қажет етеді.

- өздік жұмысты мұғалім әр сынып сайын міндетті түрде ұйымдастырып отыруы тиіс;

- сабақтың екінші ерекшелігі – тікелей мұғалімнің басшылығымен атқарылатын жұмыстың оқушының өздік жұмысымен алмастырыла жүргізілуі.

Осы екі ерекшелік – ШЖМ-ның негізгі мектептен төмендегі ерекшелігін

туғызады: бір сыныптың өздік жұмысына бөлінген уақыт мұғалімнің басшылығымен жұмыс істеп отырған келесі сыныпқа бөлінген уақытқа байланысты.

Екіншіден, 3-4 сынып қатар оқытылатындықтан, сабақ кестесін, сабақ жоспарын дұрыс жасау, оқушылардың өздері орындайтын жұмыстарын шебер ұйымдастыру, сабақ уақытын дұрыс, тиімді пайдалану қажет.

ШЖБМ-дағы оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудың ерекшеліктері:

- бір сыныппен жұмыс істегенде сабақтың мақсаты, логикалық құрылымы оқушы мен оқытушыға бірдей, ал бірнеше сыныппен жұмыс істеуде бір сабақ әрқайсысы бір сабақ ретінде бірнеше кішкентай сабақтардан тұрады да, мұғалім бір күнде 8-16 сабаққа, оның әр бөлігін санағанда, 32-40 сабақшаларға, олардың логикалық байланысы әр кезеңнің мақсаты мен міндетіне қарай уақытында тиянақты дайындалуы қажет.

- бір сабақтың үстінде мұғалім әр түрлі жастағы, ой-өрісі мен білім дәрежесі әр түрлі оқушылармен жұмыс жүргізеді, сондықтан ол балалардың психологиясын жақсы білуі тиіс;

- шағын жинақты мектептер орта мектептерден алшақ орналасады, сондықтан мұғалімнің басқа оқытушылардың сабақтарына қатысып, араласу, тәжірибе алмасу, үлгі алу мүмкіндіктері аз болады, шындалудан гөрі жауапкершіліктері төмендеп, сабақ тиімділігін төмендету қаупі туады.

- мұғалім сабақ барысында ұйымдастырылатын өздік жұмыстардың мазмұнын, көлемін, оларды орындау әдіс-тәсілдерін түрлендіріп, оқушылардың білім деңгейіне, жас ерекшеліктеріне, орындау жылдамдықтарына қарай лайықтап, орындау уақытын белгілеп, оны тиянақты болмауды ойластыруы қажет. Өз бетімен жұмысты орындау әрбір оқушыға түсінікті болуы керек және де көрнекі құралдар, карточка, перфокарта, дидактикалық материалдар саны барлық балаларға жететіндей болуын қадағалау керек.

ШЖМ-ның бірнеше өзіне тән тиімді жақтары да бар:

- балалардың саны аз, сондықтан мұғалім әрбір оқушыны, оның қызығушылығын арттыруына, отбасын тез, жақсы тануына көп мүмкіндік бар.

- дәптер тексеруге, жеке-дара өздік жұмысқа арналған жаттығулар іріктеуге аз уақыт жұмсалады.

- оқушылардың тәртіп бұзушылығы аз болады.

- оқушылар бірінші сыныптан бастап, өз бетімен жұмысқа бейімделеді.

- бір оқу бөлмесінде күнделікті бірге болғандықтан, жоғары сынып (3-4) оқушылары кіші сынып оқушыларына көмек береді.

- әрбір баланың білім деңгейлерін анықтап, олардың білім, білік, дағдыларының деңгейлерін көтеруге мүмкіндік мол.

- аталмыш мектеп мұғалімі пәнаралық байланысты жүзеге асыруға, кеңінен қолдануға тырысады.

- ШЖМ сыныбына «топтық изоляция» тән. ШЖМ жағдайында жай мектеппен салыстырғанда кез келген кластағы балалардың жеке дара психологиялық ерекшеліктері (қабылдау, ес, қиял, т.б.) өзгеше болады. Ол көлемі бойынша біршама шағын, бірақ әртүрлі сипаттары бойынша тығыз, бұл мұғалімге оқыту үрдісін дараландыруға мүмкіндік береді. Нақты мүмкіндіктерге сәйкес оқушыларды топтауға болады: аса жоғары, жоғары, орта және төмен оқу мүмкіндіктері бар оқушылар. ШЖМ-да бірінші топтар өте сирек болса, негізінен орта және төмен оқу мүмкіндікті оқушылар басым болады. Оқушылар санының аз болуы балалардың жеке-дара ерекшеліктерін тереңірек зерттеуге және ескеруге мүмкіндік береді, үй жағдайын жақсы білуге, сабақ сайын әр

оқушыны тыңдауға, осы арқылы БІД деңгейін уақытында анықтауға мүмкіндік береді.

ШЖМ-ның жоғарыда келтірілген артықшылықтарымен қоса, кемшіліктері, кері жақтары да бар:

- мұғалімдер ұжымының аздығына қарай, әрбір мұғалімнің шығармашылық белсенділігінің артуына жол болмайды;
- сабаққа дайындалуда оқытушы шектен тыс жүктеме орындайды;
- мұғалім әрбір сыныппен сабақтың белгілі бір бөлігінде ғана жұмыс жасауға мүмкіндігі бар, ал қалған уақытта тек оқушылардың өздік жұмысын ұйымдастыруға, оны басқаруға ғана жұмсалады;
- мұғалімнің зейіні екі немесе одан да артық сынып оқушыларына бөлініп отырады;
- өзіндік жұмысты орындау барысында оқушылар мұғалім тарапынан жеткілікті мөлшерде көмек ала алмайды;
- белгілі бір жастағы балалар болмағандықтан, ұжымдық жұмыс ұйымдастыруға мүмкіндік жоқ;
- оқушылардың өздік жұмысы басқа сынып оқушыларының шуылы, кедергі жасауы барысында жүргізіледі, мұның өзі оқушының тапсырманы түсіне отырып орындауына кері әсер етеді;
- ШЖБМ оқушылары көпке дейін өз ойын ашық айтуға, қандай да бір мәселені ауызша талдауға, өзгенің талдауын, талқылауын, ойын тыңдаудан кенде, кейін қалады;
- Н.П.Фетискин зерттеуінде ШЖМ оқыту үрдісі біршама байқалатын теріс психо-эмоциональдық жағдай фоны жүзеге асады. Мәнбермеушілік (35% зерттелушіде), ерігу (30%), жылаңқылық формасындағы аффект (18%), мазасыздану (14%), психологиялық тойыну (6%), монотондық (10%).

Олардың кейбіреуіне сипаттама бергеніміз дұрыс шығар. Оның ішінде монотондық – тұлғаның психофизиологиялық және еңбектік белсенділігінде негативті бейнеленетін түрткілік-мақсаттық деңгейде теріс өзгерістерімен байланысты және біртүрлі жағдаймен байланысты арнай емес психикалық жағдай.

Психологиялық тойыну - әрекетке деген шекті негативті қатынастың фонында туындайтын психологиялық жағдай, ол осы жағдайды ұзу ұмтылысымен, жоғары психофизиологиялық мазасыздық пен жұмыстың тиімділігінің төмендеуімен байқалады.

Н.П.Фетискин оқу үрдісіндегі төмен эмоциональдық фонның дидактикалық, ұйымдастырушы-әдістемелік және психологиялық детерминантты себептерін көрсетеді. Мұндағы психологиялық детерминанттар:

- Оқуға деген қызығушылықтың болмауы.
- Танымдық қызығушылықтың төмендеуі – психологиялық тойыну мен эмоциональдық және физикалық жүктеменің артуы салдарынан.
- Өзін тыңдай, ұйымдастыра білмеу.
- Толыққанды сынып ұжымының болмауы.

ШЖБМ бағдарламасын өз деңгейінде орындап шығу қазіргі кездегі көкейкесті мәселелердің бірі, өйткені қойылатын талап негізгі мектептермен бірдей. Аталмыш мектеп жағдайында бағдарламаны сапалы орындау төмендегі жағдайларды, талаптарды орындағанда ғана мүмкін болады:

- егер мұғалім ШЖМ-ның өзіндік ерекшелігін, сабақтың ерекшелігін түсіне, сезіне алатын болса;

- егер мұғалім ШЖМ-да сабақтарды ұйымдастырудың мәселелері бойынша қажетті теориялық және практикалық дайындықтан өткен болса;

- сабақта мұғалім балаларды қызықтыра алатындай, сабақты түрлендіре жүргізетін, олардың сабақтағы іс-әрекетін ұйымдастыру формаларын дұрыс қолданатын болса.

ШЖБМ мұғалімдерінің жұмысындағы қиындықтарға қарамастан, республикамыздың мұғалімдері оқушыларды екінші жылға қалдырмай, толық үлгеріммен жұмыс істеп, оқушыларға терең және берік білім беріп, олардың өз бетімен жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыруда.

Шағын кластарда оқушылардың жүктемесі еселеніп артатындығына байланысты интенсивті сұрауды шамадан тыс қолдануға болмайды, өйткені ол оқушының ойлау әрекетіне қысым келтіреді, оқушыға әр төрт-бес сабақ бойы бірнеше рет жауап беру оңай емес. Сонымен қатар үздіксіз бақылау ұсақ өбектеуге, алып келіп, балаларды өзбеттіліктен айырып, артық эмоциялыққа, шаршауға алып келеді.

Оқушылардың шаршауының алдын-алу тәсілдері:

- Дидактикалық (әдістерді түрлендіріп отыру).
- Психологиялық (зейіннің әртүрлі түрлері мен ойлау амалдарын белсендендіру, класта қолайлы психологиялық климатты жасау).
- Техникалық (сергіту сәті, сабақтың уақытын 35-40 минутқа дейін азайту, сұрақты қоярға дейін және кейін үзіліс, маңызды ойларды қайталау, эмоциялық әсерді күшейту үшін материалды түсіндіру кезінде дауысты төмендету немесе жоғарылатты).

Қазіргі сабақ құрылымын құруда қызықты мәліметтер П.Урбетис пен В.Валентинович сабақ кезіндегі оқушылардың жұмыстану қабілетінің өзгерісін зерттеу мәліметтері қызықты: сабақтың 1 мен 4 минутында балалар 60% ақпаратты игереді, 5 пен 23 минутында 80%, 24 пен 34 минутында 45-5-% және 35-тен сабақтың аяғына дейін - 6%-ға дейін.

ШЖМ жағдайында мұғалім мен оқушы арасында кері байланыс жеңіл орнайды, оқыту әдістемесін, оқу материалын түсіндіру темпін, оқу тапсырмаларының күрделілігі мен көлемін тез өзгертуге мүмкіндік береді. Алайда, мұндай диалогтық байданысты күнделікті баға қоюға қолданып қажеті жоқ, өйткені бұл жағдайда баға өз рөлінен айырылып қалады.

Суворова Г.Ф., Зайкин М.И., Фетискин Н.П., т.б. зерттеулерінде сабақтағы оқу-танымдық қызметті басқару ерекшелігі анықталды. Авторлар мұғалім тарапынан оқушылардың әрекетін гиперқамқорлық пен жоғары бақылау феноменін анықтаған.

Мұғалімнің оқушыларға зейіні сабақ барысындағы тікелей байланыстың еселенуінен артады. Сабақ барысында мұғалім мен оқушының қарым-қатынасынан үлкен кластарға тән болмайтын мазасыздық артады.

ШЖМ-ның оқу-танымдық әрекеті барысын бақылау кейде негативті жайларға: балалардың жауапқа даярлық жағдайында ұзақ уақыт болуы; күту стресінің туындауы, нәтижесінде қорқу сезімі, эмоциональдық және физикалық жүктеменің артуына алып келеді.

ШЖМ-ға баға «престижінің» төмендеуі тән. Оның себептерін М.И.Зайкин төмендегілерге байланысты деп көрсетеді:

- Оқушы үшін бағаның маңызды болғанымен, оның өте көп болуы оған деген қызығушылықты төмендетеді.

- Бағаның көп болуы әр бағаның токсандық қорытындыға әсерін төмендетеді.
- Бағаның сыныптастар арасындағы өзін-өзі бекіту құралы ретінде рөлі аз санды сыныпта төмендейді, өйткені мұндай сыныптарда әр оқушының орны анықталған.
- Егер үлкен сыныпта баға алу эмоциональдық мазасыздануды төмендетсе (көпке дейін сұрамайды), шағын кластарда бұл мүмкін емес, өйткені оны осы сабақта бірнеше рет және осыдан кейінгі сабақта тағы да сұрауы мүмкін.
- Бағаның көп болуы балалар мен олардың ата-аналарының эмоциялық реакцияларын басады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекеттік 2011-2020 жылдарға арналған білім беруді дамыту бағдарламасы.
2. Мұханбетжанова Ә.М. Шағын комплектілі мектептің оқу-тәрбие жүйесі. Оқу-әдістемелік құрал. Атырау қ., Атырау университеті, 1997.
3. Мамырова Л.К., Нурсейітова С. Шағын жинақтаған мектеп – білім беру. Алматы. Ғылым. 2002.
4. Лебедева Л.А., Акпаева А.Б. Теория и технология педагогического процесса в малокомплектной начальной школе: Оқу құралы – Алматы: Абай атындағы ҚҰУ, 2010.
5. Оспанов Т., Құрманалина Ш. Математиканың бастауыш курсы оқыту әдістемесі. II бөлім. – А.: Республикалық баспа кабинеті, 1996.
6. Ж.Қ.Астамбаева, Г.И.Уәйісова, Шағын жинақты бастауыш мектептегі педагогикалық үдеріс теориясы мен технологиясы: А., 2010.
7. Фролов П.Т., Соловецкий И.С. Особенности педагогического процесса в малокомплектной школе (Сборник). – М., «Просвещение», 1991.

В статье представлен материал по организации обучения в условиях малокомплектной начальной школы – формирование у будущих учителей профессиональной компетентности, соответствующих знаний, умений и практических навыков в специфических условиях МКНШ. Рассмотрены психолого-педагогические вопросы организации деятельности учителя и учеников в условиях малокомплектной школы.

The article presents the material in a few complete education elementary school -a future teachers of professional competence, knowledge, abilities and skills specific little complete school. Addressed psychological issues of teacher and students in a few complete school.

ӘОЖ 355.14.

Испанова А.Т. – оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

**ТҮСТІ ҚАБЫЛДАУДЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ
ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Қазіргі уақытта адам қажеттілігінің білімге сұранысының өзгеше серпінде өсуі зерттеу бағыттарының жаңа мазмұн алуына, оны қанағаттандыру қызметтерінің жандануына, кеңеюіне әкелді және сонымен бірге оларды іске асыру мүмкіндіктері де анағұрлым ұлғайып, даму үстінде.

Соған орай жас ұрпақты оқытып, тәрбие берудің сапалық деңгейін көтеріп, сұлулық пен көркемдікті қабылдау қабілетін, эстетикалық талғамын дамыту, ізгілікке баулу, өз ісіне деген шығармашылық құштарлықтарын, қызығушылығын арттыру - бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі.

Көркемдеп қабылдауды қалыптастыру жөнінде айта келіп, Қ.О.Жеделов «Өнер адам баласының өмір сүруінде жалпы адамзаттық мәні бар және барлық адамға қажет іс-әрекет, қызмет екені аян. Ол - мейлі әдебиетке, мейлі музыкаға, мейлі живописке байланысты ма, соның бәрі белгілі бір образдық түрде істелген, орындалған өмір шындығының өзгертіліп, өңделіп берілген көрінісі. Өнердің кейбір түрлері тікелей санаға, біреулері адамның кейбір материалдық мұқтаждығын өтей отырып, оның ойы мен сезіміне тікелей әсер етеді» деп жеткіншек бойына өнер түрлерін қалыптастыру қажеттілігіне мән береді. Сайып келгенде, шындықтың өнер арқылы көрінуі, берілуі – адамның айналасын қоршаған әлемді, дүниені эстетикалық меңгеруге керекті ең тиімді, бояуы қанық, мағынасы анық, тұнықтық пен тұтастық көрінісі. Өнер пәндері арқылы жеке тұлғаның рухани әлеміне мақсатты түрде әсер ету үшін, алдымен оқушылардың өнер шығармасына деген қызығушылығын оятып, оны көріп, қабылдай білуге, көркемдікті, әдемілікті сезіне білуге баулу қажет.

Осы айтылғандардың аясында кезегін күтіп тұрған нәрсе – түсті қабылдаудың бейнелеудегі психологиялық ерекшеліктері десек те болады. Өйткені түсті қабылдаудың, яғни түс әлемінің тек өнерде ғана емес, философия, психология ғылымында да мағыналық мәні бар. Шынында «түр-түс әлемі» ұзақ қалыптасу тарихы бар, адам баласы үшін әлі толық ашылып болмаған құпия сыры мол өзіндік сымбатқа ие өте күрделі, әрі байырғы табиғат құбылыстарының біріне жатады.

Философ А.Ф.Сейтимов: «Дүниені көркемдеп, әсемдеуші суреткер, яғни суретші ғана. Осы суретші көпшіліктің ойынан шығып, оларды таңдандырып, эмоциясына тікелей әсер етеді, көркемдейді. Осы материалды дүние арқылы рухани дүниеге сапалы өзгерістер енгізеді. Демек, суретші қауым объективті дүниенің сәулесін ой елегінен өткізіп, субъективті ішкі мендігін сыртқа шығара отырып, түсті көзбен қабылдау арқылы жандандыра шығарма жазатыны мәлім» деп пайымдай келіп, сыртқы дүниені бейнелеудің шындықты процесі түйсіктердегі қарапайым бейнелеудің жеке формаларындай емес, анағұрлым бай келетіндігін айтады.

С.А.Жолдасбекова қабылдау мәселелері турасында мынадай тұжырым жасаған: «Адамның айналасына деген қатынасы оны қабылдауынан көрінеді. Ол оның барлық ісінде, тұрмыс-тіршілігінде, табиғатты қабылдауында байқалады. Егер өнердің өмір шындығын көркемдік-образдық жолмен бейнеленуі оның ерекшелігі десек және ол шындық құбылысты оның мазмұнымен сезімдік әсер етуін тұтастықта ғана көрсетеді десек, қабылдауда осы негізге сүйенуге әбден болады».

Кез-келген материалдық дүниенің сипатын анықтауда елеулі белгілердің бірі оның түсі болып табылады. Түс объектінің формасын, мазмұнын айқындауға ықпал жасай отырып, субъектінің психикалық процестерін, танымдық қасиеттерін және физиологиялық ырғақтық дәрежесін дамытуға мүмкіндік жасайды. Табиғат пен қоғамның материалдық құндылықтары алуан түрлі түстер мен олардың өңдерінен тұрады. Бұл түстерді және өңдерді объективті ажырата білу, әсіресе, суретші маманының еңбек ерекшелік үлесіне тиіп отыр.

Түстерді түйсінуді түсті қабылдаудан бөлуге болмайды. Дүние тануда көру түйсігінің маңызы зор. Зерттеу нәтижелерінен біз көру түйсігінің

өресі мен диапазонының өте кең екендігін айқын аңғарамыз. Халық мақалындағы «Мың рет естігеннен бір рет көрген артық» деген түсінік осындай тәжірибеден туындаған. Көз арқылы жарықтың қуатын, түр-түсін, үлкен-кішілігін, алыс-жақын тұрғанын, оның қозғалысын көріп білеміз. Заттар мен құбылыстардың жеке сипаттарын айнытпай толық бейнелеу, ең алдымен, көру түйсігі арқылы іске асады.

Адам сана арқылы көру мүшесімен энергиялық сәулені қабылдайды. Осы жол арқылы адам көптеген сәулелер мен түстерді және табиғаттың құбылыстарын осы қанық түстер арқылы қабылдайды.

Әдетте, суретшінің қабылдауы, күнделікті өмірдегі адамдардың қабылдау процесімен салыстырғанда өзіндік бір сапалы қасиеттерімен ерекшеленеді. Кескіндеме практикасында қажетті жағдай – бұл көріп қабылдаудың тұтастығы яғни, заттарды тұтасынан көру. Осы тұрғыда «тұтас көре білу» деген негізгі талап білім берудегі кескіндеме суреттерінде жекелеген заттармен жұмыс жасаған жағдайда қолданылады. Кескіндеме процесінде анализ және синтез ойлау операциялары сияқты салыстыру принципіне негізделеді, яғни суретші кез-келген затты көрінуі мүмкін ерекшеліктерінің формасы мен түсіне байланысты айқын аша алуына мүмкіндік береді.

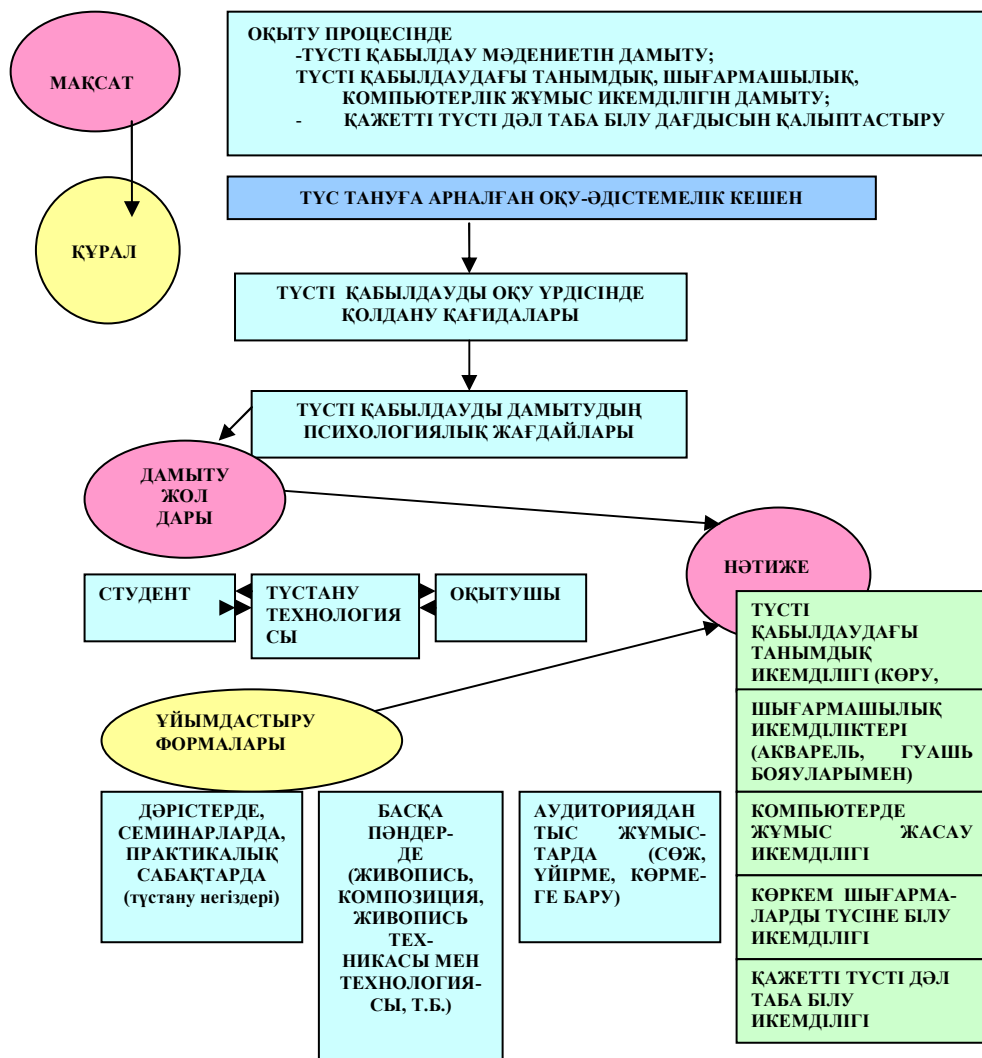
Суретші секілді заттарды тұтастай және образды етіп қабылдау, шығармашылық көру, меңгеріп алу кескіндеменің кәсіби құралдарымен өте тығыз байланыста болып, көптеген заңдылықтарға негізделеді. Кәсіби суретшінің табиғат көрінісін бейнелеуі оның эмоционалдық қарым-қатынасына байланысты, мысалы: жарықты дұрыс анықтап алмаса, табиғатты бейнелеуде жұмыс жасау қиын. Қоршаған ортаны дұрыс қабылдамай, эмоционалды көңіл-күймен табиғатты сезе білмесе, кенепте образды суреттеу мүмкін емес.

Осы қабылдау ерекшеліктеріне сай бақылай отырып, көркем-сурет құралдарымен сурет салып отырған студенттің ынтасын дұрыс бағыттап отыру қажет. Студент белгілі бір материал арқылы көркем сурет тілімен сурет салынатын, суретші жүргізген тұжырымнан кейін, көркем суреттегі түстермен көлеңкелерге қатысты қалыптасқан, кей-кезде суреттің түпнұсқасында көптеген қажетті емес детальдары болатын заңдылықтарын білуі тиіс. Шынымен де, егер студент қойылымда тұрған шығарманы қабылдаған кезде түстерді дұрыс тандай немесе бағалай алмаса, онда көркем суреттегі шығарма мен жұмыстанып жатқан кезде қателіктері көрініп тұрады.

Көркем өнер практикасында көре білу деген түсінік заттың тек сырт келбетін ғана көру емес, ол заттағы қасиеттерге баға бере білу дегенді білдіреді. Бұны көріп тану үшін түстердің процесіне қатысты, егер студент этюдтарда оларды қолданамын деген есеппен, көру анықтамаларын мақсатқа бағыттап түстерді көре алса ғана жүзеге асады. Осындай қабылдау арқылы заттағы түстерді бірінен соң бірін этюдтарда механикалық түрде қолданбайтын болады. Бұндай жағдай болатын болса жас суретші бейнелеу заңдылығына сай емес суретті бейнелеп береді. Бұл жерде көркем өнер құралдары арқылы жас суретші заттың көрінісін белгілі бір мақсатпен көре білуі тиіс. Суретті салмас бұрын ол болашақ этюдінің негізгі белгілерін алдын ала көріп отырады. Бірақ, қиял мен қабылдау дағдыларын жаттықтырусыз жас суретшінің де, үлкен шебердің де еңбегі еш кетті десек болады.

Жоғарыдағы шолуларды қорытындылай келе, түсті қабылдау ерекшеліктерін дамыту барысында төмендегідей үлгіні ұсынуды жөн көрдік.

ТҮСТІ ҚАБЫЛДАУДЫ ДАМУЫТУ МОДЕЛІ

Студенттердің түсті қабылдауын дамытуда жоғары нәтижеге жету үшін:

- Аудиториядан тыс жұмыстардың да (үйірме, көрме-мұражайларға бару, шығармашылық кештерге бару, т.б.) түр-түсті әсерлі түрде сезініп, қабылдауға үйреніп, көріп-білгенін практика жүзінде пайдалана білу шеберлігін қалыптастырып, дамытып, шыңдауға септігін тигізеді;

- танымдық маңызы бар шығармашылық өнер кештерін, «Мастер-класс» байқауларын, «Жас дарын» байқауларын, т.с.с. шараларды көптеп ұйымдастырған дұрыс;

- арнайы студенттер арасында көрмелеу жұмыстарын ұйымдастырып, үйірмелер өткізу қажет.

- студенттерді түсті қабылдауға және жалпы көркемдеп қабылдауға үйрету жұмысы бүкіл педагогикалық процестің іске асу барысында максаттандырылған жүйелі жұмыс түрінде, үзбей жүргізіліп отыруы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты. Рисунок. Живопись. Композиция. М. Просвещение. 1981 г. 237 с.
2. Жеделов Қ.О. Бастауыш класс оқушыларының бейнелеу өнері сабағында көркемдеп қабылдауын қалыптастырудың педагогикалық негізі. п.ғ.к. дис. – Алматы, 1994. 137 бет.
3. Жарықбаев Қ.Б. Жантану негіздері. Алматы. 2002
4. Сейтимов А.Ғ. Қазіргі қазақ этносының көркемдік дүниетанымының бірлігі мен әртүрлілігі. ф.ғ.к. дис. – Алматы, 2001 – 116 бет.

В статье рассматривается проблема формирования восприятия цвета в процессе обучения и указываются модели развития цвета.

This article deals with the problem of formation of a colour assumption in the process of training and points to the model development of colour.

ӘОЖ 37.01.379.85

Искакова И.И. – оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

**«РЕЖИССУРА» МАМАНДЫҒЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРІНЕ
«САХНА ТІЛІ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Тіл мәдениетінің қайнар көзі – сахна тілі. Сахна тілі - халықты жүзбе жүз көріп отырып, мәдениетті, әдебиетті, өнерді, саясатты басқа да мәселелерді уағыздайтын, халықтың санасына сіңіріліп, ұрпақты тәрбиелейтін тіл. Сахна тілі қанша көрермен отырса, сонша адамның құлағына кіріп, жүрегіне ұялап, жан дүниесін шымырлатып, көкірегіне сәуле түсіретін тіл болуы қажет. Тілді әдемі жаза білу бар, дұрыс сауатты сөйлей білу бар. Сонымен қатар оны халыққа жеткізе білу бар. Сол тілді халыққа әдемі мәнерлі, сазды жеткізе білу үшін сахна тілі ауадай қажет. Өйткені драмадағы ең бастысы, ең шешушісі, ең негізгісі – тіл. Сахнада сөйлеу - үлкен өнер. Біреудің ойын, жан-сезімін, жүрек толғанысын өз сөзінде етіп жеткізу, сөйлеу нормаларын бұзбай, драматургтың ой-тебіренісін ойша-қатесіз, көрермен құлағының құрышын қандырадай етіп жеткізу – қиынның қиыны. Салауатты әр мәдениетті адамдар үшін дұрыс сөйлеп, сауатты жазу қандай міндет болса, сөздерді дұрыс айту да актерлар үшін аса маңызды.

Сөйлеу техникасы – өз дауысын меңгеруі оның тынысына, сөйлеу мүшелерінің қызметіне, интонацияға, сөйлеу шапшаңдығына, паузаға, дикцияға байланысты болады. Дикция, тыныс, дауыс, орфоэпия, ауызекі сөздің логикалық интонациялық заңдылықтары, міне, осының бәрі – сөйлеу шеберлігінің маңызды да қажетті қырлары. Сөйлеу техникасын қалай меңгеруге болады? Сахнада сөйлеген артистің үніне қойылатын ең басты талап: дыбыстың таза, анық болуы. Егер сөйлеп тұрған сөзіңізден бір дыбыс естілмей қалса немесе күңгірт, шала естілсе, бар сөйлемнің мән-мағынасы бұзылады.

Сөйлеуге қатысты дыбыстау мүшелерінде, кейде тіпті табиғи жаратылыстан пайда болған кемшіліктер де болады. Олар: кетік тіс, қысқа тіс, жақты ашпай, дыбысты тістің арасынан шығарып сөйлеу, сөзді асығыс, тез айту, сөздің соңғы әріптерін айтпай кету, болмаса есіртпей сөйлеу – осының

бәрін күнделікті дыбыстардың дыбысталу мүшелерінің кемшілігін жаттықтыру арқылы ғана жоюға болады.

Тек әрбір студент осындай жаттығуларды қажымай талмай жасауға ынтасы болғаны, ерінбегені аса қажет. Дыбыстың мүшелеріне жататын: ерін, тіс, таңдай, иек, тіл, кішкене тіл, көмей екені белгілі. Енді осыған арналған көптеген жаттығу түрлерін ұсынып отырмыз. І курстар үшін «Дикция бөлімі», «Демге» арналған тренинг-жаттығулар төмендегідей:

1. Сипалау массажы.
2. Көзге арналған жаттығулар.
3. Мұрынға.
4. Ерінге.
5. Тілге.
6. Жаққа арналған жаттығулар.
7. Демге арналған жаттығулар.

Осы жаттығуларды студенттер күнделікті өзінің ісіне айналдырып отырып, сөйлеу шеберлігіне көшеді. Енді сахна тілі пәнін оқытудың бөлімдеріне тоқталайық.

Тыныс пен дауысты жаттықтырып тәрбиелеу үшін ең алдымен тыныс жүйесінің жұмысына баса назар аудару керек, өйткені тыныс көмейдің дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз етіп отырады. Тынысты жаттықтыру кезінде студент денесін дұрыс қалыпта ұстап, демді ішке қарай тек мұрын қуысы арқылы ғана жұтқаны дұрыс. Тынысты тіл дыбыстарының айтылуы арқылы жаттықтырған жөн, себебі тыныс тіл дыбыстарын тудыратын көмей мен артикуляциялық аппараттың ыңғайына қарай қызмет етеді. Тыныс жаттығуларын әр түрлі қимыл қозғалыстарға құрған жөн, бұл, біріншіден, жүйке жүйесі мен бұлшық еттердің тонусын жақсартады, екіншіден, студенттің назары демді бақылаудан дене қозғалысына, ауасына, тыныс жүйесі еркін дамып қалыптасады. Жаттығу кезінде студенттің өзін іштей еркін сезінуіне қатты көңіл бөлу керек, өйткені психикалық ширығудан барып бұлшық еттердің ширығуы пайда болады да, дұрыс тыныстауға мүмкіншілік болмайды. Тынысты жаттықтыру кезінде тыныстау процесінің жиілігіне, тереңдігін баса назар аудару керек. Демді толық алмау да зиян, өйткені дауыс тиісті энергиясыз күшінен айырылып, әлсіз шығады. Алғашқы тыныс жаттығулары кезінде-ақ дыбыстың дұрыс бағытталуына, дауыстың еркін шығуына, әріптердің анық айтылуына қатты көңіл бөлген жөн.

Тіл тазалығы мен сөздің дұрыс айтылу ережелерін меңгеру, оны іс жүзінде қолдана білу – драмалық театр актері үшін басты міндеттердің бірі. Өйткені актердің сөзі түсініксіз болса, онда ол қаншалықты дарынды болғанымен айтайын деген ойын, талап-тілегін тыңдаушы-көрермен қауымға толық жеткізе алмайды. Міне, сондықтан да болашақ актер тіл тазалығына, сөздің дұрыс айтылуына қатты көңіл бөлуі керек. Тіл тазалығына арналып іріктелініп алынған жаттығуларды барлық студенттер меңгеруге тиіс. Тілінің кемшіліктері бар студенттерге қосымша, арнайы жаттығулар, тапсырмалар беріледі. Негізінен тіл ұстарту жұмыстары жеке сабақтарда жүргізіледі.

Мәтінмен жұмыс жасау бөлімі бойынша алғашқы кездері алынатын мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен жаңылтпаштар, балаларға арналған өлең жолдары мен ертегілерге қисынды талдау жасау арқылы студент сөз әрекетінің алғашқы элементтерімен таныса бастайды. Талдау барысында әр сөйлемді мағынасына қарай тактіге сөздердің дұрыс айтылу ережелерін сақтай отырып сөзді қарама-қарсы, салыстырмалы түрде сөйлеу, тыныс белгілерінің мәні мен маңызын түсіне отырып оларды іс жүзінде дұрыс қолдана білу қажет.

Біртіндеп мәтінмен жұмыс жасауға эпостар, мысалдар, жазушы шығармалары, ақын өлеңдері, монологтар, пьесадағы кейіпкерлердің сөздері алынып, қисынды талдаумен қатар оқиғалы-әрекетті талдау жұмыстары жүргізіле бастайды. Болашақ актер кез келген жанрдағы, әр түрлі стильдегі шығармаларды талдауда, бойына сіңіре білуде, сол шығармалар арқылы айтайын деген ойларын тыңдаушы-көрермендерге жеткізе білуге өздерін еркін сезінулері қажет.

Қорыта келе, сахна тілі пәні бойынша дәріс алған әрбір студент дем мен дауысты, тіл тазалығы мен тіл мәдениетін жақсы меңгеріп, адам ретінде мәдениеттерін жоғарылатып, сахнада қолданылатын құрал ретінде өздерінің шеберліктерін шыңдап, кез келген жанрдағы, әр түрлі стильдегі шығармаларды талдап-талқылауда, бойына сіңіре білуге, айтайын деген ойын, талап-тілегін көрермен, тыңдаушы қауымға жеткізе білуде өздерін еркін сезіне алатын дәрежеге жетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байсеркеұлы М. *Сахна және актер. Оқу құралы. А., 1993.*
2. Кнебель М.О. *Слово в творчестве актера. М., 1970.*
3. Куницын А.Н. *О сценической речи. В сб.статьей. Л., 1971.*
4. Тоқпанов А.Т. *Бүгінгі күнге дейін. Оқу құралы. А., 1976.*
5. Тұранқұлова Д. *Сахна тілі. Оқу құралы. А., 1999.*
6. *Речь на сцене. Сборник статей. Л., 1961.*

В статье рассматриваются особенности преподавания предмета «Сценическая речь» студентам специальности «Режиссура».

In this article is discussed the features of teaching the subject «Stage Speech» among the students of the specialty «Direction».

ӘОЖ 37.037

Бахтиярова С.Ж. – оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

**БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІН
ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ**

Көкейкестілігі. Қазақстан Республикасының әлемдік өркениетке, демократиялық дәстүрге өту жағдайында адамзат қоғамының ғасырлар бойы жинақтаған жалпы құндылықтар мұрасына ден қоюы, рухани-адамгершілік негізінде дене тәрбиесін сабақтастықта дамытып, салауатты өмір сүру дағдылары арқылы дене мәдениетін қалыптастыру өзектілігі артуда. Бұл мәселе ел Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2030» бағдарламасында, ҚР «Білім туралы» Заңында, «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында» білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі ретінде көрініс тапқан.

Дене тәрбиесін, жаңа технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпы адамзаттық құндылық қағидаларымен сабақтастыра зерттеу – бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі. Дене тәрбиесінің мәнін бүгінгі жаңа заман талабына сәйкес қарастыру – бұл адамды өзі өмір сүрген ортаның жемісі ғана емес, сол ортадағы дене мәдениеті,

адамгершілік қарым-қатынасы әрекетімен көрінетін субъект деп танылуымен айқындалады. Қоғамның елеулі өзгерістерге түсуі, адамның мақсат-мұраттарына, тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқына, сондай-ақ өзінің жеке басына да субъект ретінде өзгеріс енгізуде.

Дене тәрбиесінің әлеуметтік жүйе және қоғамдық құбылыс есебінде дене тәрбиесі жүйесін, оның қалыптасуы мен дамуының негізгі заңдылықтарын, оның қызметі мен құрылымын танып-білудің қажеттілігі білім мен тәрбие талаптарына сәйкес өсіп келе жатқан ұрпақтың дене тәрбиесін қамтамасыз ету үшін керек. Дене тәрбиесі тек мектептегі дене шынықтыру сабағы ғана емес, ол сабақтан тыс, мектептен де тыс денсаулыққа байланысты шаралар жүйесі екенін ескерсек, қазіргі кезеңдегі білім беру орындарындағы дене тәрбиесінің жүйесі жастардың денсаулықтарын нығайтумен қоса, тұлға бойындағы биологиялық-психологиялық қажеттіліктердің жан-жақты жетілуіне, өмірге белсенді ұстаным мен ізгілікке қатынастарын дамытуды меңзейді. Мұндай маңызды әдістеме ғылыми және оқу пәні ретінде жетекші рөл атқаратын, дене тәрбиесі саласындағы кәсіптік бағытта болашақ мұғалімдерді дайындауды жүзеге асыратын жоғары оқу орындарындағы оқыту жүйесіне тікелей байланысты.

Дене тәрбиесі мәселелерін шығармашылық тұрғыда шешуге, өзгермелі өмір жағдайында инновациялық процестер мен жаңашыл бағыттарды дер кезінде меңгере отырып, тәжірибеге сын көзбен қарап, дене тәрбиесі міндеттерін жүзеге асыруға белсенді, салауаттылық пен дене мәдениетін меңгерген маман даярлаудың маңыздылығы артауда.

Республикамыздағы білім беру саласында және әртүрлі қолдану салаларына байланысты жаңа бағыттағы спорт, дене тәрбиесі жүйесі бойынша мамандарға деген сұраныстардың артуы, оларды дайындаудағы білімділігі мен қабілеттілігі, біліктіліктің қазіргі талаптарға сай болуы өте үлкен маңызды жұмыстарды атқаруды талап етеді және болашақ педагогтардың кәсіби даярлығын, білім стандартына, мазмұнына сай жетілдіру мәселелері көкейкесті мәселе болып отыр.

Көрсетілген міндеттерді толық жүзеге асыру дене тәрбиесі жүйесіне тікелей байланысты. Дене тәрбиесін жүзеге асыру – денсаулықты нығайту, білім беру, дамыту, тәрбиелеу міндеттерін шешуге арналған педагогикалық жұмыстардың бірі бола отырып, жеке тұлғаның денсаулық деңгейін арттыру, табиғи күш-қуатын нығайту, дене мүшелерін гигиеналық негіздері мен дене-қозғалыс қабілеті мүмкіндіктеріне сай, өз бетінше қимыл-қозғалыс жаттығуларын орындап, өзін-өзі үнемі дамытып, көңілді де сергек жүруге баулиды.

Болашақ ұрпағымыздың денсаулығының мықтылығы, салауатты өмір сүруі мектеп мұғалімінің жеке басымен оның жоғары оқу орнындағы теориялық жеке тәжірибелік дайындығының дәрежесіне тікелей байланысты. Осыған орай оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыру жұмыстарын ұйымдастыруға болашақ мұғалімдерді даярлау ісін кәсіби дайындықтың ажырамас бөлігі ретінде қарастыру керек. Дене тәрбиесі және спорт мамандары күрделі әлеуметтік міндеттерді шешуге араласумен бірге оқушылардың психологиялық ерекшеліктеріне сай, оқу-тәрбие міндеттерін шешуде олардың рухани жетекшісі де болуы тиіс.

Қазіргі кезде дене тәрбиесі мұғалімі биологиялық (физиология, анатомия, биохимия, спорттық метрология, т.б.), педагогикалық (педагогика, психология, дене мәдениетінің ілімін, спорттық жаттығу негіздері, дидактика т.б.) пәндерді философия, әлеуметтану, медицина, математика ғылымдарын және басқару мен ұйымдастыруды жете меңгеруі қажеттігін ескерсек, дене тәрбиесі жүйесін

жүзеге асыруда педагог кадрлар дайындау мәселесінің өзектілігі айқындалып, оның түрлі бағыттары бойынша ауқымды зерттеулердің қажеттілігі байқалады.

Қазіргі таңда қоғамның салауаттылығы маңызды сипатқа ие. Бүгінгі болашақ мұғалімді дайындауда олардың салауатты өмір сүру мен денсаулық, дене мәдениеттерін өздері игермей тұрып, оларды білімді, білікті маман ретінде қалыптастыру мүмкін емес. Себебі әр болашақ маманның денсаулығы жеке байлық қана емес, ол сондай-ақ халқымыздың білім және экономикалық қуатының өсуі үшін де қажетті шарттарының бірі. Соның ішінде денсаулықтың басты шарты - мәдени орта, салауатты өмір салты.

Президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасында «Салауатты әрі гүлденген экономика құрмайынша, біз қуатты мемлекет пен қарулы күштер құра алмаймыз, демографиялық, экономикалық және әлеуметтік міндеттерді шеше алмаймыз, әрбір адамның жеке басының қадір-қасиеті мен әл-ауқатын арттыра алмаймыз»,- деген болатын.

Бұл құжаттардағы негізгі мәселенің бірі – дене тәрбиесі арқылы салауатты өмір салтын қалыптастыру, жастар тәрбиесі. Сондықтан да болашақ мұғалімдерге қойылатын жаңаша талаптар мен өзгерістер туындап отыр. Бұған себеп қазіргі кезде жеке тұлғаның қоғамдық және әлеуметтік мәні дене тәрбиесі мұғалімінің назарынан тыс қалмауы қажет. Дене тәрбиесі сабағындағы сауықтыру, білімдік, тәрбиелік міндеттерімен қатар, педагог кәсіби жұмысын атқарып қоймай, оқушылардың рухани жеке тұлғасын қалыптастыруды жүзеге асыруы керек.

Болашақ мұғалімнің жеке басының маман ретінде қалыптасуы үшін кәсіби сапасының негізгі талаптарының бірі ретінде оның жалпы ғылыми-әдістемелік даярлығын ерекше атап өтуге болады. Бүгінгі таңда күн тәртібінде студенттердің өзін-өзі басқаруды дамыту міндеттері қойылып, болашақ мұғалімнің дербестігі мен белсенділік дағдысын тәрбиелеу және дамыту қажеттілігі күннен-күнге артып отыр. Жоғары оқу орындарына болашақ мұғалімдерге өз кәсіби міндеттерін жете білетін, қажетті педагогикалық дағдыларды меңгерген, өз Отанын сүйетін шәкірттерді тәрбиелеу мен оған мұғалімдерді кәсіби дайындау міндеті жүктелген. Осы мақсатта жоғары оқу орындарында болашақ маман дайындаудың сапасын арттыруға ерекше көңіл бөлінуде. Сондай-ақ тәрбиенің ықпал жасау өрісі де орасан кеңейе түсті.

Дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесінің қайнар көздерін, тарихи даму кезеңдерін сараласақ, олардың мынадай жағдайларға байланысты пайда болатынын анықтауға болады:

- дене дайындығы жетілген, денсаулығы мықты адамдардың қажеттілігінен туындаған қоғамдық өмірдің іс-тәжірибесі;
- әр түрлі тарихи кезеңдерде ойшылдар мен ағартушылардың жан-жақты жетілген жеке тұлғаны тәрбиелеу туралы ой-тұжырымдары мен идеялары;
- үйлесімді дамыған, жан-жақты, білімді де білікті ұрпақ тәрбиелеудегі озат педагогикалық іс-тәжірибелер мен ұсыныстар;
- дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесі саласындағы ізденістер мен ғылыми негізделген тұжырымдамалар;
- дене тәрбиесі теориясы мен әдістемесін дамыту жөніндегі мемлекеттік сұраныстар.

Дене тәрбиесінің адам әрекетінің сан қилы сипатымен, өзіне тән ой-сана мен даму заңы, өзара ішкі байланыстары мен өзара ықпалдастықта дамитын ерекшеліктері, әдістері мен өзіндік тарихы қалыптасқан. Нәтижесінде дене

тәрбиесі теориясы ғылым ретінде қалыптасып, мәні мен мазмұнын анықтауға мүмкіндік береді

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарында мамандық пәндерінің әдістемесін оқытуда педагогика мен психология ғылымдары арасындағы өзара байланысты күшейте отырып, білімді игеру үшін оқушының танымдық ой-тәсілдері мен тәрбиесі жүйесіне байланысты ұғынуын дамыту қажеттігі айқын көрінеді. Жоғары оқу орнын білімді игеру тәсілдерін ұсына отырып, ойлау әрекеттері арқылы студенттердің ұғынуына қажетті субъективті түрдегі қабылдаудың нақты әдістерін қамтамасыз ету қажет. Оқу бағдарламасы студенттердің жеке тұлғалық, кәсіби дайындық, жалпы танымын және ұстаздық еңбегіндегі кәсіби өзгерістер мен қойылатын талаптарды жете түсінуі керек. Педагогикалық білім беруді дамыту – білім беру әдістері мен тәсілдерін меңгеру, оқытумен қатар, болашақ мұғалімнің оқушы белсенділігін дамытуды жоспарлап, шәкірттерінің іскерлігін қалыптастыруға дайындау. Оқу орындарында оқу-тәрбие жұмысы теорияның тәжірибемен байланысы принципіне құрылады. Ол студенттердің теориялық білімдері мен тәжірибелік іскерліктері, дағдылары жүйесінің арасындағы қажетті байланысты білдіреді.

Жоғары оқу орындарындағы педагогикалық тәжірибе ерекше, ал ол болашақ мұғалімдерді дайындау уақытының үштен бір бөлігін алады.

Студенттердің дене тәрбиесі бойынша теориялық білімдерінің, іскерліктері мен дағдыларының терең, жүйелі және әсерлі болуы - олардың педагогикалық даярлықтарының басты көрсеткіші. Болашақ мұғалімдердің сабақ беруге даярлық көрсеткіштері олардың білімдерінің нақты, терең, жүйелі болуы, сол білімдер арқылы оқушыларды жаттықтыру іскерліктерімен және дағдыларымен қарулануы деп түсіну керек. Педагогикалық тәжірибе кезінде істелген студенттердің жұмыстары курстық және дипломдық жұмыстарда кеңінен пайдаланылса тиімді. Дене тәрбиесі мамандығындағы студенттер тәжірибелік дене тәрбиесі сабақтарында әртүрлі жаттығуларды пайдаланып, қызықты сабақтар өткізуді және пән бойынша сыныптан тыс жұмыстардың, үйірмелердің жұмыс формаларын анықтап, олардың тақырыптарын жоспарлары мен мазмұндарын жасайды.

Қазіргі кезде жоғары оқу орындарындағы студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары олардың болашақ қызметіне байланысты және пайдасы зор. Мектеп тәжірибесі кезіндегі ғылыми-зерттеу жұмысында қалыптасқан белгілі бір жүйенің болуы студенттің оқу тәрбие қызметіндегі белсенділігінің арта түсуіне педагогикалық тәжірибенің тиімді өтуіне игі ықпалын тигізеді. Осыны ескеріп, студенттерді ғылыми-зерттеу жұмысына қатыстыруды алдымызға міндет етіп қойып, онда мынадай мақсаттарға жету көзделеді:

1. Студенттерді оқуға, сабақ беру мен тәрбие жұмыстарын жүргізуге қызықтыру.
2. Болашақ мұғалімдерді өз бетінше жұмыс істеуге дағдыландыру.
3. Студент-практиканттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына қабілеттілігі мен икемділігін арттыру.
4. Алған білімдерін тұрмыста шығармашылықпен қолдана білуге үйрету.
5. Студенттерді ғылыми-әдістемелік әдебиеттермен жұмыс істеуге үйрету, курстық және дипломдық жұмыстарын орындауға дайындау.
6. Студент-практиканттардың ғылыми-зерттеу жұмысын мектептегі сыныптан тыс тәрбие жұмысымен байланыстыру.

Болашақ дене тәрбиесі мұғалімін дайындау жүйесін және оны психологиялық-педагогикалық білім алуын үйлестірудің жетекші

бағыты ретінде дене тәрбиесі үрдісін жүзеге асырудың және түрлендірудің жолдарын түсіндіретін және көрсететін білім жүйесін қалыптастыру болып табылады.

Дене тәрбиесін жүзеге асыруды сабақтастыру, біздің көзқарасымыз бойынша, дене тәрбиесі әдістемесін студенттерге үйрету жүзеге асырылуы тиіс. Бұл дене тәрбиесі мазмұны бойынша білім беруді жүзеге асыруда дұрыс меңгеруге ықпал жасайтын дене тәрбиесі әдістері мен технологияларына, оларды логикалық түрде құру, ұйымдастыру тәсілдеріне ерекше көңіл бөлінуі қажеттігін көрсетеді. Оқытушы нақты оқыту ақпаратын беруші, оны студенттердің меңгеруін ұйымдастырушы және соның нәтижесін бағалаушы позициясын ұстаушы адам ретінде болмауы керек, қайта студентке көмектесетін, өзінің білім беру қызметінің субъектісі болу керек. Ол үшін оқытушы талдауға тиісті бағдарламаны меңгерудегі және бағдарламаны оқуда студенттердің өздері қабылдауына кеңесші, сарапшы болуы тиіс. Оқытушының жаңа ұстанымы үнемі студенттермен бірге кішігірім зерттеулер орындау, студенттік топтармен бірге оқу үдерісін ұйымдастырудың түрлі формаларын бірге шығармашылық тұрғыда іздестіру жаңашылдық бағытта кәсіби біліктілігін жетілдіріп отыру өзекті сипат береді деген тұжырым жасаймыз.

Аталған мақала бойынша мынадай **қорытынды** жасауға болады:

Қазіргі қоғам дамуының қарыштап өрлеу кезеңінде философиялық көзқарастар мен психологиялық, педагогикалық, физиологиялық, әдістемелік еңбектерді талдау негізінде жеке тұлғаның жан-жақты дамып, жаңа қоғамға бейімделген, салауатты өмір салты негізінде дене мәдениеті қалыптасқан, білімді де білікті тұлғаға деген сұраныс арқылы зерттеу мәселесінің көкейкестілігінің бұрынғыдан да арттыра түсетіндігі айқындалды.

Аталған мақалаға сай бірқатар **ұсыныстар** беруге мүмкіндік берді:

- қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық жаңару құрылымдарына лайықты жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыру, бұл бағыттағы дене тәрбиесін үйлесімді, қазіргі қоғам талабына сай, жеке мүддесін қоғам мүддесімен үйлестіре алатын өрелі тұлғаны тәрбиелеуге бағыттау;

- өз Отанын сүйетін белсенді, ұлтжанды азамат тәрбиелеуде дене тәрбиесі мен спорттық шараларды асыл мұралар, рухани қазыналарға, даңқты тұлғаларымыз бен мәдениетімізге, тарихи дәстүрлерге сабақтастықтағы жұмыс түрлерін таңдау;

- болашақ маман жеке тұлғасын қалыптастыруда ұнамсыз қасиеттерден бойын аулақ ұстап, ізгілікті сезімдерін, мәдениетті мінез-құлық сапаларын және өзінің кәсіби қызметінің қоғам игілігіне пайдалы тұсын ұғына біліп, оны болашақ ұрпақ тәрбиесіне ықпалдастыруға тәрбиелеу жұмыстарына баулу;

- өзгермелі өмір жағдайында нақты, дұрыс бағытының болуы, салауаттылық өмір сүру принциптеріне сай, педагогикалық жүйенің құрылымы, мазмұны мен тәрбие әдістерін жаңа жағдайға орай тез бейімдеп, одан әрі сапалы, тиімді жолмен ұйымдастыруға, жасампаз тіршілік, өмір шеберлігі шыңына ұмтылуын қалыптастыру;

- дене тәрбиесін беруде сабақта және одан тыс уақытта жеке тұлға дүниетанымын заман, қоғам талабына сай өзгертіп, оған субъект ретінде қарап, дербестігі мен шығармашылығын дамыта алатын кәсіби мамандар даярлануы керек;

- дене тәрбиесін жүзеге асыруда рухани құндылықтармен сабақтастық принциптерін басшылыққа ала отырып, студенттердің оқу-зерттеу жұмыстарын жүргізуді ұйымдастыру;

- болашақ мұғалімдердің педагогикалық мамандыққа қызығушылығын арттырып, шығармашылық қабілеттерін дамытуға байланысты оқу-әдістемелік әдебиеттер, оқу құралдарын шығару;

- дене тәрбиесі жүйесі бағыттары бойынша арнайы ғылыми зерттеулер жүргізу.

Зерттеу мәселесі бойынша білім берудің жаңа мазмұнына сай, мұғалімдердің біліктілігін арттыру жүйесінде оқушылардың дене тәрбиесін дамыту технологияларын жетілдіру; дене тәрбиесі сабақтарында оқушыларды адамгершілікке тәрбиелеу, дене тәрбиесі арқылы жеке тұлғаның психофизиологиясы: өзін-өзі реттеуін қалыптастыру; дене тәрбиесі сабақтарын пәнаралық байланыс арқылы жетілдіру; дене қабілетін рухани құндылықтар арқылы дамыту; релаксация арқылы жеке тұлғаның психофизиологиялық қабілеттерін дамыту; психикалық қуат мүмкіндіктері мен дене тәрбиесін сабақтастыру, т.б. бағыттары арнайы зерттеуді қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Повышение двигательной дееспособности учащихся 7-8 классов сельской школы Каракалпастана. //Монография. - Алматы, 2005. – 82 б.

2 Болашақ мамандардың кәсіптік дене тәрбиесі. //Оқу құралы. –Алматы, 2008. – 336 б.

3 Болашақ мұғалімдерді оқушылардың дене тәрбиесі жүйесін жүзеге асыруға дайындаудың ғылыми-педагогикалық негіздері. О.Ш.Байманұлы авторефераты // Түркістан, 2008 ж.

4 Педагогика: жалпы негіздері мен тәрбие теориясы. //Оқу құралы. - Алматы, 2008. (Авторлық бірлестікте: Бабаев С, Бабаева Қ.) -124 б.

5 Дене тәрбиесі сабағында оқушылардың дене мүмкіндіктерін дамыту. //Оқу құрал. – Түркістан, 2005. – 70 б.

6 Ауылдық мектептердегі оқушылардың іс-әрекет қабілеттілігін жетілдіру әдістемесі. //Оқу-әдістемелік құрал. – Нүкіс, Қарақалпақстан, 2001. - 42 б.

7 Спорттағы қазіргі заманғы педагогикалық зерттеу әдістері. //Оқу-әдістемелік құрал. – Кентау, 2007. – 55 б.

Статья посвящена проблемам вузовской подготовки будущих учителей в целях осуществления системы физического воспитания учащихся. В работе разрабатываются теория и методика этой подготовки; даются практические рекомендации их осуществления в стенах вуза; обосновываются пути и способы развития личностных качеств будущих учителей физической культуры и пути повышения квалификации учителя – организатора в спортивной деятельности детей.

In the article is devoted to problems of preparation of future teachers at higher educational institutions with a purpose of realization of system of physical education of pupils. The theory and methodology of this preparation are worked out; practical recommendations of their realization at higher educational institutions are given; ways and modes of personality development qualities of future teachers of physical culture are proved, way of improvement of professional skills of a teacher-organizer in sports activity of children are specified in the work.

ӘОЖ 37.026

*Испанова А.Т. - магистр, оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ**Сариева Р.Д. - магистр, оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ПЕДАГОГ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДА АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың біліктілігін көтеру бүгінгі күннің негізгі міндеттерінің біріне айналып отыр. Сондықтан педагог мамандардың біліктілігін көтеруді ақпараттандыру туралы тұжырымдама, стандарт және оқу-тақырыптық жоспарларын жасақтау қажет. Аталған қажеттілікті шешу барысында педагог мамандардың біліктілігін ақпараттық технологияны өз қызметтеріне пайдалану саласы бойынша тұжырымдама, модульдік жұмыс бағдарламалары жасакталды. Сонымен бірге білім беруді ақпараттандыру жағдайында педагог мамандардың ақпараттық сауаттылығын, ақпараттық мәдениетін және ақпараттық құзырлығы сияқты қабілеттіліктерді қалыптастыру мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналып отыр. Ал, қазіргі таңда жоғарыдағы аталған мәселе қалай жүзеге асырылып жатыр деген сауал туындайды. Әсіресе, мемлекеттік тілде осы бағыттағы мәселелер әлі де жеткілікті деңгейде емес.

Психологиялық-педагогикалық ғылымда өңделген қызмет принципіне сәйкес болашақ педагогтарының жеке тұлғаларының шығармашылық қасиеттерінің дамуы тек қоғамдық тәжірибені меңгеру, педагог мамандардың өздерінің белсене қызмет ету арқылы жүзеге асатын меңгеру негізінде ғана жүре алады. Адамзат мәдениетінің қол жеткізулеріне ие болу үшін әр жаңа ұрпақ осы қол жеткізулер үшін істелген қызметке ұқсас қызметті жүзеге асыруы керек. Осыған байланысты педагог мамандардың мамандандырылған қызметіне сәйкес оқу қызметін ұйымдастыру маман даярлау жүйесінің қажетті кешені болып табылады.

Қоғамда ақпараттандыру, есептеу техникасы құралдары кеңінен таралуымен байланысты, оқу процесін ұйымдастыруға, сол сияқты білім берудің мазмұнын өзгертуге де елеулі ықпал етеді. Білім беру жүйесіндегі қайта құрулардың негізгі субъектісі - мұғалім. Қазіргі мектепке шығармашылық ізденіс қабілеті дамыған, жаңа педагогикалық технологияларды жете меңгерген, мамандық шеберлігі қалыптасқан мұғалімдер қажет. Ол бір уақытта педагог-психолог және оқу процесін ұйымдастырушы технолог бола білуі керек. Компьютердің мүмкіндіктерін ескере отырып, оқыту мәселелеріне талдау жасасақ, психологияның, педагогиканың іргелі оқыту теориясынан психологиялық-педагогикалық, әдістемелік мәселелер туындайды.

Орта мектепте информатиканың жеке пән болып оқытылуы, көптеген педагогикалық ізденістер мен ғылыми-әдістемелік еңбектердің туындауының жандана түсуіне алып келді. Информатиканың қазіргі қоғамдағы алатын орнын, ерекшеліктерін ғылыми-әдістемелік тұрғыда негіздеуге арналған көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілуде.

Қазіргі заманғы оқыту интеллектуалдық ерекшеліктеріне сүйене отырып білім беруді қажет етеді.

Жаңа технологиялар - педагогтың мүмкіндігін күшейтетін құрал, бірақ ол мұғалімді алмастыра алмайды. Компьютер мүмкіндіктері психология мен дидактика тұрғысынан талданып, керек кезінде педагогикалық талаптарға сай қолданылуы керек. Сыртқы эффектін қуып кетпей, оқыту программасының тек сыртқы емес, ішкі тиімділігіне көп көңіл бөлген дұрыс. Компьютердің сызбалық мүмкіндігінің молдығы дәрістік экспериментті бояулы суреттермен, сызбалармен, кестелермен байыта түсуге жол ашады, оларды есеп шарттарына да пайдалануға болады.

Компьютерді мұғалім қосымша материалдар, әртүрлі анықтамалық мәліметтерден ақпараттар беру үшін көрнекі құрал ретінде пайдалана алады. Мұндай мәліметтерге физикалық формулалар, физикалық шамалардың өлшем бірліктері, графиктер, схемалар, иллюстрациялар, физикалық құбылыстардың динамикалық бейнесі, тәжірибеге арналған құрылғылардың тізімі, аспаптардың сипаттамалары және т.б. жатқызуға болады. Мұғалім араласпай-ақ, оқушылар өздері меңгеруге тиісті ақпараттар беріледі. Қажетті ақпараттарды жинақтауда электрондық техникаларды енгізу уақыт үнемдейді, қарастырып отырған кезеңде ақпараттың толықтығын жоғарылатады, ақпараттық-анықтамалық жүйе құрамында электрондық құрылғылармен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Жаңа ақпараттық технология құралдарын информатика пәнінің кіріктірілген сабақтарында пайдалану, оқушының шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің дамуына, өз білімін өмірде пайдалана білу дағдыларының қалыптасуына әкеледі. Компьютерлік техниканың дидактикалық мүмкіндіктерін педагогикалық мақсаттарға қолдану, білім мазмұнын анықтауда, оқыту формалары мен әдістерін жетілдіруде жақсы әсерін тигізеді. Есептеу техникасымен жұмыс жасату оқушылардың алгоритмдік дүниетанымын қалыптастырады:

- өз әрекетін саналы түрде жоспарлайды;
- құбылыстарға модельдер құра біледі.

Программалауды оқыту оқушылардың логикалық қабілетін дамытады, бақылау мен өзін-өзі бақылауын қалыптастырады, оқушылардың еңбек ету мен дағдысының жинақтылығын қамтамасыз етеді, жалпы мәдени дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік туғызады.

Мақсаты:

- ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу процесіне енгізу жағдайында тұжырымдамалық негізін жасақтау және оны жүйелеу;
- мазмұндық, процессуальдық және бағалау компоненттері негізінде мазмұны мен оған сәйкес таңдалынатын педагог мамандардың категорияларын таңдауды болжау;
- білім беруді ақпараттандыру жағдайына педагог мамандардың біліктілігін көтеру.

Бұл қойылған мақсаттарды шешу үшін келесі міндеттерді қарастырамыз:

- білім беруді ақпараттандыруды дамыту тенденцияларын зерттеу және оған сәйкес мазмұнын анықтау;
- педагог мамандардың ақпараттық-коммуникациялық пайдалана алу дайындығын анықтайтын белгілер мен көрсеткіштерді жасақтау және олардың ақпараттық құзырлығын қалыптастыру мүмкіндіктерін зерттеу.
- педагог мамандарды ақпараттық-коммуникациялық технологияны өз қызметтеріне енгізуге байланысты ұйымдастыру жүйесін жасақтау.

- ақпараттық-коммуникациялық технологияны білім мекемелерінің оқу процесіне енгізу бойынша педагог мамандардың іс-тәжірибесін тарату.

Білім беруді ақпараттандыру процесі пән мұғалімдеріне, әдіскерлерге, білім мекемелерін басқарушыларға жаңа ақпараттық технологияны өз қызметтеріне жан-жақты пайдалану саласына үлкен талап қояды.

Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін ақпараттандырудың Мемлекеттік бағдарламаларының негізгі міндеттерінің бірі ретінде мамандардың осы сала бойынша біліктілігін көтеру және қайта даярлау қарастырылған. Аталған міндеттерді жүзеге асыру мақсатында мамандардың біліктілігін көтеру және қайта даярлау бойынша курс тақырыптарының мазмұны өзгертіліп, жаңаланды. Оның негізгі мазмұны білім беру мекемелерінің қызметкерлерінің кәсіби шеберлігін жаңа ақпараттық технологияны пайдалану бойынша жетілдіруге, басқаша айтқанда, білім беруді ақпараттандыруға сай мамандарды жан-жақты даярлауға бағытталған.

Тәжірибе жүзінде дәлелденгеніндей, кез келген мұғалім мен әкімшіліктің өз қызметтеріне компьютерді пайдалануы олардың әлемдік ақпараттық кеңістікке енуде ақпараттық мәдениетінің қалыптасатынымен өлшенеді. Сонымен бірге, бұл жағдайда, инновациялық әдістер мен құралдарды оқу процесіне пайдалану оқушылардың мектеп пәндерін игеруде қызығушылықтарын арттыруда. Ақпараттық-коммуникациялық технологияны оқу-тәрбие процесіне пайдалану оның келесі педагогикалық мүмкіндіктерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді:

- оқушының дайындық деңгейін, ынтасын және қабылдау жылдамдығын ескеру арқылы жаңа материалды меңгертуге байланысты оқытуды ұйымдастыру және оқыту процесіне жаңа ақпараттық технологияның мүмкіндіктерін пайдалану;

- оқытудың жаңа әдістері мен формаларын (проблемалық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компьютерлік ойындар және т.б.).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *«Ақпараттық технология және қашықтықтан оқыту».* Мұхамбетжанова С.Т. - п.ғ.к., ББЖКБАРИ
2. *Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2010 жылға дейін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы.*
3. *Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін 2015 жылға дейін дамыту тұжырымдамасы.*
4. *Білім беру жүйесін 2003-2005 жылға дейін ақпараттандырудың Мемлекеттік бағдарламасы.*
5. *Информатика (Мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандарты)* Алматы, 2003 ж.
6. *Информатика мұғалімінің мамандығына қойылатын талаптар.* Алматы, 1998ж.
7. *Н.Ермеков, Ж.Қараев, Н.Стифутин. Информатика 7, 8 класс. - Алматы:Жазушы, 2000, -192 стр.*
8. *«Әдіскер жаршысы» №5, 2006 ж 44, 45 бет.*
9. *Морева Н. А. Педагогика среднего профессионального образования: Учеб. пособие для студентов высш. пед. учеб. заведений. М.: Академия, 2001. С. 26.*
10. *Введение в педагогическую деятельность: Учеб. пособие для студ. высш. пед. Учеб.заведений. М.: Академия, 2002. С. 66.*
11. *Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия, 2003.*

В статье рассматриваются дидактические условия для формирования информационной мобильности при подготовке педагогических кадров.

Forming informational mobility didactic conditional preparation for pedagogical staff.

ӘОЖ 372.862

*Бекенова А.С. - магистр, оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ
Садықова Г.А. - оқытушы,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ЖОБА НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ – БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУ ҚҰРАЛЫ

Жаңа ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы қоғамдағы барлық салада үлкен өзгерістерді талап етеді. Қоғам мүшесі информатиканы тек компьютерлік сауаттану құралы ретінде емес, іргелі пән ретінде қабылдауы үшін оқытудың жаңа түрлерін, әдістерін қолдану туралы мәселелер туындайды. Сондықтан информатиканы оқыту барысында білім алушының жаңа мәліметтерді өз бетінше іздеуге бейімділігін қалыптастыратын, жинақтаған мәліметтерін жүйелеп, сәйкес тұжырымдар жасап, шешім қабылдай алатындай деңгейге жеткізетін әдістердің рөлі артып отыр. Осындай әдістің бірі – “жобалық әдіс” деуге болады.

Жобалық әдісті жеке қызығушылықтарын ескере отырып, балалардың мақсатты әрекетіне бағыттау үшін XX ғасырдың басында американ ғалымы Дж.Дьюи жүзеге асырды. 1905 жылы орыс педагогы С.Т.Шацкий оқытуда осы әдісті пайдалануға тырысты. Кейін 20-шы жылдары кеңестік жалпы білім беретін мектептерде жобалық әдіс оқушыларды оқытудың негізгі бағыты ретінде кеңінен енгізілді, бірақ 1931 жылы бұл әдіс көмегімен жалпы білім беретін пәндерден оқушы білімін көтеру мүмкін емес деген қорытынды жасалды. Және кеңестік жалпы білім беретін мектептер түгелдей дәстүрлі оқытуға көшірілді. Ал шетелдік педагогикада жобалық әдіс өз жалғасын тауып, дами түсті. Оған практикада тексерілген прогрессивті оқыту элементтері қосылды. Бірақ идеяның мәні сол күйінде қалды – оқушылардың өзбетіндік әрекетін ұйымдастыра отырып, оқуға ынталандыру, олардың алдына жаңа білім мен біліктің пайда болуына әкелетін мақсаттар мен мәселелер қою. Қазіргі кезде жобалық әдіс мәні бұл оқушылардың алған білімдерін өмірде қайда және қалай пайдалануды түсінуі болып табылады.

Жобалық әдіс – бұл құзыреттілікке бағытталған білім технологиясы.

Жобалық әдісті қолдану оқыту процесіне оқу жобаларын кеңінен енгізу болып табылады. Бұл әдіс білім алушыны жеке тұлға ретінде қалыптастыруға бағытталған.

Әлемдік білім беру жүйелерінің тәжірибелері және шығармашылық негізде жұмыс істейтін оқытушылардың ізденістері жобалық әдісті қамтитын және жобалар арқылы жұмыс істеуді талап ететін педагогикалық ситуациялардың сан алуан болатындығын көрсетеді:

- бір сабақтық жобалардан бастап бүкіл бір оқу жылына арналған жобалар;
- жеке тақырыпты оқыту немесе зерттеу жобаларынан бастап пәнаралық, пәннен тыс жобаларға дейінгі жобалар;

- тұтас бір бағыттағы телекоммуникациялық жобалар.

Жобалық әдісті курстың жекелеген бөлімдері бойынша тиімді қолдану сәйкес оқу жобаларының нақты орындалуымен тікелей байланысты. Сондықтан оқу жобаларын құру барысында пән оқытушысы, алдымен, бұл жобаның оқу жоспарында алатын орнын, мақсат, міндеттерін айқындап алуы қажет. Сонымен қатар, ол білім алушының жаңа жобаға деген көзқарасын, алғашқы әсерлерін, нәтижелерді жария ету тәсілін, т.б. жәйттерді болжайды. Басқаша айтқанда, жаңа оқу жобасын ойлап табу және құрастыру үшін оның орындалу әдістемесін білу қажет. Бұл әдістеме мынадай талаптарға сай болуы тиіс: жобаның кезеңділігі, нәтижелілігі орындалу мерзіміне және орнына сәйкестілігі, нәтиженің көрнектілігі.

Анықтама бойынша, оқу жобасы – білім алушының өз бетінше, топтаса, әрі шығармашылықпен жасаған іс-қимылдары негізінде қол жеткізіп, көрнекі түрде көрсететін нәтижелер алуына бағытталған, қатаң түрде тұжырымдалмаған тапсырма.

Іс жүзінде тақырып беріледі, мақсаты және нәтижесі көрсетіледі, жұмысты орындауға қажетті шарттар және материалдық-техникалық қамсыздандыру жағдайлары туғызылады.

Оқу жобаларын қолдану әдістемесі білім алушының нақты бір мәселені тұжырымдап, оған сәйкес есепті айқындап, нәтижесінде сол есепті компьютер көмегімен шешуінен тұрады. Ондай есептер, әдетте, көп уақытты, оның өңделу барысына жүйелі түрде қарауды қажет етеді және білім алушы компьютер көмегімен кез келген есепті шешу технологиясын білуі тиіс: есептің қойылуына сәйкес мәселелерді, ішкі есептерді көре білу, есеп қойылған салаға сәйкес пәнді меңгеру, мәселенің математикалық тұжырымын қоя білу, одан есептің алгоритм мен программасына көшіп, алынған нәтижесін талдай білуі [1]. Мысалы: «Экономикалық математикалық модельдеу» пәнінде «Транспорттық есептер» тақырыбын өткенде берілген экономикалық есептің математикалық моделі жасалып және ол компьютер көмегімен шешіледі. Сол сияқты «Алгоритм тілінде программалау» пәнінен «Есептерді компьютерде шешудің кезеңдері», «Web технология» пәнінен «HTML тілінде сайт жасау» және т.б. тақырыптарда жобамен жұмыс жасалады.

Оқыту барысында жобалардың орындалуын ұйымдастыру және басқару үшін оқытушының өзінен төмендегідей біліктілік талап етіледі:

- жоғары деңгейлі программалау тілдерін білу;
- ЭЕМ-де есеп шығару кезеңдерін толық меңгеру, алгоритмнің базалық структураларын ұйымдастыра білу;
- жобалардың тиісті айқындамаларын құру ерекшеліктерін білу;
- жобалық әдістің принциптік негізін білу;
- жобаларды құру процесін бақылау әдістерін білу;
- жобалық әдісті қолданып, информатиканы оқыту әдістемесінің ерекшеліктерін білу;
- жоғары оқу орнында информатика курсының мазмұнына сәйкес анықталған негізгі пәндер құрамына сәйкес қажетті бөлімдер бойынша білімдері мен тәжірибелері, машықтарының болуы.

Осындай талаптардың әрбір нақты тақырыпқа қатысты орындалуы жобалық әдіс арқылы оқыту әдістемесінің үлгісін төмендегідей нұсқада ұсынуға негіз болады:

- жобалық әдістің мәнін ашу;

- жобаларды тиімді топтастыру, түрлерге бөлу;
- жобалардың айқындамаларын құру;
- программалық жобалардың құрылу принциптерін түсіндіру;
- жобалық әдісті оқыту барысында қолдану технологиясын ашып көрсету;

- жобаларды орындау кезеңдерін айқындау;
- жобаларды құрудың талданған үлгісін беру;
- тақырыптық, сабақтық, оқу жылына, т.б. арналған жобалар үлгілерін ұсыну;

- сабақ деңгейіндегі жобаның орны мен рөлін көрсету;
- сабақтан тыс орындалатын жобаларды атау.

Оқу жобаларын қолданып оқытудың тиімділігі жобаларды орындау процесінде қол жеткізілуге тиісті мынадай нәтижелерден көрінеді:

- білім алушының жоба есебі алынған салаға қатысты пәнге қызығушылығы артады және сол сала аймағындағы білімі молаяды;

- жобаны орындау барысында білім алушының алған білімі қолданылады, тереңдетіледі және дамытылады;

- жобаның нәтижесіне жету арқылы білім алушының білімгердің кәсіби мамандану тәжірибесі бекітіледі;

- білім алушының өз бетінше жұмыс жасау қабілеті қалыптасады және дамиды;

- білімгердің жобамен жұмыс жасау барысында шешім қабылдау, шешімге сәйкес ұсыныстар жасау және шығармашылық қабілеттері дами түседі, қалыптасады;

- білім алушының мәселені шешуге қажетті тиімді де сапалы технологияны таңдауға қатысты ой-өрісі сараланады және дамиды;

- білім алушының міндетті сезіну қабілеті мен жауапкершілігі шыңдалады [2].

Жалпы жобалау белгілі бір қасиеттеріне қарай топтастырылады және оларға қойылатын шарттар мен талаптарына сай келеді, атап айтсақ төмендегідей типтегі жобаларды ұсынуға болады:

1. Демонстрациялық жобалау;
2. Зерттеушілік жобалау;
3. Шығармашылық жобалау;
4. Рөлді-ойындық жобалау;
5. Ақпараттық жобалау;
6. Үйретуші жобалау;
7. Моножобалау;
8. Пәнаралық жобалау;
9. Тәжірибелі және бағдарлы жобалау;
10. Қысқа мерзімді жобалау;
11. Ойын жобалауы [3].

Жобамен жұмыс жасаудың кезеңдері:

Іздеу кезеңі:

- Мәселені іздеу және талдау.
- Жоба тақырыбын таңдау.
- Кезеңдер бойынша жобалау іс-әрекетін жоспарлау.
- Жоба тақырыбы бойынша ақпаратты жинақтау, зерделеу, өңдеу.

Конструкторлық кезеңі:

- Жоба тапсырмасының оңтайлы шешімін іздеу.
- Дизайн талаптарын ескере отырып, құрылым нұсқаларын зерттеу.
- Дайындау технологиясын таңдау.
- Экономикалық баға беру.
- Экологиялық сараптама жасау.
- Конструкторлық және технологиялық құжаттарды құрастыру.

Технологиялық кезең:

- Жобаны тәжірибеде жүзеге асырудың жоспарын құру, қажет материалдарды, құралдарды және құрылғыларды таңдау.
- Жоспарланған технологиялық операцияларды орындау.
- Сапаға ағымдық бақылау жасау.
- Қажет болған жағдайда құрылымға және технологияға өзгерістер енгізу.

Қорытынды кезең:

- Жобаның орындалуының сапалық бағасы.
- Жобаның орындалуындағы нәтижелерді талдау.
- Жобалаудың нәтижелерін қолданудағы мүмкіндіктерді зерделеу (көрме, сату, жобалар банкіне қосу, жариялау) [4].

Білім берудің тиімділігі әр уақытта оқытушыға байланысты екені белгілі.

Жобалық шығармашылық жұмыстар бізде бұрыннан қолданылып келеді, тек соңғы кездері оған компьютер көмегімен жүзеге асыру бұл жұмысқа жаңа импульс берді. Мотивация – жоба жұмысы оқушыны зерттеуші ретінде сезіндіреді, ал компьютер көмегіне жүгінгенде олардың қызығушылығы арта түседі.

«Шығармашыл мұғалімдер желісі» (Innovative Teachers Network , ITN) (1-сурет) - бұл оқу процесіне ақпараттық технологиялар енгізумен айналысатын педагогтар үшін Microsoft фирмасымен құрылған веб-портал. Мұнда оқытушылар оқу процесіне АКТ пайдалануға қатысты түрлі материалдар мен ресурстар табуына болады, әріптестерімен қарым-қатынаста болып, ақпараттық технологиялар көмегімен оқыту сапасын арттыруға мүмкіндік беретін әдістеме мен жобаларды құру бойынша әртүрлі сайыстарға қатысуға болады. Ресейде ITN-порталдың ресми іске қосылуы 2005 жылдың күзінде жүзеге асты.

1-сурет Шығармашыл мұғалімдер желісі

Virtual Classroom Tour (VCT) жобалары ағылшын тілінен аударғанда «Класс бөлмесі бойынша виртуальды тур» деген мағына береді. VCT жобалары оқытудың жобалық әдісін қолданып, сабақ өткізу әдістемесін қамтиды. Мұндай жобалар көбінесе бірнеше пәндерді қатар қамтиды және жұмыс барысында АКТ қолдануды көздейді. Жобаны сипаттау құрылымын және басқа оқытушылардың тәжірибесін қарай отырып, әрбір оқытушы өз жобасын құру мүмкіндігі бар.

VCT-жобаны жүзеге асыру шеңберінде оқытушы жобалық әдісті пайдаланып, сабақ өткізеді. Түрлі технологиялар және ресурстар көмегімен оқушылар, мысалы, табиғи процестерді модельдейді, әртүрлі заттар мен құбылыстардың тарихын зерттейді немесе белгілі бір тарихи кезеңде өмір сүретін ойдан шығарылған кейіпкерлерді дүниеге әкеледі, ал бұл өз кезегінде оқу

процесін танымды және қызықты ете түседі [5].

Педагог рөлі - алғашқы кезеңде VCT-жоба – жаңа іс болған кезде оқытушы «идея генераторы» ретінде рөл атқарады. Ал соңынан идея өз-өзінен туындайды да оқытушы тек жүзеге асыруға көмекші болады.

Жобалық шығармашылық жұмыстар соңғы кезде көптеп қолданылып келеді, компьютер көмегімен жүзеге асыру бұл жұмысқа жаңа импульс берді. Жоба жұмысы оқушыны зерттеуші ретінде сезіндіреді, ал компьютер көмегіне жүгінгенде олардың қызығушылығы арта түседі.

Информатика сабағында жобалау әдісі танымды белсендіретін және тереңдететін проблемалық оқытуды жүзеге асыруға, өз бетімен ойлауға және әрекет етуге, топтық әрекетке оқытуға мүмкіндік береді.

Осы жобалық технологияға сүйене отырып, информатикадан өткізілген қорытынды сабақта топты әрқайсысы 3 адамнан тұратын 5 кішкентай топқа бөліп, жоба тақырыптары ұсынылды.

■ **I топ.** Ақпараттық процестер

■ **II топ.** Информатика - жаңа ғасыр ғылымы

■ **III топ.** Компьютерлік желілер

■ **IV топ.** Қолданбалы бағдарламалық жабдықтар

■ **V топ.** Ақпараттық қоғамдағы адам

Содан кейін әрбір топ жоба орындалуының жоғарыда аталған кезеңдерінен өтті. Қойылатын талап - берілген тақырып бойынша әдебиеттерден, баспасөз беттерінен, Интернеттен, электрондық оқулықтардан жинақтаған материалдарды компьютерлік нұсқада презентациялап қорғау.

Ақпарат іздеу көздері: оқу құралдарымен жұмыс, ғылыми әдебиеттермен, электрондық оқулықтармен, Интернет сайттарында жұмыс. Жұмыс нәтижесі сызбалар, суреттер, компьютерлік жұмыстар болуы тиіс. Жобаны қорғауға қажетті құралдар (аппараттық және программалық): компьютер, мультимедиялық видеопроектор, интерактивті тақта, MS Windows ОЖ, MS Office, ActivStudio. Әрбір топ өз жобасын 12 минут шеңберінде қорғауы тиіс.

Студенттер үлкен шығармашылықпен, қызығушылықпен өз жобаларын жүзеге асырды.

Жас ұрпақты саналы, өз бетімен жұмыс істей алатын зерттеуші етіп тәрбиелеуде жобалық әдістің, ал оны жүзеге асыруда VCT-жоба үлгісін қолданудың маңызы зор. Сондықтан ақпараттық заманда ақпараттық мәдениетті болуға тырысу керек. Жоба негізінде оқыту – білім сапасын көтеру құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. А.Т.Байбақтина. *«Информатиканы оқытуда проектілер әдісін қолдану технологиясы және программалық проектілер айқындамаларын құру негіздері туралы»*. «ММ ИТОН» Абай атындағы АМУ 75 жылдығына арналған II Халықаралық ғылыми конференция материалдары, 67 бет, Алматы, 2003ж.
2. А.Т.Байбақтина. *«Информатиканы оқытуда проектілік әдісті қолдану мәселесі туралы»*, Абай атындағы АМУ Вестник журналы, Алматы, 2002ж., желтоқсан, 47-50 б.
3. Полат Е.С. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования* /Под ред. – М., 2009ж.
4. Полат Е.С. *Новые педагогические и информационные технологии в системе образования* /Под ред. – М., 2000ж.
5. www.lbz.ru www.apkpro.ru www.ntf.ru сайттары.

В статье рассматриваются особенности применения проектного метода при преподавании информатики.

The article tells about the mean of the project method's using in teaching informatics.

УДК 3701.53

*Шайхиева Д.Е. – магистрант,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Система профессионального образования является одним из основных факторов обеспечения устойчивого роста и развития экономики и общества любой страны. Интеграция Республики Казахстан в мировое образовательное пространство, смена парадигмы образования и формирование его новой национальной модели актуализируют вопросы качества подготовки педагогических кадров. Будущим специалистам предназначено решать задачу воспитания молодого поколения с инновационным типом мышления, а для реализации этих задач требуется педагог с творческим стилем мышления и деятельности, способный осуществлять инновационные процессы [1].

Основные приоритеты развития начального и среднего профессионального образования определены в Государственной программе развития образования Республики Казахстан на 2011- 2020 годы, где определена первостепенная задача «подготовить высокообразованных, компетентных людей, которые смогут самостоятельно принимать важные решения, с чувством ответственности за судьбу страны» [2]. Перед нашим обществом на современном этапе его развития стоит задача дальнейшего улучшения воспитательно-образовательной работы, необходима подготовка не просто специалиста, обладающего знаниями, а высокопродуктивной, успешной личности, являющейся конкурентоспособной в современных жизненных условиях.

Психологическая готовность личности к профессиональной деятельности является объектом системного междисциплинарного исследования в различных областях современной науки - психологии и социологии труда, психофизиологии, педагогической психологии. Эти проблемы затрагивают и студентов колледжа, избравших сферой своей профессиональной деятельности систему образования [3].

Решение проблемы психологической готовности напрямую связана с успешностью человека в профессиональной деятельности, с определением объективных и субъективных критериев успеха. Решение данных вопросов позволит выяснить условия достижения высокого профессионального уровня, а также определить современность и адекватность реализации профессиональных возможностей каждого человека.

Главной целью обновления системы образования в Республике Казахстан в соответствии с принципами гуманизации, демократизации и гуманитаризации, направленными на реализацию гуманистической парадигмы, является формирование саморазвивающиеся личности, способный самостоятельно

осуществлять инновационную деятельность. В государственном законе «Об образовании» заложены нормы, обеспечивающие демократизацию и гуманизацию образования, децентрализацию управления этой сферой в Республике Казахстан. Этими задачами была определена главная задача образования - создание государством необходимых условий для формирования и развития личности на основе национальной и мировой культуры, общечеловеческих ценностей, свободы языка и типа учебного заведения [4].

Организация исследовательской деятельности студентов ИДС является продолжением и углублением учебного процесса и организуется непосредственно на кафедрах, в научно-практических и творческих лабораториях, клубах, кружках, проблемных и исследовательских группах. Руководство ИРС осуществляют ведущие научно-педагогические работники университета, профессора, доценты, старшие преподаватели.

Используя многообразные формы, методы и мероприятия системы ИРС, основное содержание осуществляется в рамках двух направлений:

1. подготовка студентов к выполнению научно-исследовательских работ (методы и методики обучения и приобретения студентами знаний, умений и навыков исследовательской, проектной и изобретательской деятельности);

2. непосредственное участие студентов в проводимых вузами исследовательских и проектных работах.

Следует подчеркнуть исследовательская работа, осуществляется с одной стороны в рамках изучения образовательного курса (учебная траектория студента), и с другой стороны это научная работа студента в рамках какого-то научного проекта. Практическая реализация этих направлений обеспечивается через следующие организационные формы и мероприятия системы ИРС:

- Исследовательская работа, включенная в учебный процесс.

Данная форма организации ИРС имеет своей целью приобретение студентами навыков владения средствами и приемами исследовательской деятельности и включает все виды выполняемых студентами исследовательских работ, внесенных в учебные планы и программы и предусмотренных графиком учебного процесса:

- выполнение заданий, лабораторных работ, курсовых и выпускных квалификационных работ, содержащих элементы научных исследований или имеющих реальный научно-исследовательский характер в период производственных и учебных практик;

- изучение теоретических основ методики, постановки, организации выполнения научных исследований, планирования и организации научного эксперимента, обработки научных данных по курсу «Основы научных исследований», «Основы научного и технического творчества».

- Исследовательская работа, дополняющая учебный процесс (научные проекты).

- Основной целью данной формы организации ИРС является индивидуализация процесса обучения посредством выполнения студентами ИР помимо учебных планов, обеспечение предпосылок для обучения в магистратуре и аспирантуре. Она включает в себя все виды выполняемых студентами исследовательских работ помимо основной образовательной программы:

- участие в работе научных кружков, семинаров и студенческих исследовательских лабораторий;

- подготовка рефератов и сообщений по темам, вынесенным для самостоятельного изучения;

- участие в конференциях, конкурсах и олимпиадах;
- подготовка публикаций по результатам научно-исследовательской работы.

Исследовательская работа, ведущаяся параллельно учебному процессу.

Основной целью данной формы организации ИРС является повышение у студентов уровня научной квалификации и получение навыка работы в научных коллективах и организациях. Данная форма предполагает:

- участие в качестве исполнителей в выполнении бюджетных и внебюджетных научных исследований, осуществляемых профессорско-преподавательским составом кафедр и лабораторий университета;
- выполнение собственных научных исследований при получении гранта на исследовательскую работу [5].

Исследовательская работа студентов является одной из важнейших форм учебного процесса. Занимаясь, научно-исследовательской деятельностью студент развивает с одной стороны самостоятельность суждений, умение отстаивать свою точку зрения, и с другой стороны творческое мышление.

Участие студентов в различных формах работы, как научные лаборатории, кружки и семинары позволяют им начать свою научно-исследовательскую работу. Исследовательская работа студентов является важным фактором при подготовке молодого специалиста и ученого, потому, что сам студент приобретает навыки, которые пригодятся ему в течение всей жизни и в частности в профессиональной деятельности.

На мой взгляд, важным в исследовательской работе является творческое участие преподавателей. Осуществляя научно-методическое руководство необходимо сформировать осознанный интерес у студентов к научной деятельности. Немало важным также является и поощрение студентов за выполняемую исследовательскую работу.

Список использованной литературы:

1. Полат Е.С. «Новые педагогические технологии в системе образования», М., 2002.
2. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы. – Астана, 2010.
3. Барсукова Л.С. Методика психолого-педагогического исследования. - М., 2001.
4. Бабанский Ю.К. Проблема повышения эффективности педагогических исследований. – М., 1992.
5. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования М., 2001.

Мақалада студенттердің оқу үрдісіндегі зерттеу қызметінің кейбір ерекшеліктерінде өз мақсаттары - магистратура мен аспирантурада білім алу үшін алғышарттарды қамтамасыз ету және студенттердің ғылыми біліктіліктері деңгейін арттыру туралы сөз қозғалған.

Some features of research activity of students in the process of educating providing of pre-conditions has to it for an object for educating in a city council and aspiranture, increase for the students of level of scientific qualification.

ӘОЖ 372:316

*Махметова А.С. – магистрант,
М. Өтемісов атындағы БҚМУ*

КӘСІПТІК ЛИЦЕЙДЕ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ десек, жаңа дәуірдің күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе – білім беру, ғылымды дамыту.

Өркениет өзегі – білім, ғылым. Осы орайда білім ордасының жаны ұстаз екендігі баршамызға белгілі. Білім беру жүйесіндегі негізгі талап – сабақта білім берудің жаңа технология әдістерін қолдана отырып, халықтық педагогикамен ұштастыру және оқушыларды өздігінен шығармашылықпен жұмыс істей алатын деңгейге жеткізу.

Бүкіл білім беру жүйесін жақсарту және жас ұрпақты тәрбиелеу, оларды жариялылық жағдайында және адам факторының рөлі артқан кезде өмірге әзірлену міндеттерін түбегейлі шешу үшін әрбір пән жоғары деңгейде өз үлестерін қосуды көздеп отыр.

Біздің №1 Кәсіптік лицейде биология пәнінен білім берудің маңызды мақсаттарының бірі – күнделікті өмір сүруге қажетті және республикадағы барлық халық шаруашылығы, мәдениеті, ғылымның барлық салаларына қажетті биологиялық білім мен біліктілікті оқушыларға меңгерту. Биологиялық білім оқушыларды өздігінен дамытуға, жетілдіруге мүмкіндік туғызады. Биология курсынан берілетін базалық білім оқушыларға кәсіптік бағдар беру оқу-тәрбие жұмысының негізгі саласы. Осы мақсатта биология пәні бойынша оқушылармен төмендегідей жұмыстар жүргізіледі:

1. Оқушылардың алға қойған мақсаттарын қоғам мүдделерімен сәйкестендіріп, олардың болашақ мамандықтарын жақсы игеруге үйрету.

2. Оқушылардың таңдаған мамандықтары бойынша көптеген дайындық шараларын ұйымдастыру, бағыт беру.

3. Биологияның тұрмыста, халық шаруашылығында қажеттілігі туралы ақпарат беру.

Оқушылардың танымдық көзқарасын байыту, ақыл-ой қабілеттерін жетілдіру, өзіндік ойлау және өмірлік ұстанымын қалыптастыру – оқытушының шеберлігіне, шығармашылық қызметке байланысты. Осы орайда білім алу сапасын жақсартудың бірден-бір жолы – оқу үрдісінде жаңа технологияларды қолдану. Жаңа технологияны пайдаланудың мақсаты – міндетті деңгейдегі білімді қалыптастыра отырып, мүмкіндік деңгейге жету [1].

Білім беруде қолданыс тапқан жаңа технологиялар:

- Искерлік ойынның жүргізілу технологиясы – топтық жұмыс, пікірталас тудыру тренингі, нәтижені қорғау, рөлдерге бөлу, талдау жасау, баға, ұсыныстар беру.

- Проблемалық оқыту технологиясы – проблемалық ситуация туғызу.

- Деңгеймен саралап оқыту технологиясы – әр оқушының қабілеті мен мүмкіндігіне қарай топтардың ерекшеліктеріне қарай бейімдеу.

- Саралап оқыту технологиясы – әркімнің мүмкіндігіне сай қызығушылығы, ақыл-ой деңгейі, дамуы, денсаулық деңгейі, жасы бойынша үлгерімі жақсы оқушы тереңірек білім алуға, қиын оқушылармен жұмыс жүргізу.

Қазіргі кезде көптеген оқу орнында оқушылардың қызығушылығын толық есепке ала отырып, биологиядан тереңдетілген бағдарламалар бойынша саралап

оқыту жүзеге асырылуда. Оқытуда компьютерлік технологиясының мақсаты – ақпаратпен жұмыс істей білуді қалыптастыру және қатынас қабілетін дамыту, «ақпараттық қоғамға» даярлау. Бұл - оқушының компьютермен қатынасы және баланың жеке қасиеттеріне қарай компьютерге бейімдеу. Мазмұны мен әдістерінің ерекшелігі компьютерлік техниканың принциптерін меңгеруге көмектеседі. Қазіргі заманғы өмір талабы, информатизация бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында білім беру жүйесін компьютерлендіру, озық технологияларды пайдалану арқылы оқытуды жүйелендіру, ақпараттандыру оқушылардың алдына үлкен жауапкершіліктер жүктеп отыр. Жаңа заман талаптарына байланысты оқыту процесінде компьютерлік технологиялардың пайдалану аясын кеңейту – оқытушылардан үнемі әдістемелік ізденісті талап етеді және оқу-тәрбие үрдісін ұйымдастыруға көмектеседі [2].

Сондықтан да, 1997 жылғы Елбасының «Ақпараттандыру туралы» Жарлығы алғашқы электрондық оқулықтардың шыға бастауына түрткі болды. Интернет арқылы көп жағдайда бұрмаланған әрі сыннан өтпеген қазіргі кезде, арнайы жасалған электрондық оқулықтың маңызы зор. Сабақта қазіргі заман технологиясы саналатын компьютермен жұмыс жасауға баулу, мәліметтерді компьютер арқылы көрсетіп сабаққа қызығушылығын, белсенділігін арттыру қажет. Сабақта дидактикалық материалдар арқылы оқушылардың білімін тексеріп және өз уақытымды ұтымды пайдалануға мүмкіндік аламын. Әрбір тарау өтілгеннен кейін перфокарталармен жұмыс жасап, әр тақырыпқа байланысты қызықты сөзжұмбақтар, ребустар шешіп, оқушыларды сабаққа белсене араласуға ынталандырамын.

Жаңа технология әдістеріне жататын электрондық оқулықтар қазіргі оқу үрдісіндегі ең маңызды орынға ие болып отыр. Білім беру жүйесінде электрондық оқулықтарды пайдаланып, үлкен табыстарға жетуге болады. Электрондық оқулықтарды пайдалану барысында оқушы екі жақты білім алады: біріншісі – пәндік білім, екіншісі – компьютерлік білім. Электрондық оқулық оқушының өз бетінше шығармашылық жұмыс жасауына, теориялық білімін практикамен ұштастыруына мүмкіндік береді. Оқушылардың танымдық деңгейін дамытуда теориялық білімнің эксперимент, тәжірибе арқылы бекітілуі үлкен рөл атқарады. Электрондық оқулыққа оқу технологиялары жинақталған. Мысалы, ойын арқылы оқыту, тірек-сигналдар арқылы оқыту. Электрондық оқулық арқылы оқушы көптеген қосымша мағлұматтар ала алады, осы алған мәліметтерді компьютерден көргендіктен есіне жақсы сақтайды. Осылайша жас ұрпақты оқытуда инновацияны пайдалану – шығармашылық жетістіктің негізгі көзі болып табылады [3].

Биология пәні бойынша сапалы білім беріп, ой-өрісін кеңейтуде бейнефильмдердің де маңызы ерекше. Негізгі жалпы білім көлемінде кәсіптік лицей оқушыларына бағдарлама бойынша жалпы білім беретін пәндерге аз уақыт бөлінетін болғандықтан, уақытты тиімді пайдалану мақсатында техникалық құралдармен жабдықталған оқыту кабинетінде мультимедиялық компьютер, проектордың көмегімен сабақта өткен тақырыптарды қайталау, оқушылардың білімін ұштау, дамыту мақсатында жаңа технологиялық әдістерді қолдануға мүмкіндік бар.

Өз тәжірибемде «Қолдан будандастыру» тақырыбы бойынша маңызды мәліметтерді бейнетаспа арқылы көрсеттім.

Мультимедиялық кешен мәліметтерді, дыбыс, анимация және графикалық бейнелерді біріктіріп, оларды аналогтық түрден сандық түрге және керісінше сандық түрден аналогтық түрге аударуға мүмкіндік беретін көп функциялы

технология. Қорыта келгенде, жаңа технологиялық әдістердің мынадай артықшылықтары бар:

1. Оқушының танымдық мүмкіндігін кеңейте түседі.
2. Электрондық оқулық білімді есте сақтауға жақсы әсер етеді. Оқыту үрдісінде оқушының өзінің қатысуы оның ойлау қабілеті мен оқуға деген ынтасын арттырады.
3. Оқушыны табиғи құбылыстарды, маңызды мағлұматтарды өзінше талдауға, баға беруге үйретеді.
4. Оқулықтар мазмұнының негізгі арқауы соңғы жылдардағы ғылыми жетістіктер.

Сонымен электрондық оқулық – ерекше көрнекілік. Ал биология сабақтарында көрнекі құралсыз оқушыларды сабаққа ынталандыру, олардың алған білімдерінің тиянақты, баянды болуы қиын. Сондықтан да оқушылардың ақпараттық мәдениетін көтеріп, әрбір сабақта жаңа технологиялық әдістерді қолдануды жолға қою керек [4].

Менің негізгі мақсатым – сабақ сапасын көтеріп, түрлерін жетілдіре отырып, оқушыларға терең де тиянақты білім беру. Ол үлкен ізденіс пен шығармашылықты талап етеді және бұл күннің әрекеті емес, оған уақыт керек. Мен өз сабақтарымда Ж.Ж.Руссоның айтқан сөзін ұстаным етіп келемін.

«Ұстаздық ету – ұту емес, ұстаздық ету – өзгенің бақытын аялау, өз уақытын аямау». Биология пәнінен өткізген «Қолдан будандастыру» тақырыбына арналған сабағымды ұсынамын. Сабақ әдістемелік талапқа сай сабақ үш мақсат бойынша құрастырылды [5].

Білімділік: Ақпараттық құзыреттілік. Оқушының ғылыми дүниетанымын қалыптастыру және оларды алған білімі негізінде қазіргі өндірістік технологияларды игеруге баулу.

Дамытушылық: Коммуникативтік құзыреттілік.

Тәрбиелік: проблемалы оқыту құзыреттілігі. Жаңа ұғымдарды, білімдерін іс жүзінде күнделікті өмірде қандай да практикалық және теориялық мәселелерді шешуге қолдануға тәрбиелеу.

Сабақтың түрі: Жаңа тақырыпты түсіндіру.

Қолданылған әдістер: Интерактивті әдістер.

Құрал-жабдықтар: Электрондық оқулық, интерактивті тапсырмалар, интерактивті карта, бейне қатар, бейнефильм, оқулық, әдістемелік нұсқау, кесте қолданылды.

Сабақтың құрылымы: Негізгі бес бөлімнен тұрады. Ұйымдастыру бөлімі өткізілгеннен кейін, үй тапсырмасын тексеруде «Оқу және жазу сыни тұрғыда ойлауды дамыту» стратегияларын қолдандым. Мысалы, «РАФТ» стратегиясы: бұл рөл, аудитория, форма, тақырып деген мағынаны береді.

Үй тапсырмасы бойынша оқушылар өтілген тақырыпқа байланысты топқа бөліне отырып, рөлдерді орындау арқылы хабарлама жасайды.

Келесі қолданған әдісім «Презентация» деп аталады. Мұнда оқушылар жеке-жеке немесе топқа бөлініп, берілген тақырыпқа кесте, плакатқа салынған сурет немесе слайд құрастырып, оны қорғайды. Қорғап болған кезде сұрақ қойылады, кеңес беріледі, бір-бірінің жұмыстарын толықтырып, пікір алмасады. Бұл әдіс оқушының ойлау, қиялының дамуына ізденісіне, материалдың есте сақталуына мүмкіндік береді [6].

Жаңа сабақта «Білемін, білгім келеді, үйрендім» стратегиясын қолдандым. Оқушылар күннің жадын, жаңа сабақтың тақырыбын жазып болған соң, дәптерлерін тең үш бағанға бөледі. Білемін, білгім келеді, үйрендім

деп жазады.

Енді, жалпы «Қолдан сұрыптау» дегенді естігенде қандай ұғымдар естеріңе түседі, соны кестенің бірінші «білемін» атты бағанасына түсіріңдер деймін, оқушылар кестеде көрсетіліп тұрғандай білетін ұғымдарын жазады.

Білемін	Білгім келеді	Үйрендім
---------	---------------	----------

Үй хайуанаттарының жаңа тұқымдары
Мәдени өсімдіктердің жаңа сорттары
Сұрыптау ұғымы

Сонан соң өзім тақырыпты түсіндіру барысында, мені мұқият тыңдай отырып, оларға дәптерлерінің екінші «білгім келеді» бағанасына түсінбеген, таныс емес, әрі қарай тереңірек білгілерің келетін ұғымдарды жазыңдар деп тағы тапсырма беремін. Сабақ түсіндіріп болған соң «білгім келеді» бағанасындағы ұғымдарды, сұрақтарды талдай отырып, осы тақырыпқа арналған бейнеқатар көрсетемін. Бейнеқатар аяқталған соң, сұрақтарға алған жауаптарды оқушылармен бірігіп талқылай отырып, келесі «үйрендім» бағасын толтырамыз.

Келесі сұрақ, «мәдени өсімдіктердің шығу тегіне арналды», арнайы интерактивті картаны пайдаландым. Бұл оқулықтағы берілген кестемен жұмысты толықтыра түсті, яғни әрбір мәдени өсімдіктің ауданына барған кезде осы ауданда кең тараған өсімдік түрлерін көруге болады. Сабақта айтылғандарды қорыта келе, үй жануарларына арналған интерактивті тапсырмалар орындадық. Бұл кезде жануарлардың суреттері беріледі, соларды сәйкестендіріп, аттарын атап, жазып, соңынан жауаптарын өздері тексеруге мүмкіндік алады. Қолдан сұрыптауға қорытынды ретінде интерактивті зертханалық жұмыс жасалды. 1) жаңа форманы ата-тегімен айырмашылықтарын ажыратып, кестені толтырады; 2) гибриді форманы ата-тегімен салыстырады. Мысалы, жаңа форманың ата-тектерінен қандай белгілерін алғандығын кестеге жазады.

Осы сабақ барысында құрылған кестеміздің үшінші бағанасы арқылы бүгін не үйрендік деген сұрағымызға толық жауап аламыз. Бұл сабақта адам мүддесіне белгілі жануарлардың жаңа тұқымдары мен өсімдіктердің сорттарын түзуде қолдан сұрыптау негізгі қозғаушы күш болып табылатындығы дәлелденді.

Білемін	Білгім келеді	Үйрендім
Үй хайуанаттарының жаңа тұқымдары	Штамм ұғымы	Штамм – адам қолдан жасайтын популяция
Мәдени өсімдіктердің жаңа сорттары	Гетерозис құбылысы	Гетерозис- будан ұрпақтың белгі-қасиеттерінің ата-анасынан артық болуы
Сұрыптау ұғымы	Мәдени өсімдіктердің жаңа сорттарының шығу тегі	Оңтүстік азия тропиктік орталығы, Жерорта теңізі, Орталық Америка, Шығыс Азия, Оңтүстік Америка

Қорыта келгенде, оқушылардың қызығушығын арттыруда осындай интерактивті әдістердің пайдасы мол. Себебі, дәстүрлі сабақтардан ерекшелігі:

оқушылар жеке немесе жұпта, топта өз ойларын ортаға салып талдайды. Әр оқушы өз ойын ашық айтып, өзін еркін ұстап, өз білімін өзі толықтыруға мүмкіндік алады. Яғни, оқушылар жазып, еске түсіріп, өз ойларын саралап, өзі сияқты оқушылардың пікірін тыңдап, білімін кеңейте түседі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.М. Жанпейісова «Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде». Алматы, 2002ж. 4-14 б.

2. «Білім технологиялары» журналы. 2009ж. №5, 19-24 б.

3. «Қазақстан мектебі» журналы. 2009ж. №4, 63-64 б.

4. «Педагогика мәселелері» журналы. 2010ж. №2, 52-54 б.

5. «Биология Қазақстан мектебінде» журналы. 2011ж. №5, 36-43 б.

6. «Организуем педагогическую деятельность» журналы. 2011ж. №1, 49-54 б.

В данной статье раскрываются основные аспекты применения новых технологий обучения в преподавании биологии на базе профессиональных образовательных учреждений.

In given article opens main aspects an using new technology of the education in teaching the biologies on base of the professional educational institutions.

УДК 82

*Заварзина Н.Н. – учитель,
СОШ № 7, г.Уральск*

**ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПРОИЗВЕДЕНИЙ
А.С.ПУШКИНА В ШКОЛЕ**

Творчество А.С. Пушкина занимает центральное место в изучении русской словесности и русской литературы в школе. Это обусловлено тем, что произведения великого мастера слова являются образцами литературы романтизма, реализма, непревзойденными по своим художественным достоинствам, глубине идейного содержания. Огромное значение имеет и актуальность тематики произведений, раскрытие автором сущности общечеловеческих ценностей.

В связи с этим учебной программой предусмотрено изучение следующих произведений А.С.Пушкина:

В 5 классе – «Песнь о вещем Олеге», вступление к поэме «Руслан и Людмила», «Сказка о попе и работнике его Балде», а также рассмотрение элементов обрядовой поэзии в стихах поэта.

В 6 классе – стихотворения: «Домовому» (при изучении темы «Славянская мифология»), «Ангел» (Мифы Ветхого Завета); «Повести Белкина» («Метель», «Станционный смотритель»).

В 7 классе – поэмы: «Полтава», «Медный всадник»; маленькие трагедии («Моцарт и Сальери»); стихотворения «К морю», «Кавказ» (при изучении темы «Человек и природа в литературе»).

В 8 классе – повести «Капитанская дочка», «Барышня–крестьянка».

В 9 классе – вольнолюбивая, философская лирика, стихи о любви и дружбе, роман в стихах «Евгений Онегин».

В 10 классе к биографии и творчеству А.С.Пушкина обращаются при изучении жизни и творчества Ф.М. Достоевского, М.Е.Салтыкова–Щедрина, Ф.И. Тютчева.

В 11 классе творчество великого поэта соотносят с произведениями поэтов Серебряного века (А.Ахматовой, М. Цветаевой, А. Блока ...), романом «Петр Первый» А. Толстого, стихотворениями О.Сулейменова, повестью «Заповедник» С. Довлатова и другими.

Учащимся необходимо проанализировать, усвоить данный материал, выучить стихи и отрывки из произведений наизусть. При этом процесс обучения должен стать увлекательным занятием, способным вызвать у учеников живой интерес к творчеству гения литературы. В связи с этим учитель–словесник находится в поиске оптимального подхода к изложению материала, изыскивает различные формы, приемы и методы деятельности.

Опыт работы показывает, что творческий подход помогает решить сложную задачу изучения произведений А.С.Пушкина, а также способствует духовному воспитанию детей на примере лучших образцов русской литературы. Развитие творческих способностей учеников формирует образное мышление, которое помогает быстрому и устойчивому усвоению материала, развивает интерес к дальнейшему изучению литературы.

В данной деятельности центральное место отводится **уроку**. На уроке учитель от репродуктивного восприятия материала переходит к творческому, посредством которого ученик способен создавать новое, оригинальное. В процессе деятельности педагог не ограничивается традиционными формами работы, а широко использует компьютерные технологии: видеорепортажи, слайдовые презентации, электронные учебники, материалы мультимедийных уроков виртуальной школы, а также игровые элементы, инсценирование произведений, выставки творческих работ, поисково–эвристический метод, групповые формы работы.

Музыкальность, образность стихотворений Пушкина помогают проведению уроков – конкурсов чтецов, концертов, инсценированию отрывков повестей в 5,6,7 классах, при этом ученики могут быть не только участниками, но и членами жюри, режиссерами, независимыми экспертами.

При изучении темы «История создания повести А.С.Пушкина «Капитанская дочка» в 8 классе целесообразно провести презентацию книги исследователя литературы Приуралья Н.М. Щербанова «Поехал я в Уральск», видеорепортаж «По Пушкинским местам Приуралья», подготовленный учениками, мини–конференцию с элементами ролевой игры «Историки, биографы, литературоведы о работе Пушкина над повестью «Капитанская дочка».

Одним из примеров, иллюстрирующих творческий подход к изучению творчества А.С.Пушкина, может служить урок литературы по теме «Пейзаж в романе «Евгений Онегин», проведенный в 9 классе. Для проверки домашнего задания учитель использует карточки программированного опроса, тестовые задания по повторению пройденного материала, спроецированные на интерактивную доску. В ходе формирования новых знаний и способов действия учащиеся представляют слайдовую презентацию творческих работ по теме «Осень, весна, зима в романе А.С. Пушкина» с элементами литературно–музыкальной композиции, вернисаж детских иллюстраций к произведению, ролевою игру «Искусствоведы о русском пейзаже 19 века», материалы мультимедийного урока, музыку П.И.Чайковского. С целью

формирования умений и навыков преподаватель организует поисковую работу. Ученики отвечают на вопросы: «В какой главе автор впервые обращается к пейзажу?», «В связи с какими событиями рисует панорамный пейзаж?», соотносят виды пейзажей (идиллический, элегический, романтический и реалистический) с текстом произведения, определяют значение изображения природы в раскрытии образов произведения. Они наблюдают, как из фона действия пейзаж превращается в элемент повествования. В завершении урока школьники делают вывод о том, что времена года, олицетворяющие вечное движение, помогают композиционному построению сюжета, способствуют развитию событий романа, раскрытию характеров героев. Человек – неотъемлемая часть окружающего мира, и он должен находиться с ним в гармонии [журнал «Современный урок», ОИПК ЗКО №1 (15), 2011г. С.75 - 81].

На уроках словесности, литературы также уместно и продуктивно использовать групповые формы работы, построенные в виде диспута, защиты проекта, мини-конференции. Ученикам могут быть предложены варианты заданий. Они разноплановые, предполагают анализ развития стадий сюжета, исследование критического материала, художественную оценку текста. В ходе поисковой работы ученики определяют характерные черты времени, в которое создавалось произведение, биографичность, выявляют признаки энциклопедичности, соотносят портрет с чертами характера персонажа. На наш взгляд, наиболее продуктивными являются сравнительный (сопоставительный), ассоциативный анализ, выявление роли эпиграфа в раскрытии идеи художественного произведения. Данные формы работы развивают мышление, способности учеников, помогают качественному освоению учебного материала.

Огромные возможности для раскрытия творческих способностей учащихся, интересного, доступного изучения произведений А.С.Пушкина представляет **внеклассная работа**. Она расширяет границы познания, углубляет, совершенствует знания, полученные на уроке. Учитель получает возможность одновременного привлечения к работе учеников среднего и старшего звена, что способствует преемственности в учебном процессе, также использования сцены как важного атрибута постановки, песни, танца. Особый интерес вызывают мероприятия панорамного характера, охватывающие сферы поэтической деятельности, историю, культуру, искусство, связанные с интеграцией и корреляцией предметов учебной программы. Так задачей внеклассного мероприятия «Пушкин и Абай» является изучение русской и казахской литературы, русского, казахского и английского языков. На трех языках ведущие рассказывают о жизни великих поэтов, созвучии поэтических мотивов. Представляют творчество поэтов как высокий образец мастерства, отражение времени, в которое им суждено было жить, и одновременно прозорливое предвидение будущего. Звучат стихи А.С.Пушкина «Телега жизни», Абая «Грядущее скрыто туманом от нас». Участники знакомят зрителей с литературно-музыкальной и хореографической композициями «Абай. На двадцать седьмом году», «Пушкин на балу», «Страницы «Евгения Онегина». Исполняются стихи поэтов о природе, поэте и поэзии, проникновенном чувстве любви на русском, казахском, английском языках. Звучат романсы «Юноша и девушка», «Я помню чудное мгновенье» (сл. А.С.Пушкина), «О любви, душа, молись вновь» (сл. Абая). В завершении ведущие говорят о том, что творчество двух великих поэтов – полифония мелодий почти всех литературных жанров – стихотворения, сказки, поэмы, сонета, послания, слов назидания. Это неповторимый мир красоты и гармонии. Произведения Пушкина и Абая

устремлены в будущее. В них – вера в мир, добро, созидание [журнал «Внеклассная работа в школе» №7, Алматы, 2006г. С.26 – 30].

Внеклассное мероприятие «И жизнь, и слезы, и любовь» о поэзии А.С.Пушкина помогает проникнуть в творческую мастерскую гения слова с целью понятия его духовного мира, раскрытия темы любви в произведениях, обращает подростков к нравственным проблемам, формирует чувство сопереживания, воспитывает эстетически. В ходе мероприятия ученики углубляют знания о жизни поэта, соотносят события его биографии с творениями, осознают, что всю недолгую, но яркую жизнь путеводной звездой судьбы и творчества Пушкина была любовь. Раскрытию темы мероприятия способствуют литературно–музыкальные, литературно–хореографические композиции по произведениям: «Цыганы», «Сказка о золотом петушке», «Барышня–крестьянка», «Русалка», стихи: «Керн», «Мадонна», «Подъезжая под Ижору», романсы на слова великого поэта. Школьные внеклассные мероприятия охватывают многих учащихся, помогая им проникнуться талантом Пушкина и раскрыть свои творческие способности.

В процессе школьных занятий складывается определённый фонд знаний и умений учеников, развивается внимание, укрепляется память, появляется воображение. Благодаря систематической, целенаправленной работе школьники и сами овладевают приёмами творческой деятельности. Качественным показателем формирования устойчивых умений и навыков являются результаты деятельности детей. Они проявляются на конкурсах научных проектов, чтецов, сочинений, творческих работ, олимпиадах. В них принимают участие одарённые дети, однако в работу вовлечены и учащиеся, проявляющие интерес к изучению литературы. В течение ряда лет главным достижением ребят являлось успешное участие в Пушкинских чтениях. Подготовка к ним проходила по нескольким направлениям: выразительное чтение стихов и прозы Пушкина, сочинение, защита образа, исполнение песни, романса на стихи поэта, инсценировка, презентация рисунка, выступление команды. С будущими участниками конкурса работали учителя словесности, изобразительного искусства, музыки, хореографии. Учащимися нашей школы были представлены слайдовые и видео презентации, литературные композиции по темам: «Пушкин и творчество», «Абай и Пушкин», «Дорога в творчестве Пушкина», инсценировка отрывков из произведений «Пиковая дама», «Станционный смотритель» и другие. Была подготовлена защита образа Екатерины Второй из повести «Капитанская дочка» с использованием исторического, краеведческого материала, живописи, сценического искусства. Команда стала победителем городских, областных чтений 2004, 2006, 2008 годов. Её участники вошли в состав сборной команды Западно-Казахстанской области на 1 и 2 Республиканских чтениях и одержали победу в номинации «Выразительное чтение», а также стали призёрами в конкурсе сочинений «Союз волшебных звуков, чувств и дум» и командном выступлении [Сб. материалов 1 и 2 Республиканских Пушкинских чтений «Есть в мире сердце, где живу я...», департамент образования ЗКО, ИППК, 2007 г.].

Ученикам важно видеть результаты своего труда, поэтому с большим интересом они принимают участие в показательных выступлениях, концертах. Творческие работы детей, их лучшие выступления были представлены на областном семинаре учителей русского языка и литературы школы передового опыта (2007 год), городском семинаре по теме «Развитие творческих способностей учащихся» (2008 год), где также был проведен тренинг на примере изучения стихотворения А.С.Пушкина «Наташа».

Таким образом, творческий подход в изучении произведений А.С.Пушкина стал одной из важных составляющих частей сложного учебно–воспитательного процесса. Он помог активизации познавательной деятельности, выявлению способностей учеников, их духовному развитию. Творчество А.С.Пушкина высветилось новыми яркими гранями, одновременно сохранив высокое достоинство образца классической литературы.

Список использованной литературы:

1. Учебная программа «Русская литература» (5-11 классы) - Астана, 2010.
2. Заварзина Н.Н. Пейзаж в романе А.С.Пушкина «Евгений Онегин». // Современный урок Уральск, 2011, №1(15).
3. Козик А.Ю., Заварзина Н.Н. Пушкин и Абай. // Внеклассная работа в школе №7 - Алматы, 2006.
4. Заварзина Н.Н., Казанцева О.М., Козик А.Ю., Кочергина Е.Е., Никифорова Т.П., Сусорова Е.Г. Сб. материалов, представленных на 1 и 2 Республиканских Пушкинских чтениях «Есть в мире сердце, где живу я...» - Уральск, 2007.

Мақалада оқушылардың шығармашылық әлеуетін барынша көрсете алатын мектептегі А.С.Пушкин шығармашылығын оқыту жолдары сөз болған.

This article offers some teaching techniques to search Pushkin's works in school to maximize the students' creative potential.

УДК 82 – 343.4

*Тасеменова Г.С. – учитель,
СОШ № 21, г. Уральск*

**ТАИНСТВЕННЫЙ МИР СКАЗОК ПУШКИНА
«ЧТО ЗА ПРЕЛЕСТЬ ЭТИ СКАЗКИ!»
(Из опыта работы учителя словесности)**

Мир сказок Пушкина - это когда возвращение к поэзии Пушкина происходит естественным образом. Интерес к сказкам Пушкина был, есть и остается. Интересно почему? А потому что они очень народны.

«У каждого возраста свой Пушкин», - сказал как-то Самуил Яковлевич Маршак. Это очень верно. Верно и то, что любой человек возвращается к поэзии Пушкина и по-новому воспринимает его творчество, и снова открывает для себя что-то новое и неведомое.

Организуя урок по сказкам А.С.Пушкина, следует помочь школьникам увидеть это новое, эмоционально воздействовать на них.

В начале занятия говорим пятиклассникам о той роли, которую сыграла Арина Родионовна в приобщении поэта к русским народным сказкам. Вот как он вспоминал её:

... в вечерней тишине
Являлась ты весёлою старушкой,
И надо мной сидела в шушуне,
В больших очках и с резвою гремушкой.
Ты, детскую качая колыбель,
Мой юный слух напевами пленила

И меж пелён оставила свирель,
Которую сама заворожила.

Благодаря Арине Родионовне поэт окунулся в мир волшебных народных сказок, старинных былей и небылиц, которые она замечательно рассказывала. Пушкин заслушивался сказками няни и позже, когда ему было уже 25 лет, и он был сослан в Михайловское. Часто в долгие зимние вечера, когда за окном бушевала метель, в печной трубе гудел ветер, когда Пушкину было особенно одиноко, поэт приходил к няне в светёлку. Здесь всё было простое, русское, деревенское, уютное. «Вечером слушаю сказки моей няни, она единственная моя подруга и с нею только мне не скучно». Семь сказок записал поэт со слов няни в свою специально заведённую тетрадь Пленительные старинные предания и былины, рассказанные няней, уводили в мир чудесных превращений.

Современный поэт Николай Доризо захотел отблагодарить няню поэта в своих стихах:

Всё было мудро предназначено
Судьбой – и сказки и былины.
Его сама Россия нянчила
Руками крепостной Арины.
Трудилась, господа не гневала,
Жила, как все. Вставала рано.
Но без неё, быть может, не было б
У нас Людмилы и Руслана.
Хотя о нас она не грезила,
Когда с хитринкой, по-крестьянски,
То вдруг задумчиво, то весело
Ему рассказывала сказки.
С ним вы, Арина Родионовна,
В веках остались неразлучно.
Святое слово – слово «Родина»
Так с вашим именем созвучно.

- Вы много знаете о жизни Пушкина, его творчестве. А угадаете ли вы строки из его произведений? Проведём небольшую викторину. Ваша задача - узнать автора, продолжить строчки.

- Буря мглою небо кроет... (Пушкин)
- Раз в крещенский вечерок девушки гадали... (Жуковский)
- У лукоморья дуб зелёный... (Пушкин)
- У сильного всегда бессильный виноват... (Крылов)
- Жил-был царь Берендей... (Жуковский)
- Проказница мартышка... (Крылов)

Произведения Пушкина не похожи друг на друга. Пушкин и восхищается, и иронизирует, и улыбается, и гордится Русью. А.С.Пушкин часто использовал в своих произведениях мотивы, сюжеты и образы русского фольклора. С.Я.Маршак верно подметил: «Пушкинская сказка есть прямая наследница народных сказок».

Послушайте народную сказку о попе и работнике его Балде, записанную со слов няни.

«Поп поехал искать работника, навстречу ему Балда. Соглашается Балда идти к нему в работники, платы требует только 3 щелчка в лоб попу. Поп радехонек. Балда дюж и работающ, срок уж близок, поп начинает беспокоиться, дает Балде трудное поручение, отправляет его к царю. Дочь царя

одержима бесом. Балда берётся вылечить царевну. Бес пойман и высечен».

(Обращаю внимание ребят на концовку народной сказки: нельзя было осквернить попа, царя. Время было другое).

-Вы слышали фольклорный вариант сказки. Теперь познакомимся с пушкинским вариантом. Напоминаю о неторопливой и распевной манере чтения сказки.

Знакомство со сказкой.

Предлагаю сравнить два варианта сказки, найти сходства и различия. (*Составляется диаграмма Венна*).

Напомните ещё раз, чем отличается литературная сказка от народной? (Литературная сказка всегда имеет определённого автора, а народную сказку сочинял народ).

-Чему учит нас сказка Пушкина?...

-*Разделим сказку на части, составим план.*

Затем можно познакомить со своим вариантом плана:

1 Встреча попа с Балдой на базаре.

2 Исправный работник Балда.

3 Новое задание.

4 Расплата.

Вопросы по тексту

-За какую плату Балда нанялся к попу? (3 щелчка)

-На чём спал Балда в поповском доме? (на соломе)

-Кто звал Балду тятей? (*Попёнок*.)

-Докажите, что Балда хороший работник. Почему же поп недоволен им?

-Как изобретательность и ум помогают Балде справиться с заданиями?

-Кто из героев вызывает ваше сочувствие?

-Прочитайте концовку сказки, Как автор называет попа?

-Какая строка содержит мораль?

«Сказка о попе и о работнике его Балде» не могла быть разрешена цензурой при жизни Пушкина и была напечатана только после его смерти. Почему?

Кто из вас считает себя знатоком пушкинских сказок? Перечислите сказки Пушкина. (1.«Сказка о царе Салтане»; 2.«Сказка о золотом петушке»; 3.«Сказка о мёртвой царевне и о семи богатырях»; 4.«Сказка о рыбаке и рыбке»; 5.«Сказка о попе и о работнике его Балде»; 6.«Сказка о медведихе»; 7.«Жених»).

Проведём конкурс «*Лучший знаток пушкинской сказки*»

- Что требовал Балда от чертей? (оброк)

- Кого разыскивал царевич Елисей в «Сказке о мёртвой царевне»? (невесту)

- Что было на голове у золотого петушка? (гребешок)

- Где стоял дуб зелёный, по которому ходил кот учёный? (у лукоморья)

- Сеть, которой поймал старик рыбку? (невод)

- Какой царь чахнет над золотом? (Кощей)

- Сколько лет прожили старик со старухой? (33 года)

- Какая сказка заканчивается словами: «Сказка ложь, да в ней намёк, добрым молодцам урок»? («Сказка о золотом петушке»)

-Прослушайте сказочные объявления. Кто мог их написать?

1 «Предлагаю свои услуги: могу запрягать лошадь, топить печь, закупать продукты на рынке, печь яйца, варить кашу, нянчить детей». (Балда)

2 «На работу требуется повар, конюх и плотник. Выплачивается вознаграждение за год». (Поп).

Следующий конкурс «Сказочный предмет».

Вынимаю из коробки предметы по очереди. Задача - назвать сказку, в которой встречается такой предмет.

- яблоко - «Сказка о мёртвой царевне...»;
- зеркало - «Сказка о мёртвой царевне...»;
- орех - «Сказка о царе Салтане»;
- верёвка - «Сказка о попе и о работнике его Балде»;

«Продолжи фразу»

Жил старик со своею старухой

У самого синего моря;

Жили они в ветхой землянке... *(Ровно тридцать лет и три года)*

Жил-был поп,

Толоконный лоб,

Пошёл поп по базару... *(Посмотреть кой-какого товару)*

Родила царица в ночь

Не то сына, не то дочь... *(Не мышонка, не лягушку, а неведому зверюшку)*

В синем небе звёзды блещут,

В синем море волны хлещут... *(Туча по небу идёт, // Бочка по морю плывёт)*

Весёлая разминка

- Кто из героев Пушкина носил золотую цепь? *(Дуб.)*

- Кто из пушкинских героев никогда не спит? *(Кот учёный.)*

- Какой пушкинский герой всегда говорил только правду? *(Зеркальце.)*

- В каком необычном транспорте путешествовали два пушкинских героя? *(“Бочка по морю плывёт”.)*

- Какого острова нет на карте? *(Острова Буян.)*

Закончиваю урок словами о том, что мысли о правде, о справедливости, о добре и зле глубоко волновали человека всегда. И всегда хотелось верить, что как бы ни были сильны зло, корысть, властолюбие и несправедливость, они своей ненасытностью в конце концов сами себя накажут, а правда рано или поздно возьмет свое.

Как видим, пятиклассники, совершая вместе с учителем путешествие в мир пушкинских сказок, узнают много нового для себя, впоследствии по-своему интерпретируют сказки (в собственных иллюстрациях, пересказах и т.д.), обогащаются нравственно. А приобщиться к миру пушкинских сказок поможет использование на уроках эмоционально поданного биографического материала поэта, применение приема сопоставления пушкинских сказок со сказками народными; обращение к различного рода занимательным заданиям, способствующим освоению сюжета и образности пушкинских сказок, и, конечно, - анализ самих сказок. Связать пушкинские сказки с нашей современностью пятиклассникам помогут и размышления над эпиграфом к уроку: «Сказка ложь, да в ней намек: добрым молодцам урок».

Список использованной литературы:

1. Зуева Т.В. Сказки А.С. Пушкина – М.: Просвещение, 1989.

2. Скотов Н.Н. Пушкин: очерк жизни и творчества. – Л.: Дет. лит., 1990.

Мақалада Пушкин ертегілері бойынша оқушылардың белсенділігін арттыратын тәсілдер қолданылған сабақ сипатталады.

This article contains the description of a lesson on Pushkin's tales with some teaching techniques used to make students more active.

УДК 82

Короткова Г.А. – учитель,
гимназия АО «Талап»

ИЗУЧЕНИЕ ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА» ПО МЕТОДИКЕ Ж.А.КАРАЕВА

Как показывает наш опыт, при изучении такого сложного для учеников произведения, как «Капитанская дочка», эффективность работы на уроках в значительной степени зависит оттого, насколько учтены индивидуальные особенности ребят. С этой целью, на наш взгляд, целесообразно использовать разноуровневую дифференциацию по системе профессора Караева.

За неделю до изучения повести мы с учениками провели экскурсию по Пушкинским местам города Уральска. Ученики класса были разделены на три группы, каждая группа получила своё задание:

1 группа. Рассказать о пребывании А.С.Пушкина в г. Уральске.

2 группа. Рассказать о восстании под предводительством Е.Пугачёва.

3 группа. Рассказать о работе А.С.Пушкина над повестью «Капитанская дочка»

На первом уроке изучения повести ученики представляют свои работы: презентации, брошюры, доклады и т.д. (форму выступления ученики выбирают сами). Практически 1 урок «История создания повести» ученики проводят сами под руководством учителя.

На 2-3 уроки каждая группа учащихся получает уровневые задания по определённой теме. (Желательно, чтобы 2-3 уроки были спаренными).

Задания 1 группы.

Пётр Андреевич Гринёв.

Задания I уровня. (Репродуктивного)

Рассказать о жизни Петра Андреевича Гринёва, опираясь на текст.

Родители Петруши: Андрей Петрович, Авдотья Васильевна.

Детские и юношеские годы Петруши.

Самостоятельная жизнь Петра Гринёва: а) в Симбирске; б) в Белогорской крепости до штурма (отношения с обитателями)

Гринёв П.А. во время восстания.

Задания II уровня. (Алгоритмического)

Что повлияло на формирование духовного мира рассказчика?

Составить синквейн: П.А.Гринёв.

Задания III уровня. (Эвристического)

С каким литературным героем можно сравнить Петрушу в детстве?

Составить диаграмму Венна.

Задания 2 группы.

Мария Ивановна Миронова.

Задания I уровня. (Репродуктивного)

Рассказать о жизни Маши Мироновой, опираясь на текст.

Белогорская крепость и её жители.

Родители Маши: капитан Миронов Иван Кузьмич, Василиса Егоровна.

Маша Миронова: внешность, характер;
отношения со Швабринным;
с Гринёвым.

Маша после смерти родителей: в поместье Гринёвых, поездка в Петербург.

Задания II уровня.

Что повлияло на формирование духовного мира героини?

Составить синквейн: Маша Миронова.

Задания III уровня.

С какой героиней русской литературы можно сравнить Машу Миронову?

Составить диаграмму Венна.

Задания 3 группы.

Емельян Пугачёв - предводитель восстания.

Задания I уровня. (Репродуктивного)

Рассказать об Е. Пугачёве с точки зрения Петра Гринёва

1. Первая встреча с Пугачёвым. Глава «Вожатый»

2. Перед приступом крепости.

3. Суд и расправа над защитниками крепости

4. Пирушка пугачёвцев. Пугачёв и Гринёв.

5. Свидание в Бердской слободе. Окружение Пугачёва.

6. Отношение Пугачёва к восстанию, к своему окружению. Сказка Пугачёва.

Задания II уровня.

1. Каким А.С.Пушкин изобразил Е.Пугачёва?

2. Составить синквейн: Е.Пугачёв.

Задания III уровня.

Составить диаграмму Венна: военный совет пугачёвцев в Белогорской крепости и военный совет городских чиновников в Оренбурге.

Учащиеся всех групп выполняют задания I уровня, затем 2, 3. При работе одной из групп участники других групп участвуют в обсуждении.

Вывод в конце урока.

Какие события повлияли на формирование духовного мира героев?

(События, пережитые во время восстания, общение с Пугачёвым).

Какое влияние оказали события восстания на героев?

(Герои нравственно возмужали, научились бороться за своё счастье, отстаивать своё мнение. Счастливы прожили жизнь. Восстание оказало «влияние на всю жизнь» героев, дало душе «сильное и благое потрясение».

Почему А.С.Пушкин назвал создание повести «Капитанская дочка» литературным подвигом?

(А.С.Пушкин первым увидел в Пугачёве выдающуюся личность).

На 4-5 уроках идёт подготовка к сочинению и сочинение.

Практика показала: при таком изучении повести можно добиться оптимального результата от каждого ученика, несмотря на различные способности.

Разноуровневая работа на уроке литературы является важнейшим средством формирования способов мыслительной деятельности, развития творческого мышления, речи учащихся, внимания. При такой работе все ученики класса читают и анализируют текст.

Приложение 1

Синквейн: П.А.Гринёв.

Пётр Андреевич Гринёв.
Честный, искренний.
Любит, борется, побеждает.
Доказал верность заветам отца.
Победитель.

Синквейн: Маша Миронова.

Маша Миронова.
Добрая, надёжная.
Любит, отстаивает, побеждает.
Маша искренне любит Гринёва.
Капитанская дочка.

Синквейн: Емельян Пугачёв.

Емельян Пугачёв.
Отважный, самобытный.
Возглавляет, бунтует, погибает.
Отважный Пугачёв обречён на гибель.
Герой.

Приложение 2

Петруша.**Детство****Митрофанушка.**

Добрый, Грубый,
честный, бесчестный,
отзывчивый. лживый.
Живёт по совести.
Делает всё ради своей выгоды.
Любит близких.
Любит себя.
Родители воспитывают сына
Родители выполняют все желания сына.
по законам чести.
В помещицкой усадьбе.
Легкомысленные сынки-недоросли.
Мечтают о лёгкой жизни.

Список использованной литературы:

1. Щербанов Н. «Поехал я в Уральск...». А.С.Пушкин и Приуралье-Уральск: Оптима, 2003.
2. «Лицо старого Уральска»/ Сост.Т.А. Мухин.-Уральск: «Оптима»,2003.
3. Ж.А. Караев, Ж.О. Кобдикова «Педагогическая технология»// Творческая педагогика – Алматы, 2007.

Мақалада А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романын мектепте оқытудың инновациялық әдістері ұсынылған.

This article offers innovative methods to study Pushkin's novel "The captain's daughter" in school.

УДК 82

*Бисингалиева Э. – учитель,
школа-лицей № 27,
Бекмуханова Г.А. – учитель,
казахско-турецкий лицей*

ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ К НАПИСАНИЮ ИЗЛОЖЕНИЯ ПО РОМАНУ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»

Нередко в школе при изучении романа А.С. Пушкина «Капитанская дочка» не уделяют должного внимания подготовке к письменной работе, поэтому с написанием изложения у ребят начинаются трудности.

Чтобы сориентировать учеников в этом плане, мы решили включить в своё календарное планирование урок словесности, на котором проводится скрупулёзный лингвистический анализ текста, что способствует созданию благоприятных условий (ситуации успеха) для учащихся, изучающих русский язык как неродной.

На этом уроке важно было подобрать такие методы и приёмы, которые вызывали бы интерес к рассматриваемой теме, стремление учащихся к совместному целеполаганию и выдвижению ожидаемых результатов урока: грамотному изложению пушкинского текста с учетом специфики авторского слога.

Начинаем свой урок с мотивации, потому что чуткое отношение к художественному слову воспитывает буквально с первых минут урока. Звучит музыка Чайковского «Времена года». На экране появляются слайды с зимними пейзажами. Учитель рассказывает о том, что художники, композиторы, поэты и писатели умели наблюдать, видеть и глубоко понимать природу, находить прекрасное в самом скромном ее уголке и отображать увиденное в произведениях искусства. Если говорить о Пушкине, то именно он, как никто другой, умел писать ярко и лаконично.

Эпиграфом к данному уроку можно взять высказывание Л.Н.Толстого: "...Тем удивителен Пушкин, что в нём нельзя ни одного слова заменить. И не только нельзя слова отнять, но и прибавить нельзя. Лучше не может быть, чем он сказал».

Для осуществления личностно-ориентированного подхода к обучению нужно выбрать наиболее оптимальные формы работы с классом:

- индивидуальные (виды грамматического разбора у доски с последующей взаимопроверкой);
- групповые (анализ текста с последующей презентацией);

Вот примерные задания, которые можно использовать при подготовке к изложению. Для этого класс можно разделить на три группы.

Задания для 1 группы

1. Выпишите слова или словосочетания, которыми Пушкин называет степь, небо, облако.

- 1) Степь - (печальная пустыня, белая степь).
- 2) Небо – (ясное небо, темное небо).
- 3) Облако-(белое облачко, белая туча).

- Подберите к словам «*облачко*» и «*туча*» прилагательные. (Облачко ясное, маленькое, лёгкое. Туча грозная, большая, тяжёлая).

Вывод: Нужно осторожно и тщательно подбирать определения к словам.

Задания для 2 группы

1. Выпишите из текста глаголы к данным словам. Скажите, какую роль играют глаголы в тексте.

1) Ветер – (подымается, сметает, становится, завыл, выл.)

2) Облачко-туча – (предвещало, обратилось, подымалась, росла, облегалось.)

3) Снег – (сметает, пошёл, повалил, засыпал.)

- Скажите, какую роль играют глаголы в тексте?

- Какое впечатление создают глаголы, встречающиеся в описании?

Слайд № 5 (В художественной литературе используется приём нагнетения синонимов, чтобы достичь эффекта наибольшей выразительности. Такой приём последовательности, постепенности (обычно нарастающей) в расположении чего-нибудь, при переходе от одного к другому называется **градацией**.)

Задания для 3 группы

1. Выписать из текста сложноподчиненные предложения. Выделить грамматическую основу. Определить вид придаточного. (*Я увидел в самом деле на краю неба белое облачко, которое принял сперва за отдаленный холмик. Ямирик изъяснил мне, что облачко предвещало бурю. Я слышал о тамошних метелях и знал, что целые обозы бывали ими занесены. Облачко обратилось в белую тучу, которая тяжело подымалась, росла и постепенно облегла небо.*)

Написать изложение подробно поможет работа по восстановлению текста. В раздаточном материале пропущены: для первой группы – существительные, для второй группы – глаголы, для третьей группы – придаточные предложения.)

Развить речь, расширить словарный запас учащихся поможет творческое задание по составлению зимнего этюда с использованием языка и стиля Пушкина. Такие творческие работы, как «эксперимент» со словом (восстановительное письмо), «обратный текст» (передать с помощью глаголов картину утихающего бурана) подводят учащихся к следующему выводу: важно сочетать и подбирать нужные слова, умело их использовать в речи.

Для успешной реализации целей урока учителю помогают различные виды интеграций:

- внутрипредметная (виды грамматического разбора, комплексный анализ текста);

- межпредметная (русский язык, литература, история, краеведение, ИКТ);

- надпредметная (связь литературы с другими видами искусства: живописью, музыкой, кинофрагментом из фильма А. Прошкина «Русский бунт» и т.д.).

Думаем, что такие уроки соответствуют требованиям времени. Они результативны и имеют свою перспективу: учащиеся справятся с предстоящим изложением. В рамках перехода к 12-летнему образованию такой урок формирует предметные и ключевые компетентности, учит самостоятельно добывать информацию; совместно с товарищами по группе решать учебную задачу.

Бұл мақалада оқушыларды Пушкиннің «Капитан қызы» романы бойынша мазмұндама жазуға дайындау туралы сөз болады.

This article offers some methods of training of schoolchildren to write a book report on Pushkin's novel "The captain's daughter".

УДК 82

*Мухтарова А.А. – учитель,
СОШ им. Б.Алтынсарина,
Таскалинский район, ЗКО*

ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ В НАУЧНО-ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Казахская степь не раз в годы бедствий, репрессий, войн, позже в годы освоения целины давала приют людям разных национальностей. Местные жители чем могли помогали добровольным и вынужденным переселенцам. А те, кто волей судьбы оказывался в Казахстане, свою благодарность выражали добросовестным трудом, уважением к традициям и обрядам казахов, знанием языка, бережным отношением к природным богатствам земли, которая стала их Родиной. Именами тех, кто обогащал страну духовно и материально, названы многие населенные пункты нашей страны.

Ученицы СОШ им.Б.Алтынсарина Кенжегулова Айгерим, Джумагалиева Аида и Соргина Татьяна, ныне студентки разных вузов разных стран, в течение трех лет работали под моим руководством над проектом по ономастике «О чем могут рассказать названия населенных пунктов нашего края». Ученицам было предложено выяснить исторические названия населенных пунктов нашего Таскалинского района, провести интервьюирование и сделать запись рассказов старожилов о проживавших в крае людях, об интересных фактах их жизни. Девочки планировали подготовить сборник, в который бы вошли исследования: «Шипово», «Қызыл бас», «Логашкино», «Мартыново» и т.д. Более подробно и глубоко они занялись выяснением истории железнодорожного вокзала посёлка Шипово.

Единственное условие, которое было поставлено перед ними, чтобы работа была написана в соответствии с эпиграфами - высказыванием Томаса Джефферсона: «Кусочек подлинной истории – это такая редкая вещь, что им надо очень дорожить» и словами Омара Хайяма: «Оглянись на себя, И подумай о том: Кто ты есть, Где ты есть и куда же потом?». Отмечается также пожелание Президента нашей страны Н. А. Назарбаева: «...Надо переписать в каждом регионе, в каждом ауле историю населенного пункта, аула, горы, реки, обычаи этих мест. Что говорят, когда рождается ребенок, как благословляют? Что говорят на свадьбах? Что говорится на похоронах? Какие исторические легенды связаны с каждым населенным пунктом? Почему эти, а не другие названия они носят? Ведь все это и составляет нашу историческую память. Это и есть культура народа, которая никогда не исчезнет, если мы зафиксируем ее».

Девочки состояли в школьном Научном Объединении Учащихся (НОУ «Эрудит») и, прежде чем определиться с темой исследования, они познакомились с огромным краеведческим материалом школьного музея, районного музея и с документами районного архива. Особенно много времени уделили ученицы работе с литературой по краеведению Приуралья. Они были частыми посетителями читального зала районной библиотеки, где библиотекари, по их заявкам, выписывали необходимую для их работы литературу каждые две недели. Методом интервью собрали уникальные материалы по воспоминаниям старожилов поселка. Девочки с интересом прочитали книги Николая Михайловича Щербанова "Пушкин в Уральске", "Русское литературное Приуралье, "Поехал я в Уральск...", "А.С.Пушкин и Приуралье". Используя

информацию из книг Н. М. Щербанова, ученицы восхитились его глубокими знаниями истории Приуралья и назвали его гениальным патриотом родного края.

В ходе своей работы ученицы выяснили, как неожиданные повороты судьбы и уникальные находки расширяют исследования новыми темами, именами, помогают бережнее, внимательнее относиться к истории своего края, учат видеть прекрасное, побуждают Отчизне посвятить «души прекрасные порывы».

Работа девочек неожиданно для них самих коснулась «околопушкинской» темы. Откровением для них стало то, что дочь Натальи Николаевны Пушкиной – Ланской восемь лет прожила не только в крае, который был хорошо описан в своих произведениях великим поэтом, но и в том самом атаманском доме, где Пушкин останавливался во время приезда в город Уральск. В работах Н.М.Щербанова по краеведению Приуралья говорится, что «...Пока в данное время нет основания не доверять версии краеведов, что Ланская, супруга генерала Шипова, была именно Софья Петровна, дочь Н.Н. Пушкиной-Ланской и П.П.Ланского. Факт этот делает наш Уральск городом еще более интересным для пушкинистов– исследователей», а девочки, познакомив своих ровесников и жителей поселка с этой информацией, добавили для жителей станции «Шипово» гордости и трепетного отношения таскалинцев к истории своего края.

Думается, что благодаря пытливым, любящим свой край ребятам на карте пушкиноведения станция «Шипово» станет местом новых открытий, связанных с жизнью и окружением А.С.Пушкина.

Открытием молодых исследователей-ономастов стало то, что Наталья Николаевна, которую великий поэт называл: «...Чистейшей прелести чистейший образец...», была музой великого поэта, а дочь ее от брака с Ланским стала музой Н.Н.Шипова, именем которого названа наша станция.

Проект учениц считаю и социально значимым, т.к. они предлагают не переименовывать населенные пункты и тратить на эти цели деньги, а сохранить в памяти людей историческое прошлое своей страны.

В ходе работы для себя я сделала определенные выводы. Убедилась, что каждый учитель-краевед, подходя к изучению местной истории, должен помнить о своей ответственности за научную добротность фактического материала, который учащиеся будут использовать в процессе исследования.

Очень важно, что при изучении истории края следует исходить из взаимосвязи общего и местного еще и потому, чтобы не воспитать “порайонно мыслящих”, не ослеплять учащихся любовью к местному, чтобы они всегда чувствовали себя гражданами всей нашей страны.

Николай Михайлович Щербанов завершил свое предисловие к Словарю Малечи словами: "Наследие, в котором зафиксирована почти исчезнувшая огромная культура, сейчас остро нуждается в активных наследниках ..." Вот этих активных наследников и должны воспитывать мы в своих учениках.

Мақала орта білім беру мектептерінде оқушылардың ғылыми-жобалау қызметін ұйымдастырудың өзекті проблемаларына арналған.

This article deals with the urgent problems of scientific project activity organization of schoolchildren.

УДК 821.161.1 «04/14»

Бернард Динсберг – доктор, профессор,
Боннский университет (Германия)

THE MIDDLE ENGLISH ROMANCE *IPOMADON*
AND ITS ANGLO-NORMAN SOURCE

Thesis: The author of *Ipomadon* (A) did not merely translate Hue de Rotelande's *Ipomedon*, nor is it sufficient to state that the English adaptor changed the tone of his source. As will be shown below, he has consciously introduced alterations which, compared with the French original, make the attitudes of the protagonist(s) much more plausible to the reader/listener. This is particularly true at the two crucial points of the narrative, namely after the three-day tournament (which *Ipomadon* wins) and after his victory over the giant-knight Sir Lyoline.

Introductory remarks: It is an established fact that the two Middle English versions of the romance known under the designations *Ipomadon* (A) and (B) respectively go back to Hue de Rotelande's epic poem *Ipomedon* (late 12th century). *Ipomadon* (A) consists of 8890 lines and is written in tail-rhyme stanzas. It was probably composed during the 14th century. The only extant manuscript (Chetham 8009), however, is clearly 15th century. *Ipomadon* (B), preserved in MS Harley 2252, follows the pattern of Middle English romances more closely, as its author reduced Rotelande's novel to merely 2300 lines. Most probably (B) was not composed before the 15th century (Mehl 1968: 58 ff.).

Quoting D. Mehl's study on the Middle English romances A.V.C. Schmidt and N. Jacobs (1980: 40) point out that "The A-version is something of an oddity in Middle English (ME) literature and has very little *in common* with any other romance. [...] Although the tone of the source has been changed in many ways and a number of alterations are introduced [...], the A-version follows the plot and the thematic development of the Anglo-Norman (AN) poem much more closely than the majority of English translations of French romances" (Mehl 1968: 58). Subsequently *Ipomadon* (A), edited by E. Kölbing (Kölbing 1889), will be compared to Hue de Rotelande's *Ipomedon*, edited by A.J. Holden (Holden 1979).

Survey of Ipomadon (A): Both the AN source and its ME counterpart show a *tripartite* division. Moreover, the figure *three* seems to play a central role: there is the three-day tournament which is opened by King Mellyagere in order to find the most valiant knight who is to marry his niece, the proud lady of Calabria. In the course of the poem we see *Ipomadon* win *three ladies bright of ble* (i.e. of fair complexion), namely Mellyagere's Queen whom he had served as the *Drewlereine*; *Imayne*, the lady-in-waiting to the Duchess of Calabria; and eventually the Duchess herself (Schmidt/Jacobs 1980: 47).

At the outset *Ipomadon*, son of the King of Puglia (the scene of the romance is set in southern Italy), makes his appearance as the *Straunge Valett* (i.e. unknown servant or page) at the court of the Duchess of Calabria. At the age of fifteen she ascends the throne taking a solemn vow:

Now here to god a vowe I make.
I shall neuer man for riches take. [...]
But yf he be the best knyghte (st. 10/4-5. 10)

This vow had earned her the name *Of Calabere the fere*, (i.e. the proud lady of Calabria, st. 9/2-3, 11). When the protagonist comes to her court with the intention to learn more about *courtesy*, he is not yet a knight. Ipomadon is just a handsome young man who, thanks to his master Thalamewe, has been well trained in all kinds of knightly activity. The first episode ends with Ipomadon and the young duchess falling in love at dinner when all the court has been out hunting in a forest not far from Candre, the capital of Calabria. Ipomadon forgets his meal and has eyes only for his beloved, thus failing to observe *courtoisie*. He is consequently rebuked by the proud lady through Jason, the young cousin of the Fere. The same evening Ipomadon takes his leave of the lady and quits her court the following morning. Both he and the proud lady suffer the pains of love. Nevertheless, the hero accompanied by his master sets out to win praise (ME *pryce/AN pris*) through knightly valour:

Soo wynne you pryce, and then maye ye,
To that avow acorded bee. (st. 133/4-5)

These are the words of Thalamewe, Ipomadon's master and friend. They clearly echo 11. 1588-1592 of the Anglo-Norman (AN) version.

The essential postulate of *courtly love* is that it must be accompanied by *hardiness* and *proweess* (i.e. chivalric deeds and bravery in combat), which enhance and contribute to the *worthiness* or *worship* of a knight. This attitude is distinctly illuminated by the following statements made by the female protagonist:

For suche a noþer know I no,
So fayre, so curteys as he es,
But for he louyd no hardenes, (st. 59/3-5)
So fayre, so curtes as he es,
Was neuer wyth outen proves; (st. 127/4-5)

The last lines reflect her state of mind after Ipomadon, who had served her under the disguise of the *Straunge Valett*, has just left her court (cf. above).

Also Mellyagere's Queen, whom he serves as the *Drewlereine* (cf. part II below), emphasizes twice that *courtoisie* in the hero should be accompanied by *knightly prowess*:

The quene cursyd his destiny,
Wyth oute prowes þat he shuld be,
That was so fayre off face: (st. 255/1-3)
Suvent maldist sa destinee
Ke en si bel cors out ubliee
La prüesce qe n'i est mie, (AN 3273-75)

The following lines have no equivalent in the French version:

The quene [...] sore forthought þat tyde,
That he ne was man of prowes: (st. 258/1. 3-4)

At the end of the third day of the tournament when Ipomadon still keeps up his pretence of being interested only in hunting, the Queen of Sicily feels sorry about this:

The quene cursyd his destone (st. 413/11)
For in hym was proves none. (st. 414/1)
The Anglo-Norman author simply states:
Et la reine en remeint murne. (AN 6588)

In the morning of the first day of the tournament the proud lady of Calabria is waiting in vain for her lover to reappear and says:

For welle I wott, þat my leeff
 Ys not in this contre! [...]
 That othere failes hym manhede
 Or he is dede, [...] (st. 269/5-6. 10-11)
 This is a rather close rendering of the corresponding Anglo-Norman passage:
 Purquant ben sai qe mes amis
 N'est pas venuz en cest païs. (ll. 3757 f.);
 [...]

Pruësce i faut, u il est mort. (l. 3760).

When the news of the three-day tournament to be held at Candre, the residence of the proud of Calabria, reaches Ipomadon's home town of Barlet, he says:

Be worthynes nowe mvste me chese,
 And, mayster, or I my love shuld lese (st. 196/4-5)
 To his lord's words Thalamewe replies joyfully:
 Now darre I lay my hedde, [...]
 That ye shall wyth worshiþe wyne your love. (st. 196/9. 11)

The words spoken by the hero are not found in Hue de Rotelande's poem, where Tholomeu merely states that Ipomedon will have to do very well at the tournament in order to win his beloved:

Sire, ore avrez vus vostre amie. [...]
 Or vus penez d'aвер grant pris. (AN 2606, 2608)

Not until the end of the poem when the lovers are eventually reunited (and the wedding takes place at Barlet, the capital of Ipomadon's native Puglia), does the protagonist reveal his name and origin.

In the second part of the romance the knight without a name (st. 148/1749) assumes a new identity, that of the *Drewlereine* (i.e. lover of the Queen of Sicily, wife to King Mellyagere). This certainly does not indicate a puerile taste for deception; it is closely linked with the first episode when he took the disguise as the *Straunge Valett* (Schmidt/Jacobs 1980: 45). If *Ipo-madon* is about the hero's growth to maturity through the discipline of love (Schmidt/Jacobs 1980: 49), the ongoing disguise may tell the reader/listener that a full identity as a knight has not yet been reached. Part II contains the long drawn-out description of the splendid three-day tournament, at the end of which the proud lady of Calabria is to choose her future husband (who according to her vow must be the most valiant knight in the world). Clad in white armour (1st day), in red armour (2nd day), and fighting as a black knight during the third day of the tournament, Ipomadon comes out victorious. However, he considers himself still unworthy of the hand of his beloved lady (whom he had greeted through Jason at the end of each day). Thus he decides to leave and seek more valour in knightly combat:

But euer more in his herte he þought,
 Yet till her avow cordede he nowght,
 Here husbond for to bee;
 That made hym oftyn tymes fro her fare. (st. 430/7-10)

This passage has no counterpart in Hue de Rotelande's epic poem. The explanation provided there seems rather superficial: those who marry young will more often than not forego any happiness of wedlock (ll. 6639-52). These lines are rendered by the English adaptor at two different places: "I kepe not yet to wyff:/ I maye here after many a yere/ All be tyme take a fere,/ To lede wyth all my lyff." (st. 419/3-6); and: "I kepe not yet so sone to wyffe,/ I shall shew the skille:/ Yonge men ofte, I saye, for thy,/ That takes them wyffes so hastily,/ Repentes it sithe full ill!" (st. 425/8-12). The last passage echoes the French text rather closely.

The following passage clearly echoes st. 133/4-5 (quoted above):

Ipomadon thynkes, it is no witte,

In worshipe is not he growon yit. (st. 475/1 -2)

Farther þinkes he for to goo,

Aventurs for to seke moo (st. 475/4-5)

He þought, þat tyme shuld come above,

That he wyth worshipe shuld wyne love, (st. 475/7-8)

The corresponding lines in the Anglo-Norman version contain no reference to *worship/worthiness* (i.e. fame acquired by chivalric deeds in combat).

[...] Ke il volt uncor de terre en terre

Aler ses aventures quere, (AN 7221-22)

A un jur quide il uncor ben (7226)

A joie s'amie espuser. (7228)

Having returned to Barlet after the tournament Ipomadon inherits the throne of his native Puglia (on his father's death). However, he refuses to be crowned king and decides to take part in the wars of France (st. 476 ff./AN 7229 ff.). Thus the lines quoted above have clearly demonstrated that the English adaptor more consciously explains and justifies the hero's unexpected decisions by referring to *worship* and *worthiness* as the postulates of chivalry.

When the third and last episode of the romance begins, Ipomadon takes on yet another disguise: that of the *Fool-knight*. He appears at Mellyagere's court in Palermo wearing shabby clothes, riding an ungainly horse, and claiming the first fight which will be required of the king. His request is granted by Mellyagere; and when Imayne asks the king for a champion who is to defend her lady against a cruel Indian prince (named Sir Lyoline), the *Noble Fool* accompanies her against her will. Ipomadon's pride which consists in keeping his identity secret in spite of his merits seems to match the pride of his beloved (Schmidt/Jacobs 1980: 47. 49). The hero's pride, however, is clearly counterbalanced by his excessive humility and modesty which is not quite true of Hue de Rotelande's version. As a *Fool-knight* he defeats the knights who claim and assail Imayne, among them Sir Lyoline's brother. The giant Indian prince respects the vow of the Fere (to marry only the most valiant knight) and thus fits in the courtly context.

After a long, fierce and exhausting battle Ipomadon mortally wounds his adversary and allows him to leave the place keeping only his tent. Having reached the summit of knightly valour everyone would have expected the hero to claim his prize (i.e. the proud lady of Calabria). In fact, both Lyoline and Ipomadon had worn black armour. So Ipomadon mystifies the lady when riding out of Lyoline's pavilion by taking on the latter's identity: this makes the Fere and her court leave the town of Candre by sea, while Ipomadon is about to disappear anew:

Ipomadon thynkes aye,

Prevely to wynd his waye,

That no man shuld hym knawe,

For euermore in his hert he thought:

"Till her vowe corde I novght,

Therefore I will wythdrawe!" (st. 690/1-6)

This passage has no equivalent in the Anglo-Norman poem. Its author simply states that "Ipomedon atant s'en turne" (l. 9941). Were it not for the intervention of his hitherto unknown half-brother Capaneus, heir apparent to the throne of Sicily, the story would never have reached a "happy ending". Capaneus blocks the way of Ipomadon who is still disguised as Lyoline. The combat of the two brothers (an

episode not entirely infrequent in medieval epic poems) ends with Capaneus's recognizing the magic ring on Ipomadon's finger at the climax of the fight. He himself had given it to their mother. The brothers greet each other in great joy. Right at the climax of this fight the English author says about his protagonist:

Was there neuer knight, sethe this world began,

I trowe, that more worshiþe wanne, (st. 716/4-5)

These lines have no exact counterpart in the Anglo-Norman poem (ll. 10200 f.) where Ipomadon's *valour* is stated in more general terms.

Thus, as has been demonstrated above, the English author lays much more weight on Ipomadon's desire to enhance his own *worthiness* by knightly deeds, before seeking the fulfilment of his love. This may account more plausibly for the hero's unwillingness to claim the proud lady of Calabria even after his victory over Sir Lyoline.

The *Anglo-Norman source*: R.M. Spensley asserts that Hue de Rote-lande's *Ipomadon* has "the separation and reconciliation of the lovers" as its "dominant theme" (Spensley 1974: 342). In his effort to relate the three main episodes of the epic poem to this motto, he may have been only partly successful. Spensley rightly states that "in discussing Ipomadon's motives, the major problem is to account for his unwillingness to claim La Fièrre, firstly after the tournament, and again, after his defeat of Leonin" (1974: 343). We may accept Spensley's hypothesis that Ipomadon is afraid that "too early a marriage might cause him to become another *Erec*" (ll. 6647 f.; 1974: 345). However, Spensley is unable to account convincingly for the hero's attempted departure after defeating Leonin (1974: 345 f.). At this point the English adaptor is clearly more successful, as I hope to have shown.

Moral standards in the English versions: Contrary to what was stated earlier (quoting Schmidt/Jacobs 1980: 47) Ipomadon actually wins a fourth lady *bright of ble* (cf. st. 430/6), namely the daughter of the Duke of Lorraine:

His doughttwer were me dere: (st. 504/3)

His doughttwer gladly have I wold, (st. 505/1)

Kar sa fille ai mut cuveitee, (AN 7561)

Ipomadon, who is to marry her under the peace treaty between Daires, the Duke of Lorraine, and the King of France whom he had supported, even states his intention twice in the English poem. Yet, Ipomadon is well aware of the fact that he cannot keep his promise: he leaves the country at night, before the marriage can be celebrated (st. 507/11 f., st. 511/7-12; AN 7624 ff., 7639 ff.). Only in the English version does the hero make amends for his breach of the wedding promise. He arranges the marriage between the daughter and heiress of the Duke of Lorraine and his devoted friend Jason, the cousin of the proud lady of Calabria (st. 745/7-9).

As regards the lesser protagonists of the romance their actions are indeed judged according to different moral standards by the English translator (rather than by Hue de Rotelande). Imayne, who falls madly in love with Ipomadon (disguised as a fool; cf. part III: *the Fool-knight*) after he has defended her against the three knights of Sir Lyoline's court, is willing to betray her lady. Pointing out that she is of equal rank with the proud lady of Calabria, being the daughter and heiress of the Duke of Burgundy (st. 608 ff./AN 8876 ff.; st. 630 ff./AN 9181 ff.), she twice tries to persuade Ipomadon to marry her - without success. So when the hero is about to take up the combat against Lyoline (both knights are clad in black armour). Imayne lies to her lady pretending not to recognize the Indian prince's opponent (st. 649/1 ff.: AN 9410 ff.). The following comment is not found in the French poem:

Imayne was to blame therfore (st. 649/10)
Of course, she had recognized Ipomadon's horse (st. 652/1-2; AN 9427 f.), but refused to tell her lady thus making her suffer more:

Full well Imayne knew þat dere,
Butȝet she wold not tell the fere,
She was to blame the more. (st. 652/1-3)
Ismeine mut ben le savra,
Vers sa dame le celera:
Jo quit, cument ke fu de blasme, (AN 9427-29)

These lines are followed by one of those longer moralizing passages where Hue de Rotelande draws and comments on some proverbs. During the combat against Sir Lyoline, Ipomadon is dealt a fierce blow by his adversary, and Imayne gives a sudden scream. When her lady asks her why she screamed Imayne lies to her again (st. 664, st. 665/1-6; AN 9601-10). Only the English author points out the lady-in-waiting's blameworthy behaviour:

Imayne wyste well, it was hee,
That wold she not tell the fre,
The more she was to blame; (st. 665/7-9)

Conclusion: The English author seems to have written for an entirely different public, as B. Hosington rightly asserts (1989: 249), her conclusion is borne out by the higher chivalric standards (shown in the hero's seemingly unending quest for more and more *worthiness*, while in the Anglo-Norman version he is just seeking more and more knightly *adventures*). It is also supported by the *different moral standards* by which the English adaptor judges both major and lesser protagonists of the romance. To this purpose (and obviously with a different literary tradition in mind) the author of *Ipomadon* (A) has drastically reduced the number of sexual allusions and the use of proverbs found in his French source (including Hue's numerous cynical remarks about women; Hosington 1989: 250 ff.). Whether the English audience would have responded "more readily to the direct, broad humor of slapstick, caricature, and hyperbole", as Hosington wants us to believe (1989: 259), may be open to doubt. Such a view clearly overlooks the changes (pointed out above) introduced by the English author.

Bibliography:

1. Andersen, D.M., ed. (1969), *An Edition of the Middle English 'Ipomadon', Chetham 8009, Unpubl. PhD thesis: University of California.*
2. Bjorklund, V.A.B. (1978). *The Art of Translation in 'Ipomadon': From Anglo-Norman to Middle English, Unpubl. PhD thesis: Yale University.*
3. Holden, A.J., ed. (1979), *'Ipomedon' poème de Hue de Rotelande (fin du XIIIe siècle), Paris: Klincksieck.*
4. Hosington, B., "The Englishing of the Comic Technique in Hue de Rotelande's *Ipomedon*", in: J. Beer, ed. (1989), *Medieval Translators and their Craft, Kalamazoo, Mich., 247-263.*
5. Ikegami, T., ed., *The Lyfe of Ipomydon*, vol. 1, 1983. *Text and Introduction*; vol. 2. 1985, *The Two Imperfect Early Printed Editions of the Life of Ipemydon*, *Seijo English Monographs 21 and 22. Tokyo: Seijo University.*
6. Kölbing, E., ed. (1889). *'Ipomedon' in drei englischen Bearbeitungen, Breslau: Koebner.*
7. Meale, CM. (1984), *'The Middle English Romance of Ipomedon: A Late Medieval Mirror for Princes and Merchants'. Reading Medieval Studies 10, 136-191.*
8. Mehl, D. (1968), *The Middle English Romances of the Thirteenth and Fourteenth Century, London: Routledge & Kegan Paul; cf. in particular 58-70.*

9. Roberts, V.S.C. (1974), *An edition of the Middle English Romance: The Lyfe of Ipomydon*, unpubl. PhD thesis: University of Michigan.

10. Schmidt, A.V.C. and N. Jacobs (1980), *Medieval English Romances, part two*, London: Hodder & Stoughton; cf. in particular 40-49 and 196-239 (sel. passages from *Ipomadon A*).

11. Spensley, R.M. (1974). "The Structure of Hue de Rotelande's *Ipomedon*", *Romania* 95. 341-351.

Бонн университетінің (Германия) профессоры, доктор Бернхард Динсбергтің мақаласы рыцарлық роман «Ипомедонның» ортаағылшын тіліне (ағылшын тілінің орта ғасырлық кезеңі) аударылудағы ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Доктор Динсберг аудармадағы баяндау сипаттамасының өзгеруін, стилі мен фабуласында француз тіліндегі түпнұсқасынан айырмашылықтың барлығын анықтай келіп, аударма барысында автор мотив тәркініндегі рыцарлық әрекеттерді ағылшын оқырмандарының дүниетанымына ыңғайлап, төлтума романға айналдырып жібергендігін ашып көрсетеді.

Статья доктора Бернхарда Динсберга, профессора Боннского университета (Германия), посвящена изучению особенностей перевода на среднеанглийский язык (английский язык средневекового периода) рыцарского романа «Ипомедон». Доктор Динсберг отслеживает изменения характера повествования в переводе, рассматривает его отличия от французского оригинала в стиле и фабуле, показывая, как автор перевода сместил акценты с куртуазной составляющей на мотивы рыцарской доблести и адаптировал роман под вкусы и ценности английской публики.

ӘОЖ 81:39(574)

Ержанова Ұ.Р. – ф.ғ.к., доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ

Адам есімі қоғам өмірі мен оны қоршаған ортамен тығыз байланысты. Антропонимдер - ономастиканың кісі аттарын, фамилияларын, лақап аттарын және бүркеніш есімдерді зерттейтін саласы. Кісі есімдерінің жалпы жиынтығын антропонимия десе, зерттейтін ғылым саласы антропонимика деп аталады.

Балаларға бүгінгі жарық өмір, бақытты дәуір талабына сай жарасты да лайықты есім қою халық діттеп отырған мүдделі де маңызды мәселелерінің бірі болып саналады. Ата-ана дүниеге келген перзентке мағынасы айқын, әдемі де айшықты сұлу есім беруді қалайды, бірақ олар қай атты таңдауда, одан кейін оны жазуда қиналысқа ұшырап отырады. Бұл - өмірлік мәселе. Сондықтан адамдарға есім беру мәселесі барлық уақытта қоғамды толғантып келді, қазіргі кезде өзекті күйінде қалып отыр. Балаға жарасымды есім беруге ата-ана, олардың туған-туыс, жора-жолдастары ғана емес, жергілікті халық депутаттары кеңестері мен Азаматтық хал актілерін тіркеу бөлімдері де толық мүдделі.

Ұрпаққа жарасымды есім беру - ежелден келе жатқан, ізі суымаған жалпы халықтың игі дәстүрі. Есімдер де халық тіліндегі сөздер сияқты өмір сүріп, ескіріп, я болмаса қайтадан жаңарып отырады. Қазіргі қазақ есімдері сан жағынан көп те мол болумен қатар, құрамы мен құрылысы жағынан да алуан,

өзінше бөлек, дәстүрлі қазақ есімдері де көп кездеседі. Ол жөнінде жазылған еңбектер біздің қазақ тіл білімінде де аз емес. Өйткенмен, кісі есімдері жөнінде жазылған еңбектердің ішіндегі халыққа ең қажеттісі де, керегі де кісі аттары жайлы анықтама құрал. 1968 жылы белгілі ономаст ғалым Т.Жанұзақовтың қазақ есімдерінің қысқаша анықтама құралы «Қандай есімді ұнатасыз» деген атпен шыққан еді. Бұл анықтамада жаңа туған нәрестеге ат таңдау, жақсы және әдемі есімдерді ұсынумен қатар, қазақ есімдерінің жазылуына да біраз түзетулер енгізілген. Алайда қазақ антропонимдері құрылысы мен құрамы жағынан, лексика-семантика, этнолингвистикалық тұрғысынан жеке-жеке, жан-жақты қаралып, бітпей жатқан мәселелерінің бірі болып саналады. Қазақ антропонимдері мейлінше бай әрі әр алуан, бірақ тіліміздегі есімдердің басым көпшілігінің кірме сөздерден екендігін бүгінгі күнде тіпті ажырата алмай жатамыз. Өзге тілдерден еніп, қазіргі тілдік қолданысымызда жүрген антропонимдердің тілімізге келіп, әбден кірігіп, сіңісіп кетуі соншалық - бұл күнде оларды өзге тілдерден енген есімдер деп айту өте қиын. Қазақ антропонимдерін жүйелей келе тіліміздегі антропонимдердің басым көпшілігінің араб, иран тілдерінен келгендігіне көзіміз жетті.

Кісі есімдерін белгілі бір тәртіппен, жүйеге келтіріп, қатаң әліпбилік ретпен беріп, мағыналарын түсіндіретін анықтамалық кітап - антропонимиялық сөздік болып табылады. Антропонимиялық сөздік жер жүзі халықтары тілдерінде ерте заманнан бар. Ол Батыс Евразия, Иран, Америка, Қытай, Жапония елдері. Түркі халықтары тілдерінде бұрын да, қазіргі кезде де жариялануда. Олар көлемі мен құрылысы жағынан әр түрлі болып келеді. Әр халықтың жалпы тіл білімінде антропонимия ғылымы жақсы әрі жан-жақты қарастырылған. Антропонимдердің құрамы, құрылысы, лексика-семантикасы, этнолингвистикасы тағы басқа әртүрлі анықталған, антропонимдердің түсіндірме сөздіктері, этимологиялық сөздіктері жасалған. Жалпы тіл біліміндегі антропонимия саласымен айналысып жүрген ономаст-ғалымдар - Г.В.Тропин, А.В.Суперанская, В.А. Никонов, Н.А.Баскаков, Н.М.Тупиков, өзбек тілінде Э.А.Бегматовтың «Өзбек есімдері», татар тілінде Г.Ф.Саттаровтың «Татар есімдері», И.С.Колосов, қырғыз тілінде Ш.Жапаровтың шығарған «Қырғыз есімдер сөздігі», А.В.Суперанская мен Ю.М.Гусева редакциясымен жарық көрген РСФСР халықтары есімдері» сөздігі, О.Мирзаевтың «Әзербай есімдері», Р.Ортиков пен Я.Калонтаевтың «Тәжік есімдерінің емлесі» атты еңбектерін ерекше атауға болады. Қазақ ғалымдарынан Т.Жанұзақов пен К.Есбаеваның «Қазақ есімдері» атты қазақ тіліндегі анықтама сөздігін осы еңбектердің қатарына қоя аламыз.

Антропонимдер тілдегі сөздік құрамның бір бөлігі болып саналады. Ол өзінің қорын жалпы халық тілі қорынан алады да, тіліміздің ішкі заңына сәйкес дамиды. Сөйтіп, ол тілдегі лексикамыздың барлық салаларынан жасалады. Қазақ есімдерінің басым тобы халқымыздың өткен замандарынан басталып, күні бүгінге дейін мәдени-тарихи өмір бейнесін анық көрсетеді.

Лексикалық тұрғыдан қарағанда, олардың көне қабаттары ұйытқы тірек боп табылып, төмендегідей лексика-семантикалық топқа жіктеледі:

Мал шаруашылығына байланысты есімдер: Бота, Бұқа, Аққозы, Құлыншақ, Жылқыбай, Қозы, т.б.

Табиғат құбылысымен байланысты есімдер: Таубай, Боран, Толғанай, Айым.

Аңдар мен үй хайуанаттары және құстармен байланысты есімдер: Арыстан, Түлкібай, Лашын, т.б.

Асыл металдар, қымбат заттар атауларына байланысты: Алтын, Болат, Маржан, т.б.

Өсімдік аттарына байланысты: Қызғалдақ, Райхан, Раушан, Гүлжан, т.б.

Жеміс-жидек атауларымен байланысты: Алма, Мейіз, Анар, Жаңғақ, т.б.

Туыстық атаулармен байланысты: Атабек, Баба, Туғанбай, Жиенбай, т.б.

Жер-су аттарына қойылған есімдер: Алатау, Еділ, Орал, Алтай, т.б.

Үй-жиһаздарымен, мүліктерге байланысты: Шара, Табакбай, Айнагүл, т.б.

Тағам аттарына байланысты есімдер: Айранбай, Шырынбай, Шекер, Сүттібай, т.б.

Есім берудің кең тараған дәстүрінің бірі сан есіммен байланысты болды. Мысалы: Бірбай, Біржан, Бесбай, Жетібай, Сегізбай, Елубай, Сексенбай, Тоқсанбай, Жүзбай, Мыңбай. Керісінше, сан есіммен қойылған әйел есімдері некен-саяқ қана. Ал, балаларға жарасымды да сұлу есім беруден ешбір шек болмаған есімдер тарихында ғасырлар бойы жаңару, ескіру, архаизмге айналу процесі болып отырады. Адамға ат қоюдың себептері алуан түрлі тілек-мақсаттармен байланысты да болып отырды. Бұл - заңды құбылыс. Адамға ат қоюда белгілі дәрежеде ырым мен дәстүр ерекше орын алып отырады. Олардың кейбірі сөздің киелі күшімен де байланыстырып отырушылық көне дәуірден бар құбылыс. Сол ескі замандарда балаларға көз тиюден немесе жын-шайтаннан сақтау мақсатымен елеусіз оғаш есімдер қойып отырған. Мәселен, Итбай, Күшікбай, Жаманбай, тағы басқа. Бұл, құбылыс әрине, заңды құбылыс еді, өйткені ертедегі халықтың санасының дәрежесіне байланысты болды. 1. Бала дәулетті де бай, ауқатты болсын деген тілекпен қойылған есімдер: Байбол, Дәулетбай, Алтынбай, Малбай, т.б.

2. Күшті де батыл, қырағы да сақ, ержүрек болсын деп қойылған есімдер: Арыстан, Батыр, Тарғын, т.б.

3. Бал сұлу да көрікті, ажарлы да әдемі болсын деген тілекпен қойылған есімдер: Айсұлу, Ботагөз, Әсем, Нұрсұлу.

4. Денсаулығы зор болып, ұзақ жасасын деген тілекпен қойылған есімдер: Ұзақ, Өмірзақ, Мыңжасар.

5. Бала ақылды да тапқыр болсын деген тілекпен қойылған есімдер: Ақылбай, Ақылбек, Данышпан.

6. Бала мырза да жомарт болсын деп қойылған есімдер: Жомарт, Мырзабек, Мәртбай. Есімдерді таңдап, талғап қоюда бұлардан басқа да белгілер мен түрлі нышан, әр түрлі жағдаяттар болып отырған. Мәселеге, Аманжан, Қоржаубай, Жолай, тағы басқа. Ал балалары тұрмай өле берген үйлерде өмірге жаңа келген сәбилерге: Тоқтар, Тұрар, Тұрсын деген есімдер қойылып отырған. Батырлар жырларында халық батырлары мен тамаша, ақылды да парасатты тарихи адамдардың дәстүрлі есімдері ұрпақтан-ұрпаққа жетіп, күні бүгінге дейін қойылып келе жатыр.

Тілімізде кеңінен тараған екі не үш сөздерден құралған күрделі тұлғалы есімдердің көбірек кездесетіндері – құрамында бай, бек, би, хан, сұлтан, төре, шах, ханым компоненттері - сыңарлары бар есімдер. Тарихи сипаты жағынан, бұл сөздер - архаизм әрі историзм ретінде келмеске кеткен әлеуметтік терминдер.

Бірақ біздің советтік дәуірде анықтауыштар әуелі мағыналарынан айрылса, енді біреулері жаңа мағынаға ие болады. Мәселен, мырза «қайрымды», «жомарт», «мәрт адам», «бай», «әлді», «қуатты». Бұл күнде ата-ана балаларына – бай, бек, би, сұлтан, төре сөздері арқылы жасалған есімдерді сирек беріп, балаларға мән-мағынасы айқын да анық, сұлу да көркем есімдер береді:

Ал қазіргі халық тілінде есім берудің ауқымы дүниежүзілік есімдердің көптеп араласуымен байланысты сан сала болып кетті. Мысалы, Салидат, Джони, Беррин, Басат, Азат, Артур, Айбек, Серік, Алма, Дина, Мира, Сәуле, тағы басқа.

Кейбір есімдердің мән-мағынасы (семантикасы) мен дыбыстық сипаттарынан белгілі бір аймақ тұрғындарының тілдік ерекшеліктерін анық байқауға болады. Сол жергілікті тілдер негізінде қойылған есімдердің алуан түрлі тұлғалары мен тұрмыстық варианттары да ерекшеленіп тұрады. Атап айтқанда, оңтүстік тұрғындары есімдеріне дауыссыз еріндік және сонар м дыбысының қолданылуы есімдер мен фамилиялардың тек басқа буындарында ғана емес, ортасында да кездесіп отырады. Мәселен, Пактагүл, (әдеби тілдегі Мақтагүл орнына), Палым (Балым); Полат (Болат), Палымбет (Болымбет), т.б. Алматы, Жамбыл, Талдықорған облыстарында, сондай-ақ, Семей, Шығыс Қазақстан облыстарының кейбір аудандарында әдеби тілімізге дауыссыз ұяң ш дыбысы орнына тіл алды ч дыбысы қолданылады. Мәселен, Ақчал, Чегебай, Чотбай, Чойбек, т.б.

Тілімізде халықтың осындай ұлттық психологиялық түсінік, ырым, наным-сенім негізінде дүниеге келген есімдер өте көп. Айталық, аты айналған Қорқыт есімінің шығу тарихы «Қорқыт ата» кітабында: «Қорқыт ата дүниеге келгенде, табиғат алай-дүлей қаһарына мініп, көк аспанды қара бұлт басып, бірнеше күн қараңғылық билеп, елдің зәре-құты қашырған күн болыпты» делінген. Халықты қорқытқан бала деп атын Қорқыт атапты десе, енді бір деректерде Қорыт түбірі-күт-береке, байлық, ырыс мағынасында қойылған есім делінеді.

Тіл білімінде бүгінгі таңда тіл арқылы мәдениеттанудың бір-бірімен өзара тығыз байланысты жаңа ғылыми бағыттары қалыптасып келеді. Соның бірі - этнолингвистика. Этнолингвистика - этнос болмысын оның тілі арқылы танып - білу мақсатында туындаған лингвистиканың жаңа да дербес бір саласы.

Тіл әлемінің өзіндік табиғатын, даму заңдылықтарын толық та, жан-жақты зерттеу барысында іштей жіктеліп, дүниеге келген социоллингвистика, психоллингвистика, статоллингвистика іспеттес этнолингвистика да - «этностаным» мен «тілтаным» ғылымның ортақ мәселесі шеңберінде тоғысу нәтижесінде пайда болған жаңа сала.

Профессор М.М. Копыленконың пайымдауынша, «этнолингвистика» термині ғылым әлемінде ең алғаш шетел ғалымы Уорфтың идеясы негізінде этнография мен социология ғылымдарының аралығынан туындаған. Ал, бұл идея Э.Сепирдің тіл фактілерін этнос мәдениеті мен жеке тұлға тұрғысынан қарастыратын теориясымен сәйкес болғандықтан, ғылымда «Сепир – Уорф болжамы» деген атпен де белгілі болып келеді.

Алайда, этнолингвистика идеясын әр қырынан және әр деңгейде қарастырып келе жатқан ғалымдардың (мәселен, В.Ф.Гумбольд, В.Вунт, Г.Шухард, Ф. Де Соссюр, Бодуэн де Куртене, т.б.) өздері де о бастан-ақ, этнолингвистиканың «Этнос пен этнос тілі» негізінде қалыптасқанын толық мойындаса да, олардың өзара қатыстылығы мен үйлесімін айқындауға келгенде бір жерден шыға алмай жүргендігі мәлім. Мәселен, этнолингвистиканың аяқ тірер бір табаны - «этносты» кейде «этнос» деуден қашқақтап, сан-саққа жүгіртіп, біресе «мәдениет», біресе «тарих пен әлеуметтік жағдай» деп, оның шеңберін тарылтып, бүтіннің бөлшегі ретінде көрсетулері ерекше көзге түседі.

Ал, кейінгі кезде АҚШ-та қалыптаса бастаған тағы бір көзқараста этноста «Адам» деген ұғыммен алмастыру арқылы этнолингвистиканың баламасы ретінде антропология (адам туралы ғылым) терминнің пайдалану үрдісі де байқалып отыр.

Этнолингвистиканы тек «Көне дүниені зерттеуші» ғылым деп танып, оларды байырғы халық тілінен, жергілікті тіл ерекшеліктерінен іздеу орыс ғалымдарына (Н.Т.Толстой, В.Н.Топопоров, В.В.Иванов, т.б.) тән дәстүр десе болады.

Бүгінгі таңда қазақ этнолингвистикасының ғылыми негізгі қалыптаса бастаған, жан-жақты ізденіс нәтижесінде өзіндік ерекшелігі мен үрдісі айқындалып келе жатқан, дербес те перспективті ғылым саласы ретінде танылып отыр. Мұны белгілі ғалым профессор М.М.Копыленко өзінің «Этнолингвистиканың негіздері» деп аталатын еңбегінде айқын көрсеткен. Қазақ этнолингвистикасына қатысты мәселелер жөнінде бұл еңбектің берері мол. Онда қазіргі қазақ тіл білімінде дүниеге келген этнолингвистика ғылымының төңірегінде ғылыми мектеп қалыптасқандығы және бұл салада бойынша көп жылдар бойы үздіксіз жүргізіліп келе жатқан ізденістердің нәтижесінде жалқы есім атауларының тілдік сипаты айқындала түскен. Этнолингвистика - о бастан-ақ екі ұдай объектінің, этнос пен оның тілінің ортасынан туындаған ғылым саласы. Демек, бұл - этнос пен оның тілі арасындағы табиғи тұтастықты саналы түрде сарапқа салып мойындау «этнос жоқ жерде тіл болмайды, тілсіз этнос болмайды» деген қағиданы нақтылап зерттеуге өзек ету деген сөз. Әдетте осы екі объектіні - «этнос» пен «тілді» - біз тым еркін, кең мағынада да, тар мағынада да қолдана береміз.

Қазақ антропонимдері саны жағынан да, мағынасының байлығы жағынан да өте көп. Солай бола тұрса да, адам есімдері тілдік таным тұрғысынан зерттеген уақытта басқа халықтар сияқты бір есімдердің қайта жаңғыру немесе қайталанбауы сияқты құбылыстардың болатындығы байқалды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілінің энциклопедиясы./ Құраст. Құдабаев А.Ж. - Алматы: «ИДК-ТИПО редакциялық баспа орталығы, 1998 ж.
2. Жанұзақов Т.Ж. Есіміңіз кім? Ваше имя?./ Т.Д.Жанұзақов-Алматы: Қазақстан, 1989 ж.
3. Жанұзақов Т.Ж. Қазақ есімдерінің тарихы/ Т.Д.Жанұзақов, Алматы: Қазақстан, 1997 ж.
4. А.Н. Супераньская. «Что такое топонимия?» Москва, 1982 ж.
5. К.Еспаева. «Қазақ есімдері». Астана, 2004 ж.

Антропонимы - одно из видов науки ономастики, изучающая этимологию, языковую особенность имен людей. В этой статье идет речь о том, как присуждают имя будущему поколению, соблюдая древние традиции нашего народа относятся к мировой ономастике, даются пути исследования лексико-грамматического состояния.

This article deals with the giving names to the future generation of the Karahh people.

Which refers to the world onomastics The article also refers about the research and lexico-grammatical description of giving names.

ӘОЖ 83:82.3(574)

*Мұхамбетқалиева Р.Қ. - ф.ғ.к., доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ*

ЕҢБЕК АДАМЫНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ

Қазақ халқының өткеніне байланысты деректемелердің маңызды салаларының бірі - әр аймақтың тарихы мен саясатына, әдебиеті мен мәдениетіне, халықтың жалпы тыныс-тіршілігіне еңбегі сіңген елеулі тұлғаларының ерен еңбектері мен өмір жолдарын дәріптеп, өскелең ұрпаққа үлгі етерліктей тәрбиелік мәнін ашудан да көрінеді.

Жайық бойы – Қазақстанның батыс өлкесінің дүниелік, рухани құндылықтарының мол қордаланған өлкесі. Өңіріміздің тарихын және сол тарихты жасаушы тұлғалардың өз тұстарындағы қоғамдық ортадағы айрықша орны мен атқарған адал еңбектерін еселейтін болсақ, солар арқылы сан салалы батысқазақстандық үлкен тарихтың көкжиегінің кеңейетіні де хақ.

Өмір саласының барлық қыр-сырын ішегінің қырындысына шейін бейнелейтін және бейнелеуге тиісті әдебиет секілді ірі жанрдың назарынан ешбір мәселе қағыс қалмайтыны да заңдылық. Себебі адам факторы үшін қызмет ететін руханияттың өзегі әдебиеттен бастау алып жатса, елге, елдегі адамдарға қатысты мәселелердің бәрі дерлік әдебиеттің төл нысаны болып қала бермек.

Әсіресе, соңғы онжылдықтар көлемінде еліміздің ұланғайыр тарихын қайта жаңғырту мәселесінде отандық тарихқа қарымды үлестерін қосқан субъектілердің еңбек жолдары мен тағылымды өмір тәжірибелері де қоғамдық даму институттарының аса маңызды ажырамас бөлігіне айналып отыр. Соның бірі – «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының басты нысанына айналған: әрбір қоғамдық ортадағы жеке тұлғалардың елдің рухани-материалдық құндылықтарына қосқан үлестерін еселеумен бірге, олардың атқарған еңбектеріне қарай есімдерін ұлықтау мәселесіне назар аудартады. Әрине осы жайдың басы-қасындағы келелі істерді айнадағыдай бейнелеуге бейімді әдебиеттен үлкен жауапкершілік талап етіледі. Әдебиет басқа да өнер түрлері секілді адам және қоғамды өз бояуымен жетістіретін бейнелеуші сала ретінде өмірдің мәнін өмірдің өзінен алып, дәуірлік уақыт пен кеңістік мәселесінің жанды ортасын жасай да алады.

Осы орайда, әдебиеттегі көркемдік таным бағытында сөз еткелі отырған еңбек адамының бірі – жерлесіміз, қадірлі азамат Фазыл Мұхамедғалиұлы Мұхамедғалиев - Бөкейордасынан шыққан алғашқы биолог-академик, зоолог, қазақтың ауыл шаруашылығының майталманы, мал саласының білгір генетик-эмбриологі ретінде Қазақстанның ауыл шаруашылығы тарихынан ойып орын алуға құқылы ірі тұлға. Ол - тіпті шығандатып айтсақ, елдігімізбен құрдас, ежелгі «Қарабай идеясын» алғаш іске асырып, еліміздің қиын-қыстау кезеңдерінде қазақтың төрт-түлігінің әлемдік үлгісін жасап, генетика мен селекция саласына қомақты үлес қосқан малжанды ғалым болатын.

Ал «Қарабай идеясы» деп көркемдікпен тұмшалап отырған ұлттық түсініктің астарында әдебиетімізде көп сөз бола бермеген қазақ экономикасының бұдан 5-6 ғасыр бұрынғы малжанды қазақтарының төрт-түлік төңірегіндегі ежелгі «инновациясының» жетістіктері қордаланған. «Қарабай идеясы» - мал қадірін өз қадіріндей сезінген жандардың ел молшылығын еселеуде елдің табиғи байлықтарымен қоса, жалпы тіршіліктегі флора мен фаунаның озық жетістіктерін мақсатты іске жұмсай біліп, ұлттық ырзықты бабасына

табынғанындай дәріптеп, анасындай құрмет тұтып, баласындай қорғауға бейімді іс-әрекеттерінен туындаған.

Талай ұрпақтың мектеп табалдырығындағы оқу-тәрбиелік үдерісінің ондаған жылдар бойы күн тәртібінен түспей келген әдебиет оқулығындағы санаға әбден орнықтырылған жағымсыз категориялардың алғы шебінде: «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» жырындағы – Қарабай бейнесінің тұрғандығы мектеп көрген баршамыздың есімізде. Қарабай бейнесі бізге дәріс берген ұстаздың да, оны тыңдаған біздің де ұғымымызша соншалықты жексұрын, сараң, мал десе өмірін де қиятын, жалғыз қызы Баянды да малын шөлден құтқарған көлденең көк атты Қодар құлға бермекші болған қатігез кейіптегі жамандықтың символындай санамызға қалыптастырылды, бірақ сол бір «малым аман болсыншы» деп өткен ежелгі қытымыр қазақтың бойынан кейінгілер, ең болмағанда, оның адам сүйер бір қылығы жоқ дегеннің өзінде, малмен бірге өріп, малмен кешті батырған малжанды болмысынан ұлттық тірліктің арқауы үзілмеуі тиісті тіршілік идеалдарына өреміз жете бермеді. Тіпті әлі де ұмытылып үлгермеген, күні кешегідей басымыздан өткерген өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарындағы дағдарыс кезінде де алдында асы, үстінде лыпасы болмаған ауыл кенішіндегі қазақтардың бір қойды бір шөлмекке айырбастап, көшеде қайыршылықтың «серенадасын» соғып жүргеніне талай куә болдық.

Ал сол ұлттық төрт-түліктің саны мен сапасына ғасырлар бойы қабырғасы қайысқан «Қарабайлардың» арқасында төрт түлігіміз жер бетінен жоғалып кеткен мамонттар секілді «Қызыл кітап» беттерінде қалмай, ежелгі айқай қарттарымыздың көзінің қарашығындай сақтаған мал тұқымдарының ең соңғы легі десе болғандай, бүгінгі біз көріп жүрген сүреңсіз мәліш жандықтардың жілігін кемірудің де азды-көпті ырзығы бізге бұйырғанына шүкіршілік. Осының бәрі - білімсіздіктің, болашақты алысқа мегзеп үйренбеудің, күндік қызыққа бой ұрушылықтың, ұлттық көрегенділіктен тініміздің ажырай бастаған кездері десе артықтық болмайды.

Талғамсыз талданған немесе әлі күнге сол ізбен талданып жататын әдеби мұралардың ішкі табиғатына бойлай білмегендіктен, кім не айтса, соның пікіріне жығылдық, өзгенің ойымен ойластық, өзгенің сөзімен қайшыластық, біреуді жамандаса, тұқымына шейін құрттық, дәріптеуге тұрмайтындарды аспандата шығандаттық, әдебиеттегі бүкіл материалдар сол әдеби мәтіндерді құрастырушының көзқарасымен бағаланды, мәтін ішіндегі мәселеге айтарын болса да көмейге келіп шырқыраған шындықты қайта жұттық немесе айтпағымызды «мақтаға орап» айттық.

Малды ауылда өскен осы біздердің де дәріс берген әдебиет мұғалімімізге Қарабайдың қорлығы өткеніндей екілене айтатын әңгімесінен кейін қорадағы бес жандығымызға үрпие қараған кездеріміздің де болғаны рас... Пайымсыз әңгіменің де санаға жарықшақ түсіріп, ұлттық тірліктен тінімізді ажыратып бара жатқанын түсіне бермеппіз. Мал тұрған қораға мұрын шүйіре қарап, тіпті кей қазақ қарапайым еңбек адамына немесе мал баққан малшыға қызы кетсе, тағынан түскендей бола бастағанымыз да шындық. Тіпті бүгіндері мамандығы зоотехник пен мал дәрігері болғандардың өздері де «Дипломмен ауылға» бағдарламасынан үміттенетіні де расқа айналып барады, қайсыбірінің өмірлік мамандығы тікелей мал төңірегінде болса да, мемлекеттің қаржысын шашып білім алғанымен, елімізде малдың жоқтығынан емес, бар малдың басын сақтап қалуға құлықтарының жоқтығынан қалада көше сыпырып жүргендеріне мәз.

Бүгінгі таңдағы малға деген осындай енжарлық көзқарастарды тізбелеудің тасасында, қазақ өмірінің әр кезеңінде мал шаруашылығына ата кәсіптің

төресіндей қарап, саналы өмірлерін арнап өткен іскер жандардың да болғандығын және қазіргі таңда ауыл шаруашылығына үлкен бетбұрыс жасалып жатқан шақта олардың толағай еңбектерін жас зерделерге жеткізу де әдебиетші қауымның қоғамдық қатынастарды бейнелеуші ретіндегі міндеті деп санаймыз.

Қазақтың ауыл шаруашылығы тарихында ерекше азаматтық бағыт ұстанған, біз түсінбей өткен «Қарабай идеясын» жүреппен сезініп, малмен күн кешкен ауылдың шаруасын ешбір тірлікке айырбастамай өскен, 17 жасында оқу іздеп қалаға кеткен батысқазақстандық жерлесіміз Фазыл Мұхамедғалиұлы Мұхамедғалиев жарқыл-жұрқыл дүниенің ешбір қызығына еліктемей, елде өскен елгезек мінез-құлқын өзгертпестен, 1929 жылы Ордадан орта білім алысымен, басқа салаларға өресі жетіп тұрса да, Алматыдағы зоотехникалық мал дәрігерлік институтына түсіп, 1933 жылы оқуын үздік бітіреді. Есіл-дерті мал шаруашылығы төңірегіндегі білімін жетілдіріп, өзінің туған ауылы Бөкейдегі Мешітқұмға оралып, ауыл шаруашылығын көтеру болғанымен, талантты жасты аталмыш оқу орны елге жібермей, аспирантураға қалдырады. 1936 жылы ғылыми диссертациясын сәтті қорғап, биология ғылымының кандидаты атағын алады.

1939 жылы әскерге кеткенге дейін өзі оқыған жоғары оқу орнында әуелі ассистент, доцент, кафедра меңгерушісі, директордың ғылыми істер жөніндегі орынбасары болып қызметтер атқарады. Фазыл Мұхамедғалиұлы әскер қатарында жүргенінде тағдыры кенеттен басталған Ұлы Отан соғысына ұласып, Отан қорғау үшін соғысқа аттанады. Елге 1945 жылы аман-есен оралысымен, өзінің ғылыми ізденістерін қайта жалғайды. Соғыстың да анда-санда болса да дамылдайтын сәттерінде өлең жазатын ақынжанды жауынгер жігіттер өлең жазып, қайсыбірі сурет салып отырғанда, Фазыл отыра қалып, ғылыми ойларын қағазға түсіре беріпті. Қырғын соғыстың ішінде жүрсе де өлім туралы ойды бойына дарытпағандығынан болар, өзін бейбіт өмірдің игі істеріне арнап білімін жетілдіре береді.

Майдан жылдарында ойластырған ғылыми толғамдарын төрт жыл ішінде игеріп, 1949 жылы биология ғылымдарының докторы атағын иемденді, іле-шала озат еңбегі бағаланып, профессор дәрежесіне жетіп, ал 1951 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент мүшелігіне сайланды.

Сол жұлдызды 1951 жылдан 1979 жылдарға дейін Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы академиясының Қазақ филиалы Президиумы председателінің орынбасарлығынан бастап, Алматы зоотехникалық мал дәрігерлік институтының ректоры, Қазақ Ауыл шаруашылығы Ғылым академиясының президенті, Бүкілодақтық Ауыл шаруашылығы Ғылым академиясының Шығыс бөлімінің академик-секретары, ВАСХНИЛ академигі, ВАСХНИЛ Шығыс бөлімі Президиумының председателі және ВАСХНИЛ вице-президенті секілді тағы да басқа көптеген жауапты қызметтерді атқарады.

Фазыл Мұхамедғалиұлының көршілес немесе шет елдерде өткен ғылыми басқосулардағы жасаған баяндамаларының өзекті мәселелері отырыс залдарының қабырғасында қалмай, оның іргелі ойларын білгісі келетін Австрия, Венгрия, Закавказье немесе мал шаруашылығымен айналысатын туысқан түркі тектес елдердің биолог ғалымдарын өзіне тартып, олармен үнемі ғылыми байланыста, достық қарым-қатынаста болуына кең жол ашты.

Ол әрдайым танымал болған сайын кішіпейіл, жетістіктері еселенген сайын қарапайым бола түсті, биік тұғырларға көтерілген сайын халқына жақындай берді, туған елге қажетті мақсатты ісіне асқан жауапкершілікпен қарап, қай істе де өз сорпасында өзі қайнап жүрмей, айналасына білікті шәкірттер, малжанды жастарды топтастырды. Өз тұсында ол шәкірттеріне: «Біздің ата-

бабаларымыз надандығынан немесе қолынан басқа тірлік келмегендігінен ғасырлар бойы мал соңында салпаңдамаған, олар алдағы бірнеше дәуірдің тыныс-тіршілігін көрегенділікпен жобалап, адамзат баласы игере алатын көптеген тіршілік көздерінің ішінен мал шаруашылығын үйлесімділікпен таңдап, оны жетілдіру жолында бар білігін аямаған. Сондықтан біз де мал атаулыны ел байлығының басты көзіне айналдырып, оның ұлттық тіршіліктегі маңыздылығын ғылыми түрде дәлелдеуіміз керек» - деп қайталаудан жалықпайтын.

Жерлесіміз Фазыл Мұхамедғалиұлының қазақ ауыл шаруашылығы саласындағы: мал өсіру кәсібін, малдағы ауруларды емдеу, сұрыптау мен көбейту мәселелерін авангардтық дәрежеге көтерді. Әсіресе, оның ұсақ және ірі қараның эволюциялық морфология мәселелерін терең талдап, жеке органдар мен орган жүйелері арасындағы корреляцияны тұтас организм тұрғысынан жан-жақты, түбегейлі зерттеген ғылыми тұжырымдары аса маңызды болғандықтан, отандық және шетелдік оқулықтарға енгізілді.

Білгір ғалым малдың эволюциялық морфологиясы мен генетика ғылымдарын түйістіре отырып, биологияға «морфогенетика» саласын әкелді. Малдың сүйек қаңқасын, тыныс алу, жүрек-тамыр, ет жүйелерін, тері-түгін зерттеу барысында малдың жаңа түрдегі тұқымдарының ерекшеліктерін анықтауға, тұқымқуалаушылық көріністеріне толымды жауап ала білді. Автордың жануарлар биологиясын үш бөліммен қарап: морфогенетика, жануарлар жасы генетикасы және жануардың өсу заңдылығы тұрғысында ашқан жаңалықтары биология ғылымын дамытудағы зор үлесі деуге болады.

Ғалымның малды тіршілік атаулының небір төрелерінің қатарына қойып, олардың өсу кезеңдерін адам физиологиясын қарастырғанмен теңестірді. Қарапайым қой төлінің өсу бағытын бірнеше мерзімдік метрияға салып, жаңа туған кезеңін: 10-15 күндік, ең өскіш кезеңін: 1-3 ай аралығы немесе өсуі баяулайтын кезеңді: 4-5 ай, ал жетілу кезеңін: 6-7 айларда болатынын мұқият қарастырды. Бұл – бүгінгі таңдағы қазақтың заманауи мал шаруашылығының да ыждағаттылықпен ескеретін заңдылығына айналды.

Фазыл Мұхамедғалиұлының зерттеу жұмыстарының нәтижелі жемісінің бірі – қойды қыс кезінде төлдету мәселесі. Қыста және ерте көктемде туған төлдің биологиялық өсу қарқыны республикамыздың табиғи-климаттық зоналарына бейімділік жағынан тиімділігі көрсетіліп, Қазақстанның аймақтық ерекшеліктері ескеріле отырып, қыс мезгілінде төлдетудің іске асырылуына өз тұсында-ақ жол ашты.

Ғалымның зерттеу нысандары сан-салалығымен ерекше болатын. Жануарлар эмбриологиясы туралы тың ойларын тұрақтандыру мақсатында қой малына дүркін-дүркін цитологиялық, гистохимиялық, биохимиялық және цитоморфологиялық зерттеулер жүргізуінің нәтижесінде малдағы гетерозис механизмін анықтап, бұл резервтік құбылысты мал шаруашылығында дұрыс пайдаланудың жаңа үлгісін көрсетті. Яғни малдың дұрыс дамуы мен өсімталдық сапасына әсер ететін факторларды сауатты түрде анықтаудағы жетістіктерімен Фазыл Мұхамедғалиұлы басқарған Биологиялық зерттеу институты өткен ғасырдың жетпісінші жылдарында ең ірі Ғылыми Орталыққа айналды.

Ғалымның көреген басшылығымен Қазақстанның шығысы мен оңтүстігінде кроссберд қой шаруашылығын жандандыру мақсатында бірнеше облыстың қой өсіретін аудандарында генетика-селекциялық ірі машықтық зерттеулер жүргізілді. Шығыс және Орталық Қазақстанның таулы, қыратты жерлерінде биязы жүнді қойдың жаңа түрлері пайда болды. Бұдан бұрын да ғалымның көкейінде жүрген, кейіннен жүзеге асырылған жетістіктің бірі –

аналық қойлардың үздіктерін барынша пайдалану арқылы өзге мекенде қиын жерсінетін қой тұқымынан қошқар өсіру әдісі болатын, яғни зиготаны трансплантациялау әдісімен төрт мың бас қой отары құрылып, линкольн қой тұқымының кроссберд қойын өсіруге қажетті жоғары өнімді қошқарлары жеткілікті түрде өсірілді. Қазір бұл қойлардың, әсіресе, арқар меринос қойларының да ерекше түрлері таулы жайылымдарда жиі кездеседі. Тіпті біздің өлкемізде де меринос қойлардың алуан түрлері өсіріліп, батысқазақстандық қой шаруашылығынан өз орнын тауып отыр.

Ғалымның мал төңірегіндегі жасаған эксперименттері Қазақстанның бар аймағында өткізілгендіктен бе, ол малдың қай аймақтан екендігін дәмінен де айыра білетін мықты сыншыл адам болған. Өткен ғасырдың алпысыншы жылдары ол Бөкейордасының Мешітқұм, Жиеккұм, Шәпи деген жерлеріндегі малды мекендерді шәкірттерімен бірге аралап жүргенінде, қадірлі қонақ ретінде өзіне тартылған табақтағы еттен ауыз тиісімен айналасындағыларға: «Қазақстанның әр аймағының малының түрінен де, дәмінен де өзгешелік мықты байқалады. Жетісу, Шу өңірлерінің қой етінен алма татыса, ал біздің өлкенің малының етінде жусанның кермек дәмі басым және болбыр емес, еті тығыздау келеді» - деп бағасын айта отырып, айналасындағы жастардың мал өнімдерінің дәм-тұздағы ерекшеліктеріне де аңғарымды болуларын көздепті.

Ғалымның қазақ тіршілігінің әр дәуіріндегі даму үдерістерін де бір тарихшыдай білетіндігі жас мамандарды үнемі таң қалдырып отырған. Өз тұсындағы мал шаруашылығының жай-күйін жіті меңгерте отырып, қазақтың ұлттық тіршілігіндегі, соның ішінде, жеке ұлыс бола бастаған XV-XVII және XVIII ғасырлардағы хан ордаларындағы шаруашылық жүйелерінен де салыстырмалы-типологиялық мәліметтер келтіріп, тіпті мал дәрігерлік жаңа заманғы ғылыми-практикалық зерттеулермен қоса мал ауруларын емдеудегі халықтық емсектер пен оташылардың ежелгі іс-тәжірибелерін де қолдана білудің жолдарын үйретуден жалықпаған.

Қой малынан басқа ірі қара малдың да, тіпті мұсылмандар үшін төрт-түлікке қосылмайтын шошқа өсірудің де қыры-сырын бір орыстан кем білмейтін ғалым соғыстан кейінгі тұралап қалған шаруашылық кездерінде: «Қой - қазақтың өз малы, ал шошқаны да өзекке теппейік, ел экономикасын көтеруде бұл бар болғырдың да қажеттігі болады...» - деп күліп отырады екен.

Фазыл Мұхамедғалиұлының ғалым ретіндегі ерекше қасиеті: өзі діттеген ғылыми-теориялық ой-тұжырымдарын қағаз бетінде қалдырмай, Қазақстанның бар аймағында практикалық тұрғыда машықтан өткізілуін қадағалап, тұжырымды нәтижесімен шынайы құндылыққа қол жеткізе білуінен көрінді.

Бүгінгі таңда еліміз ауыл шаруашылығына ниет бұрып, мал, диқаншылық немесе егін шаруашылығын дамыту мақсатында жұмыстанып жатқанда, Фазыл Мұхамедғалиұлы сынды мәртебелі ғалымның ауыл шаруашылығымызға қосқан сүбелі еңбектерін еске алып, халық тіршілігінің білікті маманының еңбектерін іздеп жүріп оқитындай жағдайға жетуіміз керек, себебі ғалым малжанды ғана емес, егіншілік кәсіптің де бүге-шігесін бір агрономнан кем білмейтін диқаншылықтың да көп сырын ашып кеткен жершіл адам болатын.

Талантты адам қай салада да жан-жақты болатындығынан болар, Фазыл Мұхамедғалиұлы тамаша ұстаз, өзі секілді жалынды жастарды ғылымға тартқан мықты ғылыми жетекші де болатын. 30 кандидаттық, бес докторлық диссертация қорғатып, ұстаз ретінде ғылыми жапырағы жайылған дара тұлғалы, ғылымға адал жан еді. Бір өзі өрлей бермей, өзі тақилеттес шәкірт дайындай білетін адамды ғана осылайша ұстаздықтың тамаша үлгісіне балауға болады.

Жерлесіміз, Бөкейордасының Мешітқұм аулының перзенті, ауыл шаруашылығының білгір маманы, Қазақстанның биология ғылымына толағай үлес қосқан академик ғалым Фазыл Мұхамедғалиұлы Мұхамедғалиев биыл 100 жасқа толып отыр.

Осы орайда, тек Батыс Қазақстанның ғана емес, жалпы Қазақстанның ғылымы мен білім саласының мерейін өсіріп, бүкілодақтық биология ғылымының тарихынан ойып орын алған ғалымның өнегелі өмірін, тіпті қазақ қазақ атанғалы оның есімімен қоса өрілетін төрт түлігінің жай-күйін бір қазақтай біліп, оның өсіп-өнуіне бар білігі мен білімін арнап кеткен ірі тұлғаның ел экономикасына қосқан мол үлесінен құлағдар болуымыз артық емес.

Ғалымның білімі мен төл тәжірибесін немесе өз қолымен тындырған азаматтық іс-әрекеттерін үлгі ете отырып, бүгінгі жас ұрпағымыз да мал шаруашылығының тек материалдық пайдасын ғана иемденуге иектей бермей, оның адамзат тіршілігіндегі руханилыққа бастайтын: табиғатқа, жалпы тіршілік атаулыға деген құрметті сезімдерін орнықтыруға септігін тигізетін, дәл осындай қазақы еңбектің өресін ғылыми танымға дейін көтерген ауыл перзентінің малжандылығы мен сақи мінез-құлқын, елжанды қасиетін де үлгі етуді мақсаттандық. Себебі заманауи еңбектің ендігі жерде тек құр пайдалылықтың шекарасында қалмайтындығы, еңбектің қай түрі де шығармашылық көзқарасты талап етіп, ғылыми танымға негізделуге бейімділігі арта түсетіндігі күн санап айқын бола түсуде.

Сондықтан, болашағын алысқа мегзей білетін әрбір азамат өзі еңбек ететін саласында еңбекке емес, еңбек өзіне қызмет ететіндей ресурстардың көздерін тауып, қол еңбегінің рухани сілемдерін алға салуды үйренгені ләзім.

Осы орайда, материалдық құндылықты еселеудегі сирек кездесетін еңбек адамдарының рухани қадір-қасиеттеріне ерекше назар аударып, еңбек атаулыны, соның ішінде, ұлттық мүкәмалдарымызды дәрежелей білген адамдардың жарқын үлгісін ғалым Фазыл Мұхамедғалиұлы сынды қазақ мал шаруашылығының майталманының болмыс-бітімінен тауып, еңбек адамының әдебиеттегі көркем бейнесін жасауға талаптандық.

Туғанына ғасыр толып отырған ұлы академиктің халқымызға арнап кеткен толағай еңбегі белгілі бір салаға бөліне жарылмайды, бөлшектенбейді, ол атқарған іс - халық шаруашылығының да, әдебиеттің де өзекті мәселесі, себебі ғасырлар бойы ата-бабамыздың ән-жырынан түспеген төрт түліктің және сол салада етігімен су кешкен еңбек адамдарының да бейнесі - халық әдебиетінің ең басты да өзекті тақырыбы болғандығы хақ.

Әдебиет - шын мәнінде, әрдайым адам факторына қызмет ете алған жағдайда ғана, әр аймақтағы озық субъектілердің мамандығына қарай санамалап сұрыптаумен емес, барлық саладағы еңбегімен елін мойындатқандардың үлгі-тағылымдарын өкше басқан ұрпақ тәрбиесі үшін айнадағыдай бейнелей алатындығымен өлке тарихына адал қызмет ете алады.

Есімдерін ерекше құрметтеп, еңбектерінің жемісін айтып тауыса алмайтын азаматтарымыз сан-салалы тіршілікте көптеп кездеседі, сондықтан олардың жарқын бейнелері біздің өлкенің паспортындай жас ұрпақтың жадында әдебиет арқылы қастерленуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1.Краткий очерк научной, педагогической и общественной деятельности академика ВАСХНИЛ и Академика наук Казахской ССР Ф.М.Мухамедгалиева. Алма-Ата, 1981.

2.Кандидатские и докторские диссертации выполненные под научным руководством Ф.М.Мухамедгалиева. Алма-Ата, 1982.

3.Литература о жизни и трудах академика ВАСХНИЛ и Академии наук Казахской ССР Ф.М.Мухамедгалиева. Алма-Ата, 1982.

4.Материалы к библиографии ученых Казахстана. Алма-Ата: «Наука», 1981.

В статье отображается литературный образ уроженца Западного Казахстана известного ученого, генетика, академика, Мухамедгалиева Фазыл Мухамедгалиевича на примере его жизни и деятельности в честь его столетия.

The article describes the literary image of scientist, geneticist and an academician of Biological Sciences Muhamedgaliev Fazil Muhamedgalievich to 100th anniversary day of his birth.

УДК 821.161.1

Опря О.В. - к.ф.н., доцент,
ЗКТУ им.М.Утемисова

ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ ПОВЕСТИ В.И.ДАЛЯ «САВЕЛИЙ ГРАБ, ИЛИ ДВОЙНИК»

Владимир Иванович Даль вошел в большую литературу в начале 1830-х годов под псевдонимом *Казак Луганский* и сразу же завоевал широчайшую известность, популярность, став к середине 1840-х годов признанным классиком, о чем свидетельствует высказывание В.Г.Белинского: «После Гоголя это до сих пор решительно первый талант в русской литературе».[1] Однако и Белинский, и вслед за ним некоторые русские писатели и критики (И.С.Тургенев, А.Н.Пыпин) решительно не признавали художественных достоинств далевских произведений. Тургенев считал, что нет в "рассказах" Казака Луганского "особенно художественного достоинства со стороны содержания". Даль остроумен, но "у него мало юмора", он "балагурит немного, щеголяет "словечками" [2]. Безусловно, со времени написания тургеневских рецензий взгляд на художественную сторону прозы Даля изменился, но не все еще произведения подверглись целостному анализу. Так, например, не исследована поэтика повести Даля «Савелий Граб, или двойник» (1842 год)[6]. Украинская исследовательница Н.Л.Юган предприняла попытку изучить сюжет повести. Она определяет повесть как социально-бытовую[3]. Однако читатель не видит в повести широких картин общественной жизни. Нет в ней и общественно-значимых проблем, конфликтов. Считаем, что данную повесть можно определить как семейно-бытовую.

В центре произведения – истории и судьбы нескольких украинских и польских семей. Центром повествования становится украинская помещичья семья Сергея Сергеевича Бабачка. Центр художественного мира повести не сюжет, а основная смысловая нагрузка связана со статическими элементами – описаниями, лирическими отступлениями, вставными новеллами. Даль представляет жизнь своих героев в деревне Шпиговке: это размеренный провинциальный помещичий быт. Ключевое художественное средство описания сельского праздника – ирония. Бабачок празднует дни рождения своих дочерей со всей пышностью, на какую способен сельский помещик: «...надо скатерть-хлебосолку с черного конца на красный хоть зубами натянуть». Главенствующую роль в доме выполняет жена, что соответствует

культурным постулатам того времени. Домовитая помещица-крепостница распоряжается не только приготовлением пиршественного стола, но и судьбами дочерей. С иронией описывает автор приготовление блюд: «выпотрошенные курицы лежали чинно на столе», «старый вол был передан семейному пиру на жертву», подана «ижица с точкой – то есть пирожное». Говоря о приехавших гостях, автор восклицает: «Что за потешные снаряды для езды сползли и сгромоздились тут со всех концов уезда на один двор!». Описать типичный помещичий бал автору удастся с помощью разговорной лексики: «Барыни в гостиной чинно насиделись, барышни, столпившись вокруг холодной печи, нашушукались вдоволь, молодежь, в брызжах, под цвет платьев барышень, нашаркались, наломались и наловили с три короба невзначай оброненных миловидных взоров и вздохов, вытерли стены и двери спинами своими вокруг...». Облик недалеких сельских помещиц автор создает, прибегая к сатире. Так, автор говорит, что слуга Савка каждый раз после застолья снимал мерку с чепцов местных модниц и приносил потом для сальных свечей «хитро вырезанные фигурки», напоминающие по форме чепцы. Автор высмеивает местную даму, которая не знала, как носят правильно чепцы и шляпы, и носила все это вместе, уверяя округу, что это – современная мода. Даль подсмеивается и над дочерью своего героя. Культурный уровень дочерей Бабачка заключается в том, что они умеют играть на гусях.

В характеристике помещичьего мира особую роль играют лирические отступления рассказчика. Одно из отступлений касается русского обряда сватовства. Даля беспокоит тот факт, что в брак вступают по расчету, сватовство больше похоже на выгодную сделку. Девушку выдают замуж, расхваливая ее приданое, имущество, а не личностные качества. Счастье молодых доверяют в богатых семьях свахам, которые не заботятся о последствиях: «Что после будет – до этого им нет нужды». Самое страшное, замечает Даль, что «многие так женятся, плодятся и множатся». Подобным сватовством чуть не портят судьбу одного из главных героев повести – Иваси (Василия), воспитанника соседского помещика Бублинского. В семье Бабачка знают, что Ивася богат, поэтому и ждут от него союза с одной из своих дочерей. Даль гневно осуждает местных помещиц-сплетниц, которые стараются сочинить такие небывлицы, чтобы вынудить Ивасю жениться. Приемных родителей Иваси – Бублинских – заботит только, чтобы он ни в коем случае не женился на Бабачкиной дочке, ведь придется делиться деньгами. Этот главный герой скрыто противопоставлен образам помещиков. Он умен, разносторонне развит, начитан, образован, трудолюбив. На дне рождения именно он вместе со слугой Бабачков Савелием Грабом устраивает фейерверк, оригинальные световые эффекты, театральное представление. Узнав о готовящемся сватанье, чтобы уберечь девушку от пересудов, Ивася отправляется в путешествие. Он ставит себе несколько целей: «1. Собрать по пути названия местных урочищ, расспрашивать о памятниках, преданиях и поверьях, с ним соединенных, 2. Разузнавать и собирать, где только можно народные обычаи, поверья, суеверья, песни, сказки, пословицы и поговорки, 3. Вносить в памятную книжку свою все народные слова, выражения, речения, обороты языка и наречий его». Безусловно, здесь прослеживается черта самого Даля, который с молодости и до конца жизни собирал фольклор и составил прекрасный «Толковый словарь живого великорусского языка»[4].

Ивася отправляется в путешествие, не зная, что рассказанная слугой Савелием Грабом на дне рождения сказка о двух подмененных детях очень точно воспроизводит историю его жизни. Он и Савелий Граб оказываются сводными братьями, причем богатый Ивася - теперь крепостной, а крепостной Граб – наследник богатой польской графини. Образ слуги Савелия, именем которого

неслучайно названа повесть, заслуживает особого внимания. Все в округе признают его таланты, впоследствии и немецкий заводчик высоко ценит его способности. Он у Бабачков хозяйство ведет так умело, что гости не догадываются о бедственном их положении, а когда открывается тайна рождения, первым настаивает на равном делении наследства. Крепостной крестьянин не раз становился главным героем художественных произведений в русской литературе (А.С.Пушкин, И.С.Тургенев, М.Е.Салтыков-Щедрин, Н.А.Некрасов). Примечательно, что повесть «Савелий Граб» создана Далем практически в одно время с повестями и романа Пушкина, в которых мы также встречаем запоминающиеся крестьянские образы (например, роман «Капитанская дочка» (1836), в котором создан образ слуги Савельича, глубоко преданного своим хозяевам; тут прослеживается некая переключка имен-отчеств). Примечательно, что двойник Савелия – Ивася, осуждая крепостное право, это «необходимое зло», продает имение матери и передает деньги Савелию.

Утверждение, что повесть имеет авантюрно-приключенческий сюжет, нуждается в корректировке. Если приключение и играет в сюжете какую-то роль, то служит оно совершенно другой мысли. Даль выдвигает на первый план мысли философские: что означает богатство в жизни человека? как бедняк, крепостной слуга мог за одно мгновение стать богатым и свободным человеком, но при этом не потерять человеческое достоинство? Как будто бы в противовес крепостной системе России Даль показывает завод на Урале, которым управляет англичанин Давидсон. У него порядок, потому что он не гонится, как русские, за моментальной прибылью, а думает о правильном управлении; во всем, пишет Даль, «чувствуются польза, цель, расчет, прибыль».

Высокую оценку творчества Даля в жанре повести дал Н.В. Гоголь: "Все у него правда и взято так, как есть в природе. Ему стоит, не прибегая ни к завязке, ни к развязке, взять любой случай, случившийся на русской земле, первое дело, которого производству он был свидетелем и очевидцем, чтобы вышла сама собой наизаманательнейшая повесть"[5].

Список использованной литературы:

- 1.Белинский В.Г. Полн.собр.соч.: В 13т. М., 1955. Т. IX. С.399
- 2.Тургенев И.С. Полн. собр. соч. и писем: В 30 т. М., 1978. Т.1. С.278
- 3.Юган Н.Л. Художественная специфика повестей В.И.Даля «Савелий Граб», «Небывалое в былом», «Гофманская капля» // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 11 (198), Ч. II, 2010.
- 4.Порудоминский В.И. Даль. М., 1971.
- 5.Гоголь Н.В. Полн.собр.соч. в 14т. М., 1937-1952. Т. 8.С.427.
- 6.Даль В.И. Савелий Граб, или двойник // \Dahl\texts.htm

Мақалада В.И.Даль шығармаларының өдіндік ерекшеліктері туралы сөз қозғалады.

УДК 82

*Евстратов А.Н. - к.ф.н., доцент,
ЗКГУ им. М. Утемисова***МИР РУССКОГО ДВОРЯНСТВА И КРЕСТЬЯНСТВА
В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»**

«Капитанская дочка» - одно из наиболее совершенных и глубоких созданий Пушкина – постоянно была в центре внимания исследователей-пушкинистов. В обширной литературе особо следует выделить ряд исследований Ю.Г.Оксман и главу в книге Г.А.Гуковского. Архивные разыскания и публикации документов, равно как и тонкий анализ идейного содержания повести в работах Ю.Г.Оксмана, производимый на обычном для этого исследователя широком идеологическом фоне, и рассмотрение художественной природы повести, ее места в истории формирования пушкинского реализма в книге Г.А.Гуковского составляют высшие достижения русского литературоведения этой области. И если те или иные конкретные положения этих работ могут стать предметом научного спора, то это не умаляет их значения как основы для любого дальнейшего углубления в анализ пушкинской повести. Ряд глубоких замечаний исследователь найдет в работах Б.В.Томашевского, В.Б.Шкловского, Д.П. Якубовича, Е.Н.Купреяновой, Н.К.Пиксанова, Д.Д.Благого и других. Это, однако, не означает, что проблематика «Капитанской дочки» выяснена исчерпывающе. Более того, многие кардинальные вопросы позиции Пушкина в «Капитанской дочке» все еще продолжают оставаться дискуссионными. Таково, например, истолкование знаменитых слов о «русском бунте». Если Ю.Г.Оксман считает их своеобразной данью цензурным условиям, воспроизведением охранительной точки зрения (равной взглядам Дашковой и Карамзина), разоблачаемой всем ходом повествования, вызывающего читательское сочувствие Пугачеву, то другой авторитетный знаток творчества Пушкина, Б. В. Томашевский, писал: «Оставленная в тексте романа сентенция отнюдь не вызывалась необходимостью изложения событий. Что же касается до взглядов Гринёва, как героя романа, на Пугачёва и крестьянское движение, то Пушкин отлично охарактеризовал их в других более четких словах и в самом ходе действия. Если он сохранил эту фразу, то потому, что она отвечала собственной системе взглядов Пушкина на крестьянскую революцию. За этой фразой не кроются ни презрение к русскому крепостному крестьянству, ни неверие в силы народа, ни какие бы то ни было охранительные мысли. Эта фраза выражает, что Пушкин не верил в окончательную победу крестьянской революции в тех условиях, в которых он жил».

Это не единственный из спорных вопросов, возникающих в связи с «Капитанской дочкой». Решение их следует искать на путях анализа произведения как идейно-художественного единства.

«Общие замечания», которыми снабдил Пушкин «Историю Пугачева» для Николая I, свидетельствуют о глубоком переломе, который произошел во взглядах Пушкина в ходе изучения материалов крестьянской войны под руководством Пугачева. Пушкин писал. «Весь черный народ был за Пугачева, духовенство ему доброжелательствовало <...>. Одно дворянство было открытым образом на стороне правительства. Пугачев и его сообщники хотели сперва и дворян склонить на свою сторону, но выгоды их были слишком противоположны» (1, Т. 9. Кн. 1. С. 375). Именно то, что в основе поведения людей, как теперь

считает Пушкин, лежат интересы, позволяет объединить всех дворян, без различия их идейно-интеллектуального уровня, степени свободолюбия, в один общий с правительством лагерь, противопоставленный «черному народу». Типизация художественного образа приобрела отчетливо социальную окраску.

Потому вся художественная структура «Капитанской дочки» отчетливо распадается на два идейно-стилистических пласта, подчиненных изображению двух миров: дворянского и крестьянского. Было бы недопустимым упрощением, препятствующим проникновению в подлинный замысел Пушкина, считать, что дворянский мир изображается в повести только сатирически, а крестьянский – только сочувственно, равно как и утверждать, что все поэтическое в дворянском лагере принадлежит, по мнению Пушкина, не специфически дворянскому, а общенациональному началу.

Каждый из двух изображаемых Пушкиным миров имеет свой бытовой уклад, овеянный своеобразной, лишь ему присущей поэзией, свой склад мысли, свои эстетические идеалы.

Быт Гриневых, воспитание героя даются сквозь призму ассоциаций с бытом фонвизинских героев. Уклад жизни провинциального дворянина Гринева не противопоставлен, как это было у Фонвизина, вершинам дворянской культуры, а слит с ней воедино. «Простаковский» быт Гриневых не снимает их связи с лучшими традициями дворянской культуры XVIII в. и их порождением – чувством долга, чести и человеческого достоинства. Не случайно «дворянский» пласт повести пронизан отзвуками и ассоциациями, воскрешающими атмосферу русской дворянской литературы XVIII в. с ее культом долга, чести и человечности.

В свою очередь и крестьянский уклад жизни овеян своей поэзией: песни, сказки, легенды пронизывают всю атмосферу повествования о народе. Особое место занимают пословицы, в которых выкристаллизовалось своеобразие народной мысли. Исследователи неоднократно обращали внимание на роль пословиц и загадок в характеристике Пугачева. Но пословицами говорят и другие персонажи из народа. Савельич пишет в отписке барину: «Быль спотыкается». Пушкин подчеркнул, что речь Пугачева, вобравшая все своеобразие народного языка, дворянину непонятна: «Я ничего не мог тогда понять из этого воровского разговора», – пишет Гринев. При этом показательно, что тайный «воровской» язык, которым пользуются Пугачев и хозяин «умета», – это не арго, специальная речь, доступная лишь членам шайки, а язык пословиц и загадок – сгусток национально-самобытной стихии языка. Смысл речи, непонятной Гриневу, прекрасно понятен читателю.

Разные по образу жизни, интересам, нравственным идеалам и поэтическому вдохновению, миры дворянский и крестьянский имеют и разные представления о государственной власти. Пушкин отбросил разделение властей на «законные» и «незаконные». Еще во время путешествия по Уралу он обнаружил, что народ разделяет власть на дворянскую и крестьянскую и, подчиняясь силе первой, законной для себя считает вторую. В «Замечаниях о бунте» Пушкин писал: «Расскажи мне, говорил я Д. Пьянову, как Пугачев был у тебя посаженным отцом? – Он для тебя Пугачев, отвечал мне сердито старик, а для меня он был великий государь Петр Федорович».

Официальная историография рассматривала самодержавную государственность как единственно возможную форму власти. В ее представлении народное движение может привести лишь к хаосу и гибели государства. Просветительская точка зрения, особенно в ее

демократическом руссоистском или радищевском варианте, исходила из представлений о народном суверенитете и праве угнетенных на восстание. Совершенно с иных, чем у дворянских идеологов, позиций просветительство было также нормативно. Оно делило государственные системы на правильные и неправильные для каждого народа в данный исторический момент допускало лишь одну возможность.

Позиция Пушкина была принципиально иной. Увидев раскол общества на две противопоставленные, борющиеся силы, он понял, что причина подобного раскола лежит не в чьей-либо злой воле, не в низких нравственных свойствах той или иной стороны, а в глубоких социальных процессах, не зависящих от воли или намерений людей. Поэтому Пушкину глубоко чужд односторонне дидактический подход к истории. Он в борющихся сторонах видит не представителей порядка и анархии, не борцов за «естественное» договорное общество и нарушителей исконных прав человека. Он видит, что у каждой стороны есть своя, исторически и социально обоснованная «правда», которая исключает для нее возможность понять резоны противоположного лагеря. Более того, и у дворян, и у крестьян есть своя концепция законной власти и носители этой власти, которых каждая сторона с одинаковыми основаниями считает законными. Екатерина - законная дворянская царица, и ее управление соответствует правовым идеалам дворянства. Сама законность принципов ее власти делает, в глазах дворянина, второстепенным вопрос о недостатках ее личного характера, неизбежном спутнике самодержавия. И старик Гринев, в облике которого Пушкин сознательно приглушил черты аристократического фрондерства, сведя их с пьедестала самостоятельной политической позиции до уровня характеристической черты человека эпохи, наставляет сына: «Служи верно, кому присягнешь». С точки зрения героев-дворян, Пугачев - «злодей». Иван Кузьмич говорит Пугачеву: «Ты мне не государь», а Иван Игнатьич повторяет: «Ты нам не государь». Со своей стороны, крестьяне в повести, подобно собеседнику Пушкина Д.Пьянову, считают, Пугачева законным властителем, а дворян - «государевыми ослушниками». Готовя материалы к «Истории Пугачева», Пушкин записал, что яицкие казаки «кричали: Не умели вы нас прежде взять, когда у нас Хозяина не было, а теперь Батюшка наш опять к нам приехал - и вам уж взять нас не можно; да и долго ли вам, дуракам, служить женщине - пора одуматься и служить государю». Гринев же не может признать Пугачева царем: «Я природный дворянин; я присягал государыне императрице: тебе служить не могу».

Пушкин ясно видит, что, хотя «крестьянский царь» заимствует внешние признаки власти у дворянской государственности, содержание ее - иное. Крестьянская власть патриархальнее, прямее связана с управляемой массой, лишена чиновников и окрашена в тона семейного демократизма. На «странном» для Гринева военном совете у Пугачева «все обходились между собою как товарищи, и не оказывали никакого особенного предпочтения своему предводителю» (330).- В этом смысле кавалерские ленты на крестьянских тулупах сподвижников Пугачева и оклеенная золотой бумагой крестьянская изба с рукомойником на веревочке, полотенцем на гвозде, ухватом в углу и широким шестком, уставленным горшками, - «дворец» Пугачева, - глубоко символичны.

Но именно эта крестьянская природа политической власти Пугачева делает его одновременно вором и самозванцем для дворян и великим государем для народа. Пугачев сам говорит Гриневу, что «кровопийцем» его называет «ваша братья», а Гринев - старший знает, как и все дворяне, что цель «гнусного

бунта» была «ниспровержение престола и истребление дворянского рода».

Осознание того, что социальное примирение сторон исключено, что в трагической борьбе обе стороны имеют свою классовую правду, по-новому раскрыло Пушкину уже давно волновавший его вопрос о жестокости как неизбежном спутнике общественной борьбы. В 1831 г. Пушкин, напряженно ожидавший новой «пугачевщины», взволнованно наблюдал проявления жестокости восставшего народа. 3 августа 1831 г. он писал Вяземскому: «Ты верно слышал о возмущениях Новгородских и Старой Руси. Ужасы! Более ста человек генералов, полковников и офицеров перерезаны в Новг<ородских> поселен<иях> со всеми утончениями злобы. Бунтовщики их секли, били по щекам, издевались над ними, разграбили дома, изнасиловали жен: 15 лекарей убито <...> бунт Старо-Русской еще не прекращен. Военные чиновники не смеют еще показаться НЕ улице. Там четвертили одного генерала, зарывали живых, и проч. Действовали мужики, которым полки выдали своих начальников. Плохо, ваше сиятельство!» (1, XIV, 204—205). Впечатления Пушкина в этот период, видимо, совпадали с мыслями его корреспондента, видевшего события вблизи, Н.М.Коншина, который писал Пушкину: «Как свиреп в своем ожесточении добрый народ русский! жалеют и истязают» (XIV, 216). Эту двойную природу народной души — добрую, но ожесточенную — Пушкин тогда попробовал воплотить в образе Архипа, убивающего чиновников и спасающего кошку.

К моменту создания «Капитанской дочки» позиция Пушкина изменилась: мысль о жестокости крестьян заменилась представлением о роковом и неизбежном ожесточении обеих враждующих сторон. Он начал тщательно фиксировать кровавые расправы, учиненные сторонниками правительства. В «Замечаниях о бунте» он писал: «Казни, произведенные в Башкирии генералом князем Урусовым, невероятны. Около 130 человек были умерщвлены посреди всевозможных мучений!».

Невозможность примирения враждующих сторон и неизбежность кровавой и истребительной гражданской войны открылись Пушкину во всем своем роковом трагизме. Это только подчеркивалось тем, что, излагая события глазами наблюдателя-дворянина, Пушкин показывал социальную узость и необъективность точки зрения повествователя. Гринев пишет: «Шайка выступила из крепости в порядке», и стилистический оксюморон «шайка выступила», подчеркнутый обстоятельством образа действия «в порядке», показывает и объективную картину выступления войска крестьян, и невозможность для наблюдателя-дворянина увидеть в этом войске что-либо, кроме шайки. Так построена вся ткань повествования. Отсюда, бесспорно, вытекает и то, что вызывавшие длительные споры сентенции повествователя принадлежат не Пушкину. Но из этого еще не вытекает того, что Пушкин с ними не согласен.

Определение отношения автора к изображаемым им лагерям - коренной вопрос в проблематике «Капитанской дочки». Спор о том, кому следует приписать ту или иную сентенцию в тексте, не приблизит решения этого вопроса, ибо ясно, что сам способ превращения исторических героев в рупор авторских идей был Пушкину глубоко чужд. Гораздо существеннее проследить, какие герои и в каких ситуациях вызывают симпатии автора. Когда-то, создавая оду «Вольность», Пушкин считал закон силой, стоящей над народом и правительством, воплощением справедливости. Сейчас перед ним раскрылось, что люди, живущие в социально разорванном обществе, неизбежно находятся во власти одной из двух взаимоисключающих концепций

законности и справедливости, причем законное с точки зрения одной социальной силы оказывается незаконным с точки зрения другой. Это убеждение обогатило Пушкина высоким историческим реализмом, позволило увидеть в истории столкновение реальных классовых сил и подвело к созданию таких глубоких по социальной аналитичности произведений, как «Сцены из рыцарских времен».

Но это же проникновение в законы истории снова и по-новому поставило перед Пушкиным издавна волновавший его вопрос о соотношении исторически неизбежного и человеческого. Мысль о том, что исторический прогресс неотделим от человечности, постоянно в той или иной форме присутствовала в сознании Пушкина.

Диалектика прав исторической закономерности и прав человеческой личности волновала Пушкина с 1826 г. Но теперь история предстала как внутренняя борьба, а не как некое единое движение, и Пушкин встал перед вопросом соотношения социальной борьбы и этического критерия гуманности.

Пушкин мечтает о формах государственной жизни, основанной на подлинно человеческих отношениях. Поэт раскрывает несостоятельность политических концепций, которыми руководствуются герои его повести, следующим образом: он заставляет их переносить свои политические убеждения из общих сфер на судьбу живой человеческой личности, видеть в героях не Машу Миронову и Петра Гринёва, а «дворян» или «бунтовщиков». В основе авторской позиции лежит стремление к политике, которая возводит человечность в государственный принцип, не заменяющий человеческие отношения политическими, а превращающий политику в человечность. Но Пушкин – человек трезвого политического мышления. Утопическая мечта об общности социальной гармонии им выражается не прямо, а через отрицание любых политически реальных систем, которые могла предложить ему историческая действительность: феодально-самодержавных и буржуазно-демократических («слова, слова, слова...»). Поэтому стремление Пушкина положительно оценить те минуты, когда люди политики возвышаются до простых человеческих душевных движений – совсем не дань «либеральной ограниченности», а любопытнейшая веха в истории русского социального утопизма и всех духовных исканий русской интеллигенции.

В «Капитанской дочке» нашел очень характерное выражение пушкинский гуманизм 30-х годов, определяющий идейное содержание и смысл романа. Исходя из свойственного ему представления о необходимости гуманности власти, Пушкин не приемлет жестокости как со стороны Пугачёва,

так и со стороны тех, кто своим обращением с народом вызвал его на борьбу. Только подлинно гуманная власть может предупредить и исключить подобные эксцессы. И в этом отношении «Капитанская дочка» – чрезвычайно характерное для Пушкина 30-х годов произведение.

Список использованной литературы:

1. Бочаров С. Г. *Поэтика Пушкина. Очерки*. М., 1974.
2. Благой Д. Д. *Мастерство Пушкина*. М., 1955.
3. Гиллельсон М. И., Мушина И. Б. *Повесть А. С. Пушкина «Капитанская дочка»: Комментарий: Пособие для учителя*. Л., 1977.
4. Гуковский Г. А. *Пушкин и проблемы реалистического стиля*. М., 1957.
5. Лотман Ю. М. *Избранные статьи в 3-х тт.*, Таллинн, 1992.
6. Хализев В. Е. *О типологии персонажей и «Капитанской дочке»* // *Русская словесность*. – 1996. – №2.

Мақала А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романындағы екі түрлі дүниенің – ақсүйектер (дворяндар) мен шаруалар өмірінің қарым-қатынасына арналады. Сондай-ақ мақалада Пушкиннің романды жазу кезінде адамгершілік идеясынан танбағаны, яғни ол ақсүйектер тарапынан да, Пугачев пен оның жақтастары тарапынан да қандай болмасын қатігездікті жақтамайтыны атап көрсетіледі.

This article shows the correlation of the two worlds: the world of Russian nobility and peasantry in Pushkin's novel "The captain's daughter". The author emphasizes Pushkin's humane ideas.

ӘОЖ 82 (574)

Шарабасов С.Ғ. - доцент,
М.Өтемісов атындағы БҚМУ

А.С.ПУШКИН «КАПИТАН ҚЫЗЫ», АБАЙ, МОЛДАНИЯЗ БЕКИМОВ БАСТАҒАН ҚАЗАҚТАР ЕҢБЕГІ

Өткен күнде белгі жоқ. Қазақтың ақ маңдай, бал тандай жігіттері белгісіз күндермен бірге батып барады. А.С.Пушкиннің «Капитан қызының» жазылғанына 175 жыл толыпты дегенде ойыма қаратөбелік, фотосында көргендей мөлдіреген курсант (бізше студент) қаратөбелік Молданияз Бекімов ойыма түсе кетті.

Ұмытпасам, қазақтың біртуар жазушысы Ғабит Мүсірепов «Мен А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» дейтін романының (бізше, ұзақ әңгіме, повесть С.Ш.) қазақ тіліне аударылып, басылып шыққанын да білмейтін едім. Мың жасағыр (есімі өшпейді деген ғой С.Ш.) Молданияз Бекімов деген азамат аударып, Қазанда И.Н.Харитонов баспаханасында 1903 жылы бастырып шығарыпты. Өз бетімен (студенттерге мың айтып жүрміз С.Ш.) осыны істеп жүрген «Молданияздың аты да атаусыз қалмауы керек» деп жазыпты, мың болғыр!

Ал, Орал немесе Батыс Қазақстан аймағында ниетті, ниетсіз зерттеулерді түгел оқығанда осы тақырыпқа Н.Г.Чесноков «Приняли меня славно», Н.М.Шербанов «Поехал я в Уральск», Ғаділше Өтебәлі: «А.С.Пушкин туралы: «Пугачев тарихын» оқығанда, өткен жылдар» әңгімесі, бір жақсы өсіп келе жатқан аға оқытушы Амантұрлы Сүлейменовтің «Капитан қызын» қазақша сөйлеткен» деген кітаптар мен мақалаларды ерекше атар едік.

Алла қосса, Молданияз Бекімов 2012 жылы 130 жасқа толады. Оның ғылымның әр қиырындағы еңбектері Қазан университеті «Ғылым Хабарында», Орыс географиялық қоғамының «Батыс Сібір бөлімшесі жазбаларында, Новосибирскі (Жаңа Сібір) Ғылым-әмбебап кітапханасында кездестірдім. Ал аға оқытушы А.Сүлейменов Молданияздың ғылыми іздері «Средняя Азия» жинағында, «Туркестанская Курьер», «Киргизская степная газета», «Тургайская газета» беттерінде сайрап жатыр дейді. Бұған қазақ жазушы, ақын, аударма зергерлері С.Абдрахманов, С.Толжанов, З.Тұрарбеков, Р.Қамысов (орыс тілінде) жазған, Б.Аманшин, М.Тілеужанов, А.Сүлейменов еңбектерін қоссаңыз, біртұтас еңбек болғалы тұр. Әттең, соңына шырақ алып түсер зерттеушісі табылса?!

Молданияз Бекімов табиғатын, орысты, оның мемлекетін, өз қызметін қалай сүйді не күйді, осы жәйттерді толық білмейміз. Сондықтан да тәржімәші тағдырын шығармашылығын априоры(болжаммен) ғана талдай аламыз. Жалпы Молданияз Пушкинді Абайдай қалады ма екен, әлде Пушкинді «Ұлы Петрдің арабы» Ыбырайым (немесе Ибрагим) жұрнағы, не Пушкиннің Құранды, Пайғамбарды қадірлеп жыр жазғанын ұнатты ма екен, қысқасы ұлы ақын-прозаиктің «Капитан қызын» таңдауы әлі жұмбақ?

Абай Пушкинді тектен-текке таңдамаған. Ұлы ақынның «Евгений Онегин» поэмасынан небәрі жеті үзік аударған (жұрттың бәрі сегіз деп қателеседі) Сегіз «Онегиннің өлердегі сөзі» Пушкиндікі емес, Абай «қоспасы». Ал Молданияз Бекімов ше?

Үлкен талант иесі, қазақты жанындай жақсы көрген, Пушкинді қазақ жанын, жалпы мұсылманды жақсы көретінін Молданияз Бекімов жан-тәнімен түйсінген, Пушкинге, «Капитан қызына» осы тұмса түйсікпен, азаматтық сүйіспеншілікпен барған. Өткен күннен бір мысал:

Приводим цитату из его книги «По киргизской степи» «Признаюсь, сразу я собственным ушам не поверил,-пишет он-, ...вообразите только, старый киргиз распевал не более не менее, как... письмо Татьяны к Онегину... письмо также имело всеобщий успех. Я спросил Аблая (так звали певца З.А) не знает ли он, кто сочинил эту песню. По его словам ваходило, что тоже какой-то ихний «Улейши», об истенном авторе он, конечно, даже не подозревал.

Молданияз Бекімов: «Капитан қызын» оқу менің маңдайыма жазылмап ты, бірақ екі ұстазым «әңгімелеп» беретін. Бірі - араб жазуының маманы Мұхамбет Қадырбергенов: «Молданияз Бекімов «Капитан қызын» барынша толық аударған. Повестің он төрт тарауын композиция тәртібі бойынша сақтаған. Тілі сол кездегі түз қазақтарының мақамымен баяндалған», -десе ғалым-ұстаз Ғабдырахым Әбуханов: «Молданияз Бекімов тәржімасын оқып шықтым. Әр тарауды әр студентке беріп, талдаттырып та көрдім. Шығарма арқауын берік сақтаған. Маған «Гвардия сержанты», «Көтерілген слобода», «Сот» тарауларының аудармалары өте ұнады, сірә, Молданияз Бекімов орыс тілін жақсы білетін, ана тілінде «ойната», образдай алатын ділмәр адам ба деп қалдым» деген-ді.

Менің қолыма «Капитан қызының» ардақты ақын Әбділда Тәжібаев аудармасы түсті. Ақын проза құнын әдемі біледі екен. Ақжелең, көңілді, шуақты юморы бар шығарма. Аударма дәлдігінен де алшақтамаған. Шығарма «Гвардия сержанты», «Бастаушы», «Крепость», «Жекпе-жек», «Махаббат», «Пугачевшілдік», «Басып алу», «Шақырылмаған қонақ», «Айрылысу», «Қаланы қоршау», «Көтерілген слобода», «Жетім», «Қамал», «Сот»-он төрт бөлімнен тұрады. Кейбір сөздер, мысалы, «крепость», «слобода» аудармаған. Өйткені бұл сөздер орыс-қазақ табиғатын, көтеріліс мағынасын ашатындай. Есесіне, ақын аға: «Арыңды жастан сақта» («Капитан қызы»), «Көп қорқытады, терең батырады» («Сот») орыс мақалдарын қазақшадан аудармай тәржімалаған. «Махаббат» тарауында:

Жастай ерге шығамын деп асықпа.

Ата-анаңның кеңесін ал,

Туыстарыңа құлағың сал

Ұмытпа елдің нақылын:

Қымбат жасау - басыңдағы ақылың (халық өлеңі)

дегеншумағын өзінше, ақынша әспеттеп аударған. Ақын еркіндігі «Капитан қызының» мазмұнын да, пішінін де бұзбай, А.С.Пушкинді ірә сұлуландыра түскен.

Молданияз Бекімов әдеби мерекесі жақындап келеді. Ғалым-әдебиетші ағамыздың «Капитан қызын» осы күнгі қазақшамен аударып шығып, өзге еңбектерін қосып үлкен бір жинақ шығарсақ нұр үстіне нұр болар еді.

Пайдаланылған материалдар:

- 1.Қайрат Сақ ұстаз. «Егемен Қазақстан». 21 желтоқсан, 2011 ж.
- 2.Асп. З.А.Ахметов «Пушкин и Абай» Вестник Ленинградского университета (год издания четвертый) №6 июнь 1949. Изд. Ленинградского государственного ордена Ленина университета имени А.А.Жданова, Ленинград, 1949ж.
- 3.Л.Б.Модзалевский. Запись казахского предания в архиве Пушкина-«Временник Пушкинской комиссии», III том, М-Л, 1937 ж, 323-325 бб.
- 4.Жайық Бектұров «Замандасқа ашық хат» «Жалын журналы» Алматы-1996ж. №7-8, 282-319 бб.
5. Қазақстан Тәуелсіздігі: жарқын болашақтың кепілі. Орал, 2011ж.
6. Т.Әлімқұлов «Жұмбақ жан» Жазушы-Алматы, 1986ж.
7. Ы.Жұмағали «Абайдың ақындық тағлымы» Алматы-Ғылым-280 б.
8. Жүз тұлға «Батыс Алашорда үкіметінің Алаш қайраткерлері» Орал, 2011ж.
- 9.А.С.Пушкин. Проза. 2-том. «Жазушы», Алматы-1976ж.
10. А.С.Пушкин. Стихотворения, М:Русская книга 1999ж, 336 б.

В статье говорится о переводах произведений А.С.Пушкина на казахский язык Абам, а также о переводах «Капитанской дочки» М.Бекимова и А.Тажимаева.

This article reports about the translations of Pushkin's novel "The captain's daughter" into the Kazakh language.

УДК 82

Гурьева Г.Г. - кандидат искусствоведения,
доцент, ЗКГУ им. М.Утемисова

ЭКРАНИЗАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С. ПУШКИНА

Творчество Пушкина настолько многогранно, что, естественно, не могло остаться только достоянием литературы. Оно питает театр, музыку и, конечно, кино. Первые экранизации Пушкина появляются в 1910 году. Это «Бахчисарайский фонтан» и «Пиковая дама». Последняя в 2000. Это англо-американский фильм «Онегин».

Большинство произведений Пушкина было экранизировано. Правда, далеко не все экранизации являются удачным воплощением пушкинской прозы или поэзии. Иногда литературные произведения претерпевали изменения на

экране по идеологическим мотивам, но чаще вставала глобальная эстетическая проблема переноса языка литературы на язык кино.

Известно, что разные виды искусства имеют свои способы для создания художественного образа, и поэтому перенести адекватно литературный образ на киноэкран крайне сложно, практически невозможно. И хотя кино часто экранизирует литературные произведения, удачных экранизаций очень мало. И у зрителя, знающего литературный первоисточник, зачастую остается чувство неудовлетворенности и недоумения.

Мы попытаемся рассмотреть некоторые экранизации произведений Пушкина и проанализировать, насколько точка зрения автора фильма соответствует литературному первоисточнику.

Одна из ранних ярких экранизаций – это «Пиковая Дама», поставленная режиссером Я.Протазановым в 1916 году. Роль Германа исполнил замечательный артист немого кино И.Мозжухин.

Обращение к литературной классике приносит успех режиссеру только тогда, когда он находит в классическом произведении что-то созвучное своему времени. Разные поколения нашли в Германе своего современника. Пушкинский Герман был сверстником Люсьена Сореля. В интерпретации Чайковского он близок Раскольникову. Для русского общества 1916 года он был просто игроком. Сознательно или бессознательно, Мозжухин и Протазанов представили себе Германа игроком и таким его показали в своей экранизации.

Несмотря на односторонность такой трактовки образа, критики и историки кино совершенно справедливо отмечали высокую культуру постановки фильма, превосходный ансамбль, великолепную работу художника, глубокое уважение создателей фильма к пушкинскому замыслу.

Наша конференция посвящается «Капитанской дочке» Пушкина. И, наверное, будет справедливо, если мы поговорим об экранизациях именно этого произведения.

«Капитанская дочка» экранизировалась трижды: фильм «Гвардии сержант», 1928г., картина 1959 года «Капитанская дочка» и фильм «Русский бунт» 1999 года. Сценарий фильма «Гвардии сержант» был написан выдающимся историком и теоретиком литературы В.Б.Шкловским. Но уже лет через 10 он сам признавал ошибочность своей сценарной концепции. Но картина получилась весьма показательной для системы ценностей формировавшегося советского государства.

Об этом фильме, поставленном в 1928 г. Ю.Таричем, в аннотированном каталоге «Советские художественные фильмы» было, в частности, сказано, что сценарист и режиссер избрали путь «исправления» исторических ошибок, якобы присущих пушкинскому произведению. Сохранив фабульную канву повести, экранизаторы ввели ряд дополнений и «заново переписали» образы основных героев. «Сценарист и режиссер модернизируют историческую концепцию произведения.

Что же касается самого В.Шкловского, то он в статье «Как ставить классиков» (1927) провозгласил «кампанию массового исправления классиков». Поскольку кино, как полагал ученый, – «великий искажитель», то с Толстым, Пушкиным, Лермонтовым, Достоевским нужно бороться по линии изменения сведений, которые они сообщают. В кино нужно создавать вещи, «параллельные произведениям классиков». И поскольку «Капитанская дочка» Пушкина – «запас неправильных фактов», кинодраматург и создавал собственную «параллель» повести. Режиссер Ю.Тарич заявлял в интервью: «Ввиду того, что общие

установки и характеристика эпохи в «Капитанской дочке»... для нас, рассматривающих исторические явления с диаметрально-противоположной точки зрения, - оказались неверными и неприемлемыми, мы внесли ряд существенных корректур как в историческую часть повести, так и в бытовую».

Теперь персонажи символизировали собой определенный «классовый тезис». Петр Гринев, например, олицетворял политику дворянской экспансии и отправляется в Белогорскую крепость для захвата вольных крестьянских земель, а в финале этот ничтожный и трусливый дворянчик становится незадачливым любовником Екатерины II. Напротив, романтически загадочный дворянин Швабрин в фильме оказывался правой рукой Пугачева и едва ли не идейным последователем Радищева. Он демократичен, держит себя с народом запросто, облачен в армяк и просвещает Машу, читая ей сочинения французских материалистов. Одним из близких соратников Пугачева становится старый Савельич, а злодей Гринев в фильме пляшет над его еще не остывшим трупом...

И хотя все это звучит почти анекдотически, но, тем не менее, эта тенденция в экранизации отечественной классики была магистральной в нашем кино, и сохранялась довольно долго, пусть и в гораздо более смягченном виде.

Экранизации «Капитанской дочки» отличаются идейной определенностью, продиктованной временем. И в картине В Каплуновского (1959), и в картине А.Прошкина «Русский бунт» (1999) не воспроизводится точка зрения самого Гринева, от имени которого пишет Пушкин. А ведь именно показ событий с точки зрения пушкинского героя и способствовал бы наиболее адекватному прочтению произведения.

Нужно сказать, что сценарист «Капитанской дочки» (1959) Н.А.Коварский был не только кинодраматургом, но и литературоведом. Ему принадлежали серьезные исследования по истории русской литературы XIX века, в том числе, по прозе Пушкина. В сценарии Коварский проявил бережное отношение к первоисточнику. В его изложении пушкинского текста нет шокирующих купюр и излишне смелых перемонтировок. Но при этом критика все же отмечала, что из фильма выветрился «неуловимый дух» первоисточника. Можно определенно полагать, что это связано с тем, что из картины было изъято видение «ограниченного» Гринева. И поскольку повествование ведется как бы от лица героя, но избрана другая точка видения, возникают серьезные как сюжетно-формальные, так и глубоко содержательные смещения.

Авторы фильма твердо уверены в справедливости пугачевского бунта, в том, что его «бессмысленность и беспощадность» есть, на самом деле, правый суд народа, возмущенного эксплуататорами. Поэтому совершенно непонятно, как с этой позиции можно смотреть на Гринева, сочувствующего семейству Мироновых, которое гибнет во время нашествия пугачевцев. Авторы картины не смогли избавиться от демонизации облика Швабрина (В.Шалевич), который и внешне мало напоминает «молодого офицера невысокого роста», который «с большой веселостью» описывал семейство коменданта, его общество и край, куда завела судьба гвардии сержанта.

Справедливым кажется утверждение, что написанная в форме семейной хроники «Капитанская дочка» не может быть механически перевоплощена в эпически широкую и многогранную картину крестьянской войны. Невозможно воссоздать в кино историю пугачевского бунта, опираясь только на повесть Пушкина. Поэтому режиссер Прошкин, постановщик «Русского бунта», обращается не только к пушкинской повести, но и к историческим запискам

Пушкина. Соответственно, фильм уклоняется в историческую тему и начинает претендовать на эпопею.

Создатели картины придают образу Пугачева (В.Машков) черты некой стихийной тайны, характерной для хрестоматийного толкования понятия «русский народ». Актер В.Машков умело акцентирует соответствующие черты образа, например, в сцене стихийного танца подвыпивших пугачевцев, в сценах, где «вожатый» народных масс публично-демонстративно пускает себе кровь и проч.

Режиссер фильма стремится к зрелищности, что не идет на пользу экранизации и искажает образы героев Пушкина. В фильме много жестоких кровавых сцен, которые, конечно, присущи «бессмысленному и беспощадному» русскому бунту, но в значительно меньшей степени «Капитанской дочке» как первоисточнику картины. В повествовании Пушкина получается так, что оценка катастрофических событий в нашей истории происходит через мирознание отдельного, частного человека. Эту точку зрения, уже в художественной трактовке, избирает Пушкин вполне сознательно в «Капитанской дочке». Для этого, кстати говоря, ему и понадобилось наивное простодушие еще только формирующейся личности недавнего недоросля Петруши Гринева. А фильм стремится дать показ пугачевщины с современной точки зрения.

Какой современный фильм обходится без секса? Казалось бы, повесть Пушкина этой стороне зрелищности не дает никакого материала. Однако, режиссер, искажая образы героев, включает и сексуальные сцены. Это сцены воспитания Петруши Гринева, где он приобретает опыт с крепостными девками. И сцена, когда Маша отдается Гриневу незадолго до нашествия. Сцена подкрепляется совокуплением дворовых недалеке от места встречи главных героев картины. Вот почему Маша Миронова (арт. Каролина Грушка) отвечает, скорее, образу, нарисованному коварным Швабриным («знаю по опыту ее нрав и обычай»), нежели пушкинской целомудренной трактовке. Осовременивая героев, авторы опошляют сюжет.

Не повезло с экранизацией и «Борису Годунову». Фильм был снят в 1986 году маститым режиссером Сергеем Бондарчуком.

Интересно мнение критики об этой экранизации: «Борис Годунов» Сергею Бондарчуку не удался. Это честная творческая неудача. Дотошный историзм и плавная картинная эпичность его режиссерской и актерской манеры, прекрасно подходившие к Толстому или Шолохову, были не слишком пригодны для Шекспира (Отелло, 1956) и Пушкина. Режиссер и не искал соответствий поэтической сути и форме - он переводил пушкинскую трагедию в живописное полотно «Хроники времен царя Бориса», доверившись коварному пушкинскому мифотворчеству как историческому источнику. Стихи скорее мешали, чем вдохновляли, замедляя и утяжеляя и без того излишне величавый и оперно-пышный стиль постановки.

«Борис Годунов» - заветнейшая пьеса для русской либеральной интеллигенции. Это последняя пьеса, которую репетировал Всеволод Мейерхольд. Анатолий Эфрос ставил ее на телевидении, Андрей Тарковский - в опере, Юрий Любимов - на драматической сцене. В то же время Бондарчук не смог подняться до уровня своих современников. Это средний фильм выдающегося советского режиссера и актера, который выбрал материал, с которым не смог справиться.

Среди экранизаций произведений А.С.Пушкина и до сих пор трудно назвать такие, которые были бы общепризнанными удачами, хотя,

по сути, все, что было создано нашим гением, нашло свое экранное воплощение, вплоть до его лирических произведений.

Но вместе с тем можно найти и положительные примеры. Таким примером является фильм «Барышня-крестьянка». Фильм снят режиссером А.Сахаровым в 1995 году.

В процессе обсуждения «Барышни-крестьянки» Алексея Сахарова критики выказывают редкостное единодушие: режиссер представил буквальное прочтение пушкинской повести, простодушное, лишенное каких бы то ни было «отклонений от текста», не говоря уже о всяких «постмодернистских изысках». Режиссер утверждает, что перед началом съемок он разослал сценарий (написанный в соавторстве с Александром Житинским) по пушкинистам, музейщикам и даже родственникам Александра Пушкина - и заслужил всеобщее исключительное одобрение.

Эта маленькая повесть Александра Пушкина, может быть, еще труднее поддается экранизации, потому что кажется самой бесхитростной и простенькой из всех, приписанных некоему Ивану Белкину. Создатели фильма "Барышня-крестьянка" вроде бы попадают поначалу в ловко расставленную ловушку - и в первой половине их лента кажется чуть ли не олеографичной, преисполненной русского духа, заведомо славянофильской, умиляющей всею, что "Русью пахнет". Однако в дальнейшем фильм приобретает искомую ироничную интонацию, которая соответствует духу пушкинской повести.

Алексею Сахарову удалось ближе к финалу этой истории с переодеванием барышни в крестьянку уловить и попытаться передать на экране простоту и искренность чувств, благородство и интеллигентность поступков героев, наконец, тонкое пушкинское лукавство.

В заключение хочу сказать, что творчество Пушкина настолько многогранно, что оно еще неоднократно привлечет внимание кинематографистов, и будем надеяться, что оно получит достойное экранное воплощение.

Список использованной литературы:

1. Гинзбург С. Кинематография дореволюционной России. М. Искусство, 1963г.
2. Гуральник У. А. Русская литература и советское кино. Экранизация классической прозы как литературоведческая проблема. М., Наука, 1968г.
3. Советские художественные фильмы. Аннотированный каталог, т.1. М., 1961г.

Мақалада А.С.Пушкин шығармаларын («Пиковая дама», «Капитанская дочка», «Борис Годунов», «Барышня-крестьянка») экранға түсірудің әртүрлі жетістіктері мен кемшіліктері анықталған.

This article shows merits and demerits of various screen versions of Pushkin's works "The queen of spades", "The captain's daughter", "Boris Godunov" and "The lady bondmaid".

*Чечетко М.В. - к.ф.н., доцент,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

А.С.ПУШКИН И ВАЛЬТЕР СКОТТ: ДВЕ ИСТОРИИ БУНТА

О творческой связи А.С.Пушкина написано немало. Великий русский поэт неоднократно обращался к художественному опыту английского романиста, создателя концепции исторического романа и основателя нового европейского романа. Об этом свидетельствуют высказывания самого Пушкина, который вновь и вновь составлял, анализировал, оценивал сущность творчества Скотта – в поисках своего подхода к историческим событиям, важным для его родины. Оценка значения Скотта Пушкиным высока: «Действие В.Скотта ощутительно во всех отраслях ему современной словесности, – писал он в статье об «Истории русского народа» Н.Полевого. – Новая школа французских историков образовалась под влиянием французского романиста. Он указал им истинно совершенно новые, неподозреваемые прежде, несмотря на существование исторической драмы, созданной Шекспиром и Гёте» [1, 83]. Эта триада имен в статьях и высказываниях Пушкина неизменна: Шекспир, Гёте, Вальтер Скотт.

Поскольку мы находимся в городе, ставшим местом действия романа, которому посвящена наша конференция, нам безусловно следует дойти до сути этой глубокой творческой связи и проследить, каким образом открытия Скотта, высоко ценимые Пушкиным, помогли русскому поэту реализовать его исторический замысел и достичь такой высоты в нем. Сопоставим даты. Статья «Об истории русского народа» написана Пушкиным в 1830 году, в том же году он пишет заметки «О романах Вальтера Скотта», где разбирает и анализирует художественную манеру Скотта и восхищается ею. А замысел «Капитанской дочки», согласно наиболее убедительному утверждению исследователей Н.Петруниной и Г.Фридлендера, возникает у Пушкина в конце 1832 года /тетрадь с «Езерским»/, первая указанная им самим дата – она сопровождает знаменитую фразу «Шванвич за буйство сослан в гарнизон» – 31 января 1833 года [2]. В Уральск Пушкин приезжает в сентябре 1833 года в поисках реального материала – архивы им были к тому времени основательно изучены. Мысль о написании романа о Крестьянской войне 1773-1775 годов возникла у Пушкина под влиянием общественной ситуации 30-х годов XIX века. Это были годы, когда шли бунты в военных поселениях и волнения помещичьих крестьян и назревала угроза новой крестьянской войны. Два поэта России в то время, независимо друг от друга, обратились к этой теме: тридцатилетний Пушкин размышляет о пугачевщине, а юный Лермонтов обращается к той же эпохе в своем первом опыте прозы – романе «Вадим», в центре которого тоже крестьянское восстание.

Однако, работа над романом прерывается ради написания «Истории Пугачева» и поездок по пугачевским местам – Казань, Оренбург, Уральск. Известная поправка, сделанная царской рукой – не «История Пугачева», а «История пугачевского бунта», ибо «злодей истории не имеет» говорит сама за себя, но под пером Пушкина одновременно создается и история пугачевского бунта и история его предводителя. Образ обретает новые краски и раскрывается во всей противоречивости: недаром поэта Марина Цветаева писала потом в статье «о двух разных Пугачевых» «Пугачева» Капитанской дочки» писал поэт,

Пугачева «Истории пугачевского бунта» – прозаик. Как Пугачевым «Капитанской дочки» нельзя не зачароваться – так от Пугачева пугачевского бунта нельзя не отвратиться» [3, 141-142]. Поездка по пугачевским местам – 1833 год, создание «Истории Пугачева» – 1834 год, «Капитанской дочки» – 1836 год.

Пушкин берет за основу главное открытие и новацию Вальтера Скотта, который кардинально изменил повествование исторического романа: он поставил в центр вымышленного героя, а исторические личности показаны на втором плане и в роли, которую им отвела история, а не в личной жизни, извне, а не изнутри. Это позволило избежать выдумки и неточностей: ведь в центре романа была любовная интрига и выбор исторической фигуры неизбежно приводил к домыслам и фантазиям. Этот принцип построения романа был сохранен и в бесчисленных исторических произведениях – будь то Пушкин, или Джеймс Фенимор Купер в своем романе «Шпион» о войне за Независимость в США. В центре романа – Петруша Гринев и Маша Миронова, а Пугачев изображен в своей исторической роли вождя крестьянского восстания.

Но время показало, что возможны и другие варианты. Писатель Н.Ф.Корсунов, начавший литературную карьеру в нашем городе, в своем романе «Лобное место», написанном в Уральске и об Уральске, делает главными героями Емельяна Пугачева и Устинью Кузнецову. Он смело порывает с укрепившейся традицией, о чем мы говорили на презентации его книги в декабре 2009 года, когда студенты, актеры театра «Эхо» поставили сцены из его романа. Это изменение ракурса было необычным и, на наш взгляд, всё же приводило к созданным исключительно фантазией автора эпизодам из жизни исторических лиц.

Вопрос соотношения вымышленного повествования с реальной историей – это проблема, которая встает перед каждым из исторических романистов. У Вальтера Скотта наметилось два основных способа введения исторических фактов в художественное повествование. Первый способ реализован им в его первом романе «Уэверли» /1814/ – исторический материал здесь вводится постепенно, по мере развертывания событий романа и читатель углубленно воспринимает эти события. Второй способ использован в романе «Роб Рой» /1818/. Роман открывается обширным историческим введением, в котором даны биография Роб Роя и история его рода – на фоне истории Шотландии XVIII века. Возможно, Пушкин в процессе работы стал склоняться к второму варианту и у него возникла мысль предпослать будущему роману историческое введение о Крестьянской войне 1773-1775 годов, а затем задуманное введение переросло в «Историю Пугачева».

Таким образом, еще яснее становится типологическое сходство романа «Роб Рой» и «Капитанской дочки». «Роб Рой» – один из лучших романов Вальтера Скотта, рассказывающий о восстании сторонников династии Стюартов в 1715 году. Герой, именем которого назван роман, принадлежит к числу замечательных образов Скотта. Роб Рой, бывший погонщик скота, разоренный богатым могущественным феодалом, собирает вокруг себя ватагу отважных молодцев-горцев, становится благородным разбойником и наводит страх на представителей власти и богачей. Протестуя против существующих порядков и не разбираясь в политических делах, он включается в борьбу шотландских аристократов за восстановление реакционной династии Стюартов, но терпит поражение вместе с участниками якобитского заговора. Роб Рой – фигура историческая. Его история рассказана устами сына крупного лондонского купца Фрэнка Осбалдистона. Живя в семье своих шотландских родных, Фрэнк,

верный подданный правящей династии, попадает в водоворот исторических событий, интриг и якобитского заговора. Он влюбляется в сторонницу якобитов Диану Вернон, женится на ней после разгрома восстания и становится коммерсантом по примеру своего отца.

Параллели в сюжете двух произведений легко устанавливаются. Предводитель крестьянского восстания Емельян Пугачев у Пушкина – фигура сложная, он подобно герою Скотта не искушен в политических интригах и совершает немало ошибок, но несет в себе пафос народного протеста. Это трагическая фигура с его знаменитой фразой: «Улица моя тесна, воли мне мало»; в нем заключена историческая философия Пушкина – его размышления о «русском бунте, бессмысленном и беспощадном», пусть и возникшем как справедливый протест против угнетения и произвола. Вымышленные герои, через которых реализован исторический материал, – дворянский юноша, Петруша Гринев и дочь коменданта Белогорской крепости Маша Миронова. Их судьба оказывается теснейшим образом связана с историей восстания, в гуще которого они оказались.

Но здесь Пушкин идет своим путем, творчески преобразая художественные находки Скотта. Это касается, прежде всего, проблемы героя: герой Скотта в этом романе, как и в других, – достаточно бесцветный молодой человек, напоминающий фигуру героя воспитательного романа, утвердившегося в европейской литературе с XVIII века. Этот герой получает нравственные уроки, но характер его при этом несколько умозрительен, ему не достает живых и ярких красок, которые Скотт щедро изливает на других героев. Герой Пушкина с историческим характером и судьбой: в нем воплощены судьбы реальных исторических лиц, связанных с событиями времени. Фигуры реальных исторических лиц – Шванвича, Башарова, дают материал для фигур Швабрина и Гринева. Герой Пушкина более естественно и прочно включен в исторический контекст времени, хотя, как и герой Скотта, поставлен между двумя противоборствующими историческими силами, будучи связан и с той и с другой.

Уральск дал Пушкину бесценный материал. Белогорская крепость восходит к Яицкому городку с его Меловыми горками: это характерный образец линейных крепостей, которые описаны Пушкиным в «Истории Пугачева». В капитане Миронове, отце Маши Мироновой, угадывается исторический прототип – капитан Андрей Крылов, заместитель коменданта крепости Симонова, отец будущего баснописца Ивана Андреевича Крылова, который ребенком чудесным образом спасся во время пугачевщины. В своей статье, опубликованной в 2007 году в местной прессе «Капитанский сын», я рассматриваю судьбу этой семьи [4]. Об этом писал Пушкин в «Истории Пугачева». «Отец Крылова /капитан/ был при Симонове в Яицком городке, – пишет А.С. Пушкин. – Его твердость и благоразумие имели большое влияние на тамошние дела и сильно помогли Симонову [5, 132].

В декабре 1773 года город был захвачен пугачевцами, кроме внутренней крепости, которая так и не была взята. А.С.Пушкин, изучая документы, говорящие о боевых действиях пугачевцев против внутренней крепости, о бедствиях блокированного в крепости гарнизона, понесшего большие потери при отражении двух штурмов и взрывов, устроенных пугачевцами 20 января и 19 февраля, когда они пытались ворваться в осажденную крепость, о голоде, начавшемся с первых дней осады и, наконец, о снятии блокады крепости 18 апреля 1774 года войсками генерал-майора И.Д.Мансурова, вступившего в город. Все эти события описаны Пушкиным. Главный герой этих страниц –

капитан Крылов, «человек решительный и благоразумный»: он в первую минуту беспорядка принял начальство над гарнизоном и сделал нужные распоряжения, поддержав и заменив растерявшегося Симонова. То, что внутреннюю крепость взять не удалось – его заслуга. Именно это реальное послужило прообразом, лицо Пушкин также использовал, анонимные записки, датированные 15 мая 1774 года – «описание самовидцев» обороны крепости ЯИК. Автором этих записок исследователи считают Андрея Прохоровича Крылова.

Отличительной особенностью поэтики Пушкина является также усиление образной, символической стихии романа. Скотт, который тоже был поэтом, также склонен к поэтическому повествованию, использованию фольклора – песен и баллад в романах. Но у Пушкина фольклорные элементы приобретают обобщенно-образный характер – будь то песня «Не шуми, мати, зеленая дубравушка ...», которую поют пугачевцы, или сказочный сюжетный мотив, положенный в основу романа. В.Шкловский определяет его так: «помощный разбойник, он же помощный зверь». Герой оказывает ему услугу, а тот потом его спасает.

У Пушкина тоже есть элементы романа воспитания: напутствие отца Гринева, вынесенное в эпиграф к роману: «Береги честь смолоду». Оно дает нравственную основу для развития героя, но как поступить среди сложных коллизий, в водовороте исторических событий – ему приходится решать самому. И здесь велика роль Пугачева, «Вожатого», который вывел героя к умету в буран, а потом сохранил жизнь ему и его невесте, его «посаженного отца», каким он является во сне героя Гринева. Его фигура образно многообразна: бродяга, заложивший тулуп у целовельника, самозванец, «набеглый царь», «мужицкий царь», и просто человек с удивительно «живыми глазами» и трагической судьбой. Он – Вожатый Гринева. На пути к самому себе» [2, 118]. И фигура Пугачева приобретает огромную образную силу и перерастает по масштабу фигуру главного героя. А.С.Пушкин переработал творчески взятое у Вальтера Скотта и создал свой, подлинно народный, эпос.

Список использованной литературы:

1. А.С. Пушкин о литературе. – М.: 1977.
2. Петрунина Н., Фридендер Г. Над страницами «Пушкина» – М.: 1974.
3. Цветаева М. Мой Пушкин. – М.: 1989.
4. Чечетко М. Капитанский сын. / «Казачьи Ведомости», январь 2007. с.6.
5. Пушкин А.С. Собр. соч. в 8 томах. т. 8. – М.: 1990.

Мақала Вальтер Скоттың «Роб Рой» және А.С.Пушкиннің «Капитан қызының» бүкіл бейнесін салыстырмаларын талдауға арналған.

The article by M.V. Chechetko deals with comparative analysis of delineating a popular rebellion in "Rob Roy" by Walter Scott and "The Captain's Daughter" by A.S. Pushkin.

А.С.ПУШКИН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АУДАРЫЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

А.С.Пушкин шығармашылығы – сырлы сөздің шалқар мұхиты. Оның басқа жанрдағы еңбектерін алмағанның өзінде ақын поэзиясы өз алдына жатқан қыруар қазына. Пушкиннің шыңға шыққан шеберлігін оның өлең өрнегінен анық байқалады.

А.С.Пушкин өлеңдерін алғаш аударуды ұлы Абай бастаған болатын. Ұлы Октябрь төңкерісінен кейін А.С.Пушкин шығармалары толықтай аударылып, үш том болып шықты. Бұған ақынның барлық поэмалары енді. «Евгений Онегин» романын тұтастай аударған ірі ақынымыз - І.Жансүгіров шығарманың стилін, өлең түрін айнытпай, өзгертпей жеткізуді мақсат қылғаны мәлім.

Академик Қ.Жұмалиев бұл туралы: «Евгений Онегин» өзінің оригиналына жақын, мүмкіндігі болғанынша ырғақ, ұйқас, шумақтарын дәл етіп, тоникалық өлең құрылысына жақын буын, бунақтарды әдейі ізденіп, көп еңбек сіңіріп, дәл аударманың тәжірибесі ретінде ұсынылған, аударманың жаңа түрі» деп пікір айтып, байыпты баға берген болатын.

Ілиястың орыс поэзиясына иек артуы оның ішкі әлемін сәулелендіріп, ақындық алтын сарайын кеңейте түскені анық. Ол «Евгений Онегин» сияқты теңдесі жоқ туындыны тәржімалай жүріп, қазақ поэзиясындағы ірі құбылыс болып танылатын «Күйші», «Құлагер» атты поэмаларын жазды. Бұл дастандардың қай-қайсысы да кейіпкерлерінің даралануымен, табиғат пен адам арасындағы бірліктің ұсынықты суреттелуімен ерекше.

Абай Құнанбаев пен І.Жансүгіровтен кейін қазақ поэзиясында пушкиндік дәстүрді одан әрі қалыптастырған ақындар Ө.Тәжібаев, Қ.Аманжолов, С.Мәуленов болды. Олардың тәржімалаған өлең-поэмаларында адамның жаны, психологиялық иірімдері, сан алуан характерлер қақтығысы мол. Әр ақынның өзіндік сөз қолданысы, суреттеу шеберлігі әр түрлі болғанымен, мақсат біреу, ол - Пушкиннің ойын, идеясын, өмірге көзқарасын терең сезіне жырлау.

Сөз орайында, Пушкин рухымен өмірді беріле сүйіп, әлемдік әр құбылысқа ынтыға көз тігіп, құштар көңілмен жыр жазған қазақ ақындарының қатарында қос талант - М.Мақатаев пен Т.Айбергеновті атап өтпеуге болмайды. М.Мақатаев та ұлы орыс ақынына еліктеп аңыз-дастандар жазды. Оның шығармаларын оқығанда да А.С.Пушкин поэмасындағы қайырымды әже, қайратты жігіт, көрікті қыз, ақылды қарияны кездестіреміз.

Т.Айбергеновтің шығармашылығына да А.С.Пушкин поэзиясының әсері мол болды. Ақын өзі жырлаған объектісінің сыртын тәптіштеп кетпейді, оның астарына үңіледі. Толғаған тақырыбының тұңғығына ақ сәуле ойнатып, тілдік құралдардан ақ маржан тізе жазады.

А.С.Пушкин әлеміне ден қойып, оның қайталанбас туындыларын қазақша сөйлету барысында қазақ поэзиясының аясы кеңіп, тілі де, ділі де марқая түсті. Егер біз қазіргі қазақ поэзиясын бағзы заман, тозбас ғасырлар шаткалынан бастау алар арналы өзен десек, Пушкин поэзиясының әсері, пушкиндік дәстүр - сол арнаға қосылған бастауы тұнық бұлақтай дер едік.

Абайдың “Евгений Онегиннен” аудармаларында ақынның сөз сәйкестігінің де, бейне баламалылығының да, уезін, екпін, ұйқас, интонация барабарлығының

да үздік үлгісін жасағандығына мына жолдарды орысша-қазақшасымен текшелеп қойып шыққанда да көз жетеді.

Но так и быть. Судьбу мою
Не болса да өзімді
Отныне я тебе вручаю
Тапсырдым сізге налынып
Перед тобою слезы лью
Толтырып жасқа көзімді
Твоей защиты умоляю
Есірке деймін жалынып

Абайдағы нақтылық, сәйкестік назар аударсақ. “Кто ты, мой ангел ли хранитель” – “Шыныңды айт, кімсің тербеткен, Иембісің сақтаушы?”. “Ангел-хранитель” ұғымын дәл осылайша жатық жеткізеді. “Или коварный искуситель” – “Әлде азғырып әуре еткен, Жаумысың теуіп таптаушы”. “Искушение” ұғымын “азғырып әуре ету” деп алған Абай “коварный” сөзінен сол “искусительдің” тұлғаны “теуіп таптайтын” сұмдығын сезіндіреді. “Мои сомнения разреши” – “Шеш көңілімнің жұмбағын”, “Быть может это все пустое” – “Әлде бәрі алданыс”. Бұл жерде эквивалентті дейсіз бе, эквивалентті дейсіз бе, адекватты дейсіз бе, дәлме-дәл дейсіз бе, жолма-жол дейсіз бе, тіпті сөзбе-сөз дейсіз бе – жалпы, аударма теориясындағы талаптардың бәріне бірдей жауап бере алатын шумақтар. Ал енді “Обман неопытной души...” деген жолдан “Жас жүрек жайып саусағын, Талпынған шығар айға алыс” деп шығаруға тіпті айтар сөз жоқ. Әдемі метонимия.

Пушкин өлеңдерінің қазақша өрімі де қазірше тұтастай алғанда көңіл көншітпейді. Ақын поэмаларындағы сиқырлы сөз сазы да - қазақ ақындарына алдыртпай келе жатқан асу. Пушкин поэмаларында жекелеген тұстар, тұтас шумақтар қазақша жатық, табиғи шыққанымен, тұтастай алғанда, ақын жырына тән сырлы саздылық, төгілген тіл өрнегі, метафора байлығы әлі де айшықты ашылмай келе жатыр.

Қай жанрдағы шығарманың да ажарын ашатын, көркем мәтіннің мәйегіндей болып тұратын сөз саздылығы – аударманың да басты шарттарының бірі. Сол жолдағы стилистикалық айшықтардың арасында *аллитерацияның* алар орны үлкен.

Көз қарауы құбылар әлденеше.

Кейде ұялшақ, төменшік, кейде тіп-тік,

Дауыссыз дыбыстардың қайталануынан туатын бұл әсерді жөнімен пайдалана білсе, автордың өзіндік өрнегін де әдемі танытуға болады. Әрине, аллитерацияны қалайда аллитерациямен немесе ассонансты қалайда ассонанспен беруге ұмтылудың тіпті де қажеті жоқ.

Сонымен қатар өлең аудармасында метафора, қайталау, перифраз, идиома сияқты мәселелер теориялық әрі практикалық тұрғыдан қарастырылады. Автордың дара стилін танытатын басты белгілердің бірі – метафора, жеке қолданыстағы метафора.

От жалындай жауапкер құрбыменен.

Ғашықтық сөзге жүйрік әсіресе,

Метафорасы дәл жеткізілген түпнұсқаның қай-қайсысының да бағы бар. Көркем шығарма құрылымындағы эмоциялық, эстетикалық жүктің көбін көтеретін метафора жоғалған жағдайда аударма ажары ашылмақ емес. Өлеңде де, тиісінше аудармада да сәтүрлі қайталаулардың орны өзгеше. Лексикалық, фонетикалық қайталаулар тәржіменің тынысын ашып, әуезділігін

арттырып тұрады. Қалауын тапса қар жанар дегендей, мұндайда жұрт былайғы кезде жерден алып, жерге салып жататын, сұлу стилистер айналып өтетін тавтологияның өзі құбылып сала береді. Аударылған туындылардағы фразеологизмдер арқылы да тіл байып отыратынын дәйім ескерген жөн.

Жанын құрбан жолына қылған жансып,

Қамыққансып, қайғырып орны келсе...»

Әрине, ана тіліміздің табиғатына жат ұғымдардың, қазақы фразеологизмнің болмысына үйлеспейтін оралымдардың жөні бөлек. Біз әдетте орыс тілінен аударма әсерін Абай тәржімелерінен ғана іздеп жатамыз. “Аудармашылар – өз уақытының және өз халқының өкілдері, түпнұсқаны өзінше пайымдауға олардың толық құқы бар. Түпнұсқаны ой елегінен өткізу, өзінше пайымдау жоқ жерде көркем аударма да жоқ...”, деген болатын Иван Кашкин.

Абай аудармалары арқылы алғаш рет көрінген шалыс ұйқастың қазақтың төл ұйқасына айналып кеткені жақсы мәлім. Көркем аудармаға, әсіресе поэзия аудармасына қайталамалық феномені тән.

Кейде паң, кейде көңгіш орныменен,

Кейде елеусіз, кейде ынтық формыменен,

Кейде үндемей жүрсе де, сөзге баяу (Абай)

.....

Сүйдім мен сені. Сүйемін мүмкін мен әлі.

Махаббат оты кеудемде әлі сөнген жоқ.

Шырқыңды бұл ой бұзбасын, тіпті, шамалы,

Өксіткім сені келмейді менің өңмеңдеп.

Сүйдім мен сені: сүюден таптым жазамды.

Жаһанымда да, жанымда жоқ бір келісім.

Мас болып сүйіп алмаспын енді мазаңды,

Қайтейін енді? Қасірет шекпе мен үшін.

Мұндай аудармалар әр ақынның өз ерекшелігін әр аудармашының өз ерекшелігі арқылы ашуымен бағалы. Түпнұсқаның әрбір жаңа байыптамасы тәржімелік тәжірибені байыта түседі де, дәстүрді қалыптастырады, келесі буынның аудармашылары енді сол дәстүрге арқа сүйейтін болады.

В статье М.К.Азгалиева рассматриваются некоторые стороны перевода поэзии Пушкина. Автор анализирует языковые особенности его стихов.

M.Azhgaliev's article deals with the translation of Pushkin's poetry. The author tried to analyze the language peculiarities of his poems.

УДК 81'22

*Донскова Г.А. - к.ф.н., ст. преподаватель,
ЗКГУ им.М.Утемисова*

СЕМИОТИКА ПРОСТРАНСТВА И ДВИЖЕНИЯ В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А.С.ПУШКИНА

Семиотика как наука о знаках рассматривает текст, в том числе художественный, как некую «вторую» реальность. Однако и эта «вторая»

реальность может быть рассмотрена в лингвистических и иных представлениях и закономерностях. «В современном понимании текст перестает быть пассивным носителем смысла, а выступает в качестве динамического, внутренне противоречивого явления - одного из фундаментальных понятий современной семиотики [2].

Одним из характерных образов русской прозы 19 века является изображение бескрайнего пространства Евразии. Попробуем представить его в математических понятиях. Пространство есть некое трёхмерное **пространство** в математике, логически мыслимая форма (или структура), служащая средой, в которой осуществляются другие формы и те или иные конструкции.

Основой художественного текста (и нашего рассмотрения) является не столько метрическое **пространство**, в котором определено расстояние между точками, но «**Пространство** событий». Каждое событие характеризуется положением - координатами x , y , z и временем t , поэтому множество всевозможных событий оказывается четырёхмерным **Пространством**, где «точка» - событие - определяется 4 координатами x , y , z , t . [1: 117].

Z Высота – взаимное соположение героев

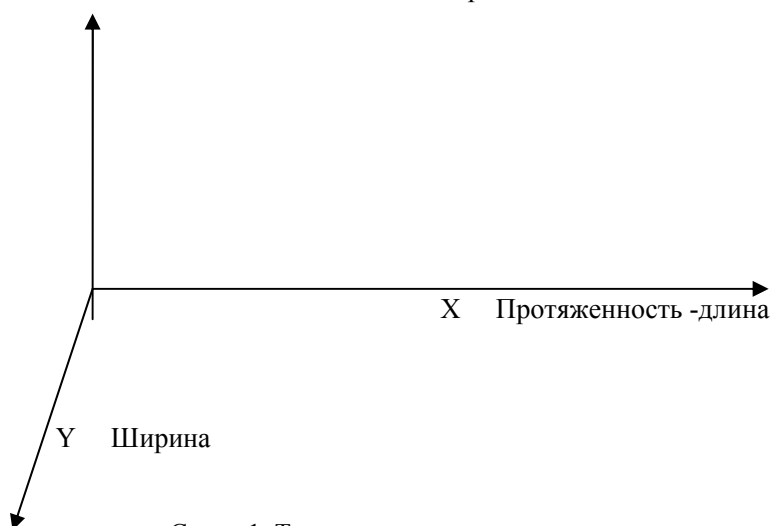

Схема 1. Трёхмерное пространство художественного текста

Взяв за основу простейшие представления о евклидовом пространстве, мы предполагаем рассмотрение трёхмерного пространства и пространства событий (четырёхмерного).

Остановимся на особенностях образа трёхмерного пространства в «Капитанской дочке». Семиотическая его модель строится с учетом существования научного исторического повествования в Истории пугачевского бунта, где физическое пространство представлено как плоскостное перемещение точек происходящих событий:

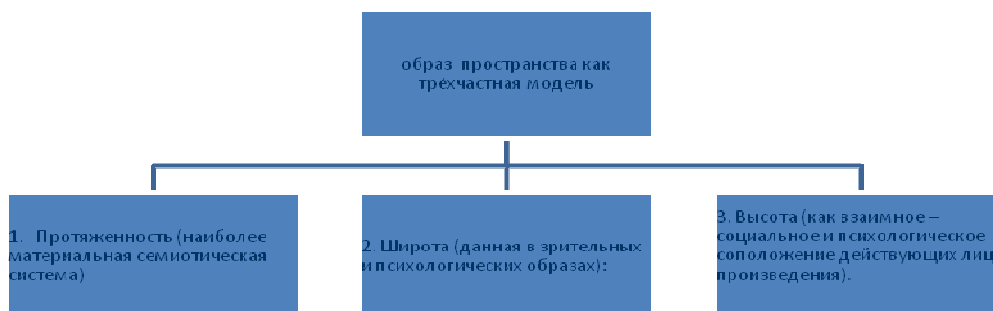

Схема 2. Образ пространства как трёхчастная модель

Рассмотрим протяженность пространства разворачивающихся событий в условно принятой схеме:

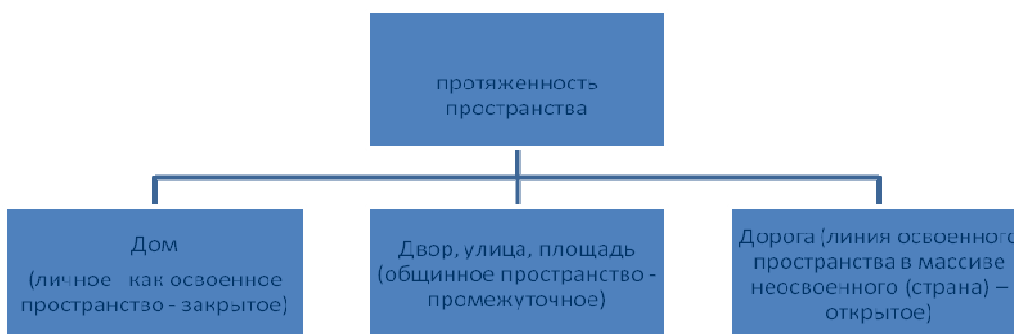

Схема 3. Протяженность пространства

ДОМ

Значительная часть событий происходит в доме. Это череда различных пространственных точек, достаточно подробно обозначенных (в своей деревне, в гостиной; трактир, бильярдная, деревянный домик, чистенькая комнатка, в нашем доме, лучшую квартиру, в тюрьму, в тесной и тёмной конурке, у дворца, по лестнице, длинный ряд пустых великолепных комнат, уборная государыни, в одном из барских флигелей

- С тех пор жил он в своей Симбирской деревне,
- Однажды осенью матушка варила в гостиной медовое варенье...
- Батюшка у окна читал Придворный календарь, ежегодно им получаемый.
- Родители мои благословили меня.

ДВОР, УЛИЦА, ПЛОЩАДЬ (общинное пространство - промежуточное)

- Я летел **по улице**, как услышал, что зовут меня.

- Нас потащили **по улицам**; жители выходили из домов с хлебом и солью. Раздавался колокольный звон. Вдруг закричали в толпе, что государь на площади ожидает пленных и принимает присягу. Народ повалил **на площадь**; нас погнали туда же.

Передвижение по пространству сулит изменение в судьбе героя:

Вместо веселой петербургской жизни *ожидала* меня скука **в стороне глухой и отдаленной**.

- Я *приближался* к месту моего назначения. Вокруг меня простирались **печальные пустыни**, пересеченные холмами и оврагами. Всё покрыто было снегом. Солнце садилось. Кибитка ехала **по узкой дороге**, или **точнее по следу**, проложенному крестьянскими саями.

ШИРИНА пространства представлена в основном через визуальные ощущения героя: часто широта «чужого» окружающего пространства контрастирует с определённой узостью пространства «освоенного» - дороги или улицы:

- Я приближался к месту моего назначения. **Вокруг меня простирались печальные пустыни, пересеченные холмами и оврагами**. Все покрыто было снегом. Солнце садилось. Кибитка ехала **по узкой дороге**, или **точнее по следу**, проложенному крестьянскими саями.

- Я увидел **в самом деле на краю неба** белое облачко, которое принял было сперва за отдаленный холмик.

- Начинало смеркаться. Путь мой шел мимо Бердской слободы, пристанища пугачевского. **Прямая дорога занесена была снегом; но по всей степи видны были конские следы, ежедневно обновляемые**.

Третья пространственная ось представляется нам наиболее важной, так как она отражает социальную и нравственную градацию положения и взаимоотношений героев.

Возникают тройственные отношения:

- пеший человек (личные отношения, возможно — низ социальной лестницы, подневольные отношения;

- всадник (воин, повстанец);

- пассажир экипажа (от кибитки до кареты — верх социальной лестницы).

- Мы пошли **на вал, возвышение, образованное природой** и укрепленное частоколом. Там уже толпились все жители крепости. Гарнизон стоял в ружье. Пушку туда перетаскивали накануне. Комендант расхаживал перед своим малочисленным строем. Близость опасности одушевляла старого воина бодростью необыкновенной. **По степи, не в дальнем расстоянии от крепости, разъезжали человек двадцать верхами**. Они, казалось, казаки, но между ими находились и башкирцы, которых легко можно было распознать по их рысым

шапкам и по колчанам.

- В это время **из-за высоты**, находившейся в полверсте от крепости, показались новые **конные толпы**, и вскоре степь усеялась множеством людей, вооруженных копьями и сайдаками. Между ими **на белом коне ехал человек в красном кафтане, с обнаженной саблей в руке: это был сам Пугачев**. Он остановился; его окружили, и, как видно, по его повелению, четыре человека отделились и во весь опор подскакали под самую крепость.

- Пораженный страхом, я иду за нею в спальню. Вижу, комната слабо освещена; у постели стоят люди с печальными лицами. Я тихонько подхожу к постеле; матушка приподымает полог и говорит: «Андрей Петрович, Петруша приехал; он воротился, узнав о твоей болезни; благослови его». **Я стал на колени и устремил глаза мои на больного**. Что ж?.. Вместо отца моего вижу в постеле лежит мужик с черной бородою, весело на меня поглядывая. Я в недоумении оборотился к матушке, говоря ей: «Что это значит? Это не батюшка. **И к какой мне стати просить благословения у мужика?**» - «Все равно, Петруша, - отвечала мне матушка, - **это твой посажёный отец; поцелуй у него ручку**, и пусть он тебя благословит...» Я не соглашался. Тогда мужик **вскочил с постели, выхватил топор из-за спины и стал махать во все стороны**. Я хотел бежать... и не мог; комната наполнилась мертвыми телами; я спотыкался о тела и скользил в кровавых лужах... Страшный мужик ласково меня кликал, говоря: «Не бойсь, подойди под мое благословение...» Ужас и недоумение овладели мною... И в эту минуту я проснулся; лошади стояли.

- Пугачев сидел в креслах **на крыльце** комендантского дома.

- Отец Герасим, бледный и дрожащий, **стоял у крыльца**, с крестом в руках, и, казалось, молча умолял его за предстоящие жертвы.

- Пугачев **махнул опять платком**, и добрый поручик повис подле своего старого начальника.

- Гляжу: **Савельич лежит в ногах у Пугачева**.

- Меня снова привели к самозванцу и **поставили перед ним на колени**.

- Жители начали присягать. Они подходили один за другим, целуя распятие и потом **кланяясь самозванцу**.

Традиционна (у Лотмана), но менее очевидна природа второго первичного языка. Речь идет о структурной модели пространства. Человек в своей деятельности, в том числе вербальной, создает свои классификационные модели пространства, первоначально и ментально часто связанные с делением на "свое" и "чужое", в связи с чем происходит перевод «разнообразных социальных, религиозных, политических, родственных и прочих связей на язык пространственных отношений». Лотман называет главные из них: "культурное" и "некультурное" (хаотическое), пространство живых и пространство мертвых, сакральное и профаническое, безопасное и таящее угрозу и представление о том, что каждому пространству соответствуют его обитатели: боги, люди, нечистая сила или их социокультурные синонимы, - неотъемлемое свойство культуры».

Общеизвестны тезисы о фольклорно-мифологических образах блуждания в хаосе пространства, переносимые в авторскую литературу. Если для фольклора, особенно русского, характерна тройственность событий-пространств, то семиотическая система художественного текста требует выполнения широких семиотических функций, в том числе «она должна обладать механизмом удвоения (вернее, многократного мультиплицирования) объекта, который составляет ее значение».

Наиболее простым и одновременно распространенным случаем соединения структурного тождества и различия является энантиоморфизм, зеркальная симметрия, при которой обе части зеркально равны, но неравны при наложении, т. е. относятся друг к другу как правое и левое (Лотман. Семиотика культуры http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/01.php с.22).

Структурная изоморфия может быть рассмотрена и в композиционном начале и конце текста, где именно «чужой текст» - придворный календарь (Батюшка у окна читал Придворный календарь, ежегодно им получаемый. Эта книга имела всегда сильное на него влияние: никогда не перечитывал он ее без особенного участия, и чтение это производило в нем всегда удивительное волнение желчи. Матушка, знавшая наизусть все его свычаи и обычаи, всегда старалась засунуть несчастную книгу как можно подалее, и таким образом Придворный календарь не попадался ему на глаза иногда по целым месяцам... Наконец батюшка швырнул календарь на диван и погрузился в задумчивость, не предвещавшую ничего доброго...) и письмо императрицы (Здесь прекращаются записки Петра Андреевича Гринева. ... В одном из барских флигелей показывают собственноручное письмо Екатерины II за стеклом и в рамке. Оно писано к отцу Петра Андреевича и содержит оправдание его сына и похвалы уму и сердцу дочери капитана Миронова...) - являются началом и концом сюжетного движения в пространстве и времени. Интересно, что этимология слова СТЕКЛО восходит к готскому - «кубок, рог для питья»[3:202], что также символично, подчеркивая семную основу двух объектов, которыми замыкается течение времени и движения в пространстве.

В заключении позволим себе еще одну цитату: «Текст сам по себе ничего генерировать не может - он должен вступить в отношения с аудиторией, для того чтобы реализовались его генеративные возможности»[2].

Список использованной литературы:

1. Большая советская энциклопедия (БСЭ, т.21, с.117)
2. Ю. Лотман Текст как семиотическая проблема.
http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/11.php
3. Этимологический словарь русского языка/О.А.Шаповалова – Ростов н/Л: «Феникс», 2007.- 240 с.

Мақалада көркем мәтінді талдаудың жаңа аспектілері қарастырылған.

The article is devoted to the new aspects of fiction text analysis.

ӘОЖ 821.512.122:82.081

*Сұлтанғалиева Р.Б. – ф.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор,
М. Өтемісов атындағы БҚМУ*

С.БАЛҒАБАЕВ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ ОБРАЗЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Драматургия – (грек. *dramaturgia*) қандай да бір халықтың немесе жазушының белгілі бір дәуір мен кезеңдегі драмалық шығармаларының жиынтығы. Қазақ сөз өнерінде драма XX ғасырдың басында қалыптасты [1, 167б].

Қазіргі таңда қазақ драматургиясында суреткерлік шеберлігімен танымал болған ірі тұлғалардың бірі – Сұлтанәлі Балғабаев. Оның «Қыз жиырмаға толғанда», «Ең әдемі келіншек», «Біз де ғашық болғанбыз», «Қазақша күрес», «Ғашықсыз ғасыр», «Тойдан қайтқан қазақтар», «Әйелдер әлемі», «Сағыныш пен елес» пьесалары еліміздің барлық театрлары мен Өзбекстан, Қырғызстан, Қарақалпақстан театрларында қойылып келеді.

Драматург Сұлтанәлі Балғабаевтың белгілі бір әртіске арнап пьеса жазатын дәстүрі бар. Тоқсаныншы жылдардың басында Ғ. Мүсірепов атындағы жастар мен балалар театрында ҚР Еңбек сіңірген әртісі Лидия Кәденоваға арнап жазған «Ең әдемі келіншек» пьесасы бойынша қойылған спектакль әлі күнге дейін сахнадан түспей келеді. Облыстық театрлардың көбі сол дүниені сахнаға шығарды.

- «Ең әдемі келіншек» пьесасының өмірге келу тарихы қандай? Сахналық қойылымның ғұмырлы болуы неге байланысты? Бұл туралы шығарма авторы Сұлтанәлі Балғабаев былай дейді:

- «Ең әдемі келіншекті» осыдан он сегіз жыл бұрын жаздым. Бұл пьесаны жазуда түрткі болған - Лидия Каденнің тағдыры, шығармашылық жолы. Мен Ғабит Мүсірепов атындағы академиялық жастар мен балалар театрында 1985 жылдан бастап істедім, сонда театр артистерінің бәрін әбден зерттедім. Сонда артистердің ішінде кәсіби актриса ретінде талантты артист ретінде ең бағы ашылмаған – Лидия Каден деп ойладым. Өйткені Лидия - табиғатынан лирикалық пландағы актриса. Өте сезімтал адал. Оның жан дүниесі, әншілік өнері сыр-сымбаты... Бәрі-бәрі лирикаға, драмаға лайық. Бір әттеген-айы, «Тамаша» арқылы Лидия халық санасында, көрермендердің қабылдауында тек комедиялық пландағы актриса болып қалыптасты. Содан мен «Лидияны басқа ампуладағы артист екенін қалай көрсетсем екен екен?..» деп көп ойландым. Ақыры Лидияға арнап пьеса жазуды ұйғардым. Нәтижесінде «Ең әдемі келіншек» өмірге келді. Кез-келген көркем туындының өміршеңдігі – оның адам жанына қаншалықты жақындығы мен көрермен жүрегіне қай дәрежеде әсер ете алатындығында болса керек. «Ең әдемі келіншек» сондай туындылардың қатарына жатады».

«Ең әдемі келіншек» пьесасының негізгі идеясы – жастарды адам сезімінің табиғи шыншылдығы, содан туған қалтықсыз сүйіспеншілік бақыты үшін күреске үндеу. Басты кейіпкер Гүлбаршын мен жанама кейіпкерлердің (Абдолла, Алтай, Жиенбай, Мадина, Зухра) монологтары мен диалогтары арқылы – әйелдер мен ерлер арасындағы шынайы махаббат пен тағдыр ықпалындағы қарапайым жұбайлық ғұмырға көнетін тұрмыстық психология қайшылығы көрсетілген. Оқиға Алматыдағы қонақ үйлердің бірінде өтеді.

Жалпы пьеса Гүлбаршынның кездейсоқ кездескен Абдолла екеуінің арасындағы достық пейілдегі әңгімесін маскүнем Жиенбайдың бөлуімен ары қарай өрбиді. Пьеса соңы нені болса да ақылмен ойлап, парықпен болжап шешкен Гүлбаршынның Жиенбаймен қосылуымен аяқталады.

Пьесаның шарықтау шегінде Гүлбаршынның: «... Мұның бәрі дұрыс! Бірақ сендер мені білмейсіңдер ғой... өз бастарыңнан өтпеген соң білмейсіңдер! Ең суық, ең ылас нәрсе – кандала қаптаған подвал да емес, құлағалы тұрған тауық қорада емес, ең суық, ең ылас нәрсе – ол өзің сүймейтін, өзің жақсы көрмейтін, әйтеуір тағдыр жазып қосыла салған әлденедей бір еркектің құшағында жату... одан суық... одан жиіркенішті ештеңе жоқ! Ештеңе жоқ!» [2, 80 б] деген жантүршігерлік сезім сырлары арқылы оқырман мен көрерменге өмірдің сұлулығын өзіңді құрметтеп сыйлайтын, өзіңді сүйетін адаммен бірге болу екендігін ұғындырады.

Драматург С.Балғабаевтың бүгінгі заман адамдарының болмыс-бітімін, тіршіліктегі әрекетін, өмірдегі өзіндік күресін көрсететін келесі туындысы – «Қыз жиырмаға толғанда» пьесасы. Бұл пьесаның тақырыбы – жастық шақ, махаббат, сенім сынды сөздерге саяды. Арудың қадірі кеткен заманда, адам адам болудан қалады. Ал адамдар адам болудан кеткен қоғамда махаббатқа – сенім, сыйластық, кішіпейілдік, адалдық деген тірек керек. Бұл шығарма махаббатқа тұрақты болу мақсатында адам бойындағы игі қасиеттердің жаңғыруына жол ашуды көздейді.

«Қыз жиырмаға толғанда...» пьесасы идеясы жайында филология ғылымдарының докторы Темірхан Тебегенов: «Бұл пьеса – адамгершілік-имандылықтың, махаббаттың, ғашықтықтың адамзат ұрпақтарына тән басты ұстаным екендігін дәлелдеуге құрылған туынды. Шығарма арқауындағы негізгі қайшылық – шынайы махаббат сезімі бар адамдар мен тұрлаусыздық, жеңіл ойлылық, көрсеқызарлық құрсауындағылар арасындағы үйлесімсіздік. Шығарманың алтын желісі – адамгершілік-имандылық қасиеттерінің мәңгілік үзілмейтін ұстанымының беріктігін, қуаттылығын таныту көзқарасы. Пьесаның композициясындағы идеялық желіні адамдарды өмір бойы ар, адамгершілік сотының алдында жауап беріп жүргендей мағынада алуы да дәйекті» [3, 9 б] деген тұжырым жасаған.

Пьесада Жібек, Ғайыпберген, Гауһар, Есімсейіт, Ғайни, Тәукен сынды кейіпкерлер бар. Пьеса Жібектің досы Есімсейіттің: «...Құрметті жолдастар! Қадірлі достар! Бүгін біздің алыста жатқан Қайыңды атты қыстауымызда үлкен той... Бұл той осы шаңырақтың иесі Жібек Қадырниязованың туған күніне арналған. Құрметті меймандар! Той иесін дастарханға шақыруға рұқсат етіңіздер!» [2, 164 б] деген достық пейілінен бастау алады. Туған күнді керемет көңілмен қарсы алып отырған Жібектің жан-дүниесін шақырылмаған қонақтың күтпеген әңгімесі астан-кестен қылады. Келген қонақ қыз Гауһар Жібектің сүйген жігіті Ғайыпберген жайында бүкіл шындықты жасырмай айтады. Туған күн барысында барлық достары Ғайыпбергенді ар жазасына тартады.

Пьеса соңы Жібектің анасы Ғайнидың: «Ешқандай апат та, қырғын соғыс та, өрт те, опсыздық пен сатқындық та махаббатты жеңе алмайды?! Өйткені ол бір адам жүрегінде ғана емес, бар адамзаттың жүрегінде болады екен», - деген ерекше ықыласпен айтылған сөзі осы драманың тұжырымды идеясындай көрінеді. Шығарманың алтын желісі – адамгершілік-имандылық қасиеттерінің мәңгілік үзілмейтін ұстанымының беріктігін, қуаттылығын таныту көзқарасының айқындығы.

Дүниеде жаман адам жоқ. Нашар қатынас ғана бар. Өзің жақсы болсаң, өзге де жақсы. Жақсылықтан жақсылық туындайды. Жамандықтан жамандық өрбиді деген идеяны қамтитын «Әйелдер әлемі немесе ең жақсы еркек» атты пьесасында автор нағыз қазіргі заманның ерлі-зайыптыларының арасындағы байқалатын бірін-бірі түсінбеушілік, қызғаншақтық сезімдері өршігенде туындайтын қиындықтарды көрсеткен. Екі бөлімнен тұратын трагикомедияда Алпан, Ысфандияр, Гүлмайдан, шал, Розабану, Мәдина Магдалина, Айләззат, Ләтипажан және Сылқым әйел сынды кейіпкерлердің характерлері арқылы драматург пьесаның сюжетін айқын берген. Сұлтанәлі Балғабаев алған бұл тақырып жасанды емес, күнделікті өмірде кездесетін шынайы құбылыс. Бұл пьесадағы тартысты тудыратын кейіпкер – Алпанның тағдыры, оған ғашық болған Айләззат пен Ләтипажан және жары Гүлmaidанның өмірі. Оқиға «Ең жақсы еркек - жігіттің сұлтаны» деген атаққа ие болған Алпанның: «... оның үстіне, мақтанады демекші, шынында, мықты екенім рас қой... Ана жолы өзің де көрдің. Жиырма жеті жігіт қатысқан конкурс... соның ішінде жеке дара шығып, жеңімпаз болу деген... оңай шаруа емес. Басқаны былай қойғанда, жюри мүшелерінің мойындағанын айтпайсың ба... Әсіресе, «Әйелдер әлемі» атты клубтың меңгерушісі, әнебір шал ше?! Соның сұрағы... «өз әйеліңнен басқа әйелдерді де жақсы көресің бе?» дегені жаныма сондай батып кетті. Сонда да дым мүдірген жоқпын. Ой, жаным сол» [2, 231 б] деп жары Гүлмайданға шағымын тыңдай отырып, шындығында да алған атағы Алпанға ғана лайықты деуге боларлықтай деген ой келеді. Дегенмен, үйге шақырусыз келген қонақтар жасырын шындықтың бетін ашқан сәттен бастап, Алпан мен Гүлmaidанның арақатынасын алшақтатып жібереді. Оқиғаның байланысында Алпанға сырттай ғашық жандардың (Айләззат, Ләтипажан) өз сырларын ақтарғаннан кейін Алпан тағдыры адам сенгісіздей өзгеріске ұшырайды. Композициясы жағынан оқиғаның шиленіскен тұсында Мәдина Магдалинаның жасаған гипнозынан құтылған Алпан өмірге басқаша көзқараспен қарап, тіпті Ләтипажанға ғашық болған тұсын автор шебер бейнелеген. Оны Алпан мен Ләтипажанның мына диалогынан көруімізге болады.

Алпан: Қалай айтсам екен?! Мен дәл сен сияқты ешкімді де жақсы көрген емеспін?! Ешқашанда! Түсінесің бе?! Сенесің бе?! Біз енді өле-өлгенше бір боламыз!!! Түсінесің бе, біз жер бетіндегі ең бақытты семья боламыз. Біздің көп-көп баламыз болады. Біз сол балаларымызды ертіп, қол ұстасып кете береміз... кете береміз...

Ләтипажан: сен.. сен мені ешқашанда тастап кетпейсің ғой?..

Алпан: О не дегенің?! Жо- жоқ!

Ләтипажан: Ал мен сені күнде кешкісін үйде күтіп отырамын. Дастарханды жәйіп... Балаларды шомылдырып... Сен менің кішкентай балаларды қалай жақсы көретінімді білесің бе?

Алпан: Әрине... әрине... Мен де жақсы көрем... Кішкене балаларды... Сені де... Әсіресе, сені жақсы көрем [2, 271 б].

Оқиға тосыннан аяқталады. Бар өткен өмірінен баз кешкен Алпан пьесаның соңына қарай өз отбасымен жары Гүлmaidанның ортасына оралады. Бұл драмасында Сұлтанәлі Балғабаевтың негізгі айтар ойы: әр адам өзінің жандүниесін түсінер өмірлік жарымен, отбасымен бірге болу керек деген үгіттік-насихаттық нысананы көздеген. Пьеса – адамгершілік-имандылықтың, махаббаттың, ғашықтықтың адамзат ұрпақтарына тән басты ұстаным екендігін дәлелдеуге құрылған туынды.

«Аспиранттың үйі. Бөлмеде бір стол, диван, орындық. Қабырғада арзанқол кілем. Столының жанында Аспирант аяғын айқастырып жіберіп телефонмен сөйлесіп отыр», деп басталатын Сұлтанәлі Балғабаевтың «Аспирант, әйел және жын» аталатын бір актілі пьесасында пендешілікпен атаққа да, байлыққа да, баққа да құмар адамдардың характерлерін сипаттау барысында, халық өмірінің терең шындығын, іштарлық, көреалмаушылық сипаттарын дәл көрсеткен. Аспирант, әйел, жын ғана қатысатын бұл пьесада автор ең алдымен өмірде дос болғансып күндес болатын, ақылдаспақшы болып жат пиғыл ойлайтын адамдардың психологиясына үңілген. Яғни аспирант пен әйелдің атақ алудағы ең бірінші міндегі – достары Айранбай мен Гүлзипадан қай жеріміз кем деген мақсатты ұстануы. Мысалы әйелдің: «... жұрттың күйеуін қарашы! Уже кандидат! Ал біздің маубас әлі жүр» [4, 193 б] деген астарлы мысқылынан немесе пьесаның шарықтау шегіндегі әйелдің: «Әй қойшы! Сені де жын дейді -ау! Бір профессордың өзін жасай алмайсың! Айтпақшы Айранбайдың үйіне звандайыншы. Әу! Гүлзипамысың?! Халің қалай?! Жаксы... жаксы күйеуің қалай?! Жас жігіттей шапқылап жүр ме?! Профессор болса да қартайған жоқ па?! Не?! Профессор емес?! Сонда кім?! Академик?! Ой сұмдық-ай!» [4, 208 б] деген қызғанышты сезімінен оның достарымен бақталас екенін көруге болады. Пьесаның күретамыр тартысына қатыспағанмен қысылтаң, қиын-қыстау кезде көрінетін жын бейнесі автордың тапқан жетістіктерінің бірі.

Сұлтанәлі Балғабаев драмаларындағы ерекшелік – бүгінгі заман тынысын, бүгінгі кейіпкер бейнесін, әсіресе әйелдер образын ашудағы, әйел жанын, психологиялық иірімдерін суреттеп, оның жан-дүниесіне үңіле білуін айқындап, оны оқырман және көрермен көзқарастарымен толықтыру. С.Балғабаев әйелдер жайында пьесаларын жазуда тағдыр, сезім, махаббат, адамгершілік сыңайлы қасиетті сезімдерді бір арнаға тоғыстырып, сол арқылы әйелдердің шынайы бейнесін ашуға тырысқан. Драматург пьесаларындағы әйелдер образы олардың жан-дүниелерімен астарлас келеді. Барлық драматург заман бейнесін, адам бейнесін жасауда өзіндік қолтаңбасымен ерекшеленетін болса, Сұлтанәлі Балғабаев драматургиясы әйел жанының дүниесін, ішкі күйзелісін шынайы және шебер бейнелеумен ерекшеленеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ әдебиеті энциклопедиялық анықтамалық. Алматы, Аруна, 2005. 573б.
2. Балғабаев С. «Ең әдемі келіншек» (әңгімелер мен пьесалар). Алматы. Ана тілі, 2006. 271б.
3. Тебегенов Т. Қазіргі қазақ әдебиетіндегі драматургия. // Ақиқат. №3. 2010.
4. Балғабаев С. «Біз де гашиқ болғанбыз» (пьесалар.) Астана. Ақарман, 2008. 250б.
5. Рымғали Нұрғали. «Жеті томдық шығармалар жинағы». I том. Астана. Фолиант, 2005. 571б.

В данной статье рассматриваются образ женщины в драматургии С.Балгабаева и художественное мастерство драматурга в описании психологии казахской женщины.

This article describes the image of the woman in S. Balgabayev's dramatic art and artistic skill of the playwright in the description of the psychology of a Kazakh woman.

ПУШКИНСКИЙ МИФ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ПРОЗЕ Т.Н.ТОЛСТОЙ

К А.С.Пушкину как к символу русской культуры обращается каждое новое поколение писателей.

Критики А.Генис и П.Вайль отмечают: «Образ Пушкина давно уже затмил самого Пушкина. Его творчество стало поводом, оправданием для самостоятельного существования этого гармонического шедевра. В небывалом в русской литературе органическом слиянии человека и поэта и заключается уникальность Пушкина» [1; с. 141].

Для прозы Т.Толстой, пронизанной литературными реминисценциями, характерно обращение к пушкинскому мифу в различных аспектах. В рассказе «Лимпопо» обывательскому миру Москвы 70-х годов противопоставлены необычные герои – поэт Ленечка и Джуди, студентка ветеринарного института, приехавшая из далекой Африки.

Для Ленечки и соседа из коммунальной квартиры Спиридонова Пушкин – воплощение неординарной личности, в которой наиболее ярко воплощается гений русского народа: «Пушкина проорали! – горячился Спиридонов. – Эх, Пушкина бы сюда...» - «Будет Пушкин! Сделаем Пушкина!» – обещал Ленечка.

Ленечка полагает, что от его союза с негритянкой Джуди может родиться новый Пушкин: «А посему интеллигент (Ленечка) и негр (Джуди) должны соединиться брачными узами, и этот союз униженных и оскорбленных, уязвленных и отверженных, этот минус, помноженный на минус, даст плюс, - курчавый, пузатый, смуглый такой плюс; повезет – так сразу будет Пушкин, не повезет – еще раз ухнем, и еще раз ухнем, а то внуков дождемся, правнуков, и, в гроб сходя, благословлю! - постановил Ленечка». Однако, попав в абсурдный мир «страны победившего социализма», Джуди погибает, а рассказчица каждый год, осенью, отправляется к памятнику Пушкина: «Вот еще б немножко поднатужилась – и родился бы», - шепчет тетя Зина с любовью, засматривая снизу в его опущенное, слепое, позеленевшее лицо, до ушей загаженное голубями мира, в его печальный подбородок, навек примерзший к негреющему, занесенному московскими метелями, металлическому футляру, словно ожидая, что он, расслышав ее сквозь холод и мрак нового своего, командирского обличья, поднимет голову, выпростает из-за пазухи руку и благословит всех чохом – ближних и дальних, ползающих и летающих, усопших и нерожденных, нежных и ороговевших, двусторчатых и головоногих, поющих в рощах и свернувшихся под корою, жужжащих в цветах и толкущихся в столбе света, пропавших среди пиров, в житейском море, и в мрачных пропастях земли».

По мнению критика М.Эпштейна, постмодернизм существует в условиях «конца литературы, когда уже ничего нового написать нельзя, когда сюжет, слово, образ обречены на повторение, и основным приемом писателя является интертекстуальность, «искусство становится игрой цитат, откровенных подражаний, заимствований и вариациями на чужие темы» [2; с. 167].

Рассказ Т.Толстой «Сюжет» построен на моделировании биографии Пушкина с момента дуэли, с предположения, как бы сложилась судьба поэта, если бы он не был смертельно ранен Дантесом: «Допустим, в тот самый

момент, когда белый указательный палец Дантеса уже лежит на спусковом крючке, некая рядовая, непоэтическая птичка Божия, спугнутая с еловых веток возней и топтанием в голубоватом снегу, какает на длань злодея. Кляк! Рука, естественно, дергается произвольно; выстрел. Пушкин падает. Какая боль! Сквозь туман, застилающий глаза, он целится, стреляет в ответ; падает и Дантес, «славный выстрел», - смеется поэт...»

Т.Толстая переиначивает реальные события и создает свою версию окончания дуэли: Дантес убит метким выстрелом А.С.Пушкина, а великий поэт только ранен. Пушкин в бреду вспоминает не только отрывки своих стихов, но и те стихи, что будут написаны поэтом гораздо позже: «Еще ты дремлешь, друг прелестный? Не спи, вставай, кудрявая! Бессмысленный и беспощадный мужичок, наклонившись, что-то делает с железом, и свеча, при которой Пушкин, трепеща и проклиная, с отвращением читает полную обмана жизнь свою, колеблется на ветру. Собаки рвут младенца, и мальчики кровавые в глазах. Расстрелять, - тихо и убежденно говорит он, - ибо я перестал слышать музыку, румынский оркестр и песни Грузии печальной, и мне на плечи кидается анчар, но не волк я по крови совей: и в горло я успел воткнуть и там два раза повернуть. Встал, жену убил, сонных зарубил своих малюток. Гул затих, я вышел на подмостки, я вышел рано, до звезды, был да весь вышел, из дому вышел человек с дубинкой и мешком, под мышкой сапоги, в сапогах дневники».

Литературная игра со словом создает гнетущую атмосферу будущего, в котором интеллигенту придется противостоять «веку-волкодаву», бороться, как Гамлету, с миром зла, лжи и фарисейства.

Создавая новый сюжет, Т.Толстая задает читателю вопрос: как сложилась бы жизнь Пушкина, если бы он не был убит. И вот фантазия писательницы воскрешает поэта: «Василий Андреевич сияет: выхлопотал-таки победившему ученику ссылку в Михайловское – только лишь, только лишь! Сосновый воздух, просторы, недалёкие прогулки, а подзаживет простреленная грудь – и в речке поплавать можно! Все путем. Все образуется».

Пушкин не понят современниками. «Пушкин исписался, - щебечут дамы, старея и оплывая».

Продолжая сюжет жизни поэта, Толстая изображает его одиноким гением, стоящим высоко над толпой, не находящим творческого удовлетворения: «Пишет возмутительные стихи Пушкин, но не наводняет ими Россию, а жжет на свечке, ибо надзор, господа, круглосуточный. Еще он пишет прозу, которую никто не хочет читать, ибо она суха и точна, а эпоха требует жалостливости и вульгарности». Молодые люди увлечены лево-радикальными теориями, поэзия Пушкина, полная гармонического приятия жизни во всей ее противоречивости, им чужда: «Молодежь ужасна и оскорбительна: «Сапоги выше Пушкина!» - «Дельно!». Девыцы отрезали волосы, походили на дворовых мальчишек и толкуют о правах: Mon Dieu! Гоголь умер, предварительно спятив. Граф Толстой напечатал отличные рассказы, но на письмо не ответил. Щенок!» Жена Пушкина не понимает его умственных запросов. Поэт решает ехать на Волгу, чтобы поговорить с оставшимися свидетелями пугачевского восстания и завершить наконец «историю Пугачева, труд, облюбованный еще в незапамятные годы, но все не отпускающий, все тянущий к себе, - открывают запретные прежде архивы, а там, в архивах, завораживающая новизна, словно не прошлое приоткрылось, а будущее...» Но Наталья Николаевна, словно старуха из «Сказки о рыбаке и рыбке», ворчит: «Куда же собрался, дурачина! Сидел бы дома!»

И вот «старый, уже старчески неопрятный, со слезящимися глазами, с трясущейся головой, маленький и кривоногий, белый, как вата, но все еще густоволосый и курчавый, припадающий на клюку, собирается Пушкин в дорогу. На Волгу Пушкин попадает в Симбирск и неожиданно встречается со скверным мальчиком, который запускает в него снежок и дразнит его старым лицейским прозвищем: Обезьяна! Старая обезьяна Читатель догадывается, что мальчик-будущий вождь мирового пролетариата Ленин» Так в тексте Т.Толстой соединяется герои двух самых важных русских мифов 20 века: герой мифа культурного –Пушкин и герой мифа идеологического –Ленин [3; с. 142].

Все сочувствие писательницы на стороне Пушкина, который бьет Ленина-мальчишку, словно мстя за разрушенную в 1917 году Россию, потерявшую в гражданской войне и сталинских лагерях лучших своих сынов: «И Пушкин, вскипя в последний, предсмертный раз, развернувшись в ударе, бьет, лупит клюкой – наотмашь, по маленькой рыжеватой головке негодяя, по нагловатым глазенкам и оттопыренным ушам – по чему попало. Вот тебе, вот тебе! За обезьяну, за лицей, за Ванечку Пушина, за сенатскую площадь, за Анну Петровну Керн, за вертоград сестры моей, за сожженные стихи, за свет очей моих – Карамзину, за Черную речку, за все! За все, чему нельзя помочь!»

В городе долго сплетничали, что «сынка Ульяновых заезжий арап отлупил палкой по голове, - либералы возмущены, но указывают, что скоро придет настоящий день». Далее в рассказе воссоздается биография Ленина (от момента встречи с Пушкиным до смерти). Мозг вождя пролетариата после его смерти вскрыли и увидели, что он «с одной стороны оказался хорошего мышиного цвета, а с другой – где арап ударил – вообще ничего не было. Пусто.»

Литературовед М.А.Черняк так комментирует перипетии этого рассказа Т.Н.Толстой: «Принцип метаморфоз как способ диалога с хаосом явно проявляется в поэтике Толстой, в которой превращаются, переливаются друг в друга различные «оптики» мировосприятия, хранящие в себе «память» далеких культурно-художественных контекстов. Писательница играет с культурными и идеологическими мифами, калейдоскоп культурных осколков провоцирует читательские ассоциации. Абстрагированность от своего же текста, постмодернистская «смерть автора» видна и в дате создания рассказа «Сюжет» - июнь 1937 года, СПб. В этой конкретной подписи под рассказом все парадоксально: и июнь, и 1937 год, и Санкт-Петербург в отдельности являются определенными знаками в пушкинистике, теми самыми важными для Толстой «культурными осколками, но в таком сочетании они демонстрируют сказочность и условность «стилевого артистизма» писательницы (именно так в одном из интервью определила она свою поэтику» [3; с. 143].

На наш взгляд, антиномия значимых в русской истории персонажей Пушкин-Ленин, данная в рассказе, не случайна. Пушкин в русской культурной традиции – гений творческого, созидательного начала, Ленин – гений начала гибельного, разрушительного, создавшего тоталитарное государство, несовместимое со свободной деятельностью творческой интеллигенции – вот почему в одной из половин мозга Ленина «ничего не было».

Своеобразно раскрывается миф о Пушкине в романе-антиутопии Толстой «Кысь». Действие романа происходит после некоего взрыва в городке Федор-Кузьмичск, который раньше назывался Москвой. Этот городок, окруженный лесами и болотами, населяют уцелевшие от Взрыва люди: «ежели кто не тютюкнулся, когда Взрыв случился, тот уже после не старится. Это у них такое Последствие. Будто в них что заклинило... А кто после Взрыва

родился, у тех Последствия другие, у кого руки словно зеленой мукой обметаны, будто он в хлебеде рылся, у кого жабры; у иного гребень петушинный али еще что». Национальной валютой и главным продуктом питания становится мышь, а предметом утрашения некая Кысь, которая охотится на человека в лесу.

«Роман Т.Толстой «Кысь» - антиутопия, главным героем которой становится Книга. Не случайно обращение Толстой к теме книги происходит именно в начале нового века. В последнее время все чаще возникает вопрос, какую роль будет играть и уже играет книга в жизни современного человечества. Книга вытесняется компьютером, телевизором, видео, а вместе с ней уходит важная составляющая духовности, и это отсутствие, это зияние нельзя восполнить ничем», - отмечает литературовед М.А.Черняк. [3; с. 49].

Главное действие романа разворачивается во внутреннем мире главного героя Бенедикта, сначала простого переписчика, позже – всесильного министра, который одержим страстью к Чтению. Бенедикт хочет прочитать такую книгу, которая объяснила бы ему смысл жизни. После бесед с наследником старой культуры, интеллигентом из «бывших» Никитой Ивановичем, Бенедикт понимает, что Пушкин – «наше все», и считает, что он изобрел все блага цивилизации.

«У Пушкина стихи украл! – крикнул тоже и Бенедикт, распаляя сердце. – Пушкин – наше все! А он украл!

- Я колесо изобрел!
- Это Пушкин колесо изобрел!
- Я коромысло!
- Это Пушкин коромысло!
- Я лучину!
- Вона! Еще упорствует!»

Повествуя об истории общества, которое деградировало морально, интеллектуально, духовно, Толстая показывает, что «голубчики», лишённые всех связей с мировой культурой, не могут воспринимать творчество Пушкина, и поэтому они обречены пока на жизнь с деревянным идиолом, рожденным, как Буратино, из полена. Вот какой диалог происходит у Бенедикта со старым интеллигентом Никитой Ивановичем по поводу памятника Пушкину:

«Хочу памятник Пушкину поставить. На Страстном. Проводили мы Анну Петровну, я и подумал... Ассоциации, знаешь ли. Там Анна Петровна, тут Анна Петровна... Мимолетное виденье... Что пройдет, то будет мило.... Ты мне помочь должен.

- Что за памятник?
- Как тебе объяснить? Фигуру из дерева вырежем, в человеческий рост. Красивый такой, задумчивый. Голова склонена, руку на грудь положил.
- Это как мурзе кланяются?
- Нет... Это, как прислушиваются: что грядет? Что минуло? И руку к сердцу. Вот так. Стучит? Значит, жизнь жива?
- Кто это Пушкин? Местный?
- Гений. Умер. Давно.
- Объемшись чего?
- О господи, твоя воля! Прости, господи, но что ж ты за дубина великовозрастная! .. Митрофанушка, недоросль, а еще Полины Михайловны сын!»

Никита Иванович цитирует строчки пушкинских стихов, но у Бенедикта и общества «голубчиков», лишённых связи с прошлой культурой, они не

вызывают никаких ассоциаций.

Бенедикт размышляет о Пушкине после наставлений Никиты Ивановича: «Много, говорит, он стихов понаписамши, думал, не зарастет народная тропа, дак только если не пропалывать, так и зарастет».

Памятник Пушкину оказался так же весьма далеким от оригинала, как далека и туманна была поэзия великого гения от общества «голубчиков». «Пушкина ездил проведать. Перед самой свадьбой, за неделю. Бенедикт решил: ну, хватит, считай, готов. Куда же еще.

Да он уж к концу не столько фигуру резал, сколько мелочь всякую подправлял: кудерьки сверлил, затылок на нет сводил, чтоб гений больше как бы ссутулившись стоял, как есть он очень за жизнь в общем и целом опечален; пальцы там, глазки. Пальцев он сразу вырезал шесть. Никита Иваныч опять возмущался, филиппики выкрикивал, но Бенедикт уже к его крикам привык и разъяснил спокойно, что так по столярной науке всегда полагается: лишнее про запас никому не мешает. Лишнее потом завсегда обрубить можно. Все шесть пальцев оставил. А ног у Пушкина нету, ноги резать не стали. Не успели. Только верхнее тулово, до кушака. А дальше – как ступа, гладкое.

Вот он стоит, как куст в ночи, дух мятежный и гневный: головку набычил, с боков на личике две каклеты-бакенбарды древнего фасону, - нос долу, пальцами как бы кафтан на себе рвет».

Не найдя главную книгу, которая объяснила бы смысл жизни, Бенедикт вопрошает памятник Пушкина: «Ты, Пушкин, скажи! Как жить? Я же тебя сам из глухой колоды выдолбал, голову склонил, руку согнул; что минуло? Что грядет? Был бы ты без меня безглазым обрубком, пустым бревном, безымянным деревом в лесу... это верно, кривоватый ты у меня, затылок у тебя плоский, и с пальчиками непорядок, и ног нету- сам вижу, столярное дело понимаю. Но уж какой есть, терпи, дитятко, - какие мы, таков и ты, а не иначе!»

Деревянный идол Пушкина стал символом культурного беспамятства людей, лишенных возможности читать классическую литературу.

На вопрос, почему писатели конца XX–XXI века снова и снова обращаются к образу А.С.Пушкина, думается, помогают ответить размышления известного литературоведа Б.С.Мейлаха, который так писал о нравственных категориях в творчестве поэта: «Для поэта совесть – первостепенный критерий нравственной чистоты, свойство, безраздельно спаянное с такими высокими качествами, как гражданский долг, правдивость, способность к самопожертвованию во имя великой цели. И вот что важно: совесть – ориентир не только в ситуациях исключительных, но и в повседневности, в делах обыденных, в дружбе, работе, любви, в отношениях с близкими.

В пушкинском понимании совесть – способность к самооценке, к анализу каждого своего поступка. Это результат аналитического самоосмысления, вместе с тем внедренное в глубину душевную, интуитивное чувство нравственного закона; чувство, которое проявляется спонтанно, когда человек должен среагировать моментально, чутко отличив добро от зла» [4; с. 106].

Во времена ломки моральных устоев общества образ Пушкина становится тем нравственным камертоном, который должен помочь читателю найти правильные ориентиры в жизни, противопоставить пушкинскую гармонию хаосу окружающего мира.

Список использованной литературы:

1. Вайль П., Генис А. Родная речь. – М., 1995. с.141
2. Эпштейн М., Постмодерн в России. – М., 2000, с. 167

3. Черняк М.А. Современная русская литература. – М., 2007, с 142

4. Мейлах Б.С. «...сквозь магический кристалл». Пути в мир Пушкина. – М., 1990, с. 106.

Мақалада Р.Э. Винник жазушының «Лимпопо», «Сюжет» және «Кысь» романдарын талдаған. Мақала авторы Пушкин аңыздарының қоршаған ортада моральдық құндылықтарын көрсетеді.

The article "Pushkin's myth in the post-modernist prose of T.N.Tollstaya" offers the thorough analysis of the stories "Limpopo", "The Plot" and the novel "Kys". The author of the article –R.E.Vinnik explains how Pushkin's myth helps to contrast Pushkin's harmony to the chaos of the visual environment in the time of the moral degradation of the society and the perversion of moral values.

УДК 812.112.2

Шунайбекова К. М. – преподаватель,
ЗКГУ им. М. Утемисова

А.С.ПУШКИН И «ФАУСТ» ГЁТЕ

*Есть высшая смелость: смелость изобретения,
смелость создания, где план обширный объемлется
творческой мыслью,- такова смелость... Гёте в
Фаусте.*

А.С.Пушкин

Два великих поэта мировой литературы – Пушкин и Гёте – в своем философском и художественном постижении мира имеют немало общего. Сопоставление А.С.Пушкина и Гёте не ново в мировой литературной критике, но при каждом обращении к этим двум именам и изучении их историко-литературной связи выявляются все новые и новые аспекты. Эта тема остается актуальной, ибо соприкосновение между вершинами немецкой и русской литературы, двумя великими поэтами, помогает раскрыть закономерности и художественную глубину, как их творчества, так и двух национальных литератур в целом. Трактровка А.С.Пушкиным величайшего творения Гёте – драмы «Фауст», представляет несомненный интерес.

Гёте, быть может, самый известный в истории человеческой мысли пример сочетания в одном человеке великого поэта, глубокого мыслителя и выдающегося ученого. Иоганн Вольфганг фон Гёте родился в старом немецком торговом городе Франкфурт-на-Майне в семье зажиточного бюргера Иоганна Каспара Гёте. Отец его был имперским советником, бывшим адвокатом, это был педантичный, требовательный, незмоциональный, но честный человек. От него сыну впоследствии передались тяга к знаниям, скрупулёзное внимание к деталям, аккуратность и стоицизм. Мать - Катарина Элизабет Гёте - дочь городского старшины, привила своему сыну любовь к сочинению историй, она была для Гёте образцом сердечной теплоты, мудрости и заботы. Домашнее образование Иоганна началось в 1755 году с приглашением в дом учителей. Мальчик выучился, кроме немецкого языка, ещё французскому, латыни, греческому и итальянскому. В 1765 году отправился в Лейпцигский университет, круг своего высшего образования завершил в Страсбургском

университете в 1770 году, где защитил диссертацию на звание доктора права. Занятие юриспруденцией мало привлекало Гёте, гораздо более интересовавшегося медициной (этот интерес привёл его впоследствии к занятиям анатомией и остеологией) и литературой. В Лейпциге он влюбляется в Кэтхен Шойнкопф и пишет о ней веселые стихи в жанре рококо. Кроме стихов, Гёте начинает писать и другое. Умер Гёте в 1832 году в Веймаре.

"Фауст" есть величайшее создание поэтического духа, он служит представителем новейшей поэзии, точно как "Илиада" служит памятником классической древности, - слова А.С.Пушкина, которыми он описывает трагедию "Фауст", очень захватывают своим величием и некоторой возвышенностью. Согласно Пушкину, Гёте, написавший эту трагедию, уже стал историей и вечностью. «Фауст» занимает особое место в творчестве великого поэта, выдающегося мыслителя и ученого Иоганна Вольфганга Гёте. «Фауста» можно назвать произведением всей сознательной жизни Гёте, он работал над ним более шестидесяти лет (с 1772 по 1831 г.); оно стало итогом его философских и художественных исканий. Существует около трех десятков переводов "Фауста" на русский язык, включая отдельные фрагменты и сцены. А полный перевод знаменитой трагедии впервые появился на русском языке в 1838 году. Его сделал обрусевший немец Эдуард Губер, офицер департамента путей сообщения и поэт, проживший очень недолгую жизнь (он умер в возрасте 33 лет).

Губеру фактически пришлось переводить "Фауста" дважды потому, что сначала публикацию запретила цензура, и Губер сжег рукопись. Но затем под влиянием или, лучше сказать, под нажимом Пушкина и при его поддержке восстановил перевод.

На этот раз цензура его пропустила, но изменила около 300 строк "Фауста". В своей статье в сборнике "Следы Гёте" профессор Райнер Линднер (Rainer Lindner) подробно останавливается на этих "вычерках". "Господь" был переименован в "одного из духов", исчезли "попы", был убран весь "Пролог на небе", было вычеркнуто предложение Фауста начать Новый Завет словами *"Вначале было дело"* и так далее. В общем, цензура очистила великую трагедию Гёте от всего, что ей показалось "кощунственным богохульством".

Ну а самый известный, самый распространенный и давно ставший хрестоматийным перевод "Фауста" на русский язык сделал Борис Пастернак. Перевод Пастернака выполнен на очень высоком уровне и до сих пор считается классическим.

*«Вот мысль, которой весь я предан,
Итог всего, что ум скопил.
Лишь тот, кем бой за жизнь
изведен,
Жизнь и свободу заслужил.»*

*«Ja! diesem Sinne bin ich ganz
ergeben.
Das ist der Wahrheit letzter Schluss:
Nur der verdient sich Freiheit wie das
Leben,
Der taglich sie erobern muss.*

Кроме вышеупомянутых переводов, нельзя не сказать о переводе самого А.С.Пушкина. Пушкин перевел небольшую часть произведения, но в этой части можно увидеть некоторые «отношения» переводчика к автору. Возможно, слово "отношения" здесь не уместно, потому что Гёте и Пушкин никогда не встречались. И все-таки общего у них много. Александр Сергеевич очень высоко ценил Гёте. Достаточно вспомнить, например, пушкинскую "Сцену из Фауста" с ее афористичным началом: "Мне скучно, бес".

Это, заметим, не перевод. "Сцена" написана, так сказать, "по мотивам" трагедии. И является не единственным перефразом Гёте в творчестве Пушкина. В итальянской столице, в одном из крупнейших римских парков "Вилла Боргезе" установлены памятники многим выдающимся поэтам и писателям разных стран. Гёте и Пушкин там - соседи. И на мраморном постаменте пушкинского памятника выбиты на итальянском языке строки поэта: *"Кто знает край, где небо блещет неизъяснимой синевой? / Италия, волшебная земля, / Страна высоких вдохновений"*.

Эти строки представляют собой вариации на темы классического гётевского *"Kennst du das Land, wo die Zitronen blühn?"*, что в переводе Пастернака звучит так:

*"Ты знаешь край лимонных рощ в цвету,
Где пурпур королька прильнул к листу,
Где негой Юга дышит небосклон,
Где дремлет мирт, где лавр заворочен?"*

Между Гёте и Пушкиным могут быть только непостижимые отношения, и они таковы, словно бы их вообще нет. Впрочем, "абстрактность" этой связи не исключает критики. Существует огромное количество примеров, свидетельствующих о том, что подобное "избирательное сродство" неслучайно.

В значительном числе произведений Пушкина "Фауст" присутствует как образ, как мимолетное упоминание. Творческое сознание русского писателя было затронуто грезой о "великом произведении", грезой, волновавшей умы многих его современников [2]. Заявление Пушкина о замысле, о намерениях свидетельствует о подлинной скромности по отношению к идеальной книге: это "надежда открыть новые миры, стремясь по следам гения, - или чувство, в смирении своем еще более возвышенное: желание изучить свой образец" [1].

Гёте говорил: «Нужно умереть, чтобы иметь много жизней». Умереть в артефактах цивилизаций, чтобы ожить в культурах как в творящих жизнях. Пушкин выжидал своего "гетева" часа до 1826 г. "Замыслу о Фаусте" в соответствие поставлен особый "фаустовский" текст, точнее, некий синтетический сверхтекст, с которым связываются высшие смыслы и цели Гёте стал гениальным оформителем традиции. Что значит установить "русский" взгляд на Гёте? Это значит не только приблизиться к Гёте немецкому или фантомному Гёте "как он есть", но и выделить в русской культуре некий "гетевский" слой, "гетезировать" ее и, следовательно, просветить ее "чужим", найдя этому "чужому" нечто родственное в "своем".

Самое важное в "Замысле о Фаусте" Пушкина - не стилизация, не опыт реставрации древних форм, не обогащение драмы современными смыслами, - но необыкновенно остро и сильно данное углубление возможностей, таящихся в мифе о Фаусте. Пушкин предельно проявляет внутреннюю форму. В 1833 г. он заметит, что Байрон в "Манфреде" ослабил дух и формы своего образца" [1]. Здесь же внимание будет уделено не Фаусту как классическому герою трагедии с его "вековечностью повышенных человеческих состояний", а тому, что предельно далеко от сложившегося стереотипа (или даже противоположно ему), но может быть обнаружено в самом "классическом" образе Фауста.

Между трагедией Гёте и "Замыслом" Пушкина существует лишь особое отношение "сходства", которое не составлено из некоего количества равенства и количества неравенства. И продолжателем он лишь в том смысле, в каком можно говорить о продолжении как о духе преемства, не исключаящем ни слишком

далеких отклонений, ни иного родства, ни собственных задач и целей. Важно и другое - наличие такого контекста и такой линии, которые позволят увидеть Гете и Пушкина в одном поэтическом пространстве, хотя, конечно, и не единственном для них. У Пушкина "объективность" и связанная с нею определенная "холодность" в высказываниях о Гёте умеряются "субъективностью" и "теплотой" переживаемого поэтом содержания "Фауста".

Гёте в "Фаусте" точно определил внутреннюю связь всех свойств слова как мысль, силу и дело [3]. Гёте, по его словам первый заступился за права-не человека вообще, нет-за права отдельного, ограниченного человека....»

Пушкин дает свой вариант "парнородственной" связи Фауста и Мефистофеля. *"Мне скучно, бес"* - Фауст предлагает сразу же один из выводов в почти прямолинейной формулировке, как бы "абсолютную величину" без необходимой оговорочной "модальности". Мефистофель, следуя виртуозно-диалектическому ходу мысли, отвечает: *"Вся тварь разумная скучает"*. Мефистофель прибегает к дефиниции человека, которую сопровождало указание на его высокое происхождение: *homo sapiens*.

Мефистофель нашел сюжет для построения мироздания, годный для обыгрывания, и экспроприирует его в общий запас. Он настроен на своекорыстное толкование: отождествление чужой мысли, т.е. мысли Фауста, с лично исповедуемой идеей. И щедро одаривает ею. Дьявол сосредоточен на человеческом уделе, индивидуальном и историческом духе. Делая метафизическую заявку, он бросает вызов классическому определению. Под видом осмысления, в сочетании со страстью к переворотам в традиционных мыслительных навыках, им производится редукция высших слоев бытия к низшим. *"Размышление - скуки семя"*, и неважно, идет ли речь о семенах любви с небес или семенах ненависти из преисподней. На этих путях человек нашел бы, как эстетически обжить и "утеплить" повседневный вещественный быт (что, впрочем, само по себе дело непредосудительное).

Фантазийная проба мысли захвачена не истиной, а своими игровыми возможностями (хотя к Фаусту это мышление обращено директивной стороной). Суждение выступает у Мефистофеля не в обычной функции - передать мысль, а в прикладном значении - служить автономной авторской воле, которая занята инсценировкой, или представлением идеи. Это выражает себя в перепаде уровней, в "тоске" логическое доказательство переходит в психологическое. И при этом Дьявол выступает от имени мистической инстанции. Ему свойственна потребность "пережить" наряду с другими сенсациями "сенсацию" религиозного состояния - в немалой степени руководствуясь желанием снабдить свой внутренний интерьер бесспорными подлинниками, как это подобает хорошему вкусу.

"Я психолог...о, вот наука!" Речь здесь не о том, что он свидетельствует о знании особенностей психологии. Мефистофель совершает зло на основаниях добра, вкладывает в него пафос справедливости. Ибо закон психологии гласит, что пафос неделим. Его нельзя разложить извне. Он поддается лишь изнутри тому, что в религии называется обращением. А обратиться можно во что-то невидимое. В видимое обратиться нельзя. Но когда это происходит, то совершается с сознанием правоты.

Оказывается, что дело не исчерпывается рассудочностью. На сцену выступает еще один элемент, не менее важный и, главное, внутренне связанный с рационалистической установкой: это принцип удовольствия, "сады земных наслаждений". Мефистофель несет коннотацию ветхозаветного Змия.

Нужно было бы говорить уже не о рационализме, но о рационалистическом гедонизме. Дьяволу удастся расположить весьма богатый эмпирический материал, на ветвях "древа себялюбия" человека.

Мефистофель произносит речь о деле и служении. Дело - последний, завершающе-реализующий мысль и словочлен триады. Реплики Мефистофеля о "плодах своего труда", о "своем старанье" выступают уже как некие "заложницы в провоцирующей роли "подталкивателя". Это исходный мотив, перводействие, дающее ключ к толкованию всех других проявлений образа Мефистофеля.

Пушкин вслед за Гёте называет "вечного врага человечества духом отрицающим" [1], каждое действие которого является моментом его отрицательного самоопределения через противопоставление я и не-я. Если творчество соединяет живое в новое высшее единство жизни, то его действие колеблется между расторжением живых связей и механистическим сопряжением живого в насильственный союз. Когда видишь, как одна за другою следуют формулы Мефистофеля, то говоришь себе, что в доводах его имеется некая лакуна, нехватка. Возникает ощущение глубоко разлаженной мысли. Но вдруг ее подхватывает логика, появляются возражения и мало-помалу образуется система.

"Вся тварь разумная скучает: иной от лени, тот от дел;/ Кто верит, кто утратил веру; Тот насладиться не успел,/ Тот насладился через меру". Это вариант форсированного противопоставления, эстетически используемого контраста, который задает четкие контуры. Здесь два полюса, "разыгрываемых" идеями "перебора", изобилия, преизбытка, полноты (то, что Вергилий называл "дайте лилий полными горстями" [5]) и идеей недостаточности, "недобора". На одном полюсе - пресыщение, превосходная степень вплоть до гипертрофии, на другом - утрата, ущербность, дефектность, когда путь еще только начат, но путешествие уже закончено.

Судьба опустошает и переполняет. Это отношение "разыгрывается" в короткий отрезок времени, буквально вмиг, и оно предельно динамизировано. Язык говорит здесь из онтологически присущего ему зияния, указывает на трагическую цезуру в человеческом существовании. Переизбыток сталкивающихся смыслов заставляет постоянно ощущать искусственность и испытывать дефицит знаков.

В рассуждениях о Фаусте *"желал ты славы - и добился,/ Хотел влюбиться - и влюбился"* отчетливо ощутима или легко восстановима та же "противопоставительная" схема и задаваемое ею движение. Предложения схожи с черточками пунктирной линии - между ними разрыв, бессознательный пробел. Они разбивают ленту речи на изолированные отрезки. Нет даже краткого мига, когда о подробностях можно сказать: "наличествуют", "имеют место", "присутствуют", "есть" (есть именно здесь и сейчас, первозданные и довлеющие себе). Память не делает усилий организовать их во временную, психологическую, рациональную или любую иную протяженность, в картину.

Происходит столкновение двух логик: логики замысла и логики последствий, саморасточения и самоисчерпания. Акцентируется сам внутренний порыв, волевой акт. Отчего связь между целью и ее достижением лишается какой-либо видимости. Фауст пресыщен совершаемым, тем, что ему могло бы быть нужным и тем, что ему никогда не понадобится. Фауст определяет себя как нечто, несущее лишь "образ и подобие" личного бытия, некий несовершенный залог, задаток его. Жизнь его недокончена, ожидает восполнения. У Пушкина эта проблема не находящего завершения устремления обратным образом отражает то, что удалось однажды гетевскому Фаусту, - выпить напиток, дающий

вечную молодость. Стоит напомнить об эпиграфе "Верни мне мою молодость" к поэме "Кавказ" и стихотворению "Таврида", заимствованном Пушкиным из "Фауста". Время полностью изымается из обращения, это исход из времени. Драма, о которой повествуется в пушкинском произведении, разворачивается вокруг попыток восполнить изъян, нанесенный высшему миру ошибкой его частей. Таков закон обмена в мире нравственного, та "добрая причинность", которая противоположна и противонаправлена дурной цепи причин и следствий, переносящей страдание из века в век.

Человек должен стремиться к такому действию, которое могло бы бесконечно возобновляться, не исчерпывая себя в своих результатах. А это и есть величайшая тайна длительности наших чувств. Вселенская длительность, протяженность во всех ее проявлениях - пространственном, временном, этическом, религиозном - образует материю и дух мира (что воскрешает в памяти восклицание гетевского Фауста "*Как мне постичь тебя, природа бесконечная*"). Способность разума познавать сущее как оно есть - эта способность, сознательно или бессознательно, коренится на одной предпосылке: подобие человеческого Логоса мировому Логосу. Если устранить эту предпосылку, идея homo sapiens теряет всякий смысл. Тот, кто охвачен пафосом мисологии, ненависти к Логосу, собирает "соскрести золото с золотых слитков".

Пушкин подыскал реальное географическое соответствие. "Сцена из Фауста" - поэтическая марина [6]. События разыгрываются на берегу моря. Гармонизирующая "классическая" протяженность глубинно присутствует, но вместе с тем и легко обнаруживает себя в понятии "мир" во всей его смысловой полноте. Между тем, человеку мало удостовериться в существовании сферы чистого смысла. Ему необходимо ее понять. Но как возможно осмыслить смысл? Ясно, что смысл, будучи предельным понятием, не может быть исчерпан в определениях любыми другими понятиями. Его мало мыслить, им необходимо жить.

Переход Фауста в мир иной, нисхождение, катод, погружает его в атмосферу существования вне времени. Но поэт не только помещает своего героя на время вне жизни. Он заставляет его остро пережить на собственном примере проблему тех возможностей, которые в жизни могут не сбыться. Как ва-банк игрока, жизнь поставлена на кон, и, значит, надо разыграть эту партию. Потустороннее странствие души описано в "гастрономически-кухонном" коде, как и у Гёте. Описание интересно тем, что это, действительно, нечто вроде особого жанра "описания достопримечательностей". То, что трудно объяснить просто и конкретно, нуждается в "опрокидывании" его в какую-то более сложную и потенциально более богатую сферу, в которой сами неясности могут проясниться, хотя бы случайно, в виде импровизации, смысл толкуемого.

Сам Пушкин высказывался о своей работе: « Это все-таки добросовестный перевод, а не перевод для самовыражения. Но мы даже плохо себе представляем, насколько «Фауст» проник в наше сознание, как он до сих пор влияет и как многие им питаются в своем творчестве».

Список использованной литературы:

1. Пушкин А.С. Полн. собр. соч. в 10 т. Л., 1978, т. 7. С. 37. (В дальнейшем ссылки на это издание даются в тексте статьи).
2. И.В. Гете «Фауст» замысливал и творил свое произведение как *topimenta aere perennius* (лат. памятники на вечные времена).
3. Для Гете Логос - понятие смысловой структурности бытия. Начальный

стих Евангелия от Иоанна: "В начале был Логос", по условному традиционному переводу - "В начале было Слово".

4. Фр. руководитель души.

5. *Manibus date lilia plenis* (лат.) Вергилий. Энеида. VI, 883.

6. См.: Langen A. *Zur Geschichte des Spiegelsymbols in der deutschen Dichtung* // *Germanisch-romantische Monatschrift*. 28 Jahrgang, Heft 1012. 1940. Okt - Dez. S. 272.

Бұл мақала неміс пен орыс халқының ұлттық әдебиетінің шыңдары Иоган Вольфганг Гёте мен А.С.Пушкиннің тарихи-әдеби зерттеулеріне арналған. Екеуі де драмалық жанрда жұмыс жасаған. А.С.Пушкин «Борис Годунов» және «Маленькие трагедии» туындылары трагедия мен драманың тарихи-филологиялық дәстүрлерін дамытады, олардың ішіндегі ең жоғарғы нәтижеге жеткен - И.В.Гётенің «Фауст» туындысы.

This article is devoted to the study of historical and literary connections between the tops of the German and Russian national literatures - great poets I.W.Goethe and A.S.Pushkin. They both worked in dramatic genre, "Boris Godunov" and "Malenkie tragedii" of A.S.Pushkin develop historical and philological traditions of tragedy and drama, in which Goethe's "Faust" is the highest achievement.

УДК 82

Зубков В.С. - докторант, магистр филологии,
Университет им. Й. Гутенберга (г.Майнц)

ПУШКИН ГЛАЗАМИ НЕМЦЕВ

*Памяти настоящего ученого и человека,
Моему учителю и наставнику
Щербанову Н.М. посвящаю...*

Приступая к изучению данного вопроса, мне пришлось обратиться к истории, а именно: истории знакомства Германии с творчеством великого русского поэта, которое началось еще при жизни Александра Сергеевича. Вопрос о восприятии, понимании и оценке его творчества современными немцами неразрывно связан с утверждением имени Пушкина как в немецкой, так и в европейской литературе в целом. Переводами его произведений занимались многие немецкие поэты и литераторы, а произведения трактовались по-разному в определенные исторические эпохи.

Как известно, первые публикации Пушкина появились в немецкой литературе в 1821 году. Начиная с 1823 года, его сочинения публикуются в различных немецких изданиях. Особый интерес у немецкой публики в тот период вызывали романтические поэмы Александра Сергеевича. Первыми переводчиками в то время выступают Альберт Шамиссо и Каролина Яниш. К сожалению, их попытки перевода не передавали подлинного глубокого смысла поэзии. Тем не менее, несмотря на то, что критические статьи подчас давали искаженное описание творчества Пушкина, о нем заговорили в Германии. Начиная с середины тридцатых годов XIX века, появляются произведения, знакомящие немецкого читателя с русской историей: «Пиковая дама», «История Пугачева», «Дубровский» и «Арап Петра Великого». Как отмечает в своей статье

Елизавета Балк, драма «Борис Годунов» за короткое время была переведена на немецкий язык четыре раза и имела следующие критические отзывы: «... по силе живописания человеческой души мы ставим «Бориса Годунова» ... в один ряд с «Эгмоном» и «Герцем»» (Е. Балк; 2011). Таким образом, имя Пушкина начинает звучать в литературных кругах Германии и находить все больше восторженных почитателей творчества поэта.

Русские путешественники, многие из которых являлись друзьями поэта, либо большими почитателями его таланта, активно знакомили Европу с именем Пушкина, его творчеством, следили за более точным переводом его произведений, рассказывали о жизни поэта и его поэтической славе в России. В свою очередь, известными переводчиками произведений Пушкина становились люди, бывавшие в России по долгу службы и увозившие с собой восторженные воспоминания о поэте. Среди них можно выделить следующие имена: Антон Дитрих, Фарнгаген фон Энзе и Фридрих Боденштедт.

Антон Дитрих был большим почитателем таланта Пушкина. Попав в Россию в качестве врача поэта Батюшкова, он выучился русскому языку и приобрел много друзей среди представителей русской литературы – Пушкин, Вяземский, Жуковский. Его любовь к поэзии Пушкина, как, впрочем, и всей русской поэзии, была настолько сильна, что заставила его заняться переводами на немецкий язык русских стихотворений. Увлечение Пушкиным было вызвано, отчасти, и его стремлением не забыть русский язык, о чем Дитрих сообщает в одном из писем Жуковскому от 15 ноября 1830: «Пушкин был, к сожалению, слишком занят в Москве мыслями о женитьбе и поэтому не исполнил своего обещания послать мне свои стихотворения; для покупки же их у бедного немца не было денег». После возвращения в Германию, Дитрих посвятил остаток своей уединенной жизни переводам произведений русских поэтов, поддерживая контакты с немецкими литераторами.

Берлинский дипломат и литератор Фарнгаген фон Энзе (1785-1858) был знаком со многими русскими писателями и проявлял большой интерес к русской литературе. Так же, как и Дитрих, он самостоятельно выучил русский язык, чтобы переводить произведения русских поэтов на немецкий. В своих статьях, посвященных творчеству Александра Сергеевича, Фарнгаген следующим образом оценивает его мировое значение: «...два полюса человеческого духа, нашедшие свое полное выражение в таких гигантах, как Гете и Байрон, органически сливаются, синтезируются в Пушкине...С Байроном он принадлежит к одной эпохе..., в нем та же противоположность и раздор мечты с действительностью..., та же печаль по утраченном и грусть по недостаточном счастье. Но главное, существенное свойство Пушкина состоит в том, что он живым образом слил все исчисленные нами качества с их решительною противоположностью, именно со свежеею духовною гармонией...В гармонии, в ее направленности к мощному и действительному...мы можем сравнить его с Гёте» (Фарнгаген; 1839). Иными словами, Фарнгаген хотел передать мысль о том, что восприятие Пушкина в Германии определялось концепцией мировой литературы Гёте. Таким образом, Пушкин в Европе рассматривается как художник мирового значения.

Существовало и более критическое восприятие Пушкина, как поэта повторяющего открытия европейских классиков. В подтверждение этой мысли можно привести высказывание Данилевского, который объясняет такое отношение к творчеству следующими словами: «Некоторую роль в немецком образе Пушкина могло сыграть неодобрительное отношение к

нему правящих кругов России, непонимание, которого в досталь пришлось на его долю в последние годы жизни, предвзятое отношение западного либерализма к таким пушкинским вещам, как стихотворение «Клеветникам России», наконец, специфическое восприятие Пушкиным истории и культуры Европы как целостного, единого процесса, в котором России принадлежит достойное место» (Данилевский; 1999)

Фридрих Боденштедт (1819-1892) – поэт, драматург, мемуарист, долгое время проживший в России, считается одним из лучших знатоков русской литературы и народной поэзии. По словам Данилевского он выступил «посредником между русской словесностью и немецкими читателями». Несмотря на то, что Боденштедт удачно перевел очень много произведений Пушкина на немецкий язык, сложилась своего рода традиция критиковать его переводы за вольное обращение с оригиналами и внесений своих изменений. Это можно объяснить лишь тем, что им двигало стремление воспроизводить Пушкина со всем немецким благозвучием: «...он продолжал смотреть на эту поэзию по-своему, а именно как на лирику в ее немецком, послегетевском и послеромантическом понимании» (Данилевский; 1999) Так в оде Пушкина «Вольность» звучит шиллеровский пафос:

Vor des Gesetzes sich' rer Macht
Sollt Ihr die stolzen Häupter beugen-
Und Freiheit, Ruhe wird sich zeigen
Als Volks und Thrones treue Wacht!

Конечно, с историей немецких переводов Пушкина связаны и другие известные литературные имена. Подводя итог можно выделить одну закономерность: Пушкина переводили и писали о нем в Германии люди, знакомые с поэтом либо жившие какое-то время в России. Иными словами, наиболее полно и ярко смогли передать суть поэзии лишь те, для кого русский язык являлся родным или же вторым языком.

Современное отношение к Пушкину складывается в основном на фоне его влияния на развитие европейской литературы в целом, о чем уже было сказано выше. Традиционно его имя заслуженно ставят в один ряд с именами Гёте, Байрона, Шиллера и даже Шекспира. Студенты немецких вузов, особенно отделений Славистики и Русистики, изучают творчество Пушкина как одну из неотъемлемых частей русской культуры и ее мирового наследия. Создаются различные общества изучения наследия Пушкина, крупнейшие из которых находятся в Баварии, Берлине и Мюнхене. Конечно, больший интерес в изучении и распространении наследия поэта в Германии имеют переселенцы и русскоязычные граждане Германии, однако интерес коренных жителей страны к творчеству великого поэта не меньше.

Список использованной литературы:

1. Балк Е. Немцы узнают Пушкина // журнал Партнер №7, Берлин 2011
2. Данилевский Р.Ю. О переводах поэзии и драматургии А.С. Пушкина на немецкий язык // Пушкин А.С. Избранная поэзия в переводах на немецкий язык. – М., 1999.
3. Нейштадт В. Пушкин в мировой литературе // Сто лет со дня смерти А. С. Пушкина. М.; Л., 1938.
4. Фарнгаген фон Энзе К. А. Сочинения Александра Пушкина // Отечественные записки. 1839. Т. 3, № 5. Раздел VIII. С. 11–12.

Мақалада Германия оқырмандары мен сыныштарының Пушкин шығармашылығын ұғыну проблемаларын қарастырған.

This article explores the problems of perception of Pushkin's works by German readers and literary critics.

УДК 82

*Голубова О.В. - магистрант,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

ИСТОРИЗМ И ФОЛЬКЛОРНОЕ НАЧАЛО В РОМАНЕ А.С. ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»

Интерес к творчеству великого поэта и писателя XIX века Александра Сергеевича Пушкина не только не угасает, но и растёт с каждым годом. В связи со 175-летием со дня выхода романа «Капитанская дочка» ученые-лингвисты и литературоведы вновь возвращаются к уже изученным вопросам романа и переосмысливают его с современной точки зрения и с позиции вновь накопленных знаний.

«Капитанская дочка» занимает в творчестве Пушкина особое место. Это последнее завершённое и опубликованное при жизни прозаическое произведение поэта, итог его идейных и творческих исканий. На протяжении двух веков «Капитанская дочка» привлекала внимание писателей, критиков и литературоведов. Анализу «Капитанской дочки» посвящены монографии Г.П.Макогоненко, Е.Н.Купреяновой, Е.Ю.Полтавец, отдельные главы в работах Л.С.Сидякова, Н.Н.Петруниной, Н.К.Гея, Н.Л.Степанова и других исследователей прозы Пушкина, множество статей. Однако исследователи отмечают, что, несмотря на существование обширной литературы, посвящённой творчеству Пушкина 1830-х годов, этот отрезок творческого пути писателя всё ещё является наименее изученным. Ряд важных вопросов, связанных с исследованием поэтики «Капитанской дочки», остаётся почти не затронутым.

Некоторые исследователи чрезмерно преувеличивали роль биографических моментов в поэтическом развитии Пушкина и доходили даже до того, что всю фольклорную стихию в творчестве поэта — и любовь его к народной поэзии и увлечение народным языком, — все сводили только к влиянию няни или бабушки, чем, конечно, невероятно суживалось и обеднялось все значение таких фактов. Но обойти совершенно биографическую сторону также, конечно, было бы неправильно. Ранние детские впечатления сыграли немалую роль в развитии интереса Пушкина к национальной народной поэзии. В 1816 году он писал, вспоминая свои детские годы:

Ах, умолчу ль о мамушке моей,
О прелести таинственных ночей.
Когда в чепце, в старинном одеянье,
Она, духов молитвой уклоня,
С усердием перекрестит меня
И шопотом рассказывать мне стане
О мертвецах, о подвигах Бовы. . .

.
.

Терялся я в порыве сладких дум;
В глуши лесной, средь муромских пустыней
Встречал лихих Полканов и Добрыней,
И в вымыслах носился юный ум. . .

Очень рано познакомился Пушкин и с лубочными сборниками сказок и с литературными обработками сказок в сборниках Чулкова. Непосредственно в его поэтической деятельности это отразилось в „Бове“, где переплетаются и литературные влияния, идущие от Радищевского „Бовы“, и влияния лубочных сборников, и воздействие вольтеровской „Девственницы“; с еще большей силой это сказалось в первой поэме Пушкина („Руслан и Людмила“), где отразились и рыцарские романы типа Ариосто, и литературно-волшебные сказки, и литературные обработки русского фольклора.

В работе над «Капитанской дочкой» Пушкин широко использовал собранные им исторические и фольклорные материалы и сделанные им во время поездки в Оренбургский край записи бесед с очевидцами пугачевского восстания. Если говорить об исторической основе, то в романе одинаково важны и тесно переплетены история государства и история жизни человека. Рассказ Петра Гринёва о своей жизни как бы подтверждает подлинность и объективность его свидетельств об историческом событии. И его точка зрения господствует в романе, все события даны его глазами. Однако при внимательном прочтении мы обнаруживаем и другие мнения, хотя и не столь явно выраженные. Так, например, центральная историческая фигура – Емельян Пугачёв. Его характеристика дается двумя разными группами: бунтовщиками (т.е. народом) и дворянами. В романе мы видим столкновение этих двух лагерей, столкновение их мнений, образов жизни, мировоззрений. И выразителем взглядов бунтовщиков по большей части является именно Пугачёв; из его уст мы слышим эту известную сказку про орла и ворона, как нельзя лучше выражающую стиль жизни и самого Пугачёва, и его приспешников. Кстати, эта сказка, на наш взгляд, является, помимо композиционного компонента, еще и своеобразной стилизацией Пушкина под классическую историческую прозу. Так, известно, что для подобной литературы эпохи Средневековья была характерна нерасчлененность с фольклором, т.е. в ней присутствовало множество сказаний, преданий, сказок. Пушкин видел в истории две стороны – темную и светлую, гуманную и бесчеловечно-жестокую. Именно исторические испытания выявляют скрытые качества: героизм и стойкость (Гринев) или подлость (Швабрин). Через историю, как через сито, просеиваются герои, и тот, кто честен и милосерден, - выживает и награждается счастьем, а того, кто низок душой, настигает кара.

Общеизвестно, какое значение придавал Пушкин эпиграфам. Эпиграфы должны освещать повествование, подчеркивать его основную мысль, пояснять отдельные эпизоды. Из одиннадцати эпиграфов к „Капитанской Дочке“ десять заимствовано из народной поэзии, чем как бы подсказывается и внушается читателю мысль о народной стихии повести. Особенно богата фольклорными моментами речь Пугачёва. Да и основное раскрытие облика Пугачёва дано Пушкиным в образах и символах народной поэзии. Эти фольклорные моменты в „Капитанской Дочке“ - не просто эстетический прием, но поэтическое выражение определенной политической концепции. В Пушкиноведческой

литературе еще до сих пор не изжиты оценки и взгляды М. Н. Покровского. „Историю Пугачева“ Покровский считал произведением „явно неудавшимся“ и к тому же проникнутым ярко выраженными дворянскими тенденциями. „Нельзя забывать ни на одну минуту, - писал М. Н. Покровский, - «Историю Пугачевского бунта» писал барин - «помещик». Это обусловило ряд «противоречий»: барин-Пушкин явился первым идеализатором вождя крестьянской революции и, кроме того, оказывается, что этот барин и „поклонник ультрамонархического историографа“ (Карамзина) „в истории любил больше всего бунтовщиков“. „Но это противоречие, — писал далее М.Н.Покровский, — кажущееся. Для Пушкина Пугачев вовсе не вождь крестьянской революции, направленной сознательно против господ. Пугачев для него предводитель казацкого восстания, к которому пристала чернь, которая пристаёт ко всякому беспорядку, обещающему облегчение ее положения и грабежи. Но казаки — это совсем не то, что крестьяне. Первый идеализатор Пугачева был в то же время первым идеализатором казачества“. И Покровский, и многочисленные ученики понимают слишком буквально страницы „Истории Пугачева“, забывая о тех трудностях, с которыми приходилось бороться Пушкину, когда он писал свою книгу. Ведь Пушкин лишен был возможности прямо высказывать свои заветные, любимые мысли. Он был вынужден тщательно затушевывать их и проводить контрабандой, запрятывая в различные, якобы случайные заметки, в цитаты и пр., и тем не менее, в этой же „Истории Пугачева“ имеется совершенно четкое свидетельство подлинных взглядов Пушкина на характер движения и его значение. Помимо примечаний к отдельным главам к „Истории Пугачева“ Пушкин написал еще ряд заметок, которые он по разным причинам не хотел или не мог включить в основной текст. Но эти заметки были им выделены в особую группу и предназначены специально для царя. Последняя из этих заметок озаглавлена „Общие замечания“ и имеет совершенно исключительный интерес. Она представляет изумительную по своей четкости и ясности картину расстановки общественных сил в эпоху пугачевского движения. „Весь черный народ был за Пугачева, — констатирует Пушкин, — духовенство ему доброжелательствовало, не только попы и монахи, но и архимандриты и архиереи. Одно дворянство было открытым образом на стороне правительства. Пугачев и его сообщники хотели сперва и дворян склонить на свою сторону, но выгоды их были слишком противоположны. Класс приказных чиновников был еще малочисленен и решительно принадлежал к простому народу. То же можно сказать и о выслужившихся из солдат офицерах. Множество из сих последних были в шайках Пугачева. Шванич был одним из хороших дворян“

Фольклорной составляющей «Капитанской дочки» выступает Пугачев, поэтому мы можем заметить, что чувства, которые испытывает к Гриневу казацкий вождь, могут видоизменяться в зависимости от обстановки.

«...Или волк или человек», — говорил, как мы помним, о Пугачеве ямщик, не подозревая, конечно, о том, что обозначает самую суть фольклорного образа романного героя. «Вера в превращения или оборотничество, — писал крупнейший толкователь фольклора А.Н. Афанасьев, — принадлежит глубочайшей древности; источник ее таится в метафорическом языке первобытных племен». Так веровал народ на Руси в вовкулаков, которые днем (при свете) были обычными людьми, но ночью (во мраке) оборачивались волками. «Они, — рассказывает о вовкулаках А.Н. Афанасьев, — состоят в

близких сношениях с нечистыми духами, и самое превращение их в волков совершается при помощи дьявольской».

Речь героев романа богата “красным словом”. Во 2 главе “воровской разговор” Пугачева и хозяина постоялого двора построен на пословицах и поговорках. На вопрос хозяина “Отколе Бог принес?” вожатый... отвечал поговоркою: “В огороде летал, конопля клевал; швырнула бабушка камушком — да мимо. Ну а что ваши?” — “Да что наши! — отвечал хозяин, продолжая иносказательный разговор. — Стали было к вечеру звонить, да попадья не велит: поп в гостях, черти на погосте.” — “Молчи, дядя, — возразил мой бродяга, — будет дождик, будут и грибки; а будут грибки, будет и кузов”. Пушкин подчеркнул, что речь Пугачева, вобравшая все своеобразие народного языка, дворянину непонятна: “Я ничего не мог тогда понять из этого воровского разговора”, — пишет Гринев. Этот эпизод характеризует Пугачева не только как человека умного и хитрого, но и как человека “очень русского”, близкого к народу по образу мысли и складу речи. Гринев не понимает содержание разговора, зато он прекрасно понятен читателю. Почти в каждой главе, где появляется Пугачев, звучат его пословицы: “Я, чаю, небо с овчинку показалось”, “Кто ни поп, тот батька” (гл. 8), “Будь он семи пядень во лбу, а от суда моего не уйдет”, “Долг платежом красен”, “Утро вечера мудренее” (гл. 11), “Закусим, запьем — и ворота запрем!”, “Казнить так казнить, жаловать так жаловать” (гл.12).

Содержание фольклорного мира повести отнюдь не исчерпываются теми поэтическими реалиями, которые содержатся в тексте — эпиграфы из народных песен, пословицы и поговорки в речи героев, калмыцкая сказка об орле и вороне и др. В повести есть и некий “скрытый” фольклоризм, который чувствуется в самом складе повествования, его сюжетно-композиционных приемах

“Выходи, красная девица; дарую тебе волю. Я государь”.

“Кто из моих людей смеет обижать сироту?”

“Казнить так казнить, миловать так миловать. Ступай себе на все четыре стороны, и делай что хочешь”.

Везде отчетливо слышатся фольклорные интонации, носящие сказочный оттенок. Этому способствует народнопоэтическая лексика: “красная девица”, “сирота”, использование пословиц, а также интонация царского заступничества, мудрого великодушия, свойственная сказке.

В “Капитанской дочке” все действительно совершается, как в сказке. Гринев, отправляясь в дорогу, получает родительский наказ. В вихре восстания он оказывается, побуждаемый личными причинами — Гринев ищет невесту. А ведь именно сказка впервые открыла “большой” литературе ценность отдельной человеческой судьбы. Человек менее всего интересен сказке официальной, государственной стороной деятельности, герои привлекают сказку прежде всего как обычные люди, подверженные гонениям, житейским неурядицам, превратностям судьбы.

Таким образом, можно сделать вывод, что „Капитанская Дочка“, вообще, вся насквозь пропитана фольклором; она насыщена народной речью и народно-поэтическими образами. В ткань повествования щедро вплетены пословицы, поговорки, песни, сказки. Это одно из самых ярких произведений писателя, привлекающее внимание своей народной выразительностью и «красным словом». Традиции Пушкина, его интерес к казачьему фольклору можно проследить и у более поздних писателей, например, у В.П. Правдухина, который

также использовал в своих произведениях фольклор уральских казаков.

Список использованной литературы:

- 1) Лимонов Ю. А. Емельян Пугачев и его соратники.
- 2) Пушкин А. С. Капитанская дочка.
- 3) Рознев И. Яик перед бурей.
- 4) Цветаева М. Мой Пушкин

Бұл жұмыста А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романының тарихи сипаты мен фольклорлық бастамасы туралы сөз болады.

This article explores the historicism and folkloric sources of Pushkin's novel "The captain's daughter".

УДК 82

*Дроздов А.В. – магистр,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

**А.С.ПУШКИН И НИКОЛАЙ ГУМИЛЕВ:
МОТИВ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ»**

Деятельность выдающегося русского поэта Николая Гумилева, столь трагически и рано ушедшего из жизни, была разнообразной. Поэзия была главным делом его жизни, но при этом он был погружен и в другую работу, которую делал вполне профессионально. Гумилев был офицером: сразу же после объявления Первой мировой войны он записался добровольцем в уланский полк, служил прилежно и отважно и дважды был награжден георгиевским крестом – наградой, которая давалась лишь за исключительное личное мужество. И до и после войны Гумилев отдавался преподаванию, издательской деятельности, разработке теории искусства. Преподаватель Института Живого Слова, создатель студии для молодых поэтов «Звучащая раковина», активный сотрудник и член редакционной коллегии нескольких журналов, литературный критик, автор девяти поэтических сборников, глава школы русского акмеизма, переводчик и автор работ по теории перевода, Гумилев был всецело предан литературе. Его эрудиция и способность как бы аккумулировать в своей поэзии и работах об искусстве все лучшее в мировой поэтической традиции – характерные черты его творчества. Ему были открыты и вершины мировой поэзии других национальных культур и – вершина русской поэзии, прежде всего, поэзия А.С.Пушкина. Александр Пушкин значил для него, как и для других поэтов Серебряного века, очень многое.

Пушкин занимал особое место в сознании и творчестве русских поэтов Серебряного века – духовная связь с ним отражена и в «пушкинских штудиях» Анны Ахматовой в книге Марины Цветаевой «Мой Пушкин» и в «Письмах о русской поэзии» Николая Гумилева, где немало примеров пушкинских стихов. Пушкин для него – источник вдохновения и воплощение самой идеи Поэзии.

Но при этом собственно пушкинские мотивы в стихах Гумилева встречаются реже, чем у его собратьев по поэтическому цеху. Поэты его времени нередко прямо обращались к Пушкину – как к поэту и человеку и вели с ним

разговор, как с живым. Достаточно вспомнить стихи Владимира Маяковского и Сергея Есенина, прямо искавших аналогии в своей судьбе и судьбе и личности великого поэта: «...я люблю Вас, но живого, а не мумию, Навели хрестоматийный глянec. Вы, наверное, при жизни, думаю, тоже бушевали. Африканец! /В.Маяковский/. «О, Александр, ты был повеса, как я сегодня хулиган» /С.Есенин/. Александр Блок посвятил свои последние стихи пушкинскому Дому: «Пушкин! Тайную свободу/ Пели мы вослед тебе»/ Дай нам руку в непогоду./ Помоги в немой борьбе!/. Вот зачем такой знакомый и родной для сердца звук - / Имя Пушкинского Дома/ В Академии наук./ Вот зачем в часы заката/ Уходя в ночную тьму,/ С белой площади Сената/ Тихо кланяюсь ему». [1, 436].

Анна Ахматова поэтесса и жена Николая Гумилева, повторила этот мотив в стихах, обращенных к памяти Александра Блока: «...когда он Пушкинскому дому./ Прощаясь, помахал рукой/ И принял смертную истому/ как незаслуженный покой». [2, 280]. Имя Пушкина было святым для Ахматовой: она вновь и вновь, мучительно и даже ревниво, обращалась к его судьбе и имени – начиная с ранних стихов и заканчивая статьей «Последняя сказка Пушкина», где ею было сделано настоящее открытие в пушкинистике: сопоставление пушкинской «Сказки о Золотом Петушке» с новеллой американского романтика Вашингтона Ирвинга «Легенда об арабском звездочете». Ее стихи полны пушкинскими мотивами.

В стихах Николая Гумилева пушкинская тема звучит не прямо, а опосредованно. Это, прежде всего, тема царского села. Он, как и Анна Ахматова, получил образование в Царском Селе, где казалось, еще не изгладилось живое присутствие Пушкина-лицеиста. Об этом писала в 1911 году молодая Ахматова: «Смуглый отрок бродил по аллеям,/ У озерных грустил берегов./ И столетьями мы лелеем/ Еле слышный шелест шагов ... Здесь лежала его треуголка/ И растрепанный том Парни» [2, 11-12]. Пушкин был изначально близок и ей, и Гумилеву – как спутник их юности, тоже учившийся здесь, пусть столетием раньше.

Родители Гумилева переехали в Царское Село через год после его рождения, а в 1898 году будущий поэт держит экзамен в Царскосельскую гимназию. Некоторое время семья живет на Кавказе, а затем вновь возвращается в Царское Село, где Гумилев учится в гимназии, директором которой был поэт Иннокентий Анненский, ставший его учителем. Здесь он знакомится с юной гимназисткой Анной Горенко, своей будущей женой и будущей поэтессой Анной Ахматовой. Именно здесь проходят главные события его жизни: выход двух первых поэтических сборников, рецензия на них поэта Валерия Брюсова, признавшего его талант. Он живет потом в Париже, Лондоне, Петербурге, но неизменно возвращается в Царское Село и воспринимает его как часть своей жизни и души, по праву повторяя пушкинские строки: «Куда бы нас ни бросила судьбина и счастие куда б ни повело – все те же мы: нам целый мир чужбина; Отечество нам – Царское Село! [3, 300].

Над Царскосельской гимназией веял дух поэтических традиций. При советской власти Царское Село было переименовано вначале в Детское Село, а затем в город Пушкин. Как писал один из биографов Гумилева, «одно только это славное имя можно там открыто упоминать из всех имен царскосельских поэтов» [4, 31-32]. Но времена переменились и сейчас имя Николая Гумилева по праву связано с Царским Селом, как имена Анны Ахматовой, Иннокентия Анненского, Всеволода Рождественского, как имя Александра Пушкина.

Еще одним примером обращения к пушкинской теме служит драматический опыт Гумилева – его одноактная пьеса «Дон Жуан в Египте», написанная им в 1913 году. Это своеобразное продолжение пушкинской «маленькой трагедии» «Каменный Гость». Пьеса построена на традиционном сюжете о Дон Жуане – образе, известном по средневековой легенде и ее драматических обработках в комедиях Тирсо де Молина, Жанна Батиста Мольера, либретто в оперетте Моцарта, написанном Лоренцо де Понти, «Каменном Госте» Пушкина. Анализу этой проблемы была посвящена моя статья, включенная в юбилейный пушкинский сборник 2006 года. Пьеса Гумилева свидетельствует о том, что он глубоко и полно изучил традицию изображения в литературе своего героя, образ которого давно стал нарицательным. В трактовке героя ему ближе всего жизнеутверждающая трактовка Пушкина.

Но в стихах Николая Гумилева есть еще один пример обращения к творчеству Пушкина – пример, спорный и явно не достаточно исследованный. Это мотив «Капитанской дочки» в знаменитых, трагических, пророческих стихах Николая Гумилева «Заблудившийся трамвай». Стихи созданы в марте 1920 года и опубликованы в альманахе «Дом искусств», 1921, №1. В них поэт предсказал свою трагическую гибель, насильственную смерть. Гумилев был обвинен в причастности к так называемому «Заговору профессора Таганцева» в Петербурге. Позднее историки не нашли сколько-нибудь обоснованных фактов для обвинений Гумилева и даже свидетельств того, что этот заговор вообще имел место. Тем не менее, по обвинению в нем было расстреляно 61 человек. В списке казненных опубликованном газетой «Петроградская правда» 1 августа 1921 года Гумилев стоит тридцатым.

Трагическая философия и прозрение поэта в этих стихах не нуждаются в комментариях. Сама история создания стихов примечательна. В воспоминаниях ученицы Николая Гумилева, поэтессы Ирины Одоевцевой, «на берегах Невы» она рассказывает, как зашла к Гумилеву утром и он, возбужденный и потрясенный, поведал ей, что, возвращаясь домой на рассвете, вдруг услышал на мосту через Неву строчки стихов о трамвае, пролетевшем мимо в ранний час. Стихи свободно полились и строчки следовали одна за другой: поэту, вернувшемуся домой, осталось лишь записать их и слегка поправить.

Шел я по улице незнакомой
И вдруг услышал вороний грай,
И звоны лютни, и дальние громы, -
Передо мною летел трамвай.
Как я вскочил на его подножку,
Было загадкой для меня,
В воздухе огненную дорожку
Он оставлял и при свете дня.

[6, 149].

Заблудившийся «в бездне времен» трамвай летит сквозь время и пространство – рощи пальм, мосты через Неву, Нил и Сену сменяют друг друга и в этом пространстве нет деления на живых и умерших: «И промелькнув у оконной рамы./ Бросил нам вслед пытливый взгляд/ Нищий старик, - конечно, тот самый./ Что умер в Бейруте год назад!». Время и пространство предстают как космос, «зоологический сад планет», но в нем вдруг возникают детали реального Петербурга – Медный Всадник и Исаакиевский собор.

В страшной фантазмагории летящих сквозь бездну картин возникают две – мотив гибели и мотив любви. Детали, сопутствующие гибели, подчеркнуто ужасны:

Вывеска ... кровью налитые буквы
Гласят: «Зелёная», - я знаю, тут
Вместо капусты и вместо брюквы
Мертвые головы продают.
В красной рубашке, с лицом, как вымя,
Голову срезал палач и мне,
Она лежала, вместе с другими
Здесь, в ящике скользком, на самом дне.

[6, 144].

Бытовые детали будничной вывески зелёной смешиваются с мотивами насильственной смерти, казни, гибели, причем массовой, где действия палача столь же будничны, как разделка овощей.

Лирическая линия, исполненная высокой романтики, входит в стихи столь же буднично и просто: это «в переулке забор досчатый, дом в три окна и серый газон» - обычный пейзаж серого утра и картинка жизни городской бедноты.

Машенька, ты здесь жила и пела,
Мне, жениху, ковер ткала.
Где же теперь твой голос и тело,
Может ли быть, что ты умерла?
Как ты стонала в своей светлице,
Я же с напудренною косою
Шел представляться к императрице
И не увиделся вновь с тобой.

[6, 144].

Нежный и скромный девичий образ некоторые из мемуаристов пытались связать с образом рано умершей родственницы поэта – Марии Кузьминой-Караваевой: она скончалась в начале 1912 года в Италии, в двадцать два года, и похоронена в Бежецке, в монастыре. В воспоминаниях свояченицы поэта, Анны Гумилевой, та описывает отношения Гумилева и М.А. Кузьминой-Караваевой: как «самую возвышенную и глубокую любовь» [4, 121] и связывает с ее образом упоминание о Машеньке в «Заблудившемся Трамвае». К этому предположению склоняется и другой биограф Гумилева – С.Маяковский [4, 86-87]. Однако, Ирина Одоевцева отвергает это предположение, ибо «Машенька в то первое утро называлась Катенькой, Катенька превратилась в Машеньку только через несколько дней, в честь «Капитанской дочки», из любви к Пушкину» [7, 373]. Она же приводит раннюю редакцию II строфы стихотворения:

Знаю, томясь смертельной тоскою,
Ты повторяли: «Вернись, вернись!»
Я же с напудренною косою
Шел представляться Императрикс.

[7, 273].

Не вдаваясь в подробности, в какой мере ранние романтические переживания поэта могли окрасить образ «Машеньки», мы считаем убедительным свидетельство И.Одоевцевой. На это указывают и детали XVIII века – «напудренная коса», встреча с Императрикс: что вводит образ в контекст и колорит «Капитанской дочки». Сцена с палачом в красной рубашке также ассоциативно связана с «Капитанской дочкой»: она восходит к

пророческому сну Гринева, который он видит в кибитке во время бурана, когда «вожатый», Пугачев, «мужик» еще сидит на облучке, указывая дорогу. Ему снится, что они вернулись в усадьбу его отца и мать сообщает ему, что отец очень болен и хочет благословить сына. Но вместо него в отцовской постели Гринев видит «мужика с черной бородой» и отказывается просить у него благословения: «Тогда мужик вскочил с постели, выхватил топор из-за спины стал махать им во все стороны. Я хотел бежать ... и не мог: комната наполнилась мертвыми телами, я спотыкался о тела и скользил в кровавых лужах ...» [8, 86]. «Страшный мужик», «ужас и недоумение» Гринева – всё это призвано вызвать в памяти слова Пушкина о «русском бунте, бессмысленном и беспощадном». В сущности прозрения Гумилева здесь сродни прозрениям Пушкина.

А образ нежной, скромной, любящей девушки действительно восходит к облику пушкинской героини, которая только ценою благоволения небес к ее любви смогла соединиться с любимым и любящим человеком. Обреченность лирического героя стихов, который жив, и нежный образ умершей девушки получают парадоксальную трактовку. Герой видит Исаакиевский собор: «Здесь отслужу молебен о здравье Машеньки и панихиду по мне» [6, 144]. Втянутые в исторический водоворот герои оказываются зачастую обреченными, а светлая любовь, вопреки смерти, здравствует и живет. В роковой атмосфере стихов о заблудившемся в бездне времен трамвае именно с мотивом «Капитанской дочки» связана надежда и утверждение человеческих ценностей.

Список использованной литературы:

1. Блок, Александр. *Избранное*. – М.: 1978.
2. Ахматова, Анна. *Мне голос был ...* – Алма-ата, 1989.
3. Пушкин А.С. *Собр. соч. в 8 томах., т. 8.* – М.: 1970.
4. Николай Гумилев в воспоминаниях современников. – М.: 1990.
5. Дроздов А.В. *А.С.Пушкин и Николай Гумилев: «Каменный Гость» и «Дон Жуан в Египте»*. / А.С. Пушкин в культурном пространстве Запада и Востока. – Уральск, 2006. с.200-206.
6. Гумилев, Николай. *Избранное*. – М.: 1990.
7. Одоевцева, Ирина. *На берегах Невы*. – М.: 1988.
8. Пушкин А.С. *Капитанская дочка*. / А.С. Пушкин. *Собр. соч. в 8 томах. т. 8.* – М.: 1990.

А.В.Дроздовтың мақаласында орыс ақыны Н.Гумилевтің пушкиндік аллюзиялары, жекелікті «Капитан қызының» әйгілі өлеңі «Адаққан трамвай» зерттелінген.

The article by A.V. Drozdov deals with Pushkin's allusions in the poems by Russian poet Nikolay Gumilev, including using a theme of "The Captain's Daughter" in his poem "The Street-Car which lost its way".

УДК 82 - 3

*Глебова Н.А.- магистр филологии ,
ЗКГА***ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В СОЗДАНИИ
ОБРАЗА Е. ПУГАЧЕВА (ПО ПОВЕСТИ «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»)**

Образ Е.Пугачева - сложный и интереснейший образ повести «Капитанская дочка». Пугачев жесток и в то же время великодушен, он лукав и в то же время отличается прямоотой и честностью, он страшный и ласковый одновременно, он важный и при этом смешной. Неоднократно в исследовательской литературе отмечалось, что Пугачев «Капитанской дочки» отличается от Пугачева в пушкинском историческом труде «История Пугачева». «Бесспорно, - пишет И.М.Тойбин, - что Пугачев исторической монографии значительно отличается от Пугачева «Капитанской дочки», где он представляется фигурой необычайно цельной, эпически величавой, поднятой на огромную моральную высоту, — Пугачева, образ которого раскрывается исключительно со стороны великодушия, щедрости, поэтичности».[5; 243]

Г.П.Макогоненко заметил, что в Пугачеве – «выразителе надежд и чаяний народа - ярко проявляется национальный характер. Этим объясняется и широкое использование Пушкиным песен, сказок, пословиц для раскрытия взглядов и убеждений Пугачева». [2; 498]

Первое появление Пугачева (2 глава) предваряется эпиграфом – стихами из «старинной» рекрутской песни. Ее герой, размышляя над тем, что завело его в «сторону незнакомую», отвечает:

Завезла меня, доброго молодца,
Прытость, бодрость молодецкая,
И хмелинушка кабацкая. [3; 198]

Эпиграф задавал тон рассказу о Пугачеве как народном герое, «добром молодце», с его «прытостью, бодростью молодецкою». Глава шестая с выразительным названием «Пугачевщина» тоже сопровождалась песенным эпиграфом: «Вы, молодые ребята, послушайте, что мы, старые старики, будем сказывать». Песня эта историческая – в ней дается народная версия героического взятия Казани. Смысл эпиграфа в подчеркивании народной памяти о знаменитейшем в истории России событии. Оттого событие это именуется так, как назвал восстание народ, - «пугачевщина».

Создавая образы вождей восстания, Пушкин следовал за народными представлениями о смелых людях, поднимавших бунт, использовал поэтические представления народа о своих защитниках из пословиц и песен. Вспомним некоторые сцены. После принятия решения идти на Оренбург, Пугачев предлагает: «Ну, братцы, затынем-ка на сон грядущий мою любимую песенку. Чумаков! Начинай! Сосед мой затынул тонким голоском заунывную бурлацкую песню, и все подхватили хором». Пели песню «Не шуми, мати, зеленая дубравушка, Не мешай мне, доброму молодцу, думу думати». . [3; 238]

Песня рассказывала об удалом, смелом и отважном «разбойнике», «крестьянском сыне». Пойманный он должен был держать ответ перед «православным царем». «Добрый молодец» знает, что спрашивать будет грозный судья и что станет он ему отвечать. Не выдаст он своих товарищей, не покается в совершенном и без страха примет приговор. Песни, которые сопровождают образ Пугачева, несут ощущение трагизма, обреченности. Пугачев и люди, которые его

окружают, осознают, что они «ходят по краю». [2; 502]

Пословицы Пушкин ценил не только за их высокие художественные достоинства. В них в поэтической форме запечатлелся исторический, социальный, нравственный опыт народа, его жизнь, его быт, его интересы, его воззрения и идеалы, его мудрость.

Г.П.Макогоненко отметил, что «вольная мысль вожатого Пугачева, его окольный разговор о главном: о том, что захватило навсегда душу, — о свободе». Это почувствовала и М.Цветаева: «А Вожатого — поговорки! Круглая как горох самокатная окольная речь наливного яблочка по серебряному блюдечку — только крупнее! Поговорки, в которых я ничего не понимала и понять не пыталась, кроме того, что он говорит — о другом: самом важном. Это была первая в моей жизни иносказательная речь... — о том самом — другими словами...».[6; 197]

Почти в каждой главе, где появляется Пугачев, звучат его пословицы: «Я, чаю, небо с овчинку показалось», «Кто ни поп, тот батька» [3; 240], «Будь он семи пядень во лбу, а от суда моего не уйдет», «Долг платежом красен», «Утро вечера мудренее» [3; 253], «Закусим, запьем — и ворота запрем!», «Казнить так казнить, жаловать так жаловать» . [3; 260]

Речь Е.Пугачева в “Капитанской дочке” щедро насыщена пословицами и поговорками. Это характеризует Пугачева как выходца из народа, выразителя народной правды, народных представлений о жизни. «Веселое лукавство ума, насмешливость и живописный способ выражаться», — так отметил А.С.Пушкин лучшие качества русского человека. Вполне они могут быть отнесены и к пушкинскому Пугачеву. Характер пословиц, используемых в речи Пугачева, отражает характер героя: в них — и бесшабашие, и удалы русского человека, и любовь к свободе, и стремление выразить свои представления о правде и справедливости, и умение быть благодарным. [1; 96]

Эпизод со сказкой кульминационный в раскрытии образа Пугачева. Он многозначен, и потому нельзя его сводить (как это нередко делается) к извлечению морали из сказки, заявлять, что в ней аллегорически прославляется смелая копоткая жизнь. Сказка обнаруживает глубину духовного обновления Пугачева. Живые, большие, сверкающие глаза, так запомнившиеся Гриневу и заморозившие его, предсказывали способность Пугачева к высоким чувствам, «к дикому вдохновению». С «диким вдохновением» рассказывает Пугачев эту сказку: «Однажды орел спрашивает у ворона: Скажи ворон-птица, отчего живешь ты на свете триста лет, а я всего-навсего только тридцать три года? —Оттого, батюшка, отвечал ему ворон, что ты пьешь живую кровь, а я питаюсь мертвечиной. Орел подумал: давай попробуем и мы питаться тем же. Хорошо. Полетели орел да ворон. Вот завидели палую лошадь; спустились и сели. Ворон стал клевать да похваливать. Орел клюнул раз, клюнул другой, махнул крылом и сказал ворону: нет, брат ворон; чем триста лет питаться падалью, лучше раз напиться живой кровью, а там что Бог даст!». [3; 257]

Вся сцена построена так, что сказка поэтически-непосредственно передает тайный смысл реальной жизни Пугачева: все известное о нем убеждает нас - не может этот человек орлиной натуры жить по законам ворона, не видит он смысла в долгой жизни, если нужно питаться мертвечиной. [2; 505]

Пушкинский Пугачев — сказочный мужицкий царь, это образ, в котором переплелись реальные свойства русского крестьянина — чувство достоинства, смелость, «лукавство ума» и «живописный» способ выражаться — с идеальными чертами высокого эпического героя. «Образ этот овеян особой поэзией вольной волюшки, удалства, запечатленной в разбойничьем фольклоре, насыщен

символикой сказаний, вековых чаяний и надежд». [4; 66]

Список использованной литературы:

- 1.Благова Г.Ф. Пословица в повести «Капитанская дочка»// Русская речь.- 1999.-№6.
- 2.Макогоненко Г.П. Избранные работы: о Пушкине, предшественниках и наследниках. - Л.: Художественная литература, 1987.
- 3.Пушкин А.С. Капитанская дочка
- 4.Сапожков С. Фольклорно-сказочные мотивы в «Капитанской дочке» А.С.Пушкина.// Литература в школе. - 1986.-№1
- 5.Тойбин И.М. Пушкин. Творчество 1830-х годов и вопросы историзма. - Воронеж, 1976.
- 6.Цветаева М. Мой Пушкин. — М.: «Советский писатель», 1967.

Мақала А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романындағы Пугачев образын жасауда халық ауыз әдебиеті элементтерін қолдануына арналған.

This article deals with folkloric elements of Pugachev's image in Pushkin's novel "The captain's daughter".

УДК 82:512.122

Саматова Ж.М. – магистрант,
ЗКТУ им. М.Утемисова

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФОРМЫ ТВОРИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА С
ПРЕДЛОГОМ ЗА В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»
И ЕЁ ЭКВИВАЛЕНТЫ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ**

Сейчас стало очевидным и бесспорным, что элементарной единицей синтаксиса является форма слова [1, с.352].

Синтаксическая форма слова может быть выражена либо морфологической (*победа, победы, победой*), либо предложно-падежной формой: *с победой, о победе, благодаря победе* и так далее. Учитывая это, следует определить предложно-падежные сочетания как синтаксические формы слова, за счет которых идет пополнение синтаксиса в синтаксисе.

Но не только форма слова служит выражению многообразных синтаксических значений. Немалую роль в этом процессе играют предлоги, которые не имеют жестко ограниченного предела в их формировании.

Приняв это свойство за факт языка, можно говорить о формообразующей роли предлогов: они служат для образования синтаксических форм слова [2, с.115].

Синтаксическая форма слова, имея свое материальное выражение и вмещая в себя лексическое значение конкретного слова, становится конструктивной базой синтаксических единиц неэлементарного строения. Поэтому появилась необходимость выявить синтаксические значения, присущие конкретной синтаксеме.

На синтаксическом уровне, как и в лексике, способна проявляться омонимия. В лексике она приводит к появлению слов, совпадающих по форме, но не имеющих ничего общего по смыслу: *лук (овощ) – лук (орудие)*.

В синтаксисе же, по определению Н.С.Жигалина, ...большая часть синтаксических форм слова содержит несколько разных значений. По этому признаку омонимичными являются падежные и предложно-падежные формы существительного, большинство которых (исключением является форма И.п.) выражают несколько значений» [3, с.15].

Форма слова может выражать самостоятельно то или иное синтаксическое значение, для чего необходимо ее лексическое наполнение. Оно формируется ее материальным выражением и лексическим значением слова.

Свойства формы слова в синтаксических конструкциях определились уже в начале XIX века. Если до этого синтаксическое значение в большей мере было связано со словосочетанием, то теперь синтаксема могла самостоятельно его выражать. Форма слова появляется, чего раньше почти не было, в заголовках (у Пушкина «В Сибирь», «К морю»).

В начале XIX века дифференцировались значения предложно-падежных форм и сформировались позиции, в которых они могли функционировать. Большой частью утрачиваются дублетные формы.

Рассмотрим эти факты на материале романа А.С.Пушкина «Капитанская дочка».

В вузовском и школьном преподавании в современном русском языке различают следующие синтаксические значения: 1) определительное, 2) объектное, 3) обстоятельственное (с его различными видами).

Форма «за + творительный падеж» может выражать ряд значений и употребляться в различных позициях:

1. Пространственное значение. Форма слова «за + творительный падеж» с пространственным значением указывает на действие и его осуществление в пространстве или движущееся лицо, предмет в качестве ориентира движения. В присловной позиции А.С.Пушкин использует её в сочетании с глаголами движения, перемещения, пребывания, состояния. Она обозначает предмет, позади которого происходит действие.

*Мы условились драться **за скирдами**, что находились подле крепости, и явиться туда на другой день в седьмом часу утра. Поражённый страхом, я иду **за нею** в спальню. Швабрин и старшины последовали **за ним**. Я надел тулуп и сел верхом, посадив **за собою** Савельича. Савельич едва мог следовать **за мною** издали и кричал мне поминутно: «Потише, сударь, ради бога потише». Народ узнал колокольчик Пугачёва и толпою бежал **за нами**. Две молодые казачки, дочери хозяина избы, накрыли стол белой скатертью, принесли хлеба, ухи и несколько штофов с вином и пивом, и я вторично очутился **за одною трапезою** с Пугачёвым и его страшными товарищами. **За столом**, покрытым бумагами, сидели два человека: пожилой генерал, виду строгого и холодного, и молодой гвардейский капитан, лет двадцати восьми, очень приятной наружности, ловкий и свободный в обращении.*

Форма слова «за + творительный падеж» с пространственным значением у А.С.Пушкина функционирует и в позиции детерминанта: ***За дверьми** раздавались угрозы, брань и проклятия. Необыкновенная картина мне представилась: **за столом**, накрытым скатертью и установленным штофами и стаканами, Пугачев и человек десять казацких старшин сидели, в шапках и цветных рубашках, разгоряченные вином, с красными рожками и блистающими глазами. **За ними** простирались киргизские степи.*

2. Временное значение. Форма слова «за + творительный падеж» с временным значением указывает на время занятия каким-либо делом,

момент действия, выражая значение одновременности.

*Но как вино подавалось у нас только **за обедом**, и то по рюмочке, причём учителя обыкновенно и обносили, то мой Бопре очень скоро привык к русской настойке и даже стал предпочитать её винам своего отечества, как не в пример более полезную для желудка.*

Заметим, что лексическое наполнение формы уже тогда было лексически ограниченным: одновременность выражала небольшая группа слов, обозначающая привязанные ко времени процессы: *за обедом*, *за ужином*, *за завтраком*, *за трапезой*.

При определенном лексическом наполнении может реализоваться значение временного следования: *Палаша прибежала туда же **за мною***.

Форма слова «за + творительный падеж» может обладать рядом разных значений, что и является показателем синтаксической омонимии. Она может проявляться во временном и целевом значениях, как это случилось в приведенном выше предложении. Вне контекста в нем в форме *за мною* можно найти и временное, и пространственное, и целевое значение. Омонимия снимается контекстом, т.е. предыдущим предложением. Из контекста явствует, что данная форма употреблена в значении временного следования: *Я бросился вон из комнаты, мигом очутился на улице и опрометью побежал в дом священника, ничего не видя и не чувствуя.*

*... Палаша прибежала туда же **за мною**.*

Форма слова «за + творительный падеж» с временным значением употребляется А.С.Пушкиным и в функции детерминанта: *Савельич внёс **за мною** погребец, потребовал огня, чтоб готовить чай.*

3. Объектное значение. Форма слова «за + творительный падеж» с объектным значением указывает объект, над которым совершается действие. Она реализует это значение в присловной связи в сочетании с глаголами волеизъявления – осуществления надзора или заботы (*смотреть*, *наблюдать*, *следить*).

*Матушка в слезах наказывала мне беречь моё здоровье, а Савельичу смотреть **за дитятей**. Всё семейство коменданта **за мною** ухаживало. Ты, Максимыч, смотри крепко **за** своими **казаками**. Начальники отдельных отрядов, посланных в погоню **за Пугачевым**, тогда уже бегущим к Астрахани, самовластно наказывали виноватых и безвинных. Сначала она читала с видом внимательными благосклонным; но вдруг лицо её переменялось, - и Марья Ивановна, следовавшая глазами **за** всеми её **движениями**, испугалась строгому выражению этого лица, за минуту столь приятному и спокойному.*

С этими же глаголами она сочетается и в современном русском языке.

Форма слова «за + творительный падеж» наряду с объектным значением может сочетать в себе оттенки других значений. В данном примере присутствуют оттенки целевого значения: *«То-то, батько мой, - отвечала она, - не тебе бы хитрить; посылай-ка **за офицерами**».*

4. Значение цели. Форма слова «за + творительный падеж» с целевым значением обозначает цель движения.

*Савельич поглядел на меня с глубокой горестью и пошёл **за** моим **долгом**. Игнатьич отправился **за башикирем**, который сидел в амбаре под ключом у комендантши и через несколько минут невольника привели в переднюю. Но я нарочно забыл свою шагу и воротился **за нею**. Иван Куз(ь)мич на валу и послал меня **за вами**.*

Таким образом, в «Капитанской дочке» А.С.Пушкина реализуются

основные значения, присущие форме творительного падежа с предлогом **за**, их лексическое наполнение и сочетаемость, которые в основном сохранились и в современном русском языке.

Омонимия предложно-падежных сочетаний «за+творительный падеж» требует особого внимания при выявлении значений в процессе обучения русскому языку как неродному, при анализе романа «Капитанская дочка» А.С. Пушкина и его переводе на казахский язык.

Пространственное значение данной синтаксемы в казахском языке выражают послеслоги *арты, сырты, беті, басы* в сочетании с косвенными падежами существительных, местоимений, местоимениями в косвенных падежах.

Біз ертең ертемен, сағат жетіде, қамал түбіндегі шөп маясының артында кездесіп, сол жерде соғысуға уәделестік. Шошыған қалпыммен оның артынан еріп, әкем жатқан бөлмеге келіппін. Мен де соларға ілесіп шығуға айналғанымда Пугачев мені тоқтатты. Швабрин мен басқа старшиналар да оның артынан шубыра жөнелді. Мен тонды киіп атқа қондым да, Савельичті де артыма міңгестіріп алдым. Салтаңдап әрең ілескен Савельич арт жағымнан әлсін-әлсін дауыстайды: «Жайырақ, мырзам, тәңір жарылқасын жайырақ жүр». Пугачевтің қоңырауын таныған жұрт соңымыздан топ-тобымен жүгіріп келеді. Үй иесінің екі қызы столға ақ дастарқан жапты, нан, балық сорпасы, арақ сыра келтірді. Савельич артымнан күймедегі бұйымдарды арқалай кіріп, шай қайнатарлық от әзірлеуін талап етті. Үстіне қағаз төсеген столдың басында екі адам отыр: бірі – ажары суық, қатігез, қартаң тартқан генерал, екіншісі – жасы жиырма сегіз шамасындағы жылы жүзді, сүйкімді бейнелі, жеңіл қимылдап, жүйрік сөйлесетін гвардия капитаны.

Рассмотрев временное значение, можно заключить, что оно в казахском языке выражается при помощи послеслогов *кезінде, үстінде* в сочетании с существительными и местоимением *соңы* в косвенных падежах. Заметим, что послеслоги *кезінде, үстінде* выражают значение одновременности, местоимение *соңы* – значение следования.

Бірақ, біздің үйде қызыл шарап түскі тамақ кезінде бір рюмкадан беріліп және көбінесе оған соқпай кететін болғандықтан, біздің Бопре, тез арада-ақ орыстың ақ аразына құнығып алды, ақ арақты өз елінің шарабынан да артық қадірлеп, асқазанға ең пайдалы зат деп дәріптейтінді де шығарды. Сүйтіп, мен Пугачев және оның сорақы жолдастарымен екінші рет тамақ басында болдым. Біз оның қалай үйрететінін көру үшін кідірдік; бірақ комендант біздің Василиса Егоровнаға баруымызды өтінді. Соңымыздан келетінін білдірді. Іле-шала соңымнан Палаша да жетті.

Объектное значение в казахском языке выражается существительными, местоимениями в косвенном падеже.

Көзінен сорақы аққан шешем саулығыма сақ болуымды сұрады, - көзіңнен жазым етпе, күте біл, - деп Савельичке де қоймастан тапсырды. Комендант үй-ішімен мені күтуде. Ал, сен, Максимыч, казактарыңды бақыла. Астарханға беттеген Пугачевті қуған отряд басылары да бөлек-бөлек бір түлік. Күнәліні де, күнәсізді де өз беттерінше жазалап, үрей үстіне үрей жамап олар жүр. Алғашқы кезде шын көңілімен ықыластана оқып отырып, оның жылы жүзі кенеттен өзгере қалды, сырт қозғалысынан көзін айырмай отырған Мария Ивановна да қатты сескенді; бір минут бұрын жаздай жарқыраған сүйкімді беттің мұншалық суық тартуы шын-ақ шошытқандай еді.

Целевое значение этой синтаксемы передается в казахском языке

словосочетаниями, местоимениями в косвенном падеже.

Савельич маған ауыр қасіретпен қарады. Қарызымды төлеуге кетті. Игнатийч комендант әйелінің қоймасында кілттеулі отырған баиқұртты әкелуге кетті, бірер минуттан кейін тұтқын алдығы бөлмеге кірді. Мен қылышымды әдейі ұмыт қалдырып соны алуды сылтауратып, қайта оралып келдім. Иван Кузьмич қорған валында тұр, мені сізге жіберді.

Таким образом, при переводе на казахский язык разные значения синтаксемы передаются разными средствами. Это важно учитывать при изучении в школе «Капитанской дочери» и в обучении русскому языку как неродному.

Список использованной литературы:

1. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. - М.: Наука, 1973.
2. Жигалин Н.С. Предлоги в синтаксических формах слова // Вестник ЗКГУ, № 3, 2001.
3. Жигалин Н. С. Синтаксическая омонимия, ее границы и типология// Семантический и формальный анализ синтаксических конструкций русского языка. - Сборник статей: Иркутск, 1990.
4. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского языка. - М.: Наука, 1988.
5. Золотова Г.А. Коммуникативный аспект русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982.

Бұл мақалада А.С.Пушкиннің «Капитан қызы» романындағы «за» көмегі есімімен келген көмектес септігінің тұлғалары мен олардың қазақ тіліндегі баламалары туралы айтылады.

This article offers the analysis of the forms of an instrumental case with the preposition “za” in Pushkin’s novel “The captain’s daughter” and their equivalents in the Kazakh language.

ӨОЖ 82-5

*Исмагулова Г.М. – магистрант,
М. Өтемісов атындағы БҚМУ*

**САЙЫН МҰРАТБЕКОВ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ КЕЙІПКЕРДІҢ
ДАРАЛЫҚ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ**

Ұлттық идеяның әдебиеттегі көрінісі – кейіпкердің мінезі арқылы көрінетін даралық ұлттық сипаты. Ұлттық мінез – әр халықтың ділі, тарихы, дәстүрі арқылы қалыптасатын көркем шығармадағы бөлінбес бөлшек немесе кейіпкердің ұлттық болмысымен ерекшеленген үрдіс.

Әр халықтың түпкі тамыры, табиғи қалпы әріде жатқан мінез-құлықта болатыны секілді, қазақ болмысын, түр-тұрпатын түзейтін кейіпкер де ұлттық кейіпкер болуы үшін оның бойында кешелі-бүгінгі мінез-бітімі болуы заңды. Жазушы идеясы көркем образ арқылы танылса, шығарманың құндылығын анықтайтын белгінің бірі де осы образ. Ал толысқан образ характер мәселесімен терең ұштасатыны белгілі. Осы орайда Сайын - өте талғампаз. Жазушының көркем бейнелері – қазақ ортасынан ойып алынған кейіпкерлер. Сайын кейіпкерлері ұлттық даралық сипаты айқын, эстетикалық талғаммен сұрыпталып,

типтік бейне тұрғысынан қарауға болатын жинақтық мәніне ие оқшау тұлғалар.

«Менің қарындасымдағы» Әлиман, «Күсекен - Күсекеде» Күсеке, «Еркек желдегі» Рысжан, «Тау үйдегі» Ұзақ пен Тана, «Ананың арманындағы» әже, «Ұлтуғандағы» Ұлтуған, «Басында Үш қаранындағы» Зағипа, «Жеңешедегі» Қамар, «Кәментоғайдағы» Кәмен бейнелері - жазушылық шеберлікпен қырланып сомдалған, жинақтау арқылы даралық танытатын көркем жасалған образдар.

«Ананың арманы», «Отау үй», «Құданың фокусы» тәрізді әңгімелерінде адамгершілік мәселесі жалғасын тауып, ұлттық идея жаңа қырынан көрінеді. Бұл әңгімелерде жанұялық тіршіліктегі ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық психологияның, сыйластық категориясының жаңа заман ырғағымен өзгеріске түсе бастаған сипаттарын, кейбір жақсы қасиеттерді жазушы сезімтал зердемен, әлеуметтік астармен айшықтайды. Ғасырлар бедерінде халық дамуындағы ұрпақтан-ұрпаққа ауысып келе жатқан, әлі де ауыса беруге тиіс, адамгершілік қасиеттің қандай болмыс-бітіміне де сиятын озық дәстүр, ұнамды салтты бүгінгідей «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған» заманда жаңғырта берудің орнына «тойып секіретін», «жаны кедей» жандардың бейнесін көрсетеді.

Жанұя жүгін ажырамас қалпында сақтау, ата-ананың бала-шаға арасындағы байланыс иірімі, ұлттық дәстүрді бойға сіңіру, өнегелі өмір салты қоғамдық мәнге, әлеуметтік құбылысқа айналып отыр. Жаңа ұрпақ тәрбиелеудегі инабаттылық, сыйластық қағидаларын ұлттық өнегеден, қалыптасқан халықтық дәстүрден іздеуді мұрат еткен жазушы ой-өрнегін кейіпкерлер бейнесін ашу арқылы кестелейді.

Сайын «Отау үй» [1, 36 б] проблемасының ең терең тұңғығына бойлайды. Кәдімгі күнделікті тұрмыс-тіршілік көрінісінен әдемі сурет ойып, терең ой нақышын жасайды. Махаббат, ата-ана көңілі, семья шырғалаңы, өмір туралы түйсік – бәрі осында.

Шағын әңгімеде ата-ана мен болашақ ұрпақ желісі, әдет-ғұрып заңдылығы, өмірдің нәрі - өзегі асқан сезімталдықпен, басыр түйсікпен суреттелген.

«Отау үй» өмір факторына құрылған адам тағдыры жақындағы хикая. Ұзақ, Тана тағдыры өмір суретін жадағай көшіру емес, оны жанды типке айналдыру. Филология ғылымының докторы Н.Ғабдуллин «Қаһарман және ұлттық сипат» мақаласында [3, 27 б] бірнеше топтама образды талдауда Танаға біраз тоқталады. Ғалым қазақ қыздарының бойындағы ұлттық бояу – ұяндық, моральдық, кіршіксіздік және адамгершілік парасатын баса айтқан-ды. Тана, міне, осындай образ. Тәнті характер. Бір-екі мысал келтірілді. Ұзақ анасының айдау арызымен Тананы бір-екі мәрте жазықсыз жазалайды. Алғашқысында «Тананың ернін тістеп, солқ-солқ жылаған кейпі» көрінсе, кейін «Тана сол көзі боталаған күйінен ауған жоқ. Не жақсы, не жаман деп» ләм демейді. Жас келіншектің бұл мінезі оның ынжықтығы, пәк көңілділігінен әрі жатыр. Бұл характердің парасат биігінен көрінуінен. Тіпті өз алдарына шығып кеткен күнде де Тана:

- Рас айтамын, Ұзақ мен саған титтей де ренжімеймін, үйге апарып тасташы... мен үшін әке-шешенді ренжітпеші... - деуі характер қайнауын ширата түседі.

Тана – Сайын мүсіндеген әйел образдарының ең мөлдірі.

«Күсен-Күсеке» [1, 18 б] әңгімесінде жазушы Сайын Мұратбеков мүлде жаңа қырынан көрінді, жаңаша творчестволық ізденіс үстінде екенін танытты. Жазушы осы әңгімесінде сырын терең білмеген сырт көзге алаңғасар, аңқау, аңкылдақ, тіпті берекесіз көрінетін Күсен секілді қазақ Дон-Кихотының жаңа типін жасаған сияқты. Ал шындығында мүлде олай емес. Рас, Күсен өзінің адамгершілік қасиеті, сезімі жағынан Сайынның бұрынғы кейіпкерлеріне

ұқсас. Сөйтсе де бұл образ өзінің әлеуметтік салмағымен әлдеқайда күрделі. Күсен - ой көзімен қараған адамға ешқандай да комикалық герой емес, керісінше езу тартқызып отырып еңсеңді көтеріп тастайтын, ойламаған жерден терең ойға қалдыратын ойлы образ. «Халық іші - қазына» демекші, Күсен сияқты тұрған бойы көркем тұлға боларлық ақ көңіл адамдар ел арасында жүздеп кездесетіндігі анық. Жазушы солардың типтік бейнесін Күсен арқылы әдебиетімізге алып келді.

Кейбіреулер үшін Күсен ақ қар, көк мұзда қоғам малын бағып жүріп тапқан-таянған мол ақшасын бей-берекет шашушы, дүниенің ығын білмейтін берекесіз көрінуі де әбден мүмкін. Себебі, тапқан ақы, маңдай термен келген ақша түгіл, жолдан тауып алған қара бақырын да шығаруға қалтырап, соны қарақан басы үшін ортаймас олжа көретіндер жоқ па екен?! Тоғышар, дүниекоңыз адам үшін дүниенің кілті тек ақша ғана екені түсінікті.

Белгілі сыншы Сағат Әшімбаев Күсен образы туралы: «жазушы Сайын Мұратбеков аталмыш әңгімесіндегі Күсен образы арқылы үлкен әлеуметтік идея көтеріп, оқушыны оймен бетпе-бет қалдырды. Сайынның концепциясы бойынша, адамның адамгершілік қасиеті, мейлі ұлық бол, мейлі кішік бол, көлеңкесіз көңіл тазалығынан, өзінен бұрын өзгеге деген сүйіспеншілік сезімінен көрінеді екен. Сондықтан да Күсен жакыны мен жамағайынына ақшасын үлестіруші емес, шынайы көңілін үлестіруші. Ол үшін дүниедегі ең қастерлі нәрсе ақша табу емес, адамның көңілін табу, адамның қуанышына да, қайғысына да ортақтаса білу. Міне, осының өзі - біздің қоғамымыздың әлеуметтік моралінен, адамгершілік принципінен туындайтын қасиет» [4; 328] , - деп көрсетеді. Демек, Күсен өз әрекетімен әлеуметтік тұлға екен, Күсеннің жанына бататын нәрсе, кейбір адамдардың бір-біріне деген қайырымының жетпей жататындығы, тым өзімшілдігі, көңілдерінің көрсоқырлығы. Күсенді тағы бір мазалайтын жағдай, ағыл-тегіл молшылықтың, барлық пен байлықтың кезінде көңілдің таралуы, сезімнің жұтаң тартуы, шынайы сүйіспеншіліктің азаюы.

«Таңғы шық» [1, 12 б] - адам тері жөніндегі парасатты әңгіме. Мұнда өмір суретін қарабайыр қайталау емес, мықты ойдың қазығы бар. Осы сөз өнеріндегі жаңалық – ашылым кейіпкер Тұраштың тоғымарлық торына қалай шырмалғанын баяндап береді. Сатушы Тұраштың бағын байлап, сағын сындырған – қу құлқын мен құбылмалы әйелі. Түрмеде күйеуіне жолыққан әйелі «Е, қойшы сол он метр пүлішке бола соттар деймісің? Шығасың ғой, амандық болса» десе, кейіпкер «Оу, мәселе пүліште емес қой, басқада... Енді неде? Бәсе?...» деп түйткіл сансыз сұрақ астында қалады. Шынында да басқасы несі, тіршілік тиянағы, өмір бақыты не? Сайын сұрақтар мәселесіне характерді де, оқырманды да жұмылдырады.

Тұрмыстық-отбасылық проблеманың қоғамдық орны айқын да бедерлі. «Қызғаныштағы» Марияның, «Тұрақтамаған мекендегі» Өмірбайдың, «Таңғы шықтағы» Тұрардың жұбайы, «Отау үйдегі» Ұзақ анасы, «Үскіріктегі» Қайрақбай, «Ұлтуғандағы» Сәндібала, «Ана арманындағы» келіндер – бір қоғамның, бір отбасының бөлшегі, бірақ жарықшақ мінездері, көріксіз характер құбылыстарымен тәнті типтер.

С.Мұратбековтің моральдық-этикалық мәселені көтерген әңгімелерінің бірі – «Ана арманы» [2, 25 б]. Хикаяда адамды білудің күрделілігі, жақсы мен жамандықты ажырату, туған адамдар арасындағы дүниекоңыздық сыры ашылады. Сайын әңгімесінің алғашқы жолын «Мен әжемді дүниедегі ең бақытты ананың бірі санайтынмын» деп басталады. Расында солай ма екен?

Негізі, Мұратбеков шығармалары өзегі ащы болып келеді. Онда жылтырақ характер, дәмді оқиғалар легі жоқтың қасы. Өмір атты үлкен ұғымның ащы-тұщысын алма-кезек алмастырып отырады. Сонымен әженің сырт

көзге қағанағы қарқ, сағанағы сарқ. Үш бала, бір қыз. Шетінен азамат. Немерелерді қосса бір тайпа ел... Жоқ асықпай тұра тұрыңыз. Бұл алыстан қарағанда ғана. Ал әңгіме орманына Жеңісбектің көзімен бір сүңгіңізші.

Бала мен бала, келін мен қыз арасы дүр араздылыққа толы. Дүниеге талас, ұрыс-керіс. Бақытты әженің бір сәті: «Әжем ләм деген жоқ. Бір-ақ уыс боп шөгіп, бүрісті де отырды. Төсекке де со бойын жазбаған күйінде бір уыс қана боп жатты. Түні бойы ұйықтаған жоқ, әлсін-әлсін естілер-естілмес күрсінуге, уһілеуге болды. Түннің бір уағында оның үнсіз жылап жатқанын да сездім» [2, 27 б].

Мынау бейбітшілік шуағы мол заманда туғандар арасында кикілжің көп. Сондағысы – бірінің қолын бірі қойып, сыйлық қақшу, бірінің дүниесін бірі алып кету, бірін-бірі көре алмау. Сайын бақастық, дүниеқорлық тамырын дәл басады. Құлқын көмейін ашады. Шығармадағы «Беу-у, құдай-ай, осылардың арасында дәнекер болам деп-ақ өлетін болдым... Бәрінің емгені бір ананың ғана – бір менің ғана ақ сүтім еді...» [2, 26 б] – десе, әже қайғысына қалай ортақтасқанымызды білмей қаламыз.

Қарт кісі ақтық демін алып жатқанда, балаларының іс-әрекеттері арқылы кейбір замандастарымыздың психологиясындағы келеңсіз мінездер мен рухани мешеуліктер бой көрсетеді. Ағайынды үш жігіт арақ ішіп жүрсе, келін мен қыз әлі жаны шықпаған кемпірдің қолындағы алтын жүзікке таласып, саусағымен қоса жұлып ала жаздайды. Шымылдықтың ішінде жатқан мүрденің Жеңісбекке күрсінгендей болып естілуі көзі тірісінде арманы орындалмай кеткен ананың ішкі шерімен лирикалық кейіпкердің жан тынысындағы өкінішті сезімнің ортақтастығын аңғартады.

Сайын Мұратбеков шығармаларындағы басты ерекшелік – әдебиетте социалистік реализм салтанат құрып, социалистік идеология дәуірлеп тұрған кезде ол жазушы ретінде социалистік құрылысты дәріптеген емес. Бұл өмір шындығын бәрінен жоғары қоюды мақсат тұтқан жазушы позициясының беріктігін танытады. Қаламгер менталитеті туған топырағына сәйкес қалыптаса отырып, рухани дүниесі, ойлау жүйесі, мінез-құлқы – жалпы психологиясы жазушының өзіндік болмыс-бітімімен бірге тұрақталған.

Қорыта келе айтарымыз, Сайын Мұратбеков әдебиеттегі ұлттық дәстүр мен жаңашылдықты қатар игеріп, қазіргі қазақ прозасының биік белеске көтерілуіне атсалысқан, әдебиеттегі өзіндік орны бар азамат жазушы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сайын Мұратбеков. Таңдамалылар. Алматы: Жазушы, 1981 жыл (5, 12, 18, 36 - бет).
2. Сайын Мұратбеков. Әңгімелер мен повестер жинағы. II томдық, I том. Алматы: Жазушы, 1985 жыл (25 -27-бет).
3. Н.Ғабдуллин «Қаһарман және ұлттық сипат» // «Жалын» журналы, № 10, 1992 жыл (27 – бет).
4. С. Әшімбаев. II томдық шығармалар жинағы. II том. Әдеби сын. Астана: Елорда баспасы, 2006 жыл (328 – бет).

В статье рассматриваются литературное мастерство Саина Муратбекова в создании национальной образов персонажей, а также большое внимание уделяется уменью писателя глубоко проникать в психологию национальных характер своих произведений.

In the articles literary mastery of writer is investigated in creation of characters of personages, and also larg attention is spared to ability of S. Muratbekov to interpenetrate in psychology of heroes of the S.Muratbekov's works.

УДК 821.161.1:821.111/73

*Джаксымбетова Л.Р. - магистриант,
ЗКГУ им. М. Утемисова,
Чечетко М. - к.ф.н., доцент,
ЗКГУ им. М. Утемисова*

А.П.ЧЕХОВ И АМЕРИКАНСКАЯ ДРАМА XX ВЕКА: ЛИЛИАН ХЕЛЛМАН

Творчество Лилиан Хеллман несомненно заслуживает изучения - это одна из ключевых фигур в развитии американского театра XX века, процессе сложном, многообразном и интересном. В этом процессе немалую роль сыграла ориентация американской сцены на творчество русского драматурга А.П.Чехова. Прежде чем перейти к рассмотрению влияния А.П.Чехова непосредственно на творчество Хеллман, следует обратиться к общей картине американского театра начала XX века и проследить, какие явления обусловили его развитие.

История американского театра и драмы начинается, в сущности, лишь в XX веке: в XIX веке в театре Америки не было оригинальных драматургов. В нем ставились пьесы английских авторов, а также коммерческие пьесы-мелодрамы, лишенные каких-либо художественных достоинств. В этот период в театре утвердился мюзикл как национальный американский жанр. Он сформировался в США в конце XIX века - это музыкально-сценическое произведение, главным образом комедийного характера, в котором используются различные средства эстрадной и бытовой музыки, драматического, хореографического и оперного искусства. Это был как бы синтез всех видов искусства, переживавших тогда свое становление на американской сцене. Сюжеты брали, как правило, из американской действительности, обычно из сельской жизни.

В начале XX века театр приобрел более серьезный характер, но ставились, в основном, зарубежные пьесы-драмы А.П.Чехова или Генрика Ибсена. Чехов вошел в сознание американских читателей и критиков вначале как автор новелл - он привлекал американцев своей нравственной чуткостью, убежденностью в том, что существующая жизнь не соответствует высоким устремлениям человеческой души, что его герои заслуживают лучшей жизни. В отличие от утвердившейся во вкусах американской публики сюжетной новеллы О. Генри с ее неожиданной концовкой, рассказы А.П.Чехова раскрывали суть жизни его героев.

В театре сразу же уловили смысл драм А.П.Чехова как духовной трагедии личности. Роль А.П.Чехова в обновлении американского драматургического искусства была весьма велика.

Значительный интерес американцев к творчеству великого русского драматурга пробудили гастроли в США в двадцатые годы Московского Художественного театра, который наиболее глубоко и верно воплотил драмы А.П.Чехова на сцене. Этот интерес оживился несколько раз, в частности, в пятидесятые годы, когда началось повое увлечение драматургией А. П.Чехова.

Американский театровед, профессор Колумбийского университета Э.Бентли писал, что Чехов подобен Шекспиру: он умел вкладывать романтическую любовь в изображение обычных людей. «Современность не знает более прекрасной пьесы, чем «Три сестры».

Критики середины века сказали то, что молодые драматурги начала века уловили много раньше: новизну, которую внес Л.П.Чехов в мировую драму. Они пытались претворить это в своих драматургических экспериментах. Перед американской драмой стояла задача - избавиться от влияния «хорошо сделанной» европейской пьесы - то есть пьесы сюжетной и внешне блестящей, как комедии Скриба или Оскара Уайльда, которая вызвала много подражаний, носивших ремесленнический характер. Обветшалые штампы и банальная интрига этой драматургии призваны были просто развлечь зрителя и позабавить его, а не раскрывать перед ним какие-либо проблемы жизни. Социально-психологическая американская драма еще не существовала и ей еще предстояло родиться.

В этот период в американский театр стали один за другим входить молодые драматурги, которые составили классический фонд театрального искусства не только в национальной, но и в мировой литературе. Один из них - Юджин О'Нийл - стал впоследствии Нобелевским лауреатом. Это были драматурги, рожденные на рубеже XIX и XX веков и дебютировавшие в театре в двадцатых и тридцатых годах.

Первым из них был Юджин О'Нийл. Он родился в 1888 году. Первая пьеса была поставлена им в 1916 году, в двадцать шесть лет. Он жил и писал для театра и его последние пьесы публиковались и ставились уже после смерти в 1953 году - вплоть до 1964 года.

Клиффорд Одетс родился в 1906 году и его первая пьеса, сразу принесшая ему известность - «В ожидании Лефти», была поставлена в 1935 году, когда ему было двадцать девять лет. Он писал для сцены всю свою жизнь и до смерти в 1963 году создал немало пьес, последняя была опубликована в 1954 году. Но расцвет его драматургического творчества пришелся несомненно на тридцатые годы.

Младшие из этой плеяды драматургов - Теннесси Уильямс и Артур Миллер родились соответственно в 1911 и 1915 годах. Теннесси Уильямс опубликовал первый сборник своих пьес «Американские блюзы» в 1939 году, а первую пьесу поставил в 1940, в 28 и 29 лет. Первый успех пришел к нему с пьесой «Стеклянный зверинец», поставленной в 1944 году, когда ему было сорок четыре года. Он умер в 1983 году и писал прозу до последних лет, а последняя его пьеса поставлена в 1980 году.

Артур Миллер опубликовал первую пьесу в 1941 году и поставил пьесу «Человек, которому так везло», принесшую ему успех в 1944 году, соответственно в 26 и 29 лет. Последние одноактные пьесы Миллера были опубликованы в 1987 году.

К этому поколению драматургов принадлежит и Лилиан Хеллман. Она родилась в 1905 году и ее первая пьеса была издана в 1934 году, когда ей было двадцать лет. Последняя пьеса относится к 1969 году, но до смерти в 1984 году писательница опубликовала сценарии и несколько книг мемуаров - последнюю в 1979 году.

Как видно из биографического обзора, деятельность этих драматургов началась в 20-30-е годы и продолжалась до 70-80-х годов двадцатого столетия. Именно они и вывели американскую драму на ее сегодняшние рубежи.

Все они дебютировали сравнительно рано, но далеко не сразу добились успеха. Все они были в какой-то мере ориентированы на европейский театр, но при этом тематика и проблематика их пьес связана с американской деятельностью, в частности, с проблемами американского Юга. Все они искали новых путей в драме. Все они любили пьесы Чехова.

Пьеса Лилиан Хеллман «Осенний сад», опубликованная в 1951 году - образец ее зрелого творчества, произведение, написанное в традиционной манере. Эта пьеса выбрана нами для анализа особенностей драматургии Лилиан Хеллман как одна из самых известных и характерных для творчества писательницы. В этой пьесе нашли отражение черты русской драматургии, прежде всего, драмы Л.П.Чехова, которые во многом повлияли на американский театр в целом, в том числе и на Лилиан Хеллман. При анализе пьесы мы рассматриваем ее конфликт, тему, проблему, систему образов-персонажей, особенности стиля и языка.

Само название пьесы уже говорит об определенной связи с Л.П.Чеховым, пьеса которого «Вишневый сад» была широко известна в Америке. В тематике, структуре и образах пьесы чувствуется влияние Чехова, приемы сценического действия которого реализованы на типично американском материале - жизни американского Юга.

Тема, конфликт и содержание пьес А.П. Чехова и пьесы Хеллман «Осенний сад» перекликаются друг с другом. В основу пьесы «Осенний сад» положена бытовая ситуация: в родные края, небольшой городок американского Юга, приезжает погостить художник Ник Динери, который пятнадцать лет назад уехал учиться в Европу и с тех пор не бывал на родине. В центре конфликта - отношения Ника с главной героиней пьесы, Констанс Такерман, которую он оставил когда-то и которая любила его все эти годы. Много изменилось: Ник еще на пароходе в Европу встретил богатую женщину, на которой женился, с нею он и приезжает в свой городок. Констанс, после смерти родителей, из-за недостатка средств вынуждена была превратить родительский дом в пансионат для отдыхающих и стала, в сущности, хозяйкой небольшой летней гостиницы. В ней и останавливаются Ник с женой Ниной. Недолгое пребывание Ника на родине и связанные с этим события и составляют содержание трех актов драмы.

Сопоставления с основой пьес Л.П.Чехова по отношению к творчеству Лилиан Хеллман сделаны лишь в одной из немногих работ, посвященных этой проблеме статье МВ.Чечетко «Лилиан Хеллман» и А.П.Чехов: особенности драмы».

«В основу пьес Чехова обычно положен бытовое, иногда чисто о семейное факт-событие, которое под пером драматурга становится философски, исторически и психологически глубоким, - пишет автор статьи. В пьесе «Дядя Ваня» это приезд профессора Серебрякова в имение его покойной жены, где живут его родственники, чтобы решить дальнейшую судьбу этой усадьбы. В «Вишневом саде» - это приезд помещицы Раневской из-за границы в родовое поместье, чтобы также решить его участь. В «Трех сестрах» - это приход в уездный город военного полка и судьба семьи бывшего командира этого полка, умершего несколько лет назад - его трех дочерей и сына. В «Чайке» - это приезд актрисы Аркадиной в свое имение, где она часто проводит лето и события, которые стали следствием этого приезда. Эти, с первого взгляда, незначительные события - своеобразный срез общества того времени с его проблемами разорения дворянских гнезд, продвижением наверх новой буржуазии, поисками и

нравственными метаниями дворянской и разночинной интеллигенции» [4, 106] .

Обращаясь к пьесе «Вишневый сад» как источнику драмы Хеллман, мы видим, что бытовая ситуация, когда хозяйка поместья приезжает, чтобы спасти от продажи свою собственность, - открывает более значительный смысл. Пьеса «Вишневый сад» отличается широтой и глубиной содержания. Эта пьеса о прошлом, настоящем и будущем России, какими они представлялись автору в начале XX века. Основная тема «Вишневого сада» - ликвидация дворянских гнезд и утрата их владельцами /Раневская и Гаев/, торжество сменяющей дворянство буржуазии /Лопухин/, возникновение новой социальной силы, которая противостоит и дворянству и буржуазии /Трофимов и Аня/.

Вишневый сад, назначенный к торгам - суть основного конфликта пьесы. Борьба за него символизирует общественные противоречия конца XIX- начала XX века в России. Владельцы вишневого сада Раневская и Гаев желают сохранить за собою вишневый сад - символ старых, феодальных устоев жизни, в том виде, в каком он пребывал несколько веков в виде старой дворянской усадьбы. Лопухин считает необходимым превратить вишневый сад в доходное промышленно-капиталистическое предприятие - комфортабельные дачи, которые будут сдаваться в аренду. Конфликт между Раневской и Гаевым с одной стороны и Лопухиным с другой стороны - не исчерпывает содержания пьесы. Он органически объединяет другие конфликты, которые в ней раскрываются.

Хеллман пытается построить размышления о судьбе американского Юга на этой основе. Потомки аристократических южных семей, какими являются Ник и Констанс, утратили свое положение в обществе. Они вынуждены зарабатывать на жизнь, как Констанс, или жить за счет других, как Ник. Но Юг духовно значительнее, богаче, романтичнее прагматического Севера, он дал Америке много талантов, служивших искусству и прославивших свою страну. Надежды Констанс связаны с Ником Динери: именно здесь он решил стать художником и устремился в Европу. Символ его планов и их любви - портрет, который он писал – с нее, своей любимой, и не завершил. Ценность искусства и любви в ее глазах оправдывает иные потери.

Однако, этим надеждам не суждено сбыться. Ник жаждал славы, но встретив на пути к ней богатую женщину, женился и прожил годы в безделье, а не служении искусству, со скуки приехал в родные края, и здесь причинил одно лишь беспокойство и горе прежним друзьям.

В драмах А.П.Чехова всегда несколько сюжетных линий, связанных с судьбою людей, объединенных родством, знакомством, соседством - эти линии параллельны главной сюжетной линии. А.П. Чехов осложнил основной сюжетный конфликт пьесы «Вишневый сад» (борьба за имение) параллельными конфликтами: Трофимов Раневская, Варя- Лопухин, Дуняша – Яша.

В пьесе Хеллман сюжетные линии второго плана связаны с судьбами постояльцев пансионата Констанс, ее родных и друзей. Констанс все эти годы помнит и любит Ника и отвергает чувства старого друга Эдварда Кроссмана, который влюблен в нее и каждое лето проводит в ее пансионате, Констанс узнает, что у ее погибшего на войне брата в Европе осталась дочь от брака с француженкой, живущая с матерью в бедности: она приглашает восемнадцатилетнюю Софи и к себе- жить у нее и помогать тетке в пансионате. Софи обручается с юношей из богатой семьи Фредериком Эллисом, его мать ревнует сына к невесте, а мудрая бабушка сглаживает этот конфликт. Часть сюжета связана с супружеской парой -генералом Григгсом и его женой Роз, также постоянными гостями пансионата. У каждой линии есть свой

конфликт и своя развязка.

Для пьесы характерно то, что привлекало и трогало американских читателей А.П.Чехова: угасание конфликта в буднях обыденной жизни. После бурных объяснений, ссор, неожиданных поступков - герои склоняются к терпению и смутным надеждам на будущее.

Таковы финалы «Трех сестер», «Дяди Вани». Также построена и пьеса Хеллман. Ник приезжает, вновь пишет портрет Констанс, но как в первый раз, неожиданно покидает ее, не простившись. Он позабыл обычаи родного Юга и позволил себе вольность по отношению к Софи и случайно скомпрометировал девушку. Эта неловкость, какой она была для него, да и в реальности, - на Юге оборачивается скандалом. Это и послужило причиной их с женой скорого отъезда. Софи получает от Нины Динери крупную сумму денег, разрывает помолвку и уезжает на родину: она понимает, что в Америке она все равно не прижилась бы. В семье Эллисов все пойдет, как прежде, до помолвки сына. Чета Григгс была на грани развода, но Роз просит у мужа год отсрочки, мотивируя это своим нездоровьем, и год этот возможно растянется надолго. Даже линия Констанс - Кроссман приходит к грустному финалу: Кроссман устал безответно любить Констанс, чувства его остыли и он решает строить свою жизнь по-другому, не приезжая более в пансионат: мечта о браке с Констанс, которую он питал долгие годы, изжила себя.

На протяжении пьесы герои много говорят о переменах, на которые надеется каждый, но драматическая ситуация и характеры не обещают перемен, все остается по-прежнему. Самый активный из героев - это Ник Динери, он все время разглагольствует, во все вмешивается, навязывает свои советы, но за всем этим - пустые суматошность и бахвальство, стремление заставить самого себя забыть о том, что его жизнь не удалась и ничего в ней не достигнуто. И все же некоторые герои способны объективно поглядеть на себя со стороны и придти к трезвому самоанализу. Кроссман понимает, что не сможет дать Констанс той любви, которой уже нет. Григгс понимает, что его жена Роз все равно дорога ему и, если она болеет, он не сможет ее оставить, как бы она ни была несносна. Констанс трезво и мужественно глядит на свой портрет, так не заверченный Ником: «Much older than I thought and I don't look very bright» [1, 190]. И в этом понимании есть свое благородство.

В пьесе есть прием, который использует А.П.Чехов: у него есть персонажи, о которых все говорят и которые играют существенную роль в действии, но на сцене так и не появляются (Протопопов в пьесе «Три сестры»). В пьесе «Осенний сад» есть такой персонаж - эстетствующий литератор Пейсон, бездельник и любитель жить за чужой счет, который навязывается в друзья к Фредерику Эллису, чтобы ездить везде за его деньги, интригует и ссорит его родными и невестой. Финал этой сюжетной линии положителен: Пейсон наконец показал себя в истинном свете и после всех неприятностей, которые он принес семье, Фредерик навсегда отказывается от общения с ним.

Речевая характеристика персонажей индивидуализирована, в чем видно также влияние А.П.Чехова. Отличительной особенностью драмы Хеллман является то, что автор совершенно не пользуется внелитературными сценическими средствами - в ней нет ремарок, указывающих на какие-либо сценические эффекты, только словесный материал. Соответственно возрастает роль диалога, но роль эта особая: диалог у Хеллман не столько движет действие, сколько раскрывает характеры, углубляет драматическую ситуацию. Порою высказываниям отдельных персонажей придана афористичность.

Однообразная болтовня Роз Григгс, краткие сухие реплики ее мужа, ирония сдержанного Кроссмана, сентиментальная истеричность матери Фредерика Эллиса и умные резюме его бабушки, театральная, рассчитанная на эффект речь Ника Динери - все это продумано и выразительно.

Так, речь Ника Динери всегда прерывиста, сумбурна, он обрывает реплики, не завершая их. Иногда его речь смешна: вызвав нешуточный скандал в доме Констанс, он бежит к жене и по-детски оправдывается:

Nick: "Nina. I just want to say before you go that they're making an awful row about nothing..." [1, 182].

Вместе с тем, он любит важничать, изрекая будто бы мудрые истины. "Stay out of it, Nina. Women don't know anything about the etiquette of drinking" [1, 185]

Софи, приехавшая к своей тете из Франции, часто использует в своей речи фразы на французском языке, но в драме они переведены на английский язык.

Sophie: (angrily, in French, to Nick) "Do not enjoy the excitement so much. Stop being a fool" [1, 182].

Sophie: (in French) "A most degrading experience from which no girl easily recovers..." [1, 210].

Пьеса «Осенний сад» является образцом классической американской драматургии XX века. Автор искусно использует речевую характеристику персонажей в лучшей традиции европейской, в частности, русской драматургии.

В пьесе обозначено несколько сюжетных линий, и каждая из них имеет свою кульминацию и развязку. В пьесе явно осуществляется влияние лирической драматургии А.П.Чехова.

Структура пьесы «Осенний сад» имеет много общего со структурой пьес Чехова. Но она решена на сугубо национальном, американском материале - в ней мы видим жизнь, нравы и обычаи американского Юга. Место действия пьесы А.П.Чехова - провинция России. Л.Хеллман обращается к жизни американской провинции с ее специфическими чертами.

Список использованной литературы:

1. Hellman *The Autumn Yarden*. - М. : 1972. с. 129-219.
2. Образцова А. Драматургия Лилиан Хеллман. / Хеллман Л. Пьесы. - М.: Искусство. 1958. - с.3-25.
3. Смирнов Б.А. Традиции русской классической драмы и драматургия Лилиан Хеллман. / Записки о театре. - М: 1960. - с.284-305.
4. Четко М.В. Лилиан Хеллман и А.П.Чехов: особенности драмы. /Послание Президента Н.А.Назарбаева народу Казахстана и задачи высшей школы. - Уральск. 2007.- с. 105-107.

Мақалада американдық драматург Лилиан Хеллманның «Күзгі бақ» пьесасы орыс әдебиетінің көрнекті өкілі А.П. Чеховтың «Шие бағы» пьесасымен салыстыра отырып талданған. Жұмыста орыс драматургінің XX ғ. американдық туындыларға тигізген әсері де ашып көрсетілді.

The article deals with the drama of one of the outstanding American dramatists of the XX century- Lilan Hellman «The Autumn Garden». The author of article compares it with the drama «The Orchard Garden» by A.P. Chekhov and finds the influence of the Russian classic over the author of play «The Autumn Garden».

УДК 821.111(73)

*Джаксымбетова Л.Р. – магистрант,
ЗКГУ им.М.Утемисова***ТВОРЧЕСТВО ЛИЛИАН ХЕЛЛМАН В КРИТИКЕ**

Проблемы исследования мировой литературы XX века и историко-литературных и типологических связей между разными национальными литературами остается актуальной. Американский театр XX века как историко-литературное явление и явление драматического искусства, персоналии отдельных драматургов также представляют значительный интерес и далеко не полностью изучены. Это повлияло на выбор темы для нашего исследования – ею стала литературная деятельность одной из ключевых фигур американского театра и драматургии XX века – творчество Лилиан Хеллман.

Американская писательница Лилиан Хеллман – заметная фигура в истории американского театра XX века. Журналист и театральный критик, преподаватель в нескольких университетах США, в том числе и в Гарвардском университете, она была известна своими левыми убеждениями и смелой, независимой позицией в период социального напряжения и обсуждения острых общественных и политических проблем. Автор семи с успехом поставленных на американской и зарубежной сцене пьес, киносценариев и трех автобиографических книг, Хеллман неизменно привлекала к себе внимание как человек незаурядного таланта и независимых убеждений.

В драматургии Лилиан Хеллман ясно прослеживаются черты, восходящие к европейскому и русскому театру и драматургии. Это было связано с общими процессами становления американского театра, проходившего в первой половине XX века. Драмы А.П.Чехова и М.Горького в значительной мере повлияли на становление американского театра, и это ощущается на примере творчества многих американских драматургов; Лилиан Хеллман не является в этом смысле исключением. Рассматривая стиль и особенности ее драматургии, следует обратить внимание на эту сторону ее творчества, ибо без этого его трудно по-настоящему понять и оценить.

Драматургия Лилиан Хеллман завоевала популярность и известность во многих странах – благодаря экранизации ее пьесы «Лисички» с Бэтт Девис в главной роли, благодаря тому, что такие пьесы, как «Стража на Рейне», были поставлены в театрах разных стран, в том числе и в России. Но сущность ее драматического искусства сравнительно мало рассматривалась – критическая литература о ней составлена из предисловий к ее пьесам и театральных рецензий, а также кратких глав о ее творчестве в различных обзорах и учебниках. Таким образом, творчество Л.Хеллман, особенно стилистические особенности ее пьесы, нуждаются в изучении.

Работы по истории американского театра неизменно включают в себя краткий анализ вклада Л.Хеллман в американскую драму. Однако, левые убеждения писательницы раздражали консервативную критику, и поэтому по отношению к ее творчеству нередко допускались несправедливые критические выпады. Так, в фундаментальной «Литературной истории Соединенных Штатов» утверждается, что антифашистские драмы Хеллман ограничивают картину мира и снижают художественность: «Некоторые писатели продолжали использовать сцену для своих комментариев по поводу войны и ее последствий, и их комментарии принимали обычно форму патриотической мелодрамы и

защиты определенной идеологической линии, что неизбежно превращало эти работы из художественных произведений в средство открытой полемики. Драма Л.Хеллман «Порыв ветра» страдает ограниченностью сиюминутных политических соображений». [1, 1130]

В русской критике и перед русским читателем Л.Хеллман предстала уже в сороковые годы – как раз благодаря тем же левым убеждениям, которые отталкивали отечественную критику. В 1942 году в журнале «Интернациональная литература» появилось ее «Приветствие Советскому Союзу» - в связи с союзничеством в борьбе с фашизмом [2, 140] .

В 1944 году вышла ее пьеса «Стража на Рейне» - под названием, данным переводчиком: «Семья Фарелли теряет покой» и пьеса «Лисички». В 1955 году был опубликован в переводе «Осенний сад», в 1956 году «Свежий ветер», в 1957 году – «Настанет день». Все эти пьесы выходили в серии ВУОАП – библиотечке, предназначенной для репертуара театров. В 1958 году вышел первый сборник ее пьес: в него вошли шесть драм [3]. В 1967 году была опубликована пьеса «Игрушки на чердаке».

В 1962 году в «Литературной газете» было опубликовано ее интервью «Видеть непреходящее в человеке»; то же расширенное интервью появилось в журнале «Иностранная литература» в том же году [4] .

Наиболее обстоятельная характеристика творчества Л.Хеллман появилась в учебнике «История американской литературы» под редакцией Самохвалова в 1971 году [5]. Раздел о творчестве Л.Хеллман входит также в учебник «Американская литература» М.Геккер, А.Головиченко и Б.Колесникова, изданный в 1978 году [6, 234-238] .

Ее имя фигурирует в обзорах американской драмы XX века – например, в монографии Г.П.Злобина «Современная драматургия США», изданной в 1968 году. [7, 18-19]

В 1971 году в МГУ была защищена кандидатская диссертация В.И.Шленкиной «Антифашистская драма США 30-40-х годов (1933-1945 гг.)», где одна из глав посвящена пьесам Л.Хеллман. Автор сосредоточил внимание на пьесе «Стража на Рейне», которую считают самой сильной в антифашистской драматургии США. Творчество Л.Хеллман делится автором диссертации на два этапа: первый – это антифашистские и радикальные по взглядам драмы 30-40-х годов, а второй – это творчество Л.Хеллман с 1946 года: «Для пьес второго периода, - пишет В.И.Шленкина, - характерно усиление черт безнадежности, разочарования, с одной стороны, с другой – рост психологического мастерства. Пьесы второго периода ближе, думается, наследию русской драматургии, творчеству А.П.Чехова. Не без влияния великого русского драматурга писалась ее драма. «Лисички» (1939), но более заметно это влияние в драмах второго периода «Осенний сад» (1951), «Игрушки на чердаке» (1960), в которых американский драматург последовательно следует развитому Чеховым принципу трагического в повседневности» [8,18]. Автор диссертации оспаривает точку зрения на Л.Хеллман как на драматурга, совершившего эволюцию от автора, придерживавшегося фрейдистской философии – к критическому реализму. В ее творчестве автору диссертации видится центральная тема: «Хеллман, несмотря на незначительные отклонения, всю свою жизнь стойко держится жанра социально-психологической драмы с твердой реалистической основой. Эволюция драматурга шла по другой линии – по линии неуклонного совершенствования мастерства: тонкости анализа отдельного человеческого характера, создании естественной лирической атмосферы,

достоверного жизненного фонда» [8, 18].

Автор диссертации также опровергает тезис об ученичестве и о продолжении традиции американского драматурга Юджина О'Нийла, который дан в предисловии А.Образцовой к изданию пьес Л.Хеллман 1958 года. Автор диссертации полагает, что речь может идти об общности художественных принципов на типологической основе и что черты, сближающие Л.Хеллман с Юджином О'Нийлом, восходят к их общему учителю и кумиру шведскому драматургу Генрику Ибсену. Автор диссертации находит также в творчестве Л.Хеллман черты мелодрамы, характерной для американского театра этого периода [8, 19].

В дальнейшем о творчестве Л.Хеллман почти не писали. Ее литературная слава была достаточно прочной, но ее заслонили другие драматурги, такие, как Теннесси Уильямс, Артур Миллер, Эдвард Олби. О них писали очень много, и они стали представлять американский театр в XX веке. Л.Хеллман заняла свое место в традиции американского театра и драмы и стала классическим выражением американского сценического искусства определенного периода.

Таким образом, творчество Л.Хеллман признано определенной частью американского театра в их лучших образцах, частью американской литературы XX века, выдержавшей испытание временем. Однако, отдельные аспекты ее творчества, например, стилистические особенности ее драмы в широком смысле этого понятия, то есть не только особенности языка и сценической речи и ремарок, но и особенности построения конфликта, характеристики персонажей пьесы, построения мизансцен, колорит и фон – нуждаются в изучении.

Представляет интерес изучение стилистических особенностей драмы Л.Хеллман, во всем своеобразии ее художественной манеры, несомненно оригинальной и утвердившей себя на американской сцене. Предметом анализа служит общий контекст драматургии Л.Хеллман в развитии традиции американского театра, который довольно поздно определился как национальное художественное явление, и в 20-30 годы XX столетия переживал еще период становления. В развитии традиции американской драматургии большое значение имели зарубежные образцы – драматургия – А.П.Чехова, М.Горького. Эволюция творчества Хеллман вела ее по пути возрастания ее художественного мастерства и создания лучших образцов социально-психологической драмы.

Таким образом, творчество Л.Хеллман представляет интересный и актуальный материал для изучения его с разных сторон. Намеченные аспекты его изучения могут быть реализованы и безусловно пополнят критический фонд лучших образцов литературы XX века.

Список использованной литературы:

1. *Literary History of the United States*, Ed. Spiller – M.G., 1960.
2. Хеллман Л. Приветствие Советскому Союзу. / «Интернациональная литература», 1942; № 7.
3. Хеллман Л. Пьесы. – М.; Искусство, 1958.
4. Хеллман Л. Видеть непреходящее в человеке. / «Лит.газета», 1962, 1 сент.; «Иност.Лит.», 1962, № 9, 177-178.
5. *История американской литературы. Под ред. Н.И.Самохвалова, в 2-х т. Т.2.* – М. Просвещение, 1971.
6. Геккер М. и др. *Американская литература.* – М., Просвещение, 1978.
7. Злобин Г.П. *Современная драматургия США.* – М.: Высшая школа, 1968.

8. Шленкина В.И. Антифашистская драма США 30-40-х годов. Автор. канд. дисс. - М.: МГУ, 1971.

Мақалада «Лисички», «Стража на Рейне», «Игрушки на чердаке», «Осенний сад» сынды пьесалардың авторы, XX ғ. көрнекті америка драматургі Лилиан Хеллманның шығармашылығы кеңінен сөз болады.

The article presents a short survey of the critical literature of one of the outstanding dramatists in American theatre of the XX century Lilian Hellman, the author of famous plays «The Little Foxes» , «Watch on the Rhine», «Toys in the Attic», «The Autumn Garden».

ҒЫЛЫМИ ӨМІР

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

2012 жылдың 28 наурызында шет тілін оқытудың теориясы мен практикасы кафедрасының ұйымдастыруымен «Қазіргі кезеңде шет тілін оқыту: мәселелер мен келешегі» атты аймақтық ғылыми-тәжірибелік конференция оздырылды. Конференция жұмысы пленарлық мәжілістен басталды. Мәжілісті п.ғ.д., академик, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік университетінің ректоры А.С.Иманғалиев салтанатты түрде ашты. Пленарлық мәжілісте С.З.Брекееваның, Я.Н.Бельмаздың, В.С.Зубковтың, А.Г.Абуханованың, А.М.Токжанованың, С.М.Абулхатинаның баяндама-лары тыңдалды.

Конференцияның екінші бөлімі секциялар жұмысына арналып, конференция аясында екі секция жұмыс істеді.

Герман тілдерінің секциясы аясындағы 2 бөлімде 52 баяндама, славян тілдері секциясында 10 баяндама қатысушылар назарына ұсынылды.

Конференция соңында жыл сайын қала және облыс мұғалімдерінің білім жетілдіру курстарында ЖОО оқытушылары тілдің әртүрлі аспектілерінен, атап айтсақ, лексикология, тіл тарихы, стилистика, әдістеме бойынша дәрістер оқуға шақырылулары қажет және жыл сайын қала және облыс мектептерінің мұғалімдері ағылшын, орыс, қазақ, неміс, француз тілдерінің салыстырмалы типологиясы мәселелеріне арналған конференцияға қатысып тұрғандары жөн деген ұсыныстар қабылданды.

Путь к научному сотрудничеству

С 26 по 30 марта 2012 года руководитель отдела научно-исследовательской работы, преподаватель кафедры географии Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова Э.Ж. Имашев побывал в Калмыцком государственном университете (г. Элиста, Республика Калмыкия), познакомился с работой научного отдела и отдела по международным связям вуза. Руководителями отделов обсуждались возможности обмена опытом и совместного участия в научно-исследовательских конкурсах, в частности, по Международной программе Tempus.

В рамках академической мобильности перед студентами, аспирантами и молодыми преподавателями экономического факультета Калмыцкого государственного университета Э.Ж. Имашев презентовал свои научные достижения в области экономической географии и региональной экономики. Им были прочитаны следующие научные доклады:

1. «Концепции пространственного развития регионов: цель, задачи, идеология»;
2. «Геоэкономическая роль и значение Западно-Казахстанской области»;
3. «Пространственное развитие индустрии Западно-Казахстанской области»;
4. «Новая парадигма пространственного развития Западно-Казахстанской области»;

5. «Территориально-структурная трансформация и модернизация пространственного развития Западно-Казахстанской области».

**Новое достижение Западно-Казахстанского государственного университета
им. М. Утемисова в области науки**

11 февраля 2012 года Комитет науки Министерства образования и науки Республики Казахстан объявила результаты конкурса на грантовое финансирование научно-технических программ и проектов на 2012-2014 годы согласно решениям Национальных научных советов. В данном конкурсе по приоритетному направлению «Глубокая переработка сырья и продукции» участвовало 298 научно-исследовательских проектов, и одна из работ была заявлена Западно-Казахстанским государственным университетом им. М. Утемисова. Научно-исследовательский проект «Исследование электрохимических реакций на d-элементах (титан, молибден, вольфрам), разработка на их основе индикаторных электродов и использование их в эколого-аналитическом контроле» (научный руководитель доктор химических наук, профессор Д.К. Мендалиева) был одобрен Национальным научным советом, и работа будет финансироваться за счет средств государственного бюджета.

БІЗДІҢ МЕРЕЙТОЙ

НАШИ ЮБИЛЯРЫ

**Утегенова Қарлыға Тасқалиқызы –
педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент**

1986 жылы А.С.Пушкин атындағы Орал педагогикалық институтын «Ұлт мектептеріндегі орыс тілі мен әдебиеті» мамандығы бойынша үздік бітіріп, ұстаздық жолын орта мектепте мұғалім болудан бастаған. 1990-1997 жылдар аралығында орыс тілін оқыту әдістемесі кафедрасының аспиранты болған. 1998 жылы Мәскеудегі Білім берудегі ұлттық мәселелер институтында педагогика ғылымдарының докторы, профессор Р.А.Абузяровтың жетекшілігімен «Развитие устной диалогической речи на факультативных занятиях по интенсивной методике» тақырыбында кандидаттық диссертация қорғады. 1999 жылы

педагогика ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алса, 2002 жылы «Педагогика» мамандығы бойынша ҚР БҒМ ЖАК шешімімен доцент атағына ие болды.

Қарлыға Тасқалиқызының авторлығымен 2002 жылы жарық көрген «Орыс тілінің практикалық курсы» атты оқу құралын қазіргі кезде Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындары оқу үдерісінде пайдалануда. Сонымен қатар әдіскер-ғалымның орыс тілін өзге тілді аудиторияларда оқыту мәселелері бойынша жарық көрген бірнеше оқу-әдістемелік құралдары мен электронды оқу құралдары және 100-ге тарта ғылыми-әдістемелік, танымдық мақалалары бар. Ғылыми зерттеулерінің негізгі бағыттары: орыс тілін өзге тілді аудиторияларда оқыту, лингвомәдениет, екінші тілді жеделдете оқыту, өлкетану мәселелері.

Қарлыға Тасқалиқызы - өз пәнінің кәсіби шебері, кафедраның, факультеттің ғылыми-әдістемелік әлеуетінің жоғары дәрежеге көтерілуіне өзіндік үлесін қосып келе жатырған білікті маман. Өзінің үздіксіз, табанды еңбегінің нәтижесінде **«Қазақстан Республикасы Білім беру ісінің құрметті қызметкері» тәс белгісінің** иегері атанды. Әріптес, жолдастары арасында беделді, ұжымды ұйымдастыра білетін қабілеті жоғары. Бүгінгі таңда филология факультетінің деканы.

Қымбатты **Қарлыға Тасқалиқызы**, мерейтойыңыз құтты болсын! Отбасыңызға амандық, еңбегіңізге толағай табыс, шығармашылық шалқар шабыт тілейміз. Ғылым мен білім атты биіктен орын алған жұлдызыңыздың одан әрі жарқырауына тілектеспіз.

Филология факультеті

Меңдіғаным Мергенбайқызы

Нағымова -

педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент

1979 жылы Құрманғазы атындағы Орал музыкалық училищесін, 1985 жылы Алматы қаласындағы Қазақтың мемлекеттік қыздар педагогикалық институтын үздік бітірген. 1995-1996 оқу жылынан бері университетте жұмыс жасайды.

Өз ісінің шебер маманы екенін дәлелдеп, әрі қоғамдық жұмыстарға белсене араласқаны үшін ҚР Білім және ғылым министрлігінің (2002, 2007), университет ректорының және облыстық Мәдениет басқармасының Құрмет грамоталарымен марапатталды. 2008 жылы «Ы.Алтынсарин» белгісімен марапатталды.

2004 ж. университеттің ПОҚ арасында «Үздік сценарий», 2010 ж. «Үздік оқу құралы» номинацияларын жеңіп алып, 3 мәрте «Еңбекке адалдық үшін» белгісі,

диплом және бағалы сыйлықтарға ие болды.

2003 ж. Алматы қаласының Қазақтың мемлекеттік қыздар педагогикалық институтында, 2004 ж. Павлодар мемлекеттік педагогикалық институтында өткен Республикалық «Үздік музыка мұғалімі» конкурс-фестивальдерінің лауреаты.

Әдіскер ретінде Республикалық байқауларға дайындаған лауреат-студенттері үшін (Г.Мусағалиева – Павлодар, 2004 ж.; Р.Айташев - Ақтөбе, 2006 ж.; О.Майшева - Петропавловск, 2007 ж.) арнайы дипломдармен марапатталды.

Республикалық конкурстардың әділқазылар алқасының мүшесі (2006-Ақтөбе, 2008-Павлодар, 2009-Петропавловск).

2005 ж. «Хореография және музыка өнері» факультетінің деканы, 2010 ж. «Мәдениет және өнер» институтының директоры, 2011 ж. Мәдениет және өнер факультетінің деканы қызметін атқарды. Оған дейін және қазіргі кезеңде «Музыкалық білім» кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарып келеді.

50-ден астам ғылыми-әдістемелік еңбектің авторы.

2006ж. «Оқушылардың дүниетанымын қалыптастырудағы өнер сабақтастығы: теория және практика» атты Монографиясы, 2007ж. «Музыкалық білім» мамандығының Республикалық оқу-әдістемелік кеңесі шешімімен «Музыка сабағындағы жаңа инновациялық технологиялар» атты оқу құралы, 2010ж. «Музыкалық білім берудің әдістемесі» оқулығы жарық көрді.

050106 «Музыкалық білім» мамандығы бойынша Республикалық оқу-әдістемелік кеңесінің мүшесі.

2006 ж. университет ректорының тапсырмасы бойынша I Республикалық композитор Әсет Бейсеуовтің әндерін орындаушы «Армандастар» атты ән байқауының ережесін жасап, байқаудың жоғары дәрежеде өтуі бағытында кафедрасымен жемісті еңбек етті.

1995-2011 жылдар аралығында кафедра меңгерушісінің ұйымдастырушылығы арқасында оқытушы-студенттер түрлі облыстық, республикалық, халықаралық конкурстарға қатысып, көптеген дипломдарға қол жеткізіп, биіктерден көрініп, университет мерейін өсіруге үлес қосты.

М.М.Нағымова 2007 жылы университеттің 75 жылдығына арналған осы жоғары оқу орнында әр жылдарда білім алған түлектері мен студенттер арасында «Үздік музыка мұғалімі» атты облыстық конкурсын, 2009 жылы «Ғарифолла

Құрманғалиевтің музыкалық-педагогикалық мұрасы» атты Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өткізді.

Қазіргі таңда кафедрада «Музыкалық білім» мамандығында «Музыкалық білім берудің әдістемесі», «Музыкалық білім берудің әдіснамасы» курстарында және «Музыкалық білім» мамандығы бойынша ашылған магистратурада дәріс оқиды, лабораториялық сабақтар өткізеді және педагогикалық сарамандар жетекшісі. Дәрістерінде соңғы ғылыми жаңалықтар мен электронды әдебиеттерді және ғылыми танымдық фильмдерді орынды пайдалана отырып, студенттерге жаңа материалды жетік түсіндіреді.

Студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстарына және дипломдық жұмыстарға жетекшілік етеді. Соңғы 3 жылдың студенттік ғылыми-практикалық конференциялар қорытындысы бойынша М.М.Нағимова жетекшілік еткен студенттер С. Тулегенова, Г.Уразалиева, Ә.Елешовтың ғылыми жұмыстары Республикалық конкурсқа жолданып, жүлделі орындарды жеңіп алды.

Меңдіғаным Мергенбайқызы - өз пәнінің кәсіби шебері, кафедраның, факультеттің ғылыми-әдістемелік әлеуетінің жоғары дәрежеге көтерілуіне өзіндік үлесін қосып келе жатырған білікті маман. Әріптес, жолдастары арасында беделді, ұжымды ұйымдастыра білетін қабілеті жоғары. Бүгінгі таңда мәдениет және өнер факультетінің деканы.

Қымбатты **Меңдіғаным Мергенбайқызы**, Сізді 50 жас торқалы мерекенізбен құттықтай отырып, деніңізге саулық, шаңырағыңызға ырыс-байлық, жүрегіңізге мәңгілік жастық жалынын, көңіліңізге сезімнің шалқыған шаттығын тілейміз. Отбасыңыздан ынтымақ, басыңыздан бақ таймасын, шығармашылық шалқар шабыт тілейміз! Әрдайым осы тыңғылықты да тындырымды қалпыңыздан танбай, табыстан-табысқа жете беріңіз. Ғылым мен білім атты биіктен орын алған жұлдызыңыздың одан әрі жарқырауына тілектеспіз. Дос-жаран мен туған-туыс алдында абыройыңыз әрдайым артып, аңсаған армандарыңыздың асуларына жете беріңіз!

Мәдениет және өнер факультеті

Уланов Борис Васильевич -

кандидат физико-математических наук, доцент

Уланов Борис Васильевич в 1979 году с отличием закончил Московский государственный университет имени М.Ломоносова (механико-математический факультет). В 1982 году Б.В. Уланов защитил диссертацию на ученую степень кандидата физико-математических наук на тему «Применение координатно-параметрических и параметрических обратных связей в задачах управления динамическими системами, подверженными параметрическим и внешним воздействиям» во Всесоюзном НИИ системных исследований ГКНТ и АН СССР в г. Москве.

С декабря 1982 года Уланов Борис Васильевич работает в Уральском педагогическом институте - ЗКГУ им. М.Утемисова, сначала старшим преподавателем кафедры, а с 1987 года - доцентом. В 1987-1991 гг. Борис Васильевич заведовал кафедрой математики и МПМ УПИ им. А.С. Пушкина. В 2003-2008 гг. заведовал кафедрой математики ЗКГУ, с декабря 2009 года по 2010 год - кафедрой физики, математики и информатики ЗКГУ.

Уланов Б.В. активно ведет научно-исследовательскую работу. Кругом его научных интересов являются проблемы теории динамических систем. Он постоянно участвует в работах республиканских и международных научных конференций.

Большое внимание Б.В. Уланов уделяет научно-методической работе по проблемам методики преподавания математического анализа, дифференциальных уравнений, высшей математики, теории экстремальных задач. Каждый год он руководит дипломными работами. Уланов Б.В. – автор 80 научных работ, опубликованных в республиканских и зарубежных изданиях.

Обладая огромными знаниями, он может преподавать в вузе практически любой математический предмет по алгебре, логике, геометрии, анализу, теории вероятностей.

За годы работы Борис Васильевич зарекомендовал себя квалифицированным специалистом, который проводит свои занятия на высоком теоретическом и методическом уровне.

Уланов Б.В. активно участвует в общественных мероприятиях, которые проводятся на кафедре и университетае. Среди коллег и студентов Борис Васильевич пользуется заслуженным авторитетом.

СОДЕРЖАНИЕ

ТАРИХ - ИСТОРИЯ

<i>Аманжолова Д.А.</i> К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ СОВЕТСКОЙ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭЛИТЫ. НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА (1920-1930-е гг.).....	3
<i>Рысбеков Т.З.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДА.....	18
<i>Рысбеков Т.З.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР-КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ.....	22
<i>Қалыш А.Б.</i> АҚТӨБЕ ОБЛЫСЫ ҚАЗАҚТАРЫНДАҒЫ ЖЕРЛЕУ ЖӘНЕ ЕСКЕ АЛУ ӘДЕТ-ҒҰРЫПТАРЫ.....	29
<i>Муханбеткалиев Х.С., Биримжан А.Н.</i> ОФИЦЕРЫ - ЗОЛОТОЙ ФОНД КАЗАХСТАНА (к 20-летию создания Вооруженных Сил Республики Казахстан).....	35
<i>Рысбекова С.Т.</i> МӘНШҮКТІҢ БАЛАЛЫҚ ШАҒЫ.....	42
<i>Рысбекова С.Т.</i> РОЛЬ ЛИДЕРА В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ МНОГОСОСТАВНОГО СООБЩЕСТВА.....	46
<i>Исенов Ө.</i> ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЖАСАУЫЛДАР ИНСТИТУТЫ.....	48
<i>Қайыржанов Қ.Б.</i> ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ДІН МӘСЕЛЕСІ.....	54
<i>Бердіғалиева Л.А.</i> БАТЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫН ТӨРКІЛЕУ НАУҚАНЫ (Орал округінің материалдары бойынша).....	58
<i>Тәжіғалиева Ж.Т.</i> БІРҰЛТТЫ ЖӘНЕ ЭТНОСАРАЛЫҚ ОТБАСЫЛАР ТАРИХЫ МЕН ЭТНОМӘДЕНИ АСПЕКТІЛЕРІ (1985-2010 жж. Батыс Қазақстан облысы мысалында).....	66
<i>Сабырғалиева Н.Б.</i> КҮЙ ӨНЕРІ ЖӘНЕ ҚАРШЫҒА АХМЕДИЯРОВ.....	77

ПЕДАГОГИКА

<i>Сарсенбаева Б.И.</i> К ИСТОКАМ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ.....	81
<i>Выдрин Н.А.</i> О НЕКОТОРЫХ АСПЕКТАХ ВОСПРИЯТИЯ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ» СОВРЕМЕННЫМИ ЧИТАТЕЛЯМИ.....	89
<i>Утаубаева А.У., Хамзина А.Е.</i> ОРАЛ ҚАЛАСЫНЫҢ МАҢЫНЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕЛЕРІ.....	92
<i>Кайнбаева Ж.С.</i> К ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ.....	96
<i>Молдағалиев Б.А.</i> ОҚУШЫЛАРДА ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ.....	100
<i>Балыков Б.А.</i> ЗДОРОВЬЕ И ЗДОРОВЫЙ ОБРАЗ ЖИЗНИ КАК КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ЦЕННОСТЬ В ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ.....	105

Нурушева Т.И., Кадыргалиева С.И.

О БОЛЕЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ВИДАХ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ НАВЫКОВ ИЗУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В РАМКАХ ОБЩЕГО ЕВРОПЕЙСКОГО СТАНДАРТА.....	110
Бекмухамбетова С.Б., Выдрина Н.А. ОБРАЩЕНИЕ К «ФРАНЦУЗСКИМ СТИХАМ» А.С. ПУШКИНА НА ЗАНЯТИЯХ ПО ХУДОЖЕСТВЕННОМУ ПЕРЕВОДУ.....	117
Капленко В.П., Туякова Б.К. - ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ МАЛОКОМПЛЕКТНОЙ СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ.....	120
Исмагулов Қ.И. ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МАҢЫЗЫ.....	125
Капленко В.П. ОБУЧЕНИЕ СООБЩА ПО ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ.....	129
Исмагулова Ж.С. ШАҒЫН ЖИНАҚТЫ МЕКТЕПТЕГІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ.....	134
Испанова А.Т. ТҮСТІ ҚАБЫЛДАУДЫ ОҚУ ҮРДІСІНДЕ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	138
Искакова И.И. «РЕЖИССУРА» МАМАНДЫҒЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРІНЕ «САХНА ТІЛІ» ПӘНІН ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	142
Бахтиярова С.Ж. БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСІ ЖҮЙЕСІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ.....	144
Испанова А.Т., Сариева Р.Д. ПЕДАГОГ МАМАНДАРДЫ ДАЯРЛАУДА АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗЫРЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	150
Бекенова А.С., Садыкова Г.А. ЖОБА НЕГІЗІНДЕ ОҚЫТУ – БІЛІМ САПАСЫН КӨТЕРУ ҚҰРАЛЫ.....	153
Шайхиева Д.Е. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ.....	158
Махметова А.С. КӘСІПТІК ЛИЦЕЙДЕ БИОЛОГИЯНЫ ОҚЫТУДАҒЫ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР.....	161
Заварзина Н.Н. ТВОРЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С.ПУШКИНА В ШКОЛЕ.....	165
Тасеменова Г.С. ТАИНСТВЕННЫЙ МИР СКАЗОК ПУШКИНА «ЧТО ЗА ПРЕЛЕСТЬ ЭТИ СКАЗКИ!» (Из опыта работы учителя словесности).....	169
Короткова Г.А. ИЗУЧЕНИЕ ПОВЕСТИ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА» ПО МЕТОДИКЕ Ж.А.КАРАЕВА.....	173
Бисингадиева Э., Бекмуханова Г.А. ПОДГОТОВКА УЧАЩИХСЯ К НАПИСАНИЮ ИЗЛОЖЕНИЯ ПО РОМАНУ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА».....	176
Мухтарова А.А. ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ В НАУЧНО-ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ.....	178

ФИЛОЛОГИЯ

Бернард Динсберг THE MIDDLE ENGLISH ROMANCE IPOMADON AND ITS ANGLO-NORMAN SOURCE.....	180
Ержанова Ұ.Р.	

ҚАЗАҚ АНТРОПОНИМДЕРІНІҢ ЭТНОЛОГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТЫ.....	186
<i>Мұхамбетқалиева Р.Қ.</i>	
ЕҢБЕК АДАМЫНЫҢ ӘДЕБИЕТТЕГІ КӨРКЕМ БЕЙНЕСІ.....	191
<i>Опря О.В.</i>	
ОСОБЕННОСТИ ПОЭТИКИ ПОВЕСТИ В.И.ДАЛЯ «САВЕЛИЙ ГРАБ, ИЛИ ДВОЙНИК».....	197
<i>Евстратов А.Н.</i>	
МИР РУССКОГО ДВОРЯНСТВА И КРЕСТЬЯНСТВА В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА».....	200
<i>Шарабасов С.Ғ.</i>	
А.С.ПУШКИН «КАПИТАН ҚЫЗЫ», АБАЙ, МОЛДАНИЯЗ БЕКІМОВ БАСТАҒАН ҚАЗАҚТАР ЕҢБЕГІ.....	205
<i>Гурьева Г.Г.</i>	
ЭКРАНИЗАЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.С. ПУШКИНА.....	207
<i>Чечетко М.В.</i>	
А.С.ПУШКИН И ВАЛЬТЕР СКОТТ: ДВЕ ИСТОРИИ БУНТА.....	212
<i>Ажғалиев М.Қ</i>	
А.С.ПУШКИН ПОЭЗИЯСЫНЫҢ АУДАРЫЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛДІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	216
<i>Донскова Г.А.</i>	
СЕМИОТИКА ПРОСТРАНСТВА И ДВИЖЕНИЯ В «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКЕ» А.С.ПУШКИНА.....	218
<i>Сұлтанғалиева Р.Б.</i>	
С.БАЛҒАБАЕВ ДРАМАТУРГИЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛІ ОБРАЗЫНЫҢ БЕЙНЕЛЕНУІ ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЗМ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	224
<i>Винник Р.Э.</i>	
ПУШКИНСКИЙ МИФ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОЙ ПРОЗЕ Т.Н.ТОЛСТОЙ.....	228
<i>Шунайбекова К. М.</i>	
А.С.ПУШКИН И «ФАУСТ» ГЁТЕ.....	233
<i>Зубков В.С.</i>	
ПУШКИН ГЛАЗАМИ НЕМЦЕВ.....	239
<i>Голубова О.В</i>	
ИСТОРИЗМ И ФОЛЬКЛОРНОЕ НАЧАЛО В РОМАНЕ А.С. ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА».....	242
<i>Дроздов А.В.</i>	
А.С.ПУШКИН И НИКОЛАЙ ГУМИЛЕВ: МОТИВ «КАПИТАНСКОЙ ДОЧКИ».....	246
<i>Глебова Н.А.</i>	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В СОЗДАНИИ ОБРАЗА Е. ПУГАЧЕВА (ПО ПОВЕСТИ «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА»).....	251
<i>Саматова Ж.М.</i>	
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ФОРМЫ ТВОРИТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА С ПРЕДЛОГОМ <u>за</u> В РОМАНЕ А.С.ПУШКИНА «КАПИТАНСКАЯ ДОЧКА» И ЕЁ ЭКВИВАЛЕНТЫ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ.....	253
<i>Исмагулова Г.М.</i>	
САЙЫН МҰРАТБЕКОВ ӘҢГІМЕЛЕРІНДЕГІ КЕЙІПКЕРДІҢ ДАРАЛЫҚ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ.....	257
<i>Джаксымбетова Л.Р., Чечетко М.</i>	
А.П.ЧЕХОВ И АМЕРИКАНСКАЯ ДРАМА XX ВЕКА: ЛИЛИАН ХЕЛЛМАН.....	261
<i>Джаксымбетова Л.Р.</i>	
ТВОРЧЕСТВО ЛИЛИАН ХЕЛЛМАН В КРИТИКЕ.....	267
ҒЫЛЫМИ ӨМІР - НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....	271
БІЗДІҢ МЕРЕЙТОЙ - НАШИ ЮБИЛЯРЫ.....	273

АВТОРЛАР ҮШІН МӘЛІМЕТ
МАҚАЛАНЫҢ ДАЙЫНДАЛУ ТӘРТІБІ

«БҚМУ хабаршысы» жинағына жариялауға білім мәселелеріне қатысты ғылыми және ғылыми-әдістемелік жұмыстар гуманитарлық, жаратылыстану, экономикалық, өнертану, техникалық ғылымдар, сонымен бірге университеттің құрылымдық бөлімшелерінің қызметі, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының мәселелері мазмұнын құрайтын қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде мақалалар қабылдайды.

Журналға бағытталған мақала (компьютерлік мәтін көлемі 8 беттен аспайтын) USB-жинағышы, CD-R дискімен (мәтіннің қолжазба түрінде, 1,0 интервалымен, 10 шрифтісінен кем емес, және бір данасы А4 формат қағазында) берілуі керек.

Суреттегі берілген барлық әріп және сандық белгілер ең басты және сурет астындағы мәтінде түсіндірілуі қажет. Қолжазбадағы суреттері бар беттері мен мәтін беттері нөмірленген болуы керек. Мәтін мұқият тексерілген және редакцияланған болуы қажет. Сканерленген мәтіндер, грамматикалық және техникалық қателері бар мақалалар жинаққа енгізілмейді.

«БҚМУ хабаршысы» ғылыми журналына дайындық кезінде материалдарды жариялауға автор туралы мәлімет көрсетілуі қажет (аты-жөні (толық), ғылыми атағы, дәрежесі, лауазымы, жұмыс орны, мекенжайы, тел.), ӘОЖ нөмірі, ішкі және сыртқы рецензиясы (жариялауға ұсынылған ғылыми жұмыстың ғылым кандидаты және докторларының сын-пікірлері болуы керек), түйіндеме (мемлекеттік тілде жарияланатын мақалаға - орыс немесе ағылшын тілінде, басқа тілде жарияланатын мақалаға - мемлекеттік, орыс немесе ағылшын тілінде), жариялауға төленген түбіртек міндетті түрде болуы қажет.

Мақаланы жариялауға expertтік комиссия бекіткен ғылыми-техникалық Кеңестің expertтік тұжырымдамасы болуы керек.

Материалдар белгіленген тәртіп бойынша сай келмесе, жариялауға қабылданбайды. Қолжазбалар редакция көзқарасын білдірмейді және авторларға кері қайтарылмайды.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ
ПРАВИЛА ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

Для публикации в «Вестнике ЗКГУ» принимаются статьи на казахском, русском, английском языках, содержащие результаты научных и научно-методических работ в области гуманитарных, естественных, экономических, искусствоведческих, технических наук, посвященных проблемам образования, а также материалы, отражающие деятельность различных структурных подразделений университета, вопросы социально-экономического развития региона.

Статья (объемом не более 8 страниц компьютерного текста), направляемая в журнал, представляется на дисках CD-R, USB-накопитель (с обязательной распечаткой текста, шрифтом не менее 10, 1,0 интервалом и графики на бумаге в одном экземпляре на формате А4).

Все буквенные и цифровые обозначения, приведенные на рисунках, необходимо пояснить в основном или подрисуночном тексте. Страницы рукописи должны быть пронумерованы, включая листы с рисунками. Текст должен быть тщательным образом выверен и отредактирован. Сканированные тексты с грамматическими и техническими ошибками не будут включены в сборник.

При подготовке материалов к опубликованию в научном сборнике «Вестник ЗКГУ» обязательным условием является представление сведений об авторе (ф.и.о. (полностью), ученая степень, звание, должность, место работы, адрес, тел.), номер УДК, внутренней и внешней рецензии (публикуемые в издании научные работы должны быть рецензируемы кандидатами наук и докторами), резюме (статьи, публикуемой на государственном языке, должно быть на русском и английском языках, статьи, публикуемой на других языках – на государственном, русском и английском языках), наличие квитанции оплаты за публикацию.

Решение о возможности опубликования статьи подтверждается экспертной комиссией научно-технического Совета актом экспертного заключения.

Материалы, не соответствующие данным требованиям, к публикации не принимаются. Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

АВТОРЛАРДЫҢ ТҮПНҰСҚАСЫНАН БАСЫП ШЫҒАРЫЛДЫ

ОТПЕЧАТАНО С ОРИГИНАЛОВ АВТОРОВ

Редакторы-Редактор:

Р.Р. Қужалиева

Корректоры-Корректор:

С.А. Бекқужиева

Материалдарды

компьютерде беттеген:

Верстка и изготовление

оригинал-макета:

Е.Е. Панова, Д.М. Тулепова,

А.Е. Павленко, Ж. А. Сарсенғалиева

М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан

мемлекеттік университеті, 2012

090000, Орал, Сарайшық көшесі, 34

Басуға 13.03. 2012 ж. қол қойылды.

Көлемі 34,8 б.т. Таралымы 550 дана.

Тапсырыс № 173

Подписано в печать 13. 03. 2012 г.

Объем 34,8п.л. Тираж 550 экз.

Заказ № 173

*Западно-Казахстанский государственный
университет им. М.Утемисова, 2012*

090000, Уральск, ул.Сарайшык, 34